

Dīghanikāye Pāthikavaggaṭṭhakathāya

Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Pāthikavaggaṭṭikā

Romanized from Myanmar version published in 1961

© Buddhasāsana Society

Ṭikā Series 12

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ည ṇa
ဋ ta	ဌ tha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa တ ha ဠ ḷa ၵ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

-၁ ၵ = ā ၵ = i ၵ = ī ၵ - ၵ = u ၵ - ၵ = ū - = e -၁ ၵ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခု khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ဃ န္ဂha	ဏ န္ဓha	ဈ သ္ဃa	ဠ ပla	ဣ လla
က့ kka	ဣ ငca	ဣ န္ဓa	ဣ သ္ဃa	ဣ ပba	ဣ လya
ကျ kya	ဣ ငcha	ဣ န္ဓa	ဣ နta	ဣ ဗbha	ဣ လha
ကြ kri	ဣ ဣja	ဣ န္ဓa	ဣ နtva	ဣ ဗya	ဣ ဝvha
ကလ kla	ဣ ဣjha	ဣ တta	ဣ နtha	ဣ ဗra	ဣ ဘsta
က့ kva	ဣ ဣñha	ဣ တtha	ဣ နnda	ဣ မpa	ဣ ဘstra
ဈ က္ဃa	ဣ ဣñha	ဣ တtva	ဣ နndra	ဣ မpha	ဣ သsna
ဣ က္ဃa	ဣ ဣñca	ဣ တtya	ဣ နndha	ဣ မba	ဣ သsya
ဣ ငga	ဣ ဣñcha	ဣ တtra	ဣ နnna	ဣ မbha	ဣ သssa
ဣ ငgha	ဣ ဣñja	ဣ ဒdda	ဣ နnya	ဣ မma	ဣ သsma
ဣ ငya	ဣ ဣñjha	ဣ ဒddha	ဣ နnha	ဣ မmya	ဣ သsva
ဣ ငra	ဣ တtta	ဣ သdya	ဣ ပppa	ဣ မmha	ဣ တhha
ဣ နka	ဣ တttha	ဣ ဒdra	ဣ ပppha	ဣ ယyya	ဣ တhva
ဣ နkha	ဣ ဒdda	ဣ ဒdva	ဣ ပpya	ဣ ယyha	ဣ ဠlha
ဣ နga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Pāthikavaggaṭikā

Mātikā

Piṭṭhanka

1. Pāthikasutta

Sunakkhattavatthuvaṇṇanā	1
Korakhattiyavatthuvaṇṇanā	4
Acelakaḷāramaṭṭakavatthuvaṇṇanā	6
Acelakapāthikaputtavatthuvaṇṇanā	7
Iddhipāṭihāriyakathāvaṇṇanā	8
Aggaññapaññattikathāvaṇṇanā	11

2. Udumbarikasutta

Nigrodhaparibbājakavatthuvaṇṇanā	14
Tapojigucchāvādavaṇṇanā	17
Upakkilesavaṇṇanā	17
Parisuddhapapaṭikappattakathāvaṇṇanā	20
Parisuddhatacappattādikathāvaṇṇanā	21
Nigrodhassapajjhāyanavaṇṇanā	22
Brahmacariyapariyosānādivaṇṇanā	22

3. Cakkavattisutta

Attadīpasaraṇatāvaṇṇanā	24
Dalhanemicakkavattirājakathāvaṇṇanā	27
Cakkavatti-ariyavattavaṇṇanā	28
Cakkaratanapātubhāvavaṇṇanā	29
Dutiyādicakkavattikathāvaṇṇanā	29
Āyuvaṇṇādīparihānikathāvaṇṇanā	30

Mātikā	Piṭṭhaṅka
Dasavassāyukamayavaṇṇanā	31
Āyuvaṇṇādivaḍḍhanakathāvaṇṇanā	32
Saṅkharāja-uppattivaṇṇanā	33
Metteyyabuddhuppādaṇṇanā	33
Bhikkhuno āyuvaṇṇādivaḍḍhanakathāvaṇṇanā	34

4. Aggaññasutta

Vāsetṭhabhāradvājavaṇṇanā	36
Catuvaṇṇasuddhivaṇṇanā	38
Rasapathavipātubhāvavaṇṇanā	42
Candimasūriyādipātubhāvavaṇṇanā	42
Bhūmipappaṭakapātubhāvādivaṇṇanā	45
Itthipurisaliṅgādipātubhāvavaṇṇanā	46
Methunadhammasamācāraṇṇanā	47
Sālivibhāgavaṇṇanā	47
Mahāsammatarājavaṇṇanā	47
Brāhmaṇamaṇḍalādivaṇṇanā	48
Duccaritādikathāvaṇṇanā	49
Bodhipakkhiyabhāvanāvaṇṇanā	50

5. Sampasādanīyasutta

Sāriputtasīhanādavaṇṇanā	52
Kusaladhammadesanāvaṇṇanā	64
Āyatanapaṇṇattidesanāvaṇṇanā	66
Gabbhāvakkantidesanāvaṇṇanā	66
Ādesanavidhādesanāvaṇṇanā	67
Dassanasamāpattidesanāvaṇṇanā	69
Puggalapaṇṇattidesanāvaṇṇanā	72

Mātikā	Piṭṭhaṅka
Padhānadesanāvaṇṇanā	74
Paṭivadādesanāvaṇṇanā	75
Bhassasamācārādidesanāvaṇṇanā	75
Anusāsanavidhādesanādivaṇṇanā	77
Aññathāsatt huguṇadassanādivaṇṇanā	79
Anuyogadānappakāraṇaṇṇanā	81
Tipiṭaka-antaradhānakathāvaṇṇanā	83
Sāsana-antarahitavaṇṇanā	83
Acchariya-abbhutavaṇṇanā	86

6. Pāsādikasutta

Nigaṇṭhanāṭaputtakālamkiriyaṇṇanā	87
Dhammaratanapūjāvaṇṇanā	88
Asammāsambuddhappaveditadhammavinayaṇṇanā	88
Sammāsambuddhappaveditadhammavinayādivaṇṇanā	89
Saṅgāyitabbadhammādivaṇṇanā	91
Paccayānuññātākāraṇādivaṇṇanā	92
Sukhallikānuyogādivaṇṇanā	92
Pañhabyākaraṇaṇṇanā	93
Abyākataṭṭhānādivaṇṇanā	96
Pubbantasahagatadiṭṭhinissayaṇṇanā	97
Diṭṭhinissayappahānaṇṇanā	99

7. Lakkhaṇasutta

Dvattimsamahāpurisalakkhaṇaṇṇanā	100
Suppaḥiṭṭhitapādatālakkhaṇaṇṇanā (1)	100
Pādatalacakkalakkhaṇaṇṇanā (2)	107
Āyatapaṇhitāditiḷakkhaṇaṇṇanā (3-4-5)	109

Mātikā	Piṭṭhaṅka
Sattussadatālakkaṇavaṇṇanā (6)	109
Karacaraṇādilakkhaṇavaṇṇanā (7-8)	110
Ussaṅkhaṇāpādādilakkhaṇavaṇṇanā (9-10)	111
Enijaṅghalakkhaṇavaṇṇanā (11)	112
Sukhumacchavilakkhaṇavaṇṇanā (12)	113
Suvaṇṇavaṇṇalakkhaṇavaṇṇanā (13)	118
Kosohitavatthaguyhalakkhaṇavaṇṇanā (14)	118
Parimaṇḍalādilakkhaṇavaṇṇanā (15-16)	119
Sīhapubbaddhakāyādilakkhaṇavaṇṇanā (17-18-19)	119
Rasaggasaggitālakkaṇavaṇṇanā (20)	120
Abhinīlanettādilakkhaṇavaṇṇanā (21-22)	120
Uṇhīsasīsālakkaṇavaṇṇanā (23)	121
Ekekalomatādilakkhaṇavaṇṇanā (24-25)	122
Cattālisādilakkhaṇavaṇṇanā (26-27)	122
Pahūtajivhādilakkhaṇavaṇṇanā (28-29)	123
Sīhahanulakkhaṇavaṇṇanā (30)	123
Samadantādilakkhaṇavaṇṇanā (31-32)	124

8. Singālasutta

Nidānavaṇṇanā	127
Chadisādivaṇṇanā	127
Catuṭhānādivaṇṇanā	129
Cha-apāyamukhādivaṇṇanā	130
Surāmerayassa cha ādīnavādivaṇṇanā	131
Pāpamittatāya cha ādīnavādivaṇṇanā	133
Mittapatirūpakavaṇṇanā	134
Suhadamittavaṇṇanā	136
Chaddisāpaṭicchādanakaṇḍavaṇṇanā	138

Mātikā

Piṭṭhaṅka

9. Āṭānāṭiyasutta

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā	147
Parittaparikkammakathāvaṇṇanā	161

10. Saṅgītīsutta

Ubbhatakanavasandhāgāraṇṇanā	163
Bhinnanigaṇṭhavatthuvaṇṇanā	166
Ekakavaṇṇanā	166
Dukavaṇṇanā	171
Tikavaṇṇanā	184
Catukkavaṇṇanā	217
Ariyavaṁsacatukkavaṇṇanā	221
Sotāpattiyaṅgādicatukkavaṇṇanā	236
Pañhabyākaraṇādicatukkavaṇṇanā	240
Dakkhiṇāvisuddhādicatukkavaṇṇanā	242
Attantapādicatukkavaṇṇanā	243
Pañcakavaṇṇanā	244
Abhabbaṭṭhānādipañcakavaṇṇanā	246
Padhāniyaṅgapañcakavaṇṇanā	247
Suddhāvāsādipañcakavaṇṇanā	248
Cetokhilapañcakavaṇṇanā	248
Cetasovinibandhādipañcakavaṇṇanā	249
Nissaraṇiyapañcakavaṇṇanā	250
Vimuttāyatanapañcakavaṇṇanā	251
Chakkavaṇṇanā	252
Vivādamūlachakkavaṇṇanā	253
Nissaraṇiyachakkavaṇṇanā	254
Anuttariyādichakkavaṇṇanā	255

Mātikā		Piṭṭhaṅka
Satatavihārachakkavaṇṇanā	...	255
Abhijāticchakkavaṇṇanā	...	256
Nibbedhabhāgiyachakkavaṇṇanā	...	257
Sattakavaṇṇanā	...	257
Adhikaraṇasamathasattakavaṇṇanā	...	259
Aṭṭhakavaṇṇanā	...	261
Navakavaṇṇanā	...	264
Dasakavaṇṇanā	...	265
Akusalakammamathadasakavaṇṇanā	...	268
Kusalakammamathadasakavaṇṇanā	...	272
Ariyavāsadasakavaṇṇanā	...	272
Asekkhadhammasakavaṇṇanā	...	273
Pañhasamodhānavaṇṇanā	...	274

11. Dasuttarasutta

Ekadhammavaṇṇanā	...	276
Dvedhammavaṇṇanā	...	280
Tayodhammavaṇṇanā	...	281
Cattārodhammavaṇṇanā	...	282
Pañcadhammavaṇṇanā	...	284
Chadhammavaṇṇanā	...	285
Sattadhammavaṇṇanā	...	285
Aṭṭhadhammavaṇṇanā	...	286
Navadhammavaṇṇanā	...	287
Dasadhammavaṇṇanā	...	288
Nigamanakathāvaṇṇanā	...	291

Pāthikavaggaṭīkāya mātikā niṭṭhitā.

Dīghanikāya

Pāthikavaggaṭikā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Pāthikasutta

Sunakkhattavattuvaṇṇanā

1. **Apubbapadavaṇṇanā**ti atthasaṃvaṇṇanāvasena heṭṭhā aggahitatāya apubbassa abhinavassa padassa vaṇṇanā atthavibhāvanā. “Hitvā punappunāgatamatthan”¹ti hi vuttam. **Mallesūti** ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Chāyūdakasampanne vanasaṇḍe viharatīti** anupiyasāmantā katassa vihārassa abhāvato. Yadi na tāva pavīṭṭho, kasmā “pāvisi”ti vuttanti āha “**pavisissāmi**”ti-ādi, tena avassaṃ bhāvini bhūte viya upacārā hontīti dasseti. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvento “**yathā kin**”ti-ādimāha. **Etanti** etaṃ “atippago kho”ti-ādikam cintanam **ahosi**. **Ativiya pago khoti** ativiya pātova. Channakopīnatāya, paribbājakapabbajjupagamena ca **channaparibbājakam**, na naggaparibbājakam.

2. Yasmā bhagavato uccākulappasutataṃ, mahābhinikkhamananikkhantataṃ, anaññasādhāraṇadukkaracaraṇam, vivekavāsam, lokasambhāvitataṃ, ovādānusāsanihi lokassa bahupakāratam, parappavādamaddanam, mahiddhikataṃ, mahānubhāvatanti evamādikam taṃtamattapaccakkhagūṇavisesam nissāya

yebhuyyena aññatitthiyāpi bhagavantam disvā ādaragāravabahumānam dassentiyeva, tasmā vuttam **“bhagavantam disvā mānathaddhatarā akatvā”**ti-ādi. **Lokasamudācāravasenā**ti lokopacāravasena. **Cirassanti** cirakālena. **Ādīni vadanti** upacāravasena. **Tassāti** bhaggavagottassa paribbājakassa. **Gihisahāyoti** gihikālato paṭṭhāya sahāyo. **Paccakkhātoti** yenākārena paccakkhānā, tam dassetum **“paccakkhāmī”**ti-ādi vuttam.

3. **Uddissāti** satthukārabhāvena uddissāti ayamettha adhippāyoti tam dassento **“bhagavā me”**ti-ādimāha. Yadā sunakkhattassa **“bhagavantam paccakkhāmī”**ti cittam uppannam, vācā bhinnā, tadā evassa bhagavatā saddhim koci sambandho natthi asakyaputtiyabhāvato sāsano paribāhirattā. Ayam tāvettha sāsanyutti, sā panāyam ṭhapetvā sāsanyuttikovide aññesam na sammadeva visayoti bhagavā sabbasādhāraṇavasenasā attanā sambandhābhāvam dassetum **“api nū”**ti-ādim vatvā sunakkhattam **“ko santo kam paccācikkhasī”**ti āha. Yasmā mukhāgatoyam sambandho, na pūjāgatādiko, yo ca yācakayācitabbatāvasena hoti, tadubhayañcetta natthi dassento bhagavā sunakkhattam **“ko santo kam paccācikkhasī”**ti avoca, tasmā tamattham dassetum **“yācako vā”**ti-ādi vuttam. Yācitako vā yācakam paccācikkheyyāti sambandho. **Tvam pana neva yācako** **“aham bhante bhagavantam uddissa viharissāmī”**ti evam mama santikam anupagattā. **Na yācitako** **“ehi tvam sunakkhatta mamam uddissa viharāhi”**ti evam mayā apatthittā.

Ko samānoti yācakayācitatesu ko nāma honto. **Kanti** yācakayācitatesu eva kam nāma hontam mam **paccācikkhasi**. **Tucchapurisāti** jhānamaggādi-uttarimanussadhammesu kassacipi abhāvā rittapurisa. Nanu cāyam sunakkhatto lokiyajjhānāni, ekaccābhiññaṅca uppādesīti? Kiñcāpi uppādesi, tato pana bhagavati āghātuppādanena saheva parihīno ahosi. Aparādhō nāma suppaṭipattiyā virajjhanahetubhūto kilesuppādoti āha **“yattako te aparādhō, tattako doso”**ti. **Yāvañcāti** avadhiparicchedabhāvadassanam

“yāvañca tena bhagavatā”ti-ādīsu¹ viya. **Teti** tayā. **Idanti** nipātamattam. **Aparaddhanti** aparajjhitaṃ. Idam vuttam hoti—“paccācikkhāmidānāham bhante bhagavantam”ti-ādīni vadantena tucchapurisa tayā yāvañcidaṃ aparaddham, na tassa aparādhassa pamāṇam atthīti.

4. **Manussadhammā**ti bhāvanānuyogena vinā manussehi anuṭṭhātabbadhammā. So hi manussānam cittādhiṭṭhānamattena ijjhanato tesam sambhāvitadhammo viya ṭhito tathā vutto, manussaggahaṇaṇcetta tesu bahulam pavattanato. **Iddhibhūtam pāṭihāriyam**, na ādesanānusāsanīpāṭihāriyanti adhippāyo. **Kateti** pavattite. **Niyyātīti** niggacchati, vaṭṭadukkhato niggamanavasena pavattatīti attho. Dhamme hi niggacchante taṃsamaṅgipuggalo “niggacchatī”ti vuccati, aṭṭhakathāyam pana ni-saddo upasaggamattam, yāti icceva atthoti dassetuṃ **gacchatīti** attho vutto. **Tatrāti** padhānabhāvena vuttassa atthassa bhummavasena paṭiniddesoti tasmim dhamme sammā dukkhakkhayāya niyyanteti ayamettha atthoti dassento āha “**tasmim -pa- samvattamāne**”ti.

5. Agganti nāyatīti **aggaññam**. **Lokapaññattinti** lokassa paññāpanam. **Lokassa agganti** lokuppattisamaye “**idam nāma lokassa aggan**”ti **evam jānitabbam** bujhitabbam. **Aggamariyādan**²ti ādimariyādam.

6. **Ettakam vippalapitvā**ti “na dānāham bhante bhagavantam uddissa viharissāmī”ti, “na hi pana me bhante bhagavā uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyam karotī”ti, “na hi pana me bhante bhagavā aggaññam paññapetī”ti ca ettakam vippalapitvā. Idam kira so bhagavā satthukiccaṃ iddhipāṭihāriyam, aggaññapaññāpanaṇca kātuṃ na sakkotīti pakāsento kathesi. Tenāha “**Sunakkhatto kirā**”ti-ādi. Uttaravacanasena paṭiṭṭhābhāvato **appatiṭṭho**. Tato eva **niravo** nissaddo.

Ādinavadassanatthanti diṭṭhadhammikassa ādinavassa dassanattham. Tenāha “**sayameva garaham pāpuṇissasī**”ti. Samparāyikā pana ādinavā anekavidhā, te dassento sunakkhatto na saddaheyāti diṭṭhadhammikasseva

1. Dī 1. 2 piṭṭhe.

2. Aggam mariyādam (Aṭṭhakathāyam)

gahaṇaṃ. **Anekakāraṇenā**ti “itipi so bhagavā arahan”ti-ādinā¹ anekavidhena vaṇṇakāraṇena. Evaṃ me avaṇṇo na bhavissatīti ajjhāsayena **attano bālatāya** vaṇṇārahānaṃ **avaṇṇaṃ kathetvā**. Evaṃ bhagavā makkhibhāve ādīnavāṃ dassetvā puna tassa kathane kāraṇaṃ vibhāvetuṃ “iti kho te”ti-ādimāhāti taṃ dassetuṃ **“tato”**ti-ādi vuttaṃ. Evañhi sunakkhattassa appakopi vacanokāso na bhavissatīti. **Apakkamī**ti attanā yathāḥhitā vuṭṭhāya apasakki. **Apakkanto** sāsanato bhaṭṭho. Tenāha **“cuto”**ti. **Evamevā**ti apakkamanto ca na yathā tathā apakkami, yathā pana kāyassa bheda apāye nibbatteyya, evameva **apakkami**.

Korakhattiyavattuvaṇṇanā

7. **Dvīhi padehī**ti dvīhi vākyehi **āraddhaṃ**² byatirekavasena tadubhayatthaniddesavasena uparidesanāya pavattattā. **Anusandhidassanavasenā**ti yathānusandhisāṅkhāta-anusandhidassanavasena.

Ekam samayanti ca bhummatthe upayogavacananti āha **“ekasmim, samaye”**ti ca. **Thūlū nāma janapadoti** janapadīnaṃ rājakumārānaṃ vasena tathāladdhanāmo. Kukkuravatam samādānavasena etasmim atthīti **kukkuravatikoti** āha **“samādinna-kukkuravato”**ti. **Aññampi** “catukkoṇḍikasseva vicaraṇaṃ, tathā katvāva khādanaṃ, bhuñjanaṃ, vāmapādaṃ uddharitvā muttassa vissajjanaṃ”ti evamādikam aññampi sunakhehi kātabbakiriyaṃ. Catūhi sarīrāvayavehi kuṇḍanaṃ gamanaṃ **catukkoṇḍo**, so etasmim atthīti **catukkoṇḍiko**. So pana yasmā catūhi sarīrāvayavehi saṅghaṭṭitagamano hoti, tasmā vuttaṃ **“catusaṅghaṭṭito”**ti. Tenevāha **“dve jaṇṇūni”**ti-ādi. **Bhakkhasanti** vā bhakkhitabbaṃ, asitabbaṃca. Tenevāha **“yam kiñci khādanīyaṃ bhojanīyaṃ”**ti. Kāmaṃ khādanaṃca nāma mukhena kātabbaṃ, hatthena pana tattha upanāmanaṃ nivāretuṃ avadhāraṇaṃ katanti āha **“hatthena aparāmasitvā”**ti, aggahetvāti attho. **Sundararūpoti** sundarabhāvo. **Vatāti patthanatthe nipāto** “aho vatāhaṃ lābhī assan”ti-ādisu viya. “Samaṇena nāma evarūpena bhavitabbaṃ aho vatāhaṃ ediso bhaveyyan”ti evaṃ tassa patthanā ahosi. Tenāha **“evaṃ kirā”**ti-ādi.

1. Dī 1. 46, 82 piṭṭhesu.

2. Ābaddhaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

Garahatthe api-kāro “api siñce palaṇḍakan”ti-ādīsu viya. **Arahante ca** buddhe, buddhasāvake “arahanto khīṇāsavā na hontī”ti **evam tassa diṭṭhi uppannā**. Yathāha **mahāsīhanādasutte** “natthi samaṇassa gotamassa uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesā”ti¹. **Sattamaṃ divasanti** bhummatthe upayogavacanaṃ. **Alasakenāti** ajjiraṇena āmarogena.

Aṭṭhitacamattatāya **purāṇapaṇṇasadiso**. **Bīraṇattambakanti** bīraṇagacchā.

Mattā etassa atthīti **mattam**, bhojanamattavantanti attho. Tenāha “**pamāṇayuttan**”ti. **Mantā mantāti** mantāya mantāya.

8. **Ekadvīhikāya** gaṇanāya. **Nirāhārova ahosi** bhagavato vacanaṃ aññathā kātukāmo, tathābhūtopi sattame divase upaṭṭhākena upanītaṃ bhakkhasaṃ disvā “dhī”ti upaṭṭhāpetuṃ asakkonto bhojanataṇhāya ākaḍḍhiyamānahadayo taṃ kucchipūraṃ bhuñjītvā bhagavatā vuttaniyāmeneva kālamakāsi. Tena vuttam “**athassā**”ti-ādi. **Sacepi -pa-cinteyyāti** yadi eso acelo “dhī”ti paccupaṭṭhapetvā “ajjapi aham na bhuñjeyyan”ti cinteyya, tathācintane satipi devatāviggahena **taṃ divasaṃ -pa- kareyya**. Kasmā? **Advejjhavacanaṃ hi tathāgatā**, na tesam vacanaṃ vitathaṃ hoti.

Gatagataṭṭhānam aṅgaṇameva hotīti tehi taṃ kaḍḍhitvā gacchantehi gatagatapadeso uttarakasāmanta vivaṇaṅgaṇameva hutvā upaṭṭhāti. **Teti** titthiyā. **Susānaṃyeva gantvāti** “bīraṇattambakaṃ atikkamissāmā”ti gacchantāpi anekavāraṃ taṃ anusamyāyitvā punapi taṃyeva susānaṃ upagantvā.

9. **Idanti** idam matasarīraṃ. “**Tameva vā sarīraṃ kathāpesīti** taṃ sarīraṃ adhiṭṭhahitvā ṭhitapetena kathāpesī”ti keci. Korakhattiyam vā asurayonito ānetvā kathāpetu aññaṃ vā petam, ko ettha viseso. “**Acinteyyo hi buddhavisayo**”ti pana vacanato tadeva sarīraṃ sunakkhattena pahatamattam buddhānubhāvena uṭṭhāya tamattham nāpesīti daṭṭhabbam. Purimoyeva pana attho aṭṭhakathāsu vinicchito. Tathā hi vakkhati “**nibbattaṭṭhānato**”ti-ādi².

1. Ma 1. 97 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 3. 7 piṭṭhe.

10. **Vipākanti** phalaṃ, atthanibbattīti attho.

Samānetabbānīti sammā ānetabbāni, sarūpato ānetvā dassetabbānīhi attho. Pāṭihāriyānaṃ paṭhamāditā bhagavatā vuttānupubbīyā veditabbā. Keci panettha “paracittavibhāvanaṃ, āyuparicchedavibhāvanaṃ, byādhivibhāvanaṃ, gativibhāvanaṃ, sarīranikkhepavibhāvanaṃ, sunakkhattena saddhiṃ kathāvibhāvanañcāti cha pāṭihāriyānī”ti vadanti, taṃ yadi sunakkhattassa cittavibhāvanaṃ sandhāya vuttaṃ, evaṃ sati “sattā”ti vattabbaṃ tassa bhāvi-avaṇṇavibhāvanāya saddhiṃ. Atha acelassa maraṇacittavibhāvanaṃ, taṃ “sattamaṃ divasaṃ kālaṃ karissati”ti iminā saṅgahitanti visuṃ na vattabbaṃ, tasmā aṭṭhakathāyaṃ vuttanayeneva gahetabbaṃ.

Acelakaḷāramatṭakavatthuvaṇṇanā

11. **Nikkhantadantamatṭakoti** nikkhantadanto matṭako. So kira acelakabhāvato pubbe matṭakito hutvā vicari vivaradanto ca, tena naṃ “koramatṭako”ti sañjānanti. Yaṃ kiñci tassa dento “sādhurūpo ayaṃ samaṇo”ti sambhāvento aggaṃ seṭṭhamyeva denti. Tena vuttaṃ “**lābhaggaṃ patto, aggalābhaṃ patto**”ti. bahū acelakā taṃ parivāretvā vicaranti, gahaṭṭhā ca taṃ bahū aḍḍhā vibhavasampannā kālena kālaṃ upasaṅkamitvā payirupāsanti. Tena vuttaṃ “**yasaggaṃ aggaparivāraṃ patto**”ti. **Vatāniyeva** pajjitabbato padāni. Aññamaññaṃ asaṅkarato **vatakoṭṭhāsā vā. Samattānīti** samaṃ attāni gahitāni. **Puratthimenāti** ena-saddasambandhena “**vesālin**”ti upayogavacanaṃ, avidūratthe ca **ena-saddo** pañcamyantoti āha “**vesālito avidūre**”ti.

12. Sāsane paricayavasena **tilakkhaṇāhataṃ pañhaṃ pucchi**. Na **sampāyāsīti** nāvabujhi na sampādesi. Tenāha “**sammā nīṇagatiyā**”ti-ādi. **Sampāyanam** vā sampādanam. Pañhaṃ puṭṭhassa ca **sampādanam** nāma sammadeva kathananti tadabhāvaṃ dassento “**atha vā**”ti-ādimāha. Kopavasena tassa akkhīni kampanabhāvaṃ āpajjimsūti āha “**kampanakkhīnipi¹ parivattetvā**”ti. **Kopanti** kodhaṃ, so pana cittaṃ pakuppanavasena pavattatīti āha

1. Kabarakkhīni (Aṭṭhakathāyaṃ)

“**kuppanākāran**”ti. **Dosanti** āghātaṃ, so pana ārammaṇe dussanavasena pavattīti āha “**dussanākāran**”ti. **Atuṭṭhākāranti** tuṭṭhiyā pītiyā paṭipakkhabhūtapavatti-ākāraṃ. Kāyavacīvikārehi **pākaṭaṃ akāsi**. **Mā vata noti** ettha **māti** paṭikkhepo, **noti** mayhanti atthoti āha “**aho vata me na bhaveyyā**”ti. **Maṃ vata noti** ettha pana **noti** saṃsayeti āha “**ahosi vata nu mamā**”ti.

14. **Paripubbo dahita**-saddo vatthanivāsaṇaṃ vadatīti āha “**paridahito nivatthavatto**”ti. Yasanimittakatāya lābhassa yasaparihāniyāva lābhaparihāni vuttā hotīti pāḷiyāṃ “**yasā nihīno**”ti vuttaṃ.

Acelapāthikaputtavattuvaṇṇanā

15. “Ahaṃ sabbaṃ jānāmi”ti evaṃ sabbaññutaññāṇaṃ vadati paṭijānātīti nāṇavādo, tena mayā **nāṇavādena saddhim**. **Atikkamma gacchatoti** upaḍḍhabhāgena paricchinnaṃ padesaṃ atikkamitvā iddhipāṭihāriyaṃ kātuṃ gacchato. Kim panāyaṃ acelo pāthikaputto attano pamāṇaṃ na jānātīti? No na jānāti. Yadi evaṃ kasmā sukkhagajjitaṃ gajjīti? “Evāhaṃ loke pāsāṃso bhavissāmi”ti kohaṇṇe katvā sukkhagajjitaṃ gajji. Tena vuttaṃ “**nagaravāsino**”ti-ādi. **Paṭṭhapetvāti** yugaggāhaṃ ārabhitvā.

16. **Hīnajjhāsayattā -pa- udapādi**. Vuttañhetam “hīnādhimuttikā sattā hīnādhimuttike eva satte sevanti bhajanti payirupāsanti”ti¹.

Yasmā tathāvuttā vācā tathārūpacittahetukā, tañca cittaṃ tathārūpaḍiṭṭhicittahetukaṃ, tasmā “taṃ vācaṃ appahāyā”ti vatvā yathā tassā appahānaṃ hoti, taṃ dassento “taṃ cittaṃ appahāyā”ti āha, tassa ca yathā appahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ “taṃ diṭṭhiṃ appaṇissajjitvā”ti avoca. Yasmā vā tathārūpā vācā mahāsāvajjā, cittaṃ tato mahāsāvajjatarāṃ taṃsamuṭṭhāpakabhāvato, diṭṭhi pana tato mahāsāvajjatamā tadubhayassa mūlabhāvato, tasmā tesāṃ mahāsāvajjatāya imaṃ vibhāgaṃ dassetvā ayamānukkamo ṭhapitoti veditabbo. Tesāṃ

1. Saṃ 1. 368 piṭṭhe. (Atthato samānaṃ.)

pana yathā pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ “**ahan**”ti-ādi vuttaṃ. “**Nāhaṃ buddho**”ti vadantoti sāṭheyyena vinā ujukameva “ahaṃ buddho na homī”ti vadanto. **Cittadiṭṭhippahānēpi** eseva nayo. **Vipateyyāti** ettha vi-saddo paṭhame vikappe upasaggamattaṃ, dutiye pana visaraṇatthoti¹ āha “**sattadhā vā pana phaleyyā**”ti.

17. **Ekamsenāti** ekantena, ekantikaṃ pana vacanapariyāyavinimuttaṃ hotīti āha “**nippariyāyenā**”ti. **Odhārikāti** avadhāritā niyametvā bhāsītā. **Vigatarūpenāti** apagatasabhāvena. Tenāha “**vigacchitasabhāvenā**”ti, iddhānubhāvena apanītasakabhāvena. Tena vuttaṃ “**attano**”ti-ādi.

18. Dvayaṃ gacchatīti **dvayagāminī**. Kīdisaṃ dvayanti āha “**sarūpenā**”ti-ādi. Ayañhi so gaṇḍassupariphoṭṭhabbādosam.

19. Ajitassa licchavisenāpatissa mahāniraye nibbattitvā tato āgantvā acelassa pāthikaputtassa santike parodanaṃ. **Abhāvāti** pubbe vuttappakārassa pāṭihāriyakaraṇassa abhāvā. Bhagavā pana sannipatitaparisāyaṃ pasādajananatthaṃ tadanurūpaṃ pāṭihāriyaṃ akāsiyeva. Yathāha “**tejodhātuṃ samāpajjitvā**”ti-ādi.

Iddhipāṭihāriyakathāvaṇṇanā

20. Nicayanaṃ dhanadhaññānaṃ sañcayanaṃ **nicayo**, tattha niyuttāti **necayikā**, gahapati eva necayikā **gahapatinecayikā**. Ettakāni jaṅghasahassānīti parimāṇābhāvato **sahassehipi aparimāṇagaṇanā**. **Tenevāti** imassa vasena sannipatitāya evaṃmahatiyā parisāya bandhanamokkhaṃ kātuṃ labbhati, eteneva kāraṇena.

21. **Cittutrāsabhayanti** cittassa utrāsānākārena pavattabhayaṃ, na nāṇabhayaṃ, nāpi “bhāyati etasmā”ti evaṃ vuttaṃ ārammaṇabhayaṃ. **Chambhitattanti** teneva cittutrāsabhayena sakalasarīrassa chambhitabhāvo. **Lomahamsoti** teneva bhayena, tena ca chambhitattena sakalasarīre

1. Vipphāraṇatthoti (?)

lomānaṃ haṭṭhabhāvo, so pana tesam bhittiyam nāgadantānaṃ viya uddhammukhatāti āha “**lomānaṃ uddhaggabhāvo**”ti. **Antantena āvijjhivāti** attano nisīdanattham nigūḷhaṭṭhānaṃ upaparikkhanto paribbājakārāmaṃ pariyantena anusamyāyivā, kassacideva sunakkhattassa vā sunakkhattasadisassa vā sabbaññupaṭiññaṃ appahāya satthu sammukhībhāve sattadhā tassa muddhāphalanaṃ dhammatā. Tena vuttam “**mā nassatu bālo**”ti-ādi.

22. **Saṃsappatīti** tattheva pāsāṇaphalake bāladārako viya uṭṭhātum asakkonto avasīdanavasena ito cito ca saṃsappati. Tenāha “**osīdatī**”ti. **Tattheva sañcaratīti** tasmimyeva pāsāṇe ānisadupaṭṭhino sañcalanaṃ nisajjivaseneva sañcarati, na uṭṭhāya padasā.

23. **Vinaṭṭharūpoti** sambhāvanāya vināsena, lābhassa vināsena ca vinaṭṭhasabhāvo.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

25. **Goyuttehīti** balavantabalībaddayojitehi.

26. **Tassāti** jāliyassa. Ayañhi maṇḍisena paribbājakena saddhim bhagavantaṃ upasaṅkamitvā dhammaṃ suṇi, tato puretaraṃ bhagavato guṇānaṃ ajānanakāle ayaṃ pavatti. Tenevāha “**tiṭṭhatutāva pāṭihāriyaṃ -pa-parājayo bhavissatī**”ti.

27. **Tiṇasīhoti** tiṇasadisaharitavaṇṇo sīho. **Kālasīhoti** kālavaṇṇo sīho. **Paṇḍusīhoti** paṇḍuvaṇṇo sīho. **Kesarasīhoti** kesaravanto setavaṇṇo, lohitavaṇṇo vā sīho. **Migaraññoti** ettha **miga**-saddo kiñcāpi pasadakuruṅgādīsu kesucideva catuppadesu niruḷho, idha pana sabbasādhāraṇavasenāti dassento “**migaraññoti sabbacatuppādānaṃ rañño**”ti vuttam. Āgantvā seti etthāti **āsayo**, nivāsanaṭṭhānaṃ. **Sīhanādanti** parissayānaṃ sahanato, paṭipakkhassa ca hananato “sīho”ti laddhanāmassa migādhipassa ghoṣam, so pana tena yasmā kutocipi abhītabhāvena pavattiyati, tasmā vuttam “**abhītanādan**”ti. Tattha tattha tāsu tāsu disāsu gantvā

caritabbatāya bhakkhitabbatāya **gocaro** ghāsoti āha “**gocarāyāti āhāratthāyā**”ti. **Varaṃ varanti** migasaṃghemigasamūhe mudumaṃsatāya varaṃ varaṃ mahimsavanavarāhādīm vadhitvāti yojanā. Tenāha “**thūlaṃ thūlan**”ti. Varavarabhāvena hi tassa varabhāvo icchito. Sūrabhāvaṃ sannissitaṃ **sūrabhāvasannissitaṃ**, tena. Sūrabhāvenāpi hi “kiṃ ime pāṇake dubbale hantvā”ti appathāmesu pāṇesu kāruññaṃ upatiṭṭhati.

28. **Vighāsoti** parassa bhakkhikasesatāya virūpo ghāso vighāso, ucchiṭṭhaṃ. Tenāha “bhakkhitātirittamaṃsan”ti, tasmim **vighāse**, vighāsanimittanti attho. **Asmimānadosenāti** asmimānadosahetu, ahaṃkāranimittanti attho. So panassa asmimāno yathā uppajji, taṃ dassetuṃ “**tatrāyan**”ti-ādi vuttaṃ.

“Segālakāmyevā”tipi pāṭho, yathāvuttova attho. **Bheraṇḍakāmyevāti** bheraṇḍasakuṇaravasadisāmyeva, **bheraṇḍo** nāma eko pakkhī dvimukho, tassa kira saddo ativiya virūpo amanāpo. Tenāha “**appiya-amanāpasaddamevā**”ti. Sammāpaṭipattiyā visesato suṭṭhu gatāti **sugatā**, sammāsambuddhā. Te apadāyanti sodhenti sattasantānaṃ etehīti **sugatāpadānāni**, tisso sikkhā. Yasmā tāhi te “sugatā”ti lakkhīyanti, tā ca tesāṃ ovādabhūtā, tasmā “**sugatalakkhaṇesū**”ti-ādi vuttaṃ. Yadi tā sugatassa lakkhaṇabhūtā, sāsanabhūtā ca, kathaṃ panesa pāthikaputto tattha tāsu sikkhāsu jīvati, ko tassa tāhi sambandhoti āha “**etassa hi**”ti-ādi. **Sambuddhānaṃ demāti dentīti** buddhasaññāya dentīti adhippāyo. Tena **esa-pa-jīvati nāma** na sugatanvaya-ajjhupagamanato. “**Tathāgate**”ti-ādi ekatte puthuvacananti āha “**tathāgatan**”ti-ādi. **Bahuvacanameva** garusmim ekasmimpi bahuvacanappayogato **ekavacanaṃ viya vuttaṃ** vacanavipallāsena.

29. **Samekkhitvāti** samaṃ katvā micchādassanena apekkhitvā, taṃ pana apekkhanaṃ tathāmaññanamevāti āha “**maññitvā**”ti. Pubbe vuttaṃ samekkhanampi maññanamevāti vuttaṃ “**amaññīti puna amaññīthā**”ti, tena aparāparaṃ tassa maññanappavattim dasseti. Bheraṇḍakaravaṃ kosati vikkosātīti **kotthu**.

30. Te te pāṇe byāpādentō ghasatīti byagghoti iminā nibbacanena “byaggho”ti migarājassapi siyā nāmanti āha “**byagghoti maññatīti sīhohamasmīti maññatī**”ti. Yādipi yathāvuttanibbacanavasena sīhōpi “byaggho”ti vattabbatāṃ arahati, byaggha-saddo pana migarāje eva niruḷhoti dassento “**sīhena vā**”ti-ādimāha.

31. Sīhena vicaritavane saṃvaḍḍhattā vuttāṃ “mahāvane suññavane vivaḍḍho”ti.

34. **Kilesabandhanā**ti taṇhābandhanato. Taṇhābandhanañhi thiraṃ daḷhabandhanaṃ dummocānīyaṃ. Yathāha—

“Sārattarattā maṇikuṇḍalesu,
Puttesu dāresu ca yā apekkhā.
Etaṃ daḷhaṃ bandhanamāhu dhīrā,
Ohāriṇaṃ sithilaṃ duppamuñcaṃ”ti¹.

Kilesabandhanāti vā dasavidhasaṃyojanato. **Mahāviduggaṃ nāma cattāro oghā** mahantaṃ jalaviduggaṃ viya anupacitakusalasambhārehi duggamaṭṭhena.

Aggaññapaññattikathāvaṇṇanā

36. **Imassa** padassa. Idaṃ nāma lokassa agganti jānitabbaṃ, taṃ **aggaññaṃ**, so pana lokassa uppattikkamo pavattipaveṇī cāti āha “**lokuppatticariyavaṃsaṃ**”ti. Sammāsambodhito uttaritaraṃ nāma kiñci natthi pajānitabbesu, taṃ pana koṭṭiṃ katvā dassento “**yāva sabbaññutaññāṇā pajānāmī**”ti āha. “Mama pajānanā”ti assādentō taṇhāvasena, “ahaṃ pajānāmī”ti abhinivisanto diṭṭhivasena, “suṭṭhu pajānāmī sammā pajānāmī”ti paggaṇhanto mānavasena na parāmasāmīti yojanā. “Paccattaññevā”ti padaṃ “nibbuti viditā”ti padadvayenāpi yojetabbaṃ “paccattaṃyeva uppādītā nibbuti ca paccattaṃyeva viditā”ti, sayambhuññaṇena nibbattītā nibbuti sayameva viditāti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana “paccattaṃ”ti padaṃ vividhavibhattikaṃ hutvā

1. Khu 1. 63; Khu 5. 53 piṭṭhesu.

āvuttinayena āvattahīti dassetuṃ “**attanāyeva attanī**”ti vuttaṃ.

Aviditanibbānāti appaṭiladdhanibbānā micchāpaṭipannattā. Pajānanampi hi tadadhigamavaseneva veditabbaṃ. Eti iṭṭhabhāvena pavattatīti **ayo**, sukhaṃ. Tappaṭikkhepena **anayo**, dukkhaṃ. Tadeva hitasukhassa byasanato **byasanam**.

37. **Tam dassetoti** bhagavāpi “aññatitthiyo tattha sārasaññī”ti taṃ dasseto. **Ādhipaccabhāvenāti** ādhipaccasabhāvena. Yassa ācariyavādassa vasena puriso “ācariyo”ti vuccati, so ācariyavādo ācariyabhāvoti āha “**ācariyabhāvaṃ ācariyavādan**”ti. **Etthāti** ācariyavāde. **Iti katvāti** iminā kāraṇena. **Soti** ācariyavādo. “**Aggaññan**”tveva **vutto** aggaññavisayattā. **Kena vihitanti** kena pakārena vihitam. Tenāha “**kena vihitam kinti vihitan**”ti. **Brahmajāleti** brahmajālasamvaṇṇanāyam¹. Tattha hi vitthārato vuttavidhim idha atidisati, pāli pana tattha ceva idha ca ekasadisāvāti.

41. **Khiḍḍā padosikā** mūlabhūtā ettha santīti **khiḍḍāpadosikaṃ**, ācariyakaṃ. Tenevāha “**khiḍḍāpadosikamūlakan**”ti. **Manopadosikanti** etthāpi eseva nayo.

47. Yena vacanena abbhācikkhanti, tassa avijjamānatā nāma atthavasenevāti āha “**asamvijjamānatṭhenā**”ti. **Tucchā, musāti** ca karaṇatthe paccattavacananti āha “**tucchena, musāvādenā**”ti. Vacanassa antosāraṃ nāma aviparīto atthoti tadabhāvenāha “**antosāravirahitenā**”ti. **Abhi-ācikkhantīti** abhibhavivā ghaṭṭentā kathenti, akkosantīti attho. **Viparītasāññoti** ayāthāvasaṇṇo. **Subham vimokkhanti** “subhan”ti vuttavimokkham. **Vaṇṇakasiṇanti** sunīlakasupītakādivaṇṇakasiṇam. **Sabbanti** yaṃ subham, asubhañca vaṇṇakasiṇam, tañca sabbam. **Na asubhanti** asubhampi “asubhan”ti tasmim samaye na sañjānāti, atha kho “subhan”tveva sañjānātīti attho. **Viparītā** ayāthāvagāhitāya, ayāthāvavāditāya ca.

1. Dī-Ṭṭha 1. 93 piṭṭhādīsu.

48. Yasmā so paribbājako avissaṭṭhamicchāgāhitāya sammā appaṭipajjitukāmo sammāpaṭipannaṃ viya maṃ samaṇo gotamo, bhikkhavo ca sañjānantūti adhippāyena **“tathā dhammaṃ desetun”**ti-ādimāha, tasmā vuttaṃ **“mayā etassa -pa- vaṭṭati”**ti. **Mammanti** mammappadesaṃ pīlājananaṭṭhānaṃ. **Suṭṭhūti** sakkaccaṃ. Yathā na vinassati, evaṃ **anurakkha**.

Vāsanāyāti kilesakkhayāvahāya paṭipattiyā vāsanāya. Sesāṃ suviññeyyamevāti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Pāthikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

2. Udumbarikasutta

Nigrodhaparibbājakavatthuvaṇṇanā

49. **Udumbarikāyā**ti sambandhe sāmivacananti āha “**udumbarikāya deviyā santake paribbājakārāme**”ti. “Udumbarikāyan”ti vā pāṭho, tathā sati adhikaraṇe etaṃ bhummaṃ. Ayañhettha attho udumbarikāya rañño deviyā nibbattito ārāmo udumbarikā, tassaṃ udumbarikāyaṃ. Tenāha “**udumbarikāya deviyā santake**”ti. Tāya hi nibbattito tassā santako. Varaṇādipāṭhavasena cettha nibbattatthabodhakassa saddassa adassanaṃ. **Sandhā**noti bhinnānampi tesam sandhāpanena “sandhāno”ti evaṃladdhanāmo. **Samvaṇṇitoti** pasamsito. **Iriyatīti** pavattati. **Ariyena ñāṇenā**ti kilesehi ārakattā ariyena lokuttarena ñāṇena. **Ariyāya vimuttiyā**ti suvisuddhāya lokuttaraphalavimuttiyā.

Divā-saddo dina-saddo viya divasapariyāyo, tassa visesanabhāvena vuccamāno divā-saddo savisesaṃ divasabhāgaṃ dīpetīti āha “**divasassa divā**”ti-ādi. Yasmā samāpannassa cittaṃ nānārammaṇato paṭisaṃhataṃ hoti, jhānasamaṅgī ca pavivekūpagamanena saṅgaṇikābhāvato ekākiyāya nilīno viya hoti, tasmā vuttaṃ “**tato tato -pa- gato**”ti. Mano bhavanti manaso vivaṭṭanissitaṃ vaḍḍhiṃ āvahantīti **manobhāvanīyā**ti āha “**manavaḍḍhakānan**”ti-ādi. **Unnamati** na saṃkucati, alīnaṅca hotīti attho.

51. **Yāvatā**ti yāvantoti ayamettha atthoti āha “**yattakā**”ti. **Tesanti** niddhāraṇe sāmivacanaṃ. Niddhāraṇaṅca kenaci visesena icchitabbaṃ. Yehi ca guṇavisesehi samannāgatā bhagavato sāvakā upāsakā rājagahe paṭivasanti, ayaṅca tehi samannāgatoti imaṃ visesaṃ dīpetuṃ “**tesaṃ abbhantaro**”ti vuttaṃ. Tenāha “**bhagavato kirā**”ti-ādi.

52. **Tesanti** paribbājakānaṃ. **Kathāyā**ti tiracchānakathāya. **Dassanenā**ti diṭṭhidassanena. **Ākappena**ti vesena. **Kuttenā**ti kiriyāya. **Ācārena**ti aññamaññasmiṃ ācaritabba-ācārena. **Vihārena**ti

rattindivaṃ viharitabbaviharaṇena. **Iriyāpathenā**ti ṭhānādi-iriyāpathena. Aññākāratāya aññatitthe niyuttāti **aññatitthiyā**. **Saṅgantvā** samāgantvā **rāsīhutvā** parehi **nisinnaṭṭhāne**. Araññāni ca tāni vanapatthāni cāti **araññavanapatthāni**. Tattha yaṃ araññakaṅganipphādakaṃ araññakānaṃ, taṃ “araññan”ti veditabbaṃ. **Vanapatthanti** gāmantāṃ atikkamivā manussānaṃ anupacāraṭṭhānaṃ, yattha na kasīyati na vappīyati. Vuttañhetāṃ “vanapatthanti dūrānametaṃ senāsānānaṃ adhivacanan”ti “vanapatthanti vanasaṅḍānametaṃ senāsānānaṃ, vanapatthanti bhīsanakānametaṃ, vanapatthanti salomahamsānametaṃ, vanapatthanti pariyaṅtānametaṃ, vanapatthanti na manussūpacārānametaṃ senāsānānaṃ adhivacanan”ti¹. Tena vuttaṃ “**gāmūpacārato muttāni**”ti-ādi. **Pantāni**ti pariyaṅtāni atidūrāni. Tenāha “**dūratarāni**”ti-ādi. **Vihārūpacārenā**ti viharassa upacārappadesena. **Addhikajanassā**ti maggaḡāmino janassa. **Mandasaddāni**ti uccāsaddamahāsaddābhāvato tanusaddāni. Manussehi samāgamma ekajjhaṃ pavattita-saddo **nigghoso**, tassa yasmā attho dubbibhāvito hoti, tasmā vuttaṃ “**avibhāvitatthena nigghosenā**”ti. **Vigatavātāni**ti vigatasaddāni. “**Rahassakaraṇassa yuttāni**”ti imināpi tesāṃ ṭhānānaṃ araññalakkhaṇayuttataṃ, janavivittataṃ, vanavivittameva ca vibhāveti, tathā “**ekībhāvassa anurūpāni**”ti iminā.

53. **Kenā**ti hetumhi, sahayoge ca karaṇavacananāti āha “**kena kāraṇena kena puggalena saddhin**”ti. Ekopi hi vibhattiniddeso anekatthavibhāvano hoti, tathā taddhitatthapadasamāhāreti.

Saṃsandananāti ālāpasallāpavasena kathāsaṃsandanaṃ. **Ñāṇabyattabhāvanti** byattañāṇabhāvaṃ, so pana parassa vacane uttaradānavasena, parena vā vutta-uttare paccuttaradānavasena siyāti āha “**uttarapaccuttaranayenā**”ti. Yo hi parassa vacanaṃ tipukkhalena nayena rūpeti, tathā parassa rūpanavacanaṃ jātibhāvaṃ āpādeti, tassa tādisaṃ vacanasabhāvaṃ ñāṇaveyyattiyāṃ vibhāveti pākaṭaṃ karotīti. **Suññāgāresu naṭṭhā**ti suññāgāresu nivāsesu naṭṭhā

1. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

vinatṭhā abhāvaṃ gatā. **Nāssa paññā nasseyya** tehi tehi katapucchanapaṭipucchananimittam nānāpaṭibhānuppattiyā visāramāpannam pucchitam pañham vissajjetum asamatthatāya. **Orodheyyāmāti** nirussāham viya karontā avarodheyyāma, tam parassa orodhanam vādajālena vinandhanam viya hotīti āha “**vinandheyyāmā**”ti. Tadattham tena tucchakumbhinidassanam katham, tam byatirekamukhena dassetum “**pūritaghaṭo hī**”ti-ādi vuttam.

Balam dīpentoti abhūtameva attano ñāṇabalam pakāsento. **Asambhinnanti** jātisambhedābhāvena asambhinnam. Aññajātisambhede sati assatarassa assassa jātabhāvo¹ viya sīhassapi sīhathāmābhāvo siyāti āha “**asambhinnakesarasīhan**”ti. **Ṭhānasovāti** taṅkhaṇe eva.

54. “Sumāgadhā nāma nadī”ti keci, tam micchātidassento “sumāgadhā nāma pokkharāṇī”ti vatvā tassā pokkharāṇibhāvassa suttantare āgatataṃ dassetum “**yassā tīre**”ti-ādi vuttam. Morānam nivāpo etthāti **morānivāpo**. Byadhikaraṇānampi hi padānam bāhiratthasamāso hotiyeva yathā “urasilomo”ti. Atha vā nivutthamettthāti **nivāpo**, morānam nivāpo **morānivāpo**, morānam nivāpadinnaṭṭhānam. Tenāha “**yattha morānan**”ti-ādi. Yasmā nigrodho tapojigucchavādo, sāsane ca bhikkhū attakilamathānuyogaṃ vajjetvā bhāvanānuyogena paramassāsappatte viharante passati, tasmā “katham nu kho samaṇo gotamo kāyakilamathena vināva sāvake vīnetī”ti sañjātasandeho “ko nāma so”ti-ādinā bhagavantam pucchi. Assasati anusākitaparisaṅkito hoti etenāti **assāso**, pītisomanassanti āha “**assāsappattāti tuṭṭhipattā somanassappattā**”ti. Adhiko seṭṭho āsayo nissayo **ajjhāsayoti** āha “**uttamanissayabhūtan**”ti. Ādibhūtam purātanam seṭṭhacariyam **ādibrahmacariyam**, lokuttaramagganti attho. Tathā hesa sabbabuddhapaccekabuddhasāvakehi teneva ākārena adhigato. Tenāha “**purāṇa -pa- ariyamaggan**”ti. Tathā hi tam bhagavā “addasa purāṇam maggam purāṇamañjasan”ti avoca. **Pūretvā** bhāvanāpāripūrivāsena. “Pūretvā”ti vā idam “ajjhāsayam ādibrahmacariyam”ti ettha

1. Assathāmābhāvo (?)

pāṭhasesoti vadanti. “Ajjhāsayaṃ ādibrahmacariyaṃ paṭijānanti assāsappattā”ti evaṃ vā ettha yojanā.

Tapojigucchāvādavaṇṇanā

55. Pakatā hutvā vicchinnā **vippakatā**ti āha “**anittitāva hutvā ttitā**”ti.

56. **Vīriyena pāpajigucchanavādoti** lūkhapaṭipattisāadhanena vīriyena attataṇhāvinodanavasena pāpakassa jigucchanavādo. Jigucchatīti **jiguccho**, tabbhāvo **jegucchaṃ**, adhikaṃ jegucchaṃ adhijegucchaṃ, ativiya pāpajigucchanam, tasmim **adhijegucche**. Kāyadaḥhībahulam tapatīti **tapo**, attakilamathānuyogavasena pavattaṃ vīriyaṃ, tena kāyadaḥhībahulatānimittassa pāpassa jigucchanam, virajjanampi **tapojigucchā**ti āha “**vīriyena pāpajigucchā**”ti. Ghāsacchādanasenāsanataṇhāvinodanamukhena attasnehavirajjananti attho. Upari vuccamānesu nānākāresu acelakādivatesu ekajjham samādinnaṃ parisodhanamevettha **pāripūraṇam**, na sabbesam anavasesato samādānam tassa asambhavatoti āha “**paripuṇṇāti parisuddhā**”ti. **Parisodhanañca** nesam sakasamayassiddhena nayena paṭipajjanameva. Vipariyāyena aparissuddhatā veditabbā.

57. “**Ekam pañhampi na kathetī**”ti paṭhamam attanā pucchitapañhassa akathitattā vuttaṃ.

Tapanissitakoti attakilamathānuyogasaṅkhātam tapaṃ nissāya samādāya vattanako. **Sīhanādeti** sīhanādasuttavaṇṇanāyam¹. Yasmā tattha vitthāritanayena veditabbāni, tasmā tassā atthappakāsanāya vuttanayenapi veditabbāni.

Upakkilesavaṇṇanā

58. “Sammā ādiyati”ti vatvā **sammā ādiyanañjassa** daḥhaggāho evāti āha “**daḥham gaṇhātī**”ti. “Sāsanāvācarenāpi dīpetabban”ti

1. Di-Ṭṭha 1. 291 piṭṭhe.

vatvā taṃ dassetuṃ **“ekacco hī”**ti-ādi vuttaṃ, tena dhutaṅgadharatāmattena attamanatā, paripuṇṇasaṅkappatā sammāpaṭipattiyā upakkilesoti imamatthaṃ dasseti, na yathāvuttatapasamādānadhutaṅgadharatānaṃ satipi aniyyānikatte sadisatanti daṭṭhabbaṃ.

“Duvidhassāpī ‘attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo’ti ca evaṃ upakkilesabhedena vuttassa duvidhassāpi tapassino”ti keci. Yasmā pana aṭṭhakathāyaṃ sāsānikavasenāpi attho dīpito, tasmā bāhirakassa, sāsānikassa cāti evaṃ duvidhassāpi tapassinoti attho veditabbo. Tathā ceva hi uparipi atthavaṇṇanaṃ vakkhatīti. **Ettāvataī** yadidaṃ **“ko añño mayā sadiso”**ti evaṃ atimānassa, aniṭṭhitakiccasseva ca **“alamettāvataī”**ti evaṃ atimānassa ca uppādanaṃ, ettāvataī.

Ukkaṃsatīti ukkaṭṭhaṃ karoti. **Ukkipatī**ti aññesaṃ upari khipati, paggaṇhātīti attho. **Param saṃhāretī**ti param saṃharaṃ nihīnaṃ karoti. **Avakkhipatī**ti adho khipati, avamaññatīti attho.

Mānamadakarāṇenāti mānasaṅkhātassa madassa karaṇena uppādanena. **Mucchito hotī**ti mucchāpanno hoti, sā pana mucchāpatti abhijjhāsīlabbataparāmāsakāyaganthehi gadhitacittatā, tattha ca atilaggabhāvoti āha **“gadhito ajjhosanno”**ti. **Pamajjanañcettha**¹ pamajjanamevāti āha **“pamādamāpajjati”**ti. Kevalaṃ dhutaṅgasuddhiko hutvā kammaṭṭhānaṃ ananuyuñjanto tāya eva dhutaṅgasuddhikatāya attukkaṃsanādivasena pavatteyyāti dassetuṃ **“sāsane”**ti-ādi vuttaṃ. Tenāha **“dhutaṅgameva -pa- pacceti”**ti.

59. **Teyeva paccayā. Suṭṭhu katvā paṭisaṅkharitvā laddhā**ti ādaragāravayogena sakkaccaṃ abhisāṅkharitvā dānavasena upanayavasena laddhā. **Vaṇṇabhaṇananti** guṇakittanaṃ. **Assā**ti tapassino.

60. **Vodāsanti** byāsanaṃ, vibhajjananti attho. Taṃ panettha vibhajjanaṃ dvidhā icchitanti āha **“dvebhāgaṃ āpajjati”**ti. **Dve bhāge karoti**

1. Gijjhanañcettha (?)

ruccanāruccanasena. **Gedhajātoti** sañjātagedho. **Mucchanam** nāma sativippavāseneva hoti, na satiyā satīti āha “**samuṭṭhassatī**”ti.

Ādinavamattampīti gadhitādibhāvena paribhoge ādinavamattampi **na passati**. **Mattaññutāti** paribhoge mattaññutā.

Paccavekkhaṇaparibhogamattampīti paccavekkhaṇamattena paribhogampi ekavāram paccavekkhitvāpi paribhuñjanampi **na karoti**.

61. **Vicakkasaṅṭhānāti** vipulatamacakkasaṅṭhānā. Sabbassa bhuñjanato ayokūṭasadisā dantā eva **dantakūṭam**. **Apasādetīti** pasādeti.

Acelakādivasenāti acelakavatādivasena. **Lūkhājivinti** sallekhapaṭipattiyā lūkhājivikam.

62. **Tapam karotīti** bhāvanāmanasikāralakkhaṇam tapam carati caranto viya hoti. **Caṅkamaṃ otarati** bhāvanam anuyuñjanto viya. **Vihāraṅgaṇam sammajjati** vattapaṭipattim pūrento viya.

“Ādassayamāno”ti vā pāṭho.

Kiñci vajjanti kiñci kāyikam vā vācasikam vā dosam. **Diṭṭhigatanti** viparītadassanam. **Aruccamānanti** attano siddhante paṭikkhittabhāvena aruccamānam. **Ruccati meti** “kappati me”ti **vadati**. **Anujānitabbanti** tacchāvīparītabhūtabhāvena “evametan”ti anujānitabbam. **Savanamanoharītaya** “sādhu suṭṭhū”ti **anumoditabbam**.

63. Kujjhanasīlatāya **kodhano**. Vuttalakkaṇo upanāho etassa atthīti **upanāhī**. Evambhūto ca taṃsamaṅgī hotīti “**samannāgato hoti**”ti vuttam. Esa nayo ito paresupi.

Ayam pana viseso—issati usūyatīti **ussukī**. Saṭhanam asantagūṇasambhāvanam **saṭho**, so etassa atthīti **saṭho**.

Santadosapaṭicchādanasabhāvā **māyā**, māyā etassa atthīti **māyāvī**.

Garuṭṭhāniyanampi paṇipātākaraṇalakkhaṇam thambhanam **thaddham**, tam ettha atthīti **thaddho**, guṇehi samānam, adhikañca atikkamivā nihīnam katvā maññanasīlatāya **atimānī**. Asantagūṇasambhāvanatthikatāsaṅkhātā pāpā lāmakā icchā etassāti **pāpiccho**. Micchā viparītā diṭṭhi etassāti **micchādiṭṭhiko**. “Idameva saccam,

moghamaññan”¹ti evaṃ attanā attābhiniviṭṭhatāya satā diṭṭhi **sandiṭṭhi**, tameva parāmasatīti **sandiṭṭhiparāmāsī**. Aṭṭhakathāyaṃ pana “sayāṃ diṭṭhi sandiṭṭhī”²ti vatthuvaseṇa attho vutto. Ā bālhaṃ viya dhīyatīti **ādhānanti** āha “**dalhaṃ suṭṭhu ṭhapitaṃ**”³ti. Yathāgahitaṃ gāhaṃ paṭinissajjanasīlo **paṭinissaggi**, tappaṭikkhepena **duppaṭinissaggi**. Paṭisedhattho hi ayaṃ **du-saddo** yathā “duppañño², dussīlo”³ti ca.

Parisuddhapapaṭikappattakathāvaṇṇanā

64. **Idha nigrodha tapassīti** yathānukkantaṃ purimapāḷim nigamanavasena ekadesena dasseti. Tenāha “**evaṃ bhagavā**”⁴ti-ādi. **Gahitaladdhinti** “acelakādibhāvo seyyo, tena ca saṃsārasuddhi hotī”⁴ti evaṃ gahitaladdhim. **Rakkhitaṃ tapanti** tāya laddhiyā samādiyivā rakkhitaṃ acelakavatāditapaṃ. “**Sabbameva saṃkiliṭṭhaṃ**”⁴ti iminā yaṃ vakkhati **parisuddhapāḷivaṇṇanāyaṃ** “lūkhatapassino ceva dhutaṅgadharassa ca vasena yojanā veditabbā”⁴ti⁴, tassa parikkappitarūpassa lūkhassa tapassinoti ayamettha adhippāyoti dasseti. “**Parisuddhapāḷidassanattānaṃ**”⁴ti ca iminā titthiyānaṃ vasena pāḷiyevettha labbhati, na pana tadatthoti dasseti. **Vuttavipakkhavasena**ti vuttassa atthassa paṭipakkhavasena, paṭikkhepavasena⁴ti attho. **Tasmim ṭhāneti** hetu-atthe bhumanti tassa hetu-atthena karaṇavacanena atthaṃ dassento “**evaṃ so tenā**”⁴ti-ādimāha. **Uttari vāyamamānoti** yathāsamādinnehi dhutadhammehi aparituṭṭho, apariyositasāṅkappo ca hutvā upari bhāvanānuyogavasena sammāvāyāmaṃ karonto.

69. **Ito paranti** ito yathāvuttanayato paraṃ. **Aggabhāvaṃ vā sārabhāvaṃ vāti** tapojigucchāya aggabhāvaṃ vā sārabhāvaṃ vā **ajānanto**. “Ayamevassa aggabhāvo sārabhāvo”⁴ti maññamāno “**aggappattā, sārappattā cā**”⁴ti āha.

1. Ma 2. 150, 166, 381; Ma 3. 22, 23; Khu 1. 162; Khu 7. 57; Khu 10. 80 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 366 piṭṭhe.

3. Am 2. 221; Am 3. 367; Vi 1. 116; Khu 1. 57 piṭṭhesu.

4. Dī-Ṭṭha 3. 23 piṭṭhe.

Parisuddhatacappattādikathāvaṇṇanā

70. Yamanam samyamanam **yāmo**, himsādīnam akaraṇavasena catubbidho yāmo **cātuyāmo**, so eva samvaro, tena samvuto guttasabbadvāro **cātuyāmasamvarasamvuto**. Tenāha “**catubbidhena samvarena pihito**”ti. **Atipātanam** himsananti āha “**pāṇam na hanati**”¹. Lobhacittena bhāvitam sambhāvitanti katvā **bhāvitam nāma pañca kāmagaṇā**. Ayañca tesu tesamyeva samudācāro maggoṭṭhāpakam viyāti āha “**tesam saññāyā**”ti.

Etanti abhiharānam, hīnāya anāvattanañca. Tenāha “**so abhiharatīti-ādilakkhaṇan**”ti. **Abhiharatīti** abhibuddhim neti. Tenāha “**uparūpari vadḍheti**”ti. Cakkavattināpi pabbajitassa abhivādanādi kariyatevāti pabbajjā seṭṭhā guṇavisesayogato, dosavirahitato ca, yato sā paṇḍitapaññattā vuttā. Gihibhāvo pana nihīno tadubhayābhāvatoti āha “**hīnāya gihibhāvattāyā**”ti.

71. **Tacappattāti** tacam pattā², tacasadisā hotīti attho.

74. **Titthiyānam vassenāti** titthiyānam samayavasena. **Nesanti** titthiyānam. **Tanti** dibbacakkhum. **Sīlasampadāti** sabbākārasampannam catupārisuddhisīlam. **Tacasārasampattitoti** tacatapo jigucchāyāsārasampattito³. **Visesabhāvanti** visesasabhāvam.

Acelakapāḷimattampīti acelakapāḷi-āgatatthamattampi **natthi**, tasmā mayam anassāma vinaṭṭhāti attho. **A-kāro vā nipātamattam, nassāmāti** vinassāma. **Kuto parisuddhapāḷīti** kuto eva amhesu parisuddhapāḷi-āgatapaṭipatti. Esa nayo sesesupi. **Sutivasenāpīti** sotapathāgamanamattenāpi **na jānāma**.

1. Na pāṇam atipātetīti (Ka)

2. Tacappattā viya (Ka)

3. Tapojigucchāya tacasārasampattito (?)

Nigrodhassapajjhāyanavaṇṇanā

75. **Assāti** sandhānassa gahapatissa. **Kakkhaḷanti** pharusam. **Durāsadvacanananti** avattabbavacanam. Yasmā pharusavacanam yaṃ uddissa payuttam, tasmim khamāpīte khamāpakassa paṭipākatikam hoti, tasmā “**ayam mayi**”ti-ādi vuttam.

76. **Bodhatthāyadhammam deseti**, na attano buddhabhāvaghosanatthāya. **Vādatthāyāti** paravādabhañjanavādatthāya. **Rāgādisamanatthāya dhammam deseti** na antevāsikamyatāya. **Oghanittharaṇatthāyāti** caturghanittharaṇatthāya dhammam deseti sabbaso oraparātīṇṇamāvahattā desanāya. **Sabbakilesaparinibbānatthāya dhammam deseti** kilesānam lesenapi desanāya aparāmaṭṭhabhāvato.

Brahmacariyapariyosānādivaṇṇanā

77. **Idam sabbampīti** sattavassato paṭṭhāya yāva “sattāhan”ti padam, idam sabbampi vacanam. **Asaṭho pana amāyāvī ujujātiko** tikkhapañño ugghaṭṭitaññūti adhippāyo. So hi taṃmuhutteneva arahattam pattum sakkhissatīti. **Vaṅkavaṅkoti** kāyavaṅkādhīpi vaṅkehi vaṅko jimho kuṭilo. “**Saṭham panāham anusāsituṃ na sakkomi**”ti na idam bhagavā kilāsubhāveneva vadati, atha kho tassa abhājanabhāveneva.

78. **Pakatiyā ācariyoti** yo eva tumhākam ito pubbe pakatiyā ācariyo ahoṣi, so eva idānīpi pubbāciṇṇavasena ācariyo hotu, na mayam tumhe antevāsike kātukāmāti adhippāyo. **Na mayam tumhākam uddesena atthikā**, dhammatantimeva pana tumhe ṇāpetukāmamhāti adhippāyo. **Ājīvatoti** jīvikāya vuttito. **Akusalāti koṭṭhāsam pattāti** akusalāti tam tam koṭṭhāsataṃyeva upagatā. **Kilesadarathasampayuttāti** kilesadarathasahitā taṃsambandhanato. Jātijarāmarāṇānam hitāti **jātijarāmarāṇiyā**. Saṃkilesa ettha atthi, saṃkilese vā niyuttāti **saṃkilesikā**. **Vodānam** vuccati visuddhi, tassa paccayabhūtattā **vodāniyā**. Tathābhūtā cete vodāpentīti āha “**satte vodāpentī**”ti. Sikhāppattā paññāya pāripūrivepullatā maggaphalavaseneva

icchitabbāti āha “**maggapaññā -pa- vepullatan**”ti. **Ubhopi vā etāni** pāripūrivepullāni. Yā hi tassa pāripūrī, sā eva vepullatāti. **Tatoti** samkilesadhammappahānavodānadhammābhībuddhihetu.

79. “**Yathā mārena**”ti nayidaṃ nidassanavasena vuttaṃ, atha kho tathābhāvakathanamevāti dassetuṃ “**māro kirā**”ti-ādi vuttaṃ. **Athāti mārena** tesam pariyaṭṭhānappattito pacchā aññāsīti yojanā. Kasmā pana bhagavā pageva na aññāsīti? Anāvajjitattā. **Māram paṭibāhitvāti** mārena tesu kataṃ pariyaṭṭhānaṃ vidhametvā, na tesam sati payojane buddhānaṃ dukkaraṃ. **Soti** maggaphaluppattihetu. **Tesam** paribbājakānaṃ.

Phuṭṭhāti pariyaṭṭhānavasena phuṭṭhā. **Yatrāti** niddhāraṇe bhumanti āha “**yesū**”ti. **Aññāṇatthanti** ājānanatthaṃ, upasaggamattañcetta ā-kāroti āha “**jānanatthan**”ti, vīmaṃsanatthanti attho. **Cittaṃ nuppananti** “jānāma tāvassa dhamman”ti ājānanatthaṃ “brahmacariyaṃ carissāmā”ti ekasmiṃ divase ekavārampi tesam cittaṃ nuppannaṃ. Sattāho pana vuccamāno etesaṃ kiṃ karissatīti yojanā. **Sattāhaṃ pūretunti** sattāhaṃ brahmacariyaṃ pūretuṃ, brahmacariyavasena vā sattāhaṃ pūretunti attho.

Paravādabhindananti paravādamaddanaṃ. **Sakavādasamussāpananti** sakavādapaggaṇhanaṃ. **Vāsanāyāti** saccasampañivedhavāsanāya. **Nesanti** ca pakaraṇavasena vuttaṃ. Tadaññesampi hi bhagavato sammukhā, paramparāya ca devamanussānaṃ suṇantānaṃ vāsanāya paccayo evāti. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Udumbarikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

3. Cakkavattisutta

Attadīpasaraṇatāvannaṇā

80. **Uttānaṃ** vuccati pākaṭaṃ, tappaṭikkhepena **anuttānaṃ** apākaṭaṃ, paṭicchannaṃ, apacuraṃ, duviññeyyaṅca. Anuttānaṃ padānaṃ vaṇṇanā **anuttānapadavaṇṇanā**. Uttānapadavaṇṇanāya payojanābhāvato **anuttāna**ggahaṇaṃ. “**Mātulā**”ti itthilingavasena laddhanāmo eko rukkho, tassā āsannappadese māpitattā nagarampi “mātulā”tveva paññāyittha. Tena vuttaṃ “**mātulāyanti evaṃnāmake nagare**”ti. **Avidūre**ti tassa nagarassa avidūre.

Kāmañcetha sutte “bhūtapubbaṃ bhikkhave Rājā Daḷhanemi nāma ahoṣī”ti-ādina atītavaṃsadīpikā kathā ādito paṭṭhāya āgatā, “aḍḍheteyyavassasatāyukānaṃ manussānaṃ vassasatāyukā puttā bhavissanti”ti-ādina pana savisesaṃ anāgatatthapaṭisaṃyuttā kathā āgatāti vuttaṃ “**anāgatavaṃsadīpikāya suttantakathāyā**”ti. Anāgatatthadīpanaṃhi acchariyaṃ, tatthāpi anāgatassa sammāsambuddhassa paṭipattikittanaṃ acchariyatamaṃ. **Samāgamenā**ti sannipātena.

“**Bhattaggaṃ amanāpan**”ti-ādi kevalaṃ tesāṃ parivitakkamattaṃ. **Amanāpan**ti amanuññaṃ. Buddhesu kato appakopi aparādho appako kāro viya garutaravipākoti āha “**buddhehi saddhim -pa- sadisaṃ hoti**”ti. **Tatrā**ti tasmim mātulanagarassa samīpe, tassaṃ vā parisāyaṃ.

Attadīpāti ettha kāmaṃ yo paro na hoti, so attāti sasantāno “attā”ti vuccati, hitasukhesibhāvena pana attanibbisesattā dhammo idha “attā”ti adhippeto. Tenāha “**attā nāma lokiyalokuttaro dhammo**”ti. Dvidhā āpo gato etthāti **dīpo**, oghena anajjhotthato bhūmibhāgo. Idha pana kāmoghādīhi anajjhottharaṇiyattā dīpo viyāti **dīpo**, attā dīpo paṭiṭṭhā etesanti **attadīpā**. Tenāha “**attānaṃ dīpan**”ti-ādi. Dīpabhāvo cetha paṭisaraṇatāti āha “**idaṃ tasseva vevacanaṃ**”ti. **Aññasaraṇapaṭikkhepavacanaṃ**ti aññasaraṇabhāvapaṭikkhepavacanaṃ. Idañhi na aññaṃ saraṇaṃ

katvā viharāṇasseva paṭikkhepavacanāṃ, atha kho aññassa saraṇasabhāvasseva paṭikkhepavacanāṃ tappaṭikkhepe ca tena itarassāpi paṭikkhepasiddhito. Tenāha “**na hī**”ti-ādi. Idāni tamevatthaṃ suttantarena¹ sādhetuṃ “**vuttampi cetan**”ti-ādi. Yadi ettha pākatiko attā icchito, kathaṃ tassa dīpasaraṇabhāvo, tasmā adhippāyiko ettha attā bhaveyyāti pucchati “**ko panettha attā nāmā**”ti. Itaro yathādhippetāṃ attānaṃ dassento “**lokiyalokuttaro dhammo**”ti. Dutiyavāropi paṭhamavārasseva pariyaḃbhāvena desitoti dassetuṃ “**tenāhā**”ti-ādi vuttaṃ.

Gocareti bhikkhūnaṃ gocaraṭṭhānabhūte. Tenāha “**caritum yuttaṭṭhāne**”ti. Saketi kathaṃ panāyaṃ bhikkhūnaṃ sakoti āha “**pettike visaye**”ti. Pitito sammāsambuddhato āgatattā “ayaṃ tumhākaṃ gocaro”ti tena uddiṭṭhattā **pettike visayeti**. Carantanti sāmi-atthe upayogavacananti āha “**ayamevattho**”ti, carantānanti ca attho, tenāyaṃ vibhattivipallāsenapi vacanavipallāsenapīti dasseti. Kilesamārassa otārālābheneva itaramārānampi otārālābhō veditabbo. **Ayaṃ panatthoti** gocare caraṇaṃ sandhāyāha, vatthu pana byatirekamukhena āgataṃ.

Sakuṇe hantīti **sakuṇagghi**, mahāsenasakuṇo. **Ajjhappattāti** abhibhavanavasena pattā upagatā. **Na myāyanti** me ayaṃ sakuṇagghi nālaṃ **abhavissa**. **Naṅgalakaṭṭhakaraṇanti** naṅgalena kasitappadeso. **Leḍḍuṭṭhānanti** leḍḍūnaṃ uṭṭhapitaṭṭhānaṃ. **Sake baleti** attano balahetu. **Apatthaddhāti** avagāḷhatthambhā sañjātatthambhā. **Assaramānāti**² avhāyanti.

Mahantaṃ leḍḍunti naṅgalena bhinnaṭṭhāne sukkhatāya tikhiṇasiṅga-ayoghanasadisam mahantaṃ leḍḍuṃ. **Abhiruhitvāti** tassa adhobhāgena attanā pavisitvā nilīnayoggappadesam sallakkhetvā tassupari caṅkamanto **assaramāno aṭṭhāsi**. “**Ehi kho**”ti-ādi tassa assāramānākāradassanaṃ. **Sannayhāti** vātaggaḥaṇavasena **ubho pakkhe** samaṃ ṭhapetvā. **Paccupādīti** pāvīsi. **Tatthevāti** yattha pubbe lāpo ṭhito, tattheva

1. Khu 1. 37 piṭṭhe Dhammapade.

2. Asaṃvadamānā (Pāḷiyam)

leḍḍumhi. **Uranti** attano urappadesaṃ. **Paccatālesī**ti pati atālesi sārambhavasena vegena gantvā paharaṇato vidhārentī patālesi. **Ārammaṇanti** paccayaṃ. “Avasaraṇ”ti keci.

“Kusalānaṃ”ti evaṃ pavattāya desanāya ko anusandhi? Yathā-anusandhi eva. Ādito hi “attadīpā bhikkhave viharathā”ti-ādina¹ yeva attadhammapariyāyena lokiyalokuttaradhammā gahitā, teyevettha kusalaggahaṇena gahitāti. **Anavajjalakkhaṇānanti** avajjapaṭipakkhasabhāvānaṃ. “Avajjarahitasabhāvānaṃ”ti keci. Tattha purime atthavikappe vipākadhammadhammā eva gahitā, dutiye pana vipākadhammāpi. Yadi evaṃ kathaṃ tesāṃ samādāya vattananti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ “vipākadhammā silādi viya samādāya vattitabbā”ti. **Samādānanti** pana attano santāne sammā ādānaṃ paccayavasena pavattiyevāti daṭṭhabbaṃ. Vipākadhammā hi paccayavisesehi sattasantaṇe sammadeva āhitā āyu-ādisampattivisesabhūtā uparūparikusalavisesuppattiyā upanissayā hontīti vadanti. **Puññaṃ pavaḍḍhatī**ti ettha **puññanti** uttarapadalopenāyaṃ niddesoti āha “**puññaṃ phalaṃ vaḍḍhati**”ti. **Puññaṃ phalaṃ** ca ekadesasarūpekasesena vuttaṃ “puññaṃ ca puññaṃ phalaṃ ca puññaṃ phalaṃ”ti āha “**uparūpari puññaṃ pi puññaṃ vipākopi veditabbo**”ti.

“**Mātāpitūnaṃ**”ti-ādi nidassanamattaṃ, tasmā aññaṃ pi evarūpaṃ hetūpanissayaṃ kusalaṃ daṭṭhabbaṃ. **Sinehavasena**ti upanissayabhūtassa sinehassa vasena, na sampayuttassa. Na hi sinehasampayuttaṃ nāma kusalaṃ atthi. **Mudumaddavacittanti** mettāvasena ativiya maddavantaṃ cittaṃ. Yathā matthakappattaṃ vaṭṭagāmikusalaṃ dassetuṃ “mātāpitūnaṃ -pa- mudumaddavacittan”ti vuttaṃ, evaṃ matthakappattameva vivaṭṭagāmikusalaṃ dassetuṃ “**cattāro sati -pa- bodhipakkhiyadhammā**”ti vuttaṃ. Tadaññepi pana dānaṃ silādidhammā vaṭṭassa upanissayabhūtā **vaṭṭagāmikusalaṃ**. Vivaṭṭassa upanissayabhūtā **vivaṭṭagāmikusalaṃ**ti veditabbā. **Pariyosānanti** phalavisesāvahatāya phaladāya koṭi sikhāppatti, devaloke ca pavattisirivibhavoti pariyosānaṃ “**manussaloke**”ti visesitaṃ, manussalokavaseneva

1. Dī 3. 48 piṭṭhe.

cāyaṃ desanā āgatāti. Maggaphalanibbānasampatti pariyoṣānanti yojanā. **Vivaṭṭagāmikusalassa vipākam suttapariyoṣāne dassissati** “atha kho bhikkhave Saṅkho nāma rājā”ti-ādinā¹.

Dalhanemicakkavattirājakathāvaṇṇanā

81. **Idhāti** imasmim “kusalānaṃ bhikkhave dhammānaṃ”ti-ādinā² suttadesanāya āradhaṭṭhāne vaṭṭavivaṭṭagāmibhāvena sādharāṇe kusalaggahaṇe. Tattha **vaṭṭagāmikusalānusandhivasena “bhūtapubbaṃ bhikkhave”ti desanaṃ ārabhi**, ārabhanto ca desiyamānamattaṃ. Dhammapaṭiṅgāhakānaṃ bhikkhūnaṃ saṅkhepato evaṃ dīpetvā ārabhīti dassetuṃ **“bhikkhave”**ti-ādi vuttaṃ, paṭhamam tathā adīpentopi bhagavā atthato dīpeti viyāti adhippāyo.

82. **Īsakampīti** appamattakampi. **Avasakkīti**ti ogatabhaṭṭham. **Nemi-abhimukhanti** nemippadesassa sammukhā. **Bandhimsu** cakkaranassa osakkītanosakkītabhāvaṃ jānituṃ. **Tadetanti** yathāvuttaṭṭhānā cavanaṃ. **Atibalavadoseti** rañño balavati anathe upaṭṭhite **sati**.

Appamattoti rañño āṇāya pamādaṃ akaronto.

Ekasamuddapariyantamevāti jambudīpameva sandhāya vadati. So uttarato assakaṇṇapabbatena paricchinnam hutvā attānaṃ parikkhipivā ṭhita-ekasamuddapariyanto. **Puññiddhivasenāti** cakkavattibhāvāvahāya puññiddhiyā vasena.

83. **Evaṃ katvāti** kāsāyāni vatthāni acchādetvā. **Sukatam kammanti** dasakusalakammavattameva vadati.

“Dasavidham, dvādasavidhan”ti ca vuttavibhāgo parato āgamissati. **Pūrentenevāti** pūretvā ṭhiteneva. **Niddoseti** cakkavattivattassa paṭipakkhabhūtānaṃ dosānaṃ apagamane niddose. **Cakkavattīnaṃ vatteti** cakkavattirājūhi vattitabbavatte. Bhāvini bhūte viya hi upacāro yathā “agamā rājagahaṃ buddho”ti³. Adhigatacakkavattibhāvāpi hi te tattha vattantevāti tathā vuttaṃ.

1. Dī 3. 63 piṭṭhe.

2. Dī 3. 65 piṭṭhe.

3. Khu 1. 340 piṭṭhe Suttanipāte.

Cakkavatti-ariyavattavaṇṇanā

84. Aññathā vattitum adento so dhammo adhiṭṭhānam etassāti tadadhiṭṭhānam, tena **tadadhiṭṭhānena cetasā. Sakkarontoti** ādarakiriyāvasena karonto. Tenāha “**yathā**”ti-ādi. **Garum karontoti** pāsānacchattam viya garukaraṇavasena garum karonto. Tenevāha “**tasmiṃ gāravuppattiyā**”ti. **Mānentoti** sambhāvanāvasena manena piyāyanto. Tenāha “**tamevā**”ti-ādi. Evaṃ pūjayato apacāyato evaṅca yathāvuttasakkārādisambhavoti tam dassetum “**taṃ apadisivā**”ti-ādi vuttam. “**Dhammāधिपतिभūto āgatabhāvenā**”ti iminā yathāvuttadhammassa jeṭṭhakabhāvena purimapurimatara-attabhāvesu sakkacca samupacitabhāvaṃ dasseti. “**Dhammaseneva sabbakiriyānam karaṇenā**”ti etena ṭhānanisajjādīsu yathāvuttadhammaninnaṇapabbhārabhāvaṃ dasseti. **Assāti** rakkhāvaraṇaguttiyā. **Param rakkhanto** aññam diṭṭhadhammikādi-anatthato rakkhanto teneva paratthasādhanena khanti-ādiguṇena **attānam** tato eva **rakkhati. Mettacittatāti** mettacittatāya. **Nivāsanapārupanagehādīnam** sītuṇhādipaṭibāhanena **āvaraṇam**¹. **Anto janasminti** abhantarabhūte puttadārādijane.

“**Sīlasamvare patiṭṭhāpehī**”ti iminā rakkham dasseti, “**vatthagandhamālādīni dehī**”ti iminā āvaraṇam, itarena guttiṃ. **Bhattavetasampadānenapīti pi-saddena** sīlasamvare patiṭṭhāpanādīni sampiṇḍeti. Eseva nayo ito paresupi **pi-saddaggaṇesu**. Nigamo nivāso etesanti **negamā**, evaṃ **jānapadāti** āha “**nigamavāsino**”ti-ādi.

Nivavidhā mānamadāti “seyyohamasmi”ti-ādi² nayappavattiyā navavidhā mānaṣṅkhātā madā. Māno eva hettha pamajjanākārena pavattiyā mānamado. Sobhane kāyikavācasikakamme ratoti **sūrato** ukārassa dīgham katvā, tassa bhāvo **soraccam**, kāyikavācasiko avītikkamo, sabbam vā kāyavacīsucaritam. Suṭṭhu oratoti **sorato**, tassa bhāvo **soraccam**, yathāvuttameva sucaritam. **Rāgādīnanti** rāgadosamohamānādīnam. **Damanādīhīti** damanasamanapariniḥḥāpanehi.

1. Nivāraṇā āvaraṇam (?)

2. Saṃ 2. 308; Abhi 1. 225; Abhi 2. 366 Khu 7. 61, 336 piṭṭhesu.

Ekamatthānanti ekaṃ cittaṃ, ekaccaṃ attano cittanti attho. Rāgādīnañhi pubbabhāgiyaṃ damanādi paccekaṃ icchitabbaṃ, na maggakkhaṇe viya ekajjhaṃ paṭisaṅkhānamukhena pajahanato. **Ekamattānanti** vā vivekavasena ekaṃ ekātināṃ attānaṃ. **Kāle kāleti** tesaṃ santikaṃ upasaṅkamitabbe kāle kāle.

Idha ṭhatvāti “idaṃ kho tāta tan”ti evaṃ nigamanavasena vuttaṭṭhāne ṭhatvā. **Vattanti** ariyacakkavattivattaṃ. **Samānetabbanti** “dasavidhaṃ, dvādasavidhan”ti ca heṭṭhā vuttagaṇanāya ca samānaṃ kātappaṃ anūnaṃ anadhikaṃ katvā dassetabbaṃ. **Adhammarāgassāti** ayuttaṭṭhāne rāgassa. **Visamalobhassāti** yuttaṭṭhānepi ativiya balavabhāvena pavattalobhassa.

Cakkaratanapātubhāvavaṇṇanā

85. **Vattamānassāti** paripuṇṇe cakkavattivatte vattamānassa, no aparipuṇṇeti āha “**pūretvā vattamānassā**”ti. Kittāvātā panassa pāripūrī hotīti? Tattha “katādhikārassa tāva heṭṭhimaparicchedena dvādasahipi saṃvaccharehi pūraṭi, pañcaviṣatiyā, paññāsāya vā saṃvaccharehi. Ayañca bhedo dhammacchandassapi tikkhamajjhamudutāvasena, itarassa tato bhiyyopi”ti vadanti.

Dutiyādicakkavattikathāvaṇṇanā

90. **Attano matiyāti** paramparāgataṃ purāṇaṃ tantim paveṇim laṅghitvā attano icchitākārena. Tenāha “**porāṇakan**”ti-ādi.

Na pabbantīti samiddhiyā na pūrenti, phītā na hontīti attho. Tenāha “**na vaḍḍhantī**”ti. Tathā cāha “**katthaci suññā hontī**”ti. Tattha tattha rājakicce raññā amā saha vattantīti **amaccā**, yehi vinā rājakiccaṃ nappavattati. Paramparāgatā hutvā rañño parisāya bhavāti **pārisajjā**. Tenāha “**pārisāvacarā**”ti. Tasmim ṭhānantare ṭhapitā hutvā rañño āyaṃ, vayañca yāthāvato gaṇentīti **gaṇakā**. Jātikulasutācārādivasena puthuttaṃ gatattā mahaṭi mattā etesanti **mahāmattā**, te pana mahānubhāvā amaccā evāti āha “**mahā-amaccā**”ti. Ye rañño hatthānikādīsu avatṭhitā, te **anīkatṭhāti** āha

“**hatthi-ācariyādayo**”ti. Mantam paññam asitā hutvā jīvantīti **mantassājīvino**, matisajīvāti attho, ye tattha tattha rājakicce upadesadāyino. Tenāha “**mantā vuccati paññā**”ti-ādi.

Āyuvaṇṇādiparihānikathāvaṇṇanā

91. **Balavalobhattā**ti “imasmiṃ loke idāni daliddamanussā nāma bahū, tesam sabbesam dhane anuppadiyamāne mayham kosassa parikkhayo hotī”ti evam uppannalobhattā. Uparūparibhūmīsūti chakāmasaggasankhātāsu uparūparikāmbhūmīsu. Kammassa phalam aggam nāma, tam panettha uddhagāmīti āha “**uddhamaggamassā**”ti. Sagge niyuttā, saggappayojanāti vā **sovaggikā**. **Dasanam visesānanti** dibba-āyuvaṇṇayasasukha-ādhipateyyānañceva dibbarūpādīnañca phalavisesānam. **Vaṇṇaggahaṇena** cettha sako attabhāvavaṇṇo gahito, **rūpaggaṇaṇena** bahiddhā rūpārammaṇam.

92. Suṭṭhu **nisiddhanti** yathāyam iminā attabhāvena adinnam ādātum na sakkoti, evam sammadeva tato nisedhitam katvā. **Mūlahatanti** jīvitā voropanena mūle eva hatam.

96. Rāgavasena caraṇam **carittam**, carittameva **cārittam**, methunanti adhippāyo, tam pana “paresam dāresū”ti vuttatā “**micchācāran**”ti āha.

100. **Paccanīkaditṭhī**ti “atthi dinnam”ti-ādikāya¹ sammāditṭhiyā paṭipakkhabhūtā ditṭhi.

101. **Mātucchādikā** upari sayameva vakkhati. **Atibalavalobhoti** ativiya balavā bahalakilesa, yena akāle, adese ca pavattati. **Micchādhammoti** micchā viparīto avisabhāgavatthuko lobhadhammo. Tenāha “**purisānan**”ti-ādi.

Tassa bhāvoti yena mettākaruṇāpubbaṅgama cittaena puggalo “matteyyo”ti vuccati, so tassa yathāvuttacittuppādo, tam samuṭṭhānā ca kiriyā **matteyyatā**. Tenāha “**mātari sammā paṭipattiyā etam**

1. Ma 1. 358; Ma 2. 64; Abhi 2. 341 piṭṭhesu.

nāman”ti. Yā sammā pajjitabbe sammā appaṭipatti, sopi doso agāravakiriyādibhāvato. Vipphaṭipattiyam pana vattabbameva natthīti āha “**tassā abhāvo ceva tappāṭipakkhatā ca amatteyyatā**”ti. **Kulejēṭṭhānanti** attano kule vuddhānam mahāpitucūḷapitujēṭṭhakabhātikādīnam.

Dasavassāyukasamayavaṇṇanā

103. “**Yan**”ti iminā samayo āmaṭṭho, bhummatthe cetam paccattavacananti āha “**yasmim samaye**”ti. Alam patinoti **alam pateyyā**. Tassā pariyattatā bhariyābhāvenāti āha “**dātuṃ yuttā**”ti. **Aggarasānīti** madhurabhāvena, bhesajjabhāvena ca aggabhūtarasāni.

Dippissantīti paṭipakkhabhāvena samujjalissanti. Tenāha “kusalantipi na bhavissati”ti. **Aho purisoti** mātādīsipi īdiso, aññesam kesam kim vissajjessati, aho tejavapurisoti.

Gehe mātugāmaṃ viyāti attano gehe dāsibhariyābhūtamātugāmaṃ viya. **Missībhāvanti** mātādīsu bhariyāya viya cārittasaṅkaram.

Balavakopoti hantukāmatāvasena uppattiyā balavakopo. **Āghātetīti** āhanati, attano kakkhaḷapharusabhāvena cittaṃ vibādhatīti attho. Nissayadahanaraso hi doso. **Byāpādetīti** vināseti, **manopadūsanato** manassa pakopanato. **Tibbanti** tikkham, sā panassa tikkhatā sarīre avahantepi sinehavatthum laṅghitvāpi pavattiyā veditabbāti āha “**piyamānassapī**”ti-ādi.

104. Kappavināso **kappo** uttarapadalopena, antarāva kappo **antarakappo**. Taṇhādibhedo kappo etassa atthīti **kappo**, sattalokoti āha “**antarāva lokavināso**”ti. Svāyam antarakappo katividho, kathañcassa sambhavo, kim gatikoti antogadham codanam sandhāyāha “**antarakappo ca nāmā**”ti-ādi. **Lobhussadāyāti** lobhādhikāya **pajāya** vattamānāya.

Evam cintayimsūti pubbe yathānussavānussaraṇena, attano ca āyuvisesassa labhanato. **Gumbalatādīhi gahanam ṭhānanti** gumbalatādīhi sañchannatāya gahanabhūtam ṭhānam. **Rukkhehi gahananti** rukkhehi nirantaranicitehi

gahanabhūtaṃ. **Nadīvidugganti** chinnataṭāhi nadīhi orato, pārato ca viduggaṃ. Tenāha “**nadīnan**”ti-ādi. **Pabbatehi visamaṃ** pabbatantaraṃ. **Pabbatesu vā** chinnataṭesu durārohaṃ **visamaṭṭhānaṃ**. **Sabhāgeti** jīvanavasena samānabhāge sadise **karissanti**.

Āyuvaṇṇādivaḍḍhanakathāvaṇṇanā

105. **Āyatanti** vā dīghaṃ cirakālīkaṃ. Maraṇavasena hi nītikkhayo āyato apunarāvattanato, na rājabhayādīnā ukkamanavasena punarāvattiyāpi tassa labbhanato. **Osakkeyyāmāti** orameyyāma. Viramaṇampi atthato pajahanameva pariccajanabhāvato āha “**pajaheyyāmāti attho**”ti. **Sīlagabbhe vaḍḍhitattāti** mātu, pitu ca sīlavantatāya tadavayavabhūte gabbhe vaḍḍhi “sīlagabbhe vaḍḍhitā”ti vuttā, etena utu-āhārassa viya tadaññassāpi bāhirassa paccayassa vasena sattasantānassa visesādhānaṃ hotīti dasseti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **brahmajālaṭikāyaṃ**¹ vuttameva. **Khettavisuddhiyāti** adhiṭṭhānabhūtavattuvisuddhiyā. Nanu ca taṃ visesādhānaṃ jāyamānaṃ rūpasantatiyā eva bhaveyyāti? Saccametaṃ, rūpasantatiyā pana tathā āhitavisesāya arūpasantatiyā laddhūpakārā eva hoti tappaṭibaddhavuttibhāvato. Yathā kabaḷikārāhārena upatthambhite rūpakāye sabbopi attabhāvo anuggahito eva nāma hoti, yathā pana rañño cakkavattino puññavisesaṃ upanissāya tassa itthiratanādīnaṃ anaññasādhāraṇā te te visesā sambhavanti tabbhāve bhāvato, tadabhāve ca abhāvato, evameva tasmim kāle mātāpitūnaṃ yathāvuttapuññavisesaṃ upanissāya tesam puttānaṃ jāyamānaṃ dīghāyukatā khettavisuddhiyāva hotīti veditabbā samvegadhammachandādisamupabrūhitāya tadā tesam kusalacetanāya tathā uḷārabhāvena samuppajjanato. **Etthāti** imasmim manussaloke, **tatthāti**² yathāvuttaṃ kusalahammaṃ samādāya vattamāne sattanikāye. **Tatthevāti** tasmimyeva sattanikāye. “**Attanova sīlasampattiyā**”ti vuttaṃ sasantatipariyāpanassa dhammassa tattha visesappaccayabhāvato. **Khettavisuddhipi** pana idhāpi paṭikkhipitum na sakkā.

1. Dī-Ṭī 1. 111 piṭṭhe.

2. Tatthāpi (Ka)

Koṭṭhāsāti cattārīsavassāyukāti-ādayo asītivassasahassāyukapariyosānā ekādasa koṭṭhāsā. **Adinnādānādīhīti ādi**-saddena kule jeṭṭhāpacāyikāpariyosānānam dasannaṃ pāpakoṭṭhāsānam gahaṇam.

Saṅkharāja-uppattivannaṇā

106. **Evaṃ uppajjanakataṇhāti** evaṃ vacībhedam pāpanavasena pavattā bhūñjitukāmatā. **Anasananti** kāyikakiriya asamatthātāhetubhūto sarīrasaṅkoco. Tenāha “**avipphārikabhāvo**”ti-ādi. **Ghananivāsantanti** gāmanigamarājadhānīnam ghananiviṭṭhataṃ aññamaññassa nātidūravattitaṃ. **Nirantarapūritoti** nirantaram viya puṇṇo tatrūpagānam sattānam bahubhāvato.

Metteyyabuddhuppādavaṇṇanā

107. Kiñcāpi pubbe vaḍḍhamānakavasena desanā āgatā, idaṃ pana na vaḍḍhamānakavasena vuttaṃ. Kasmāti ce āha “**na hī**”ti-ādi. Sattānam vaḍḍhamānāyukakāle buddhā na nibbattanti saṃsāre saṃvegassa dubbibhāvanīyattā. Tato vassasatasahassato orameva buddhuppādakālo.

108. Samussitaṭṭhena yūpo viyāti **yūpo**, yūpanti ettha sattā anekabhūmikūṭāgārovarakādivantatāyāti **yūpo**, pāsādo. **Raṅṅo hetubhūtenāti** hetu-atthe karaṇavacananti dasseti. Ussāhasampatti-ādinā mahatā rājānubhāvena, mahatā ca kittisaddena samannāgatattā catūhi saṅgahavatthūhi mahājanassa rañjanato **mahāpanādo nāma rājā jāto**. **Jātake**ti mahāpanādajātake¹.

Panādo nāma so rājāti “atīte panādo nāma so rājā assosī”ti attabhāvantaratāya attānam param viya niddisati. Āyasmā hi bhaddajitthero attanā ajjhāvutthapubbaṃ suvaṇṇapāsādam dassetvā evamāha. **Yassa yūpo suvaṇṇayoti** yassa raṅṅo ayaṃ yūpo pāsādo suvaṇṇayo suvaṇṇamayo. **Tiriyam soḷasubbedhoti** vitthārato soḷasasarapātappamāṇo, so pana aḍḍhayojanappamāṇo hoti.

1. Khu 5. 76 piṭṭhe.

Ubbhamāhu saḥassadhā¹ ubbhaṃ uccabhāvamassa pāsādassa saḥassadhā saḥsakaṇḍappamāṇamāhu, so pana yojanato pañcavīsatiyojanappamāṇo hoti. Keci panettha gāthāsukhatthaṃ “āhū”ti dīghaṃ kataṃ, ahu ahoṣīti atthaṃ vadanti.

Saḥsakaṇḍoti saḥsabhūmiko, “saḥsakaṇḍo”tipi pāḥo, so eva attho. **Satageṇḍūti** anekasataniyūhako. **Dhajālūti** tattha tattha niyūhasikharādīsu patiṭṭhapitehi sattidhajavīraṅgadhajādīhi dhajehi sampanno. **Haritāmāyoti** cāmīkarasuvaṇṇamāyo. Keci pana “**haritāmāyoti** haritamaṇiparikkhaṭo”ti vadanti. **Gandhabbāti** naṭā. **Chasahassāni sattadhāti** chamattāni gandhabbasahassāni sattadhā tassa pāsādassa sattasu ṭhānesu rañño abhiramāpanatthaṃ naccīmsūti attho. Te evaṃ naccantāpi kira rājānaṃ hāsetuṃ nāsakkhīmsu. Atha sakko devarājā devanaṭaṃ pesetvā samajjaṃ kāresi, tadā rājā hasīti.

Koṭigāmo nāma māpito. **Vatthūti** bhaddajittherassa vatthu. Taṃ **Theragāthāvaṇṇanāyam**² vitthārato āgatameva. **Itarassāti** naḷakāradevapputtassa. **Ānubhāvāti** puññānubhāvanimittam.

Dānavasena datvāti taṃ pāsādaṃ attano pariggahabhāvaviyojanena dānamukhe niyojetvā. **Vissajjetvāti** citteneva pariccajanavasena datvā puna dakkhiṇeyyānaṃ santakabhāvakaraṇena nirapekkhapariccāgavasena vissajjetvā. **Ettakenāti** “bhūtapubbaṃ bhikkhave”ti-ādiṃ katvā yāva “pabbajissatī”ti padaṃ ettakena desanāmaggena.

Bhikkhuno āyuvaṇṇādivaḍḍhanakathāvaṇṇanā

110. **Idaṃ bhikkhuno āyusminti** āyusmiṃ sādhetabbe idaṃ bhikkhuno icchitabbaṃ cirajīvītāya hetubhāvatoti. Tenāha “**idaṃ āyukāraṇaṃ**”ti.

Sampannasīlassa
avippaṭṭisārapāmojjapītimassaddhisukhasamādhiyathābhūtañāṇādisambhavat
o taṃsamuṭṭhānapaṇītarūpehi kāyassa phuṭattā sarīre

1. Uddhamāhu saḥsadhā (Pāḷiyam)

2. Theragāthā-Ṭṭha 1. 363 piṭṭhe.

vaṇṇadhātu vippasannā hoti, kalyāṇo ca kittisaddo abbhuggacchatīti āha
“**sīlavato hī**”ti-ādi.

Vivekajaṃ pītisukhādīti ādi-saddena samādhijaṃ pītisukhaṃ, apītiyaṃ
kāyasukhaṃ, satipārisuddhijaṃ upekkhāsukhañca saṅgaṇhāti.

Appaṭikkūlatāvahoti appamaṇānaṃ sattānaṃ, attano ca tesu
appaṭikkūlabhāvato. Hitūpasamhārādivasena pavattiyā sabbadisāsu pharaṇa-
appamaṇavasena sabbadisāsu vipphārikatā.

“Arahattaphalasaṅkhātāṃ balan”ti vuttaṃ tassa akuppadhammatāya
kenaci anabhibhavanīyabhāvato.

“Loke”ti idaṃ yathā **“ekabalampī”**ti iminā sambandhīyati, evaṃ
“duppasahaṃ durabhisambhavan”ti imehipi sambandhitabbaṃ.
Lokapariyāpanneheva hi dhammehi tesāṃ balassa duppasahatā,
durabhisambhavatā, na lokuttarehīti. **Etthevā**ti etasmim arahattaphale eva,
tadatthanti attho.

Lokuttarapuññampīti lokuttarapuññampi puññaphalampi. **Yāva**
āsavakkhayā pavaḍḍhati vivaṭṭagāmikusaladhammānaṃ samādānāhetūti
yojanā. **Amatapānaṃ pivimsu** hetṭhimamaggaphalasadhigamavasenāti
adhippāyo.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Cakkavattisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsānā.

4. Aggaññasutta

Vāsetṭhabhāradvājavaṇṇanā

111. **Etthā**ti “pubbārāme, migāramātupāsāde”ti etasmim padadvaye. Koyaṃ pubbārāmo, kathaṅca pubbārāmo, kā ca migāramātā, kathaṅcassā pāsādo ahoṣīti etasmim antoline anuyoge. **Ayaṃ** idāni vuccamānā **anupubbikathā** ādito paṭṭhāya saṅkhepeneva anupubbikathā. **Padumuttaraṃ bhagavantaṃ** ekaṃ upāsikaṃ aggupatṭhāyikaṭṭhāne ṭhapentiṃ disvāna tattha sañjātagāravabahumānā tamevatthaṃ purakkhatvā bhagavantaṃ **nimantetvā**. **Meṇḍakaputtassa**¹ meṇḍakasetṭhiputtassa. **Sotāpannā** ahoṣi tathā katādhikārattā.

Mātuṭṭhāne ṭhapesi attano silācārasampattiyā garuṭṭhāniyattā. **Upayoganti** tattha tattha appetaḥṭṭhāne appanāvasena viniyogaṃ agamaṃsu. **Aññehi ca** veḷuriyalohitaṅkamasāragallādīhi. **Bhassatīti** otarati. **Suddhapāsādova na sobhatīti** kevalo ekapāsādo eva vihāro na sobhati. Niyūhāni bahūni niharitvā kattabbasenāsanāni “duvaḍḍhagehāni”ti vadanti. Majjhe gabbho samantato anupariyāyatoti evaṃ dvikkhattuṃ vaḍḍhetvā katasenāsanāni **duvaḍḍhagehāni**. **Cūlapāsādāti** khuddakapāsādā.

Uttaradevīvihāro nāma nagarassa pācīnadvārasamīpe katavihāro.

Titthiyalingassa aggahitattā **neva titthiyaparivāsaṃ vasanti**. Anupasampannabhāvato āpattiyā āpannāya abhāvato **na āpattiparivāsaṃ vasanti**. **Bhikkhubhāvanti** upasampadaṃ. **Tevijjasuttanti** imasmim dīghanikāye tevijjasuttam² sutvā.

113. **Anuvattamānā caṅkamimsu** ananucaṅkamane yathādhīppetassa atthassa pucchānādīnaṃ asakkuṇeyyattā. **Tesanti** tesam dvinnaṃ. Tenāha “**paṇḍitataro**”ti. **Atthāti** bhavattha. **Kulasampannāti** sampannakulā uditodite brāhmaṇakule uppannā. **Brāhmaṇakulāti** kenaci pārijuñṇena

1. Meṇḍakasetṭhiputtassa (Atṭhakathāyaṃ)

2. Dī 1. 222 piṭṭhe.

anupaddutā eva brāhmaṇakulā. Tenāha “**bhogādisampannan**”ti-ādi. Ime **brāhmaṇā** uccā hutvā “imam vasalam pabbajjam pabbajimsū”ti-ādinā jāti-ādinī ghaṭṭentā **akkosanti**. **Paribhāsantī**ti paribhavitvā bhāsanti. **Attano anurūpāyāti** attano ajjhāsayaassa anurūpāya. Antarantarā vicchijja pavattiyamānā paribhāsā paripuṇṇā nāma na hoti khaṇḍabhāvato, tabbipariyāyato paripuṇṇā nāma hotīti āha “**antarā**”ti-ādi.

Appatiṭṭhatāyāti apassayarahitattā. **Vibhinnoti**¹ vinaṭṭho.

Itare tayo vaṇṇāti khattiyādayo vaṇṇā **hīnā**. Nanu khattiyāva seṭṭhā vaṇṇā yathā buddhā etarahi khattiyakule eva uppannāti? Saccametam, te pana attano micchābhimānena, micchāgāhena ca “brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo”ti vadanti, tam tesam vacanamattam. “**Sujjhantī**ti suddhā hontī, na nindam garaham pāpuṇantī”ti vadanti. **Sujjhanti** vā saṁsārato sujjhanti, na sesā vaṇṇā asukkajātikattā, mantajjhenābhāvato cāti. Brahmuno **mukhato jātā** vedavacanato jātāti mukhato jātā. Tato eva brahmuno mahābrahmuno vedavacanato vijātāti **brahmajā**. Tena duvidhenāpi nimmitāti **brahmanimmitā**. Vedavedaṅgādibrahmadāyajjamarahantīti **brahmadāyādā**. **Muṇḍhake samaṇaketi** ettha ka-kāro garahāyanti āha “**nindantā jigucchantā vadantī**”ti. **Ibbheti** sudde, te pana gharabandhanena baddhā nihīnatarāti āha “**gahapatike**”ti. **Kaṇheti** kaṇhajātike. Bandhanaṭṭhena **bandhu**, kassa pana bandhūti āha “**mārassa bandhubhūte**”ti. **Pādāpacceti** pādato jātāpacce. Ayam kira brāhmaṇānam laddhi “brāhmaṇā brahmuno mukhato jātā, khattiyā urato, ūrūhi vessā, pādato suddā”ti.

114. Yasmā paṭhamakappikakāle catuvaṇṇavavatthānam natthi, sabbeva sattā ekasadisā, aparabhāge pana tesam payogabhedavasena ahosi, tasmā vuttam “**porānam -pa- ajānantā**”ti. **Laddhibhīndanattāyāti** “brāhmaṇā brahmano puttā orasā mukhato jātā”ti evam pavattāya laddhiyā viniveṭhanattham. **Puttappaṭilābhatthāyāti** “evam mayam pettikam

1. Bhinno (Aṭṭhakathāyam)

ṇaṃ sodhessāmā”ti laddhiyaṃ ṭhatvā puttappaṭilābhāya. Ayañhettha dhammikānaṃ brāhmaṇānaṃ ajjhāsayo. **Sañjātapupphāti** rajassalā. Itthīnañhi kumāribhāvappattito paṭṭhāya pacchimavayato oraṃ asati vibandhe aṭṭhame aṭṭhame sattāhe gabbhāsayasaññite tatiye āvatte katipayā lohitapīlakā saṅṭhahitvā aggahitapupphā eva bhijjanti, tato lohitaṃ paggharati, tattha utusamaññā, pupphasamaññā ca. **Nesanti** brāhmaṇānaṃ. **Saccavacanaṃ** siyāti “brahmuno puttā”ti-ādivacanaṃ saccaṃ yadi siyā, **brāhmaṇīnaṃ -pa- mukhaṃ bhaveyya**, na cetam atthi.

Catuvannaṃsuddhivaṇṇanā

115. **Mukhacchedakavādanti** “brāhmaṇā mahābrahmuno mukhato jātā”ti vādassa chedakavādaṃ. **Ariyabhāve asamattḥāti** anariyabhāvāvahā. **Pakatikālakāti** sabhāveneva na suddhā. **Kaṇhoti** kiliṭṭho upatāpako. Tenāha “**dukkhoti attho**”ti.

Sukkabhāvo nāma parisuddhatāti āha “**nikkilesabhāvena paṇḍarā**”ti. **Sukkoti** na kiliṭṭho anupatāpakoti vuttaṃ “**sukhoti attho**”ti.

116. **Ubhayavokiṇṇeti**¹ vacanavipallāsenā vuttanti āha “**ubhayesu vokiṇṇesū**”ti. **Missībhūtesūti** “kadāci kaṇhā dhammā, kadāci sukkā dhammā”ti evaṃ ekasmiṃ santāne, ekasmiṃyeva ca attabhāve pavattiyā missībhūtesu, na pana ekajjhaṃ pavattiyā. **Etthāti** anantaravuttadhammāva anvādhiṭṭhāti āha “**kaṇhasukkadhammesū**”ti. Yasmā ca te brāhmaṇā na ceva te dhamme atikkantā, yāya ca paṭipadāya atikkameyyuṃ, sāpi tesam paṭipadā natthi, tasmā vuttaṃ “**vattamānāpi**”ti. **Nānujānanti** ayathābhuccavādabhāvato. **Anujānanañca** nāma abbhanumodananti tadabhāvaṃ dassentena “**nānumodanti, na pasāṃsanti**”ti vuttaṃ. **Catunnaṃ vaṇṇānanti** niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Tesanti** pana sambandhepi vā sāmivacanaṃ. **Te ca** brāhmaṇā **na evarūpā** na edisā, yādiso arahā ekadesenāpi tena tesam sadisatābhāvato, **tasmā** tena kāraṇena **nesam** brāhmaṇānaṃ

1. Ubhayavokiṇṇesu (Pāḷiyaṃ, Aṭṭhakathāyaṅca)

“brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo”ti vādaṃ **viññū** yathābhūtavādino buddhādayo ariyā **nānujānanti**.

Ārakattādīhīti ettha kilesānaṃ ārakattā pahīnabhāvato dūrattā **arahaṃ**, kilesārīnaṃ hatattā **arahaṃ**, saṃsāracakkassa arānaṃ hatattā **arahaṃ**, paccayādīnaṃ arahattā **arahaṃ**, pāpakaraṇe rahābhāvena **arahanti** evamattho vedītabbo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge,¹ taṃsaṃvaṇṇanāsu² ca vuttanayena vedītabbo. **Āsavānaṃ khīṇattā**ti catunnampi āsavānaṃ anavasesato pahīnattā. **Brahmacariyavāsanti** maggabrahmacariyavāsaṃ. Tassa vāsassa pariyositattā **vutthavāso**, dasannampi vā ariyavāsānaṃ vutthattā **vutthavāso**. Vuttañhetam—

“Dasayime bhikkhave ariyāvāsā, yadariyā āvasimsu vā āvasanti vā āvasissanti vā, katame dasa? Idha bhikkhave bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti chaḷaṅgasamannāgato ekārakkho caturāpasseno panuṇṇapaccekasacco samavayasaṭhesano anāvilasaṅkappo passaddhakāyasaṅkhāro suvimuttacitto suvimuttapañño. Ime kho bhikkhave dasa ariyāvāsā”ti³.

Vussatīti vā **vusitaṃ**, ariyamaggo, ariyaphalañca, taṃ etassa atthīti atisayavacanicchāvasena arahā **“vusitavā”**ti vutto. **Karaṇīyaṃ** nāma pariññāpahānasacchikiriyābhāvanā dukkhassantaṃ kātukāmehi ekantato kattabbattā, taṃ pana yasmā catūhi maggehi paccekaṃ catūsu saccesu kātabbaṃ **katam**, tasmā vuttam **“catūhi -pa- katakaraṇīyo”**ti. Osīdāpanaṭṭhena bhārā viyāti **bhārā**, kilesā, khandhā ca. Vuttañhi “bhārā have pañcakkhandhā”ti⁴. **Ohāritoti** apanīto. **Sako attho sadatthoti** ettha da-kāro padasandhikaro. Kāmaṃ diṭṭhi-ādayopi saṃyojanāni eva, tathāpi taṇhāya bhavasāmyojanaṭṭho sātisayo. Yathāha “avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsāmyojanānaṃ”ti⁵. Tato sā eva sutte⁶ samudayasaccabhāvena vuttā, tasmā vuttam **“bhavasāmyojanaṃ vuccati taṇhā”**ti. **Sammadaññā vimuttoti** sammā aññāya jānanabhūtāya

1. Visuddhi 1. 192 piṭṭhe.

2. Visuddhi-Ṭī 1. 219 piṭṭhe.

3. Am 3. 279 piṭṭhe.

4. Saṃ 2. 22 piṭṭhe.

5. Saṃ 1. 387, 388, 389, 392, 393, 394, 396; Saṃ 3. 199; Abhi 4. 30 piṭṭhe.

6. Dī 2. 246; Ma 1. 60, 84; Ma 3. 293; Saṃ 3. 369; Khu 9. 39, 330 piṭṭhesu.

aggamaggapaññāya sammā yathābhūtaṃ yaṃ yathā jānitabbaṃ, taṃ tathā jānitvā vimutto. **Imasmim̄ loketi** imasmim̄ sattaloke. **Idhattabhāveti** imasmim̄ attabhāve, **parattabhāveti** parasmim̄ attabhāve, idhaloke, paraloke cāti attho.

117. **Antaravirahitā**ti vibhāgavirahitā. Tenāha “**attano kulena sadisā**”ti. Anuyantīti anuyantā, anuyantā eva **ānuyantā**, anuvattakā. Tenāha “**vasavattino**”ti.

118. **Niviṭṭhā**ti saddheyyavatthusmim̄ anupavisanavasena niviviṭṭhā. Tato eva tasmim̄ adhikaṃ nivisanato **abhiniviṭṭhā**. **Acalatṭhitā**ti acalabhāve ṭhitā.

Yanti yaṃ kathetabhadhammaṃ anupadhāretvā, tadatthañca appaccakkhaṃ katvā kathanam̄, **etaṃ aṭṭhānam̄** akāraṇam̄ tassa bodhimūleyeva samucchinnattā. **Vicchindajananatthanti** ratanattayasaddhāya vicchindassa uppādanattham̄, aññathattāyāti attho. **Soti māro**. **Musāvādam̄ kātuṃ nāsakkhī**ti āgataphalassa ariyasāvakaṃ purato musā vattuṃ na visahi, tasmā **āma mārosmīti paṭijāni**. **Silāpathaviyanti** ratanamayasilāpathaviyaṃ. Sinerum̄ kira parivāretvā ṭhito bhūmippadeso sattaratanamayo, “suvaṇṇamayo”ti keci, sā vitthārato, ubbedhato anekayojanasahassaparimāṇā ativiya niccalā. **Kim̄ tvam̄ etthāti** kim̄kāraṇā tvam̄ ettha. “Ṭhito”ti **accharam̄ pahari**. **Ṭhātuṃ asakkontoti** ariyasāvakaṃ purato ṭhātuṃ asakkonto. Ayañhi ariyadhammādhigamassa ānubhāvo, yaṃ māropi nāma mahānubhāvo ujukaṃ paṭipparitum̄¹ na sakkoti.

Maggo eva mūlam̄ **maggamūlam̄**, tassa. **Sañjātattā** uppannattā. **Tena maggamūlena** patiṭṭhitasantāne laddhapatiṭṭhā. Bhagavato desanādhammaṃ nissāya ariyāya jātiyā jāto “**bhagavantam̄ nissāya ariyabhūmiyam̄ jāto**”ti vutto. “**Ure vasitvā**”ti idaṃ dhammaghosassa urato samuṭṭhānatāya vuttam̄. **Ure vāyāmajanitābhijātītāya vā oraso**. Mukhato jātena jāto “**mukhato jāto**”ti vutto. Kāraṇakāraṇepi hi kāraṇe viya vohāro hoti “tiṇehi bhattam̄ siddhan”ti. Keci pana “vimokkhamukhassa

1. Pabhiṭṭhātuṃ (?)

vasena jātattā mukhato jāto”ti vadanti, tatthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. Purimenatthena yonijo, sedajo, mukhajoti tisu sambandhesu mukhajena sambandhena bhagavato puttabhāvo vibhāvito. Atthadvayenāpi dhammajabhāvoyeva dīpito. Ariyadhammappattito laddhaviseso hutvā pavatto taduttarakāliko khandhasantāno “ariyadhammato jāto”ti veditabbo, ariyadhammaṃ vā maggaphalaṃ nissāya, upanissāya ca jāto sabbopi dhammappabandho “ariyadhammato jāto”ti gahetabbo. Tesam̄ pana ariyadhammānaṃ apariyositakiccatāya ariyabhāvena abhinibbattimattam̄ upādāya “**ariyadhammato jātattā**”ti vuttam̄. Pariyositakiccatāya tathā nibbattipāripūrim̄ upādāya “**nimmitattā**”ti vuttam̄, yato “dhammajō dhammanimmito”ti vuttam̄. “Navalokuttaradhammadāyaṃ ādiyātīti dhammadāyādo”tipi pātho. **Assāti** “bhagavatomhi putto”ti-ādinā vuttassa vākyassa. **Attham̄ dassentoti** bhāvattam̄ pakāsento. Tathāgathassa anaññasādhāraṇasīlādiddhammakhandhassa samūhanivesavasena dhammakāyatāya na kiñci vattabam̄ atthi, satthuṭṭhāniyassa pana dhammakāyataṃ dassetuṃ “kasmā Tathāgato dhammakāyoti vutto”ti sayameva puccham̄ samuṭṭhāpetvā “**tathāgato hī**”ti-ādinā tamattham̄ vissajjeti. **Hadayena cintetvāti** “imam̄ dhammaṃ imassa desessāmī”ti tassa upagatassa veneyyananassa bodhanattham̄ cittena cintetvā. **Vācāya abhinīharīti** saddhammadesanāvācāya karavīkarutamañjunā brahmassarena veneyyasantānābhimukham̄ tadajjhāsayanurūpaṃ hitamattham̄ nīhari upanesi. **Tenāti** tena kāraṇena evaṃsaddhammādhimuttibhāvena. **Assāti** tathāgatassa. **Dhammamayattāti** dhammabhūtattā. Idhāhippetadhammo seṭṭhaṭṭhena brahmabhūtoti āha “**dhammakāyattā eva brahmakāyo**”ti. Sabbaso adhammaṃ pajahitvā anavasesato dhammo eva bhūtoti **dhammabhūto**. Tathārūpo ca yasmā sabhāvato dhammo evāti vattabataṃ arahatīti āha “**dhammasabhāvo**”ti.

119. **Seṭṭhacchedakavādanti** “brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo”ti¹ evaṃ vuttaseṭṭhabhāvacchedakavādaṃ. **Aparenapi nayanāti** yathāvuttaseṭṭhacchedakavādato aparenapi porāṇakalokuppattidassananayena. **Seṭṭhaccheda -pa-** dassetunti sopi hi “brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīnā

aññe vaṇṇā”ti, “brāhmaṇā brahmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā”ti¹ ca evaṃ pavattāya micchādiṭṭhiyā viniveṭhano jātibrahmaṇānaṃ seṭṭhabhāvassa chedanato seṭṭhacchedanavādo nāma hotīti dassetunti attho.

Itthabhāvanti imaṃ pakārataṃ manussabhāvaṃ. Sāmaññajotanaṃ hi viseṣe avatiṭṭhati, pakaraṇavasena vā ayamatto avacchinno² daṭṭhabbo. **Maneneva nibbattāti** bāhirapaccayena vinā kevalaṃ upacārajhānamasāva nibbattā. Yāya upacārajjhānacetaṇāya te tatha nibbattā, nīvaraṇavikkhambhanādinā uḷāro tassā pavattiviseṣo, tasmā jhānaphalakappo tassā phalaviseṣoti āha “**brahmaloke viyā**”ti-ādi. “**Sayāmpabhā**”ti padānaṃ tatha sūriyālokādīhi vinā andhakāraṃ vidhamantā sayameva pabhāsantīti **sayāmpabhā**, antalikkhe ākāse carantīti **antalikkhacarā**, tadaññakāmāvacarasattānaṃ viya sarīrassa vicaraṇaṭṭhānassa asubhatābhāvato **subhaṃ**, subheva tiṭṭhantīti **subhaṭṭhāyino**ti attho veditabbo.

Rasapathavipātubhāvavaṇṇanā

120. **Sabbaṃ cakkavāḷanti** anavasesaṃ koṭisatasahassaṃ cakkavāḷaṃ. **Samatani**ti sañchādentī vipphari, sā pana tasmim udake patiṭṭhitā ahoṣīti āha “**patiṭṭhahi**”ti. **Vaṇṇena sampannāti** sampannaṇṇā. **Makkhikaṇḍakarāhitanti** makkhikāhi ca tāsāṃ aṇḍakehi ca rahitaṃ.

Atitānantarepi kappe loloyeva. Kasmā? Evaṃ ciraparicitalolatāvasena sabbapaṭhamāṃ tathā akāsīti dasseti. **Kimevidanti** “vaṇṇatom, gandhato ca tāva nītaṃ, rasato pana kimevidaṃ bhavissatī”ti saṃsayajāto vadati. **Tiṭṭhatī**³ aṭṭhāsi.

Candimasūriyādipātubhāvavaṇṇanā

121. **Āluppakārakanti** ettha ālopariyāyo **āluppasaddoti** āha “**ālopaṃ katvā**”ti.

1. Dī 3. 67 piṭṭhe.

2. Āvacchinno (Ka)

3. Patiṭṭhahitī (?)

Paccakkhabhūtānampi candimasūriyānaṃ pavattiyāṃ lokiyānaṃ sammoho hoti, taṃ vidhamitum **“ko pana tesan”**ti-ādinā aṭṭha pañhāvissajjanāni gahitāni. Tattha **tesanti** candimasūriyānaṃ. **Kasminti** kasmim ṭhāne. **“Ko uparī”**ti eteneva ko heṭṭhāti ayamatto vuttoyeva. Tathā **“ko sīghaṃ gacchatī”**ti iminā ko saṇikaṃ gacchatīti ayampi attho vuttoyeva. **Vīthiyoti** gamanavīthiyo. **Ekatoti** ekasmim khaṇe **pātubhavanti**. Sūriyamaṇḍale pana atthaṅgate candamaṇḍalaṃ paññāyittha. **Chandaṃ** **ñatvāvāti** rucim ñatvā viya.

Ubhayanti anto, bahi ca.

Ujukanti āyāmato, vitthārato, ubbedhato ca. **Parimaṇḍalatoti** parikkhepato.

Ujukaṃ saṇikaṃ gacchati amāvāsiyaṃ sūriyena saddhim gacchanto divase divase thokaṃ thokaṃ ohīyanto puṇṇamāsiyaṃ upaḍḍhamaggameva ohīyanato. **Tiriyam sīghaṃ** gacchati ekasmimpi māse kadāci dakkhiṇato, kadāci uttarato dassanato. **“Dvīsu passesū”**ti idaṃ yebhuyyavasena vuttaṃ. Candassa purato, pacchato, samañca tārakā gacchantiyeva. **Attano ṭhānanti** attano gamanaṭṭhānaṃ. **Na vijahanti** attano vīthiyāva gacchanato. Sūriyassa ujukaṃ gamanassa sīghatā candassa gamanaṃ upādāya veditabbā. **Tiriyam gamanaṃ** dakkhiṇadisato uttaradisāya, uttaradisato ca dakkhiṇadisāya gamanaṃ **dandham** chahi chahi māsehi ijghanato. **Soti** sūriyo. **Kālapakkha-uposathatoti** kālapakkhe uposathe candena saheva gantvā tato paraṃ. **Pāṭipadadivaseti** sukkapakkhapāṭipadadivase. **Ohāya gacchati** attano sīghagāmitāya, tassa ca dandhagāmitāya. **Lekhā viya paññāyati** pacchimadisāyaṃ. **Yāva uposathadivasāti** yāva sukkapakkha-uposathadivasā. **“Cando anukkamena vaḍḍhitvā”**ti idaṃ uparibhāgato patitasūriyālokatāya heṭṭhato pavattāya sūriyassa dūrabhāvena divase divase anukkamena parihāyamānāya attano chāyāya vasena anukkamena candamaṇḍalappadesassa vaḍḍhamānassa viya dissamānatāya vuttaṃ, tasmā anukkamena vaḍḍhitvā viya. **Uposathadivase** puṇṇamāyaṃ **paripuṇṇo hoti**, paripuṇṇamaṇḍalo hutvā dissatīti attho. **Dhāvitvā gaṇhāti** candassa dandhagatitāya, attano ca sīghagatitāya.

Anukkamena hāyivāti ettha “anukkamena vaḍḍhitvā”ti ettha vuttanayena attho veditabbo. Tattha pana chāyāya hāyamānatāya maṇḍalaṃ vaḍḍhamānaṃ viya dissati, idha chāyāya vaḍḍhamānatāya maṇḍalaṃ hāyamānaṃ viya dissati.

Yāya vīthiyā sūriye gacchante vassavalāhakā devaputtā sūriyābhitāpasantattā attano vimānato na nikkhamanti, kīlāpasutā hutvā na vicaranti, tadā kira sūriyassa vimānaṃ pakatimaggato adho otarivā vicarati, tassa oruyha caraṇeneva candavimānampi adho oruyha carati taggatikattā, tasmā sā vīthi udakābhāvena ajānurūpatāya “**ajavīthī**”ti samaññaṃ gatā. Yāya pana vīthiyā sūriye gacchante vassavalāhakā devaputtā sūriyābhitāpābhāvato abhiṇhaṃ attano vimānato bahi nikkhamitvā kīlāpasutā ito cito ca vicaranti, tadā kira sūriyavimānaṃ pakatimaggato uddham āruhitvā vicarati, tassa uddham āruyha caraṇeneva candavimānampi uddham āruyha carati taggatikattā, taggatikatā ca samānagatinā vātamaṇḍalena vimānassa phellitabbattā, tasmā sā vīthi udakabahubhāvena nāgānurūpatāya “**nāgavīthī**”ti samaññaṃ gatā. Yadā sūriyo uddhamanāruhanto, adho ca anotaranto pakatimaggeneva gacchati, tadā vassavalāhakā yathākālaṃ, yathāruci ca vimānato nikkhamitvā sukhena vicaranti, tena kālena kālaṃ vassanato loke utusamatā hoti, tāya utusamatāya hetubhūtāya sā candimasūriyānaṃ gati gavānurūpatāya “**govīthī**”ti samaññaṃ gatā. Tena vuttaṃ “**ajavīthī**”ti-ādi.

Evam “kati nesaṃ vīthiyo”ti pañhaṃ vissajjetvā “kathaṃ vicarantī”ti pañhaṃ vissajjetuṃ “**candimasūriyā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sinerutobahinikkhamantī**ti sinerusamīpena taṃ padakkhiṇaṃ katvā gacchantā tato gamanavīthito bahi attano tiriyaḡamanena cakkavāḷābhimukhā nikkhamanti. **Anto vicarantī**ti evaṃ cha māse khaṇe khaṇe sineruto apasakkanavasena tato nikkhamitvā cakkavāḷasamīpaṃ pattā, tatopi cha māse khaṇe khaṇe apasakkanavasena nikkhamitvā sinerusamīpaṃ pāpuṇantā anto vicaranti. Idāni tamevatthaṃ saṅkhepena vuttaṃ vivarituṃ “**tehi**”ti-ādi vuttaṃ. Sinerussa, cakkavāḷassa ca yaṃ ṭhānaṃ vemajjhaṃ, tassa, sinerussa ca yaṃ ṭhānaṃ vemajjhaṃ, tena gacchantā

“sinerusamīpena vicarantī”ti vuttā, na sinerussa aggāḷinda-allīnā.
Cakkavāḷasamīpena caritvāti etthāpi eseva nayo. **Majjhenāti** sinerussa,
 cakkavāḷassa ca ujukaṃ vemajjhena maggena. **Citramāse majjhenāti** etthāpi
 eseva nayo.

Ekappahārenāti ekavelāya, ekeneva vā attano ekappahārena.
Majjhanhikoti ṭhitamajjhanhiko kālo **hoti**. Tadā hi sūriyamaṇḍalaṃ
 uggacchantam hutvāpi imasmim dīpe ṭhitassa upaddhameva dissati,
 uttarakurūsu ṭhitassa ogacchantam hutvā. Evañhi ekavelāyameva tīsu dīpesu
 ālokakaraṇam.

Yesu kattikādinakkhattasamaññā, tānipi tārarakurūpaniyevāti vuttam
 “**sesatārarakurūpani cā**”ti, nakkhattasaññitatārarakurūpato
 avasiṭṭhatārarakurūpanīti attho. Ubhayānipi tāni devatānam
 vasanakavimānānīti veditabbāni. Rā-saddo tiyati chijjati etthāti **ratti**,
 sattānam saddassa vūpasamanakāloti attho. Dibbanti sattā kīḷanti jotanti
 etthāti **divā**. Sattānam āyūṃ minanto viya siyati antam karotīti **māso**. Tam
 tam kiriyam arati vattetīti **utu**. Tam tam sattam, dhammappavattiṅca
 saṅgama vadanto viya sarati vattetīti **sarivaccharo**.

122. Vivajjanam **vivajjo**, so eva **vevajjam**, vaṇṇassa vevajjam
vaṇṇavevajjam, vaṇṇasampattiyā vigamo, tassa pana atthitā
 “**vaṇṇavevajjātā**”ti¹ vuttā. Tenāha “**vivajjabhāvo**”ti². **Tesanti**
 vaṇṇavantānam sattānam. **Atimānappaccayāti** dubbaṇṇavambhanavasena
 atikkamma attano vaṇṇam paṭicca mānapaccayā,
 mānasampaggaṇhananimittanti attho. Sātisayo raso etissā atthīti **rasāti**
laddhamānāya, **anubhāsimsūti** anurodhavasena bhāsimsu.
Lokuppattivamsakathanti lokuppattivamsajam paveṇīkatham, ādikāle
 uppannam paveṇī-āgatakathanti attho. “Anupatantī”tipi pāṭho, so evattho.

Bhūmipappaṭakapātubhāvādivaṇṇanā

123. **Ediso hutvāti** ahicchattakasadiso hutvā.

1. Vaṇṇavevaṇṇatā (Pāḷiyam, Aṭṭhakathāyaṅca) 2. Vivaṇṇabhāvo (Aṭṭhakathāyam)

124. **Padālatāti** “**padā**”ti evaṃnāmā ekālatā, sā pana yasmā sampannavaṇṇagandharasā, tasmā “**bhaddalatā**”ti vuttā. **Nālikāti** nāḷivalli. **Ahāyīti** nassi.

125. **Akaṭṭhapākoti** akaṭṭheyeva ṭhāne uppajjitvā paccanako, nīvāro viya sañjāto hutvā nippajjanakoti attho. **Kaṇo** “kuṇḍakan”ti ca vuccati. **Thusanti** taṇḍulam pariyanandhitvā ṭhitattaco, tadabhāvato “**akaṇo, athuso**”ti sāli vutto. “**Paṭivirūḷhan**”ti idaṃ pakkabhāvassa kāraṇavacanāṃ. Paṭivirūḷhato hi taṃ pakkanti. Yasmim ṭhāne sāyam pakkō sāli gahito, tadeva ṭhānaṃ dutiyadivase pāto pakkena sālinā paripuṇṇaṃ hutvā tiṭṭhatīti āha “**sāyam gahitaṭṭhānaṃ pāto pakkam hotī**”ti-ādi. **Alāyitanti** lāyitaṭṭhānampi tesam kammappaccayā alāyitameva **hutvā anūnaṃ** paripuṇṇameva **paññāyati**, na kevalaṃ paññāyameva, atha kho tathābhūtamēva hutvā tiṭṭhati.

Itthipurisaliṅgādipātubhāvavaṇṇanā

126. “**Manussakāle**”ti idaṃ pubbe manussabhūtanāmyeva tattha idāni nīkantivasena uppatti hotīti katvā vuttaṃ, devatānampi purimajātiyaṃ itthibhāve ṭhitānaṃ tattha virāgādipurisattappaccaye asati tadā itthiliṅgameva pātubhavati. **Purisattappaccayeti** “attanopi anissaratā, sabbakālaṃ parāyattavuttitā, rajassalatā vañcatā, gabbhadhāraṇaṃ, paṭhamāya pakatiyā nihīnapakatitā, sūravīratābhāvo, ‘appakā janā’ti hīḷetabbatā’ti evamādi-ādīnavapaccavekkhaṇapubbakampi itthibhāve¹ ‘alaṃ itthibhāvena, na hi itthibhāve ṭhatvā cakkavattisirim, na sakkamābrahmasiriyo paccanubhavitum, na paccekabodhim, na sammāsambodhim adhigantum sakkā’ti evaṃ itthibhāvavirajjanaṃ, ‘yathāvutta-ādīnavavirahato uttamapakatibhāvato sampadamidaṃ purisattaṃ nāma seṭṭhaṃ uttamaṃ, ettha ṭhatvā sakkā etā sampattiyo sampāpuṇitun’ti evaṃ purisattabhāve sambhāvanāpubbakaṃ patthanāṭhapanāṃ, ‘tattha nīnnaṇṇapabbhāracittatā’ti” evamādike purisabhāvassa paccayabhūte **dhamme. Pūretvā** vaḍḍhetvā. Paccakkhaṃ bhūtaṃ, sadisaṅca diṭṭhadhammikaṃ, samparāyikaṅca suvipulaṃ anattaṃ acintetvā purisassa kāmesu micchācaraṇaṃ kevalaṃ itthiyaṃ

1. Itthibhāvaṃ (Ka)

āsāpatti phalenevāti āsā āpatti itthibhāvāvahāpi hotiyeva
 tanninnaṇaṇapabbhārahāvena tannikantiyā nimittabhāvāpattitoti vuttam
 “**puriso itthattabhāvaṃ labhanto kāmesu micchācāraṃ nissāya labhati**”ti.
Tadāti yathāvutte paṭhamakappikakāle. **Pakatiyāti** sabhāvena.
Mātugāmassāti purimattabhāve mātugāmabhūtassa. **Purisassāti** etthāpi
 “pakatiyā”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Upanijjhāyatanti** upecca
 nijjhāyantānaṃ. Yathā aññaṃāññaṃsīm sārāgo uppajjati, evaṃ
 sāpekkabhāvena **olokentānaṃ**. **Rāgapariḷāhoti** rāgajo pariḷāho.

Nibbuyhamānāyāti pariṇatā hutvā niyyamānāya.

Methunadhammasamācāraṇṇā

127. **Gomayapiṇḍamattampi nālatthāti** sammadeva vivāhakammaṃ
 nālatthāti adhippāyena **vadanti**. **Pātabyatanti** tasmim asaddhamme
 kilesakāmena pivitabbataṃ kiñci pivitabbavattum pivantā viya ativiya
 tosetvā paribhuñjitabbataṃ **āpajjimsu**, **pātabyatanti** vā paribhuñjanakataṃ
āpajjimsu upagacchimsu. Paribhogattho hi ayaṃ **pā-saddo**, kattusādhano ca
tabya-saddo, yathāruci paribhuñjimsūti attho.

Sannidhikārakanti sannidhikāraṃ, **ka-kāro** padavaḍḍhanamattanti āha
 “**sannidhim katvā**”ti. **Apadānanti** avakhaṇḍanaṃ. **Ekekasmim ṭhāneti** yattha
 yattha vahitaṃ, tasmim tasmim ekekasmim ṭhāne. **Gumbagumbāti**
 puñjapuñjā.

Sālivibhāgavaṇṇā

128. **Sīmaṃ ṭhapeyyāmāti** “ayaṃ bhūmibhāgo asukassa, ayaṃ
 bhūmibhāgo asukassā”ti evaṃ paricchedaṃ kareyyāma. **Taṃ aggaṃ katvāti**
 taṃ ādiṃ katvā.

Mahāsammatarājavaṇṇā

130. **Pakāsetabbanti** dosavasena pakāsetabbaṃ. **Khipitabbanti** khepaṃ
 kātabbaṃ. Tenāha “**hāretabban**”ti, sattanikāyato nīharitabbaṃ.

Nesanti niddhāraṇe sāmivacaṇaṃ.

131. **Akkharanti** niruttiṃ. Sā hi mahājanena sammatoti niddhāretvā vattabbato nirutti, tasmimyeva nirūḷhabhāvato, aññattha asaṅcaraṇato akkharanti ca vuccati, tathā saṅkhātabbato **saṅkhā**, samaññāyatīti **samaññā**, paññāpanato **paññatti**, voharaṇato **vohāro**. **Uppannoti** pavatto. **Na kevalaṃ akkharamevā**ti na kevalaṃ samaññākaraṇameva. **Khettasāminoti** taṃ taṃ bhūmibhāgaṃ pariggahetvā ṭhitasattā. **Tīhi saṅkhehī** tividhakiriyābhisāṅkhatehi tīhi saṅkhehi khattiyādīhi tīhi vaṇṇehi pariggahitehi. “Khattiyānuyantabrāhmaṇagahapatikanegamajānapadehi tīhi gahapatīhi pariggahitehi”ti ca vadanti. **Agganti** **ñātenā**ti aggaṃ kulanti ñātena. Khattiyakulañhi loke sabbasetṭhaṃ. Yathāha “khattiyō setṭho janetasmiṃ, ye gottapaṭisārino”ti¹, abhedopacārena pana akkharassa khattiyasaddassapi setṭhatāti pāḷiyaṃ “aggaññena akkharena”ti vuttaṃ. Idāni abhedopacārena vinā eva atthaṃ dassetuṃ “**agge vā**”ti-ādi vuttaṃ.

Brāhmaṇamaṇḍalādivaṇṇanā

132. Yena anārambhābhāvena bāhitākusalā “brāhmaṇā”ti vuttā, tameva tāva dassetuṃ pāḷiyaṃ “vītaṅgārā”ti-ādi vuttanti tadatthaṃ dassento “**pacitvā**”ti-ādimāha. **Tamenanti** vacanavipallāsenā niddesoti āha “**te ete**”ti. **Abhisāṅkharontāti** cittamantabhāvena aññamaññaṃ abhivisiṭṭhe karontā, brāhmaṇākappabhāvena saṅkharontā ca. **Vācentāti** paresaṃ kathentā, ye tathā ganthe kātuṃ na jānanti. **Acchantīti** āsanti, upavisantīti attho. Tenāha “**vasantī**”ti. **Acchentīti** kālaṃ khepenti. **Hīnasammatam** jhānabhāvanānuyogaṃ chaḍḍetvā ganthe pasutatādīpanato. **Setṭhasammatam jātam** “vedadharā sottiya subrāhmaṇāti evaṃ setṭhasammatam jātam.

133. **Methunadhammaṃ samādiyitvāti** jāyāpatikabhāvena dvayaṃ dvayaṃ nivāsaṃ ajjhupagantvā. **Vāṇijakammādiketi ādi**-saddena kasikammādiṃ saṅgaṇhāti.

1. Dī 1. 92, 93; Dī 3. 81; Ma 2. 21; Saṃ 1. 155, 471 piṭṭhesu.

134. **Luddācārakammakuddācārakammunāti**
 paraviheṭhanādiluddācārakammunā,
 naḷakāradārūkammādikhuddācārakammunā ca. **Suddanti** ettha **su-**iti
 sīghatthe nipāto. **Dā-**iti garaḥaṇattheti āha “**suddaṃ suddaṃ lahuṃ lahuṃ**
kucchitaṃ gacchantī”ti.

135. **Ahūti** kālavipallāsavasena vuttanti dassento “**hoti kho**”ti āha.
Imināti “imehi kho vāseṭṭha catūhi maṇḍalehi samaṇamaṇḍalassa
 abhinibbatti hotī”ti iminā vacanena. **Imaṃ dassetīti** samaṇamaṇḍalaṃ nāma
 -pa- suddhiṃ pāpuṇantīti imaṃ atthajātaṃ dasseti. Yadi imehi -pa-
 abhinibbatti hoti, evaṃ sante imāneva cattāri maṇḍalāni padhānāni,
 samaṇamaṇḍalaṃ appadhānaṃ tato abhinibbattattāti? Nayidamevanti
 dassetuṃ “**imāni**”ti-ādi vuttaṃ. **Samaṇamaṇḍalaṃ anuvattanti** guṇehi
 viṣiṭṭhabhāvato. Guṇo hi viññūnaṃ anuvattanahetu, na kolaputtiyaṃ,
 vaṇṇapokkharatā, vākkaraṇamattaṃ vā. Tenāha “**dhammeneva anuvattanti,**
no adhammena”ti. So dhammo ca lokuttarova adhippeto, yena saṃsārato
 visujjhati, tasmā **samaṇamaṇḍalanti** ca sāsānikameva samaṇagaṇaṃ vadatīti
 daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**samaṇamaṇḍalaṃhi**”ti-ādi.

Duccaritādīkathāvaṇṇanā

136. **Micchādiṭṭhivasena samādinnaḥkammaṃ** nāma “ko
 anubandhitabbo. Ajotaggisoṭṭhimiso”ti-ādinā yaññavidhānādivasena
 pavattitaṃ himsādīpāpakammaṃ. **Micchādiṭṭhikammassāti** “esa
 saddhādhigato devayāno, yena yanti puttino visokā”ti-ādinā pavattitassa
 micchādiṭṭhisahagatakammaṃ. **Samādanaṃ** tassa tathā pavattanaṃ, tassā
 vā diṭṭhiyā upagamaṃ.

137. **Dvayakārīti** kusalākusaladvayassa kattā. Tayidaṃ dvayaṃ yasmā
 ekajjhaṃ nappavattati, tasmā āha “**kālena**”ti-ādi. **Ekakkhaṇe**
ubhayavipākādānaṭṭhānaṃ nāma natthi ekasmiṃ khaṇe
 cittadvayūpasañhitāya sattasantatiyā abhāvato. Yathā pana dvayakārino
 sukhadukkhapaṭisaṃveditā sambhavati, taṃ dassetuṃ “**yena panā**”ti-ādi
 vuttaṃ. **Evambhūtoti** vikalāvayavo. Dvepi hi kusalākusalakammāni
 katūpacitāni sabhāvato balavantāneva honti, tasmā maraṇakāle

upaṭṭhahanti. **Tesu akusalaṃ balavataraṃ hoti** paccayaalābhato. Nikanti-
 ādayo hi paccayavisesā akusalasseva sabhāgā, na kusalassa, tasmā
 katūpacitabhāvena samānabalesupi kusalākusalesu paccayaalābhena
 vipaccitum laddhokāsatāya kusalato akusalaṃ balavataraṃ hotīti,
 tathābhūtampi **taṃ** yathā vipākadāne laddhokāsassa kusalassāpi avasaro
 hoti, tathā laddhapaccayaṃ paṭisandhidānābhimukhaṃ **kusalaṃ paṭibāhitvā**
 paṭisandhiṃ dentaṃ **tiracchānayoṇiyaṃ nibbattāpetīti** (apare)¹. “Akusalaṃ
 balavataraṃ hotī”ti ettha “akusalaṃ ce balavataraṃ hoti, taṃ kusalaṃ
 paṭibāhitvā”ti vuttanayeneva atthaṃ vatvā tesu kusalaṃ ce balavataraṃ hoti,
 tañca akusalaṃ paṭibāhitvā manussayoṇiyaṃ nibbattāpeti, akusalaṃ
 pavattivedanīyaṃ hoti, atha naṃ taṃ kāṇampi karoti khujjampi
 pīṭhasappimpi kucchirogādihi vā upaddutaṃ. Evaṃ so pavattiyaṃ
 nānappakāraṃ dukkhaṃ paccanubhavatīti idaṃ sandhāya vuttaṃ
 “sukhadukkhappaṭisaṃvedī hotī”ti. Tatrāyaṃ vinicchayo—vuttakāle vā
 kārena² samānabalesu kusalākusalakammesu upaṭṭhahantesu maraṇassa
 āsannavelāyaṃ yadi balavatarāni kusalajavanāni javanti, yathā-upaṭṭhitam
 akusalaṃ paṭibāhitvā kusalaṃ vuttanayena paṭisandhiṃ deti. Atha
 balavatarāni akusalajavanāni javanti, yathā-upaṭṭhitam kusalaṃ paṭibāhitvā
 akusalaṃ vuttanayeneva paṭisandhiṃ deti. Taṃ kissa hetu? Ubhinnaṃ
 kammānaṃ samānalavabhāvato, paccayantarasāpekkhato cāti, sabbam
 vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

Bodhipakkhiyabhāvanāvaṇṇanā

138. **Bodhi** vuccati maggasammādiṭṭhi cattāri ariyasaccāni bujjaṭīti
 katvā, sabhāvato, taṃsabhāvato ca tassā pakkhe bhavāti bodhipakkhiyā,
 sativīriyādayo dhammā, tesam **bodhipakkhiyānaṃ. Paṭipāṭiyāti**
 bodhipakkhiyadesanāpaṭipāṭiyā. **Bhāvanam anugantvāti anukkamena**
 pavattam bhāvanam patvā. Tenāha “**paṭipajjitvā**”ti. Sa-upādisesāya
 nibbānadhātuyā vasena khīṇāsavassa setṭhabhāvaṃ lokassa pākaṭam katvā
 dassetum sakkā, na itarāya sabbaso apaññattibhāvūpagamane³

1. Adhiko viya dissati.

2. Vuttakāle tenevākārena (?)

3. ...gamena (Ka)

tassa adassanatoti vuttaṃ “**parinibbātīti kilesaparinibbānena parinibbāyati**”ti. **Vinivattetvā**ti tato catuvaṇṇato nīharitvā.

140. **Tamevatthanti** “khīṇāsavova devamanussesu seṭṭho”ti vuttamevattham.

Seṭṭhacchedakavādamevāti jātibrahmaṇānam seṭṭhabhāvasamucchedakameva katham. **Dassetvā** bhāsivā. **Suttantaṃ vinivattetvā**ti pubbe lokiyadhammasandassanavasena pavattaṃ aggaññasuttaṃ “sattannaṃ bodhipakkhiyānam dhammānam bhāvanamanvāyā”ti-ādinā tato vinivattetvā nīharitvā tena asaṃsaṭṭham katvā. **Āvajjantā**ti samannāharantā. **Anumajjantā**ti pubbenāparam atthato vicarantāti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Aggaññasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

5. Sampasādanīyasutta

Sāriputtasīhanādavaṇṇanā

141. Pāvārenti sañchādentī sarīraṃ etenāti **pāvāro**, vatthaṃ. Pāvāraṇaṃ vā **pāvāro**, “vatthaṃ dussan”ti pariyāyasaddā eteti dussameva pāvāro, so etassa bahavidho anekakoṭṭipabhedo bhaṇḍabhūto atthīti **dussapāvāriko**. So kira pubbe daharakāle dussapāvārabhaṇḍameva bahuṃ pariggahetvā vāṇijjaṃ akāsi, tena naṃ seṭṭhiṭṭhāne ṭhitampi “pāvāriko”tveva sañjānanti. **Bhagavatīti iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā, tena bhagavantāṃ upasaṅkamitvā therena vuttavacanaṃ sabbaṃ saṅgaṇhāti. “Kasmā evaṃ avocā”ti tathāvacane kāraṇaṃ pucchitvā “**somanassapavedanatthan**”ti kasmā payojanaṃ vissajjitaṃ, tayidaṃ ambaṃ puṭṭhassa labujjaṃ byākaraṇasadisanti? Nayidamevaṃ cintetabbaṃ. Yā hissa therassa tadā bhagavati somanassuppatti, sā niddhāritarūpā kāraṇabhāvena coditā, tasmā evaṃ avocāti, sā eva ca yasmā niddhāritarūpā pavedanavasena bhagavato sammukhā tathāvacanaṃ payojeti, tasmā “attano uppannasomanassapavedanatthan”ti payojanabhāvena vissajjitaṃ.

Tatrāti tasmim somanassapavedane. Vihāre nivāsaparivattanavasena **sunivatthanivāsano**. **Ābhujitvāti** ābandhitvā.

Samāpattito vuṭṭhāya “aho santo vatāyaṃ ariyavihāro”ti samāpattisukhapaccavekkhaṇamukhena **attano guṇe anussarituṃ āraddho**, ārabhitvā ca nesāṃ taṃ taṃ sāmāññavisesavibhāgavasena anussari. Tathā hi “samādhi”ti sāmāññato gahitasseva “paṭhamaṃ jhānaṃ”ti-ādinā visesavibhāgo, “paññā”ti sāmāññato ca gahitasseva “vipassanāñāṇaṃ”ti-ādinā visesavibhāgo uddhaṭo. “Lokiyābhiññāsu dibbacakkhuñāṇasseva gahaṇaṃ therassa itarehi sātisayanti dassetun”ti vadanti, pubbenivāsāñāṇampi pana “kappasatasahassādhikassā”ti-ādinā kiccavasena dassitameva, lakkhaṇahāravasena vā itaresampettha gahitā veditabbā.

Atthappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattḥānakaraṇasamattham atthe pabhedagataṃ nāṇam **atthapaṭisambhidā**. Tathā dhammappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattḥānakaraṇasamattham dhamme pabhedagataṃ nāṇam **dhammapaṭisambhidā**. Niruttipabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattḥānakaraṇasamattham niruttiyaṃ pabhedagataṃ nāṇam **niruttipaṭisambhidā**. Paṭibhānappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattḥānakaraṇasamattham paṭibhāne pabhedagataṃ nāṇam **paṭibhānapaṭisambhidā**. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **Visuddhimagge**¹ taṃsaṃvaṇṇanāsu² vuttanayeneva veditabbo. Sāvakaṇṇāyā paramukkaṃsagataṃ nāṇam **sāvakaṇṇāyānāṇam** sabbaññutaññāṇam viya sabbaññeyyadhammesu. Tassāpi hi visuṃ parikammaṃ nāma natthi, sāvakaṇṇāyā pana sammadeva paripūritattā aggamaggasamadhigamenevassa samadhigamo hoti. Sabbaññutaññāṇasseva sammāsambuddhānaṃ yāva nisinnapallaṅkā anussaratoti yojanā.

Bhagavato sīlaṃ nissāya guṇe anussaritamāraddhoti yojanā. Yasmā guṇānaṃ bahubhāvato nesaṃ ekajjhaṃ āpāthāgamaṇaṃ natthi, sati ca tasmim anirūpitarūpeneva anussaraṇena bhavitabbaṃ, tasmā thero savisaṇṇāyā thatvā te anupadaṃ sarūpato anussari, anussaranto ca sabbapaṭhamam sīlaṃ anussari, taṃ dassento **“bhagavato sīlaṃ nissāya”**ti āha, sīlaṃ ārabbhāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Yasmā cettha thero ekekavasena bhagavato guṇe anussarivā tato param catukkapaṇṇakādivasena anussari, tasmā **“cattāro iddhipāde”**ti vatvā tato param bojjaṅgabhāvanāsāmañña indriyesu vattabbesu tāni aggahetvā **“cattāro magge”**ti-ādi vuttaṃ. **Catuyoniparicchedakaññaṇam** mahāsīhanādasutte³ āgatanayeneva veditabbaṃ. **Cattāro ariyavaṃsā** Ariyavaṃsasutte⁴ āgatanayeneva veditabbā.

Padhāniyaṅgādayo saṅgīti⁵dasuttarasuttetu⁶ āgamissanti. **Cha saraṇiyadhammā** parinibbānasutte⁷ āgatā eva. Sukham supanādayo⁸ **ekādasa**

1. Visuddhi 2. 70 piṭṭhe. 2. Visuddhi-Ṭī 2. 81 piṭṭhe. 3. Ma 1. 105 piṭṭhe.
4. Am 1. 336 piṭṭhe. 5. Dī 3. 198 piṭṭhādīsu. 6. Dī 3. 232 piṭṭhādīsu.
7. Dī 2. 68 piṭṭhe tasmim sutte aparihāniyabhāvena vuttā atthato samāṇeyeva.
8. Am 3. 1, 542; Khu 9. 314 piṭṭhesu.

mettānisaṁsā. “Idaṁ dukkhaṁ ariyasaccan”ti-ādinā¹ catūsu ariyasaccesu tiparivattavasena āgatā **dvādasa dhammacakkākārā.** Maggaphalesu pavattāni aṭṭha ñāṇāni, cha asādhāraṇañāṇāni cāti **cuddasa buddhañāṇāni.**
Pañcadasavimuttiparipācaniyā dhammā meghiyasuttavaṇṇanāyā² gahetabbā, **soḷasavidhā ānāpānassati** Ānāpānassatisutte³. **Aṭṭhārasa buddhadhammā**⁴ evaṁ veditabbā—

Atītaṁse buddhassa bhagavato appaṭihataṁ ñāṇaṁ, anāgataṁse, paccuppannaṁse buddhassa bhagavato appaṭihataṁ ñāṇaṁ. Imehi tīhi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato sabbaṁ kāyakammaṁ ñāṇapubbaṅgamaṁ ñāṇānuparivatti, sabbaṁ vacīkammaṁ, sabbaṁ manokammaṁ ñāṇapubbaṅgamaṁ ñāṇānuparivatti. Imehi chahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi chandassa hāni, natthi dhammadesanāya hāni, natthi vīriyassa hāni, natthi samādhissa hāni, natthi paññāya hāni, natthi vimuttiyā hāni. Imehi dvādasahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi davā, natthi ravā, natthi apphutaṁ, natthi vegāyitattaṁ, natthi abyāvaṭaṁ, natthi appaṭisaṅkhānupekkhāti.

Tattha “**natthi davāti** khiddādhippāyena kiriyā natthi. **Natthi ravāti** sahasā kiriyā natthi”ti vadanti. Sahasā pana kiriyā **davā**, “aññaṁ karissāmi”ti aññassa karaṇaṁ **ravā.** **Natthi apphutaṁ** ñāṇena aphusitaṁ natthi. **Natthi vegāyitanti** turitakiriyā natthi. **Natthi abyāvaṭamanoti** niratthakacittasamudācāro natthi. **Natthi appaṭisaṅkhānupekkhāti** aññānupekkhā natthi. Keci pana “natthi dhammadesanāya hāni”ti apaṭhitvā “natthi chandassa hāni, natthi vīriyassa hāni, natthi satiyā⁵ hāni”ti paṭhanti.

Jarāmaraṇādīsu ekādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu paccekaṁ catusaccayojanāvasena pavattāni **catucattālīsa** ñāṇāniyeva⁶ sukhavisesānaṁ adhiṭṭhānabhāvato **ñāṇavatthūni.** Vuttañhetam—

1. Saṁ 3. 369; Vi 3. 15; Khu 9. 330 piṭṭhesu.

2. Udāna-Ṭṭha 199 piṭṭhe.

3. Ma 3. 125 piṭṭhe.

4. Khu 7. 139, 278; Khu 8. 175; Khu 9. 376; Khu 10. 16; Dī-Ṭṭha 3. 176; Mūlaṭī 2. 2 piṭṭhesupi passitabbaṁ.

5. Sattiyā (Mūlaṭī 2. 2 piṭṭhe.)

6. Saṁ 1. 288 piṭṭhe vitthāro.

“Yato kho bhikkhave ariyasāvako evaṃ jarāmaṇaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaṇasamudayaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaṇanirodhaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaṇanirodhagāminim paṭipadaṃ pajānāti”ti-ādi¹.

Jarāmaṇasamudayoti cettha jāti adhippetā. Sesapadesu bhavādayo veditabbā.

Kusalacittuppādesu phassādayo **paropaṇṇāsa kusaladhammā**.

“Jātipaccayā jarāmaṇaṃ”ti nāṇaṃ, “asati jātiyā natthi jarāmaṇaṃ”ti nāṇaṃ, atītampi addhānaṃ “jātipaccayā jarāmaṇaṃ”ti nāṇaṃ, “asahi jātiyā natthi jarāmaṇaṃ”ti nāṇaṃ, anāgatampi addhānaṃ “jātipaccayā jarāmaṇaṃ”ti nāṇaṃ, “asati jātiyā natthi jarāmaṇaṃ”ti nāṇaṃ.

“Yampidaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, tampi khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammaṃ”ti nāṇanti evaṃ jarāmaṇādīsu ekādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu paccekaṃ satta satta katvā **sattasattati nāṇavattūni**² veditabbāni. Tattha **yampīti** chabbidhampi paccavekkhaṇāñāṇaṃ vipassanārammaṇa bhāvena ekajjhaṃ gahetvā vuttaṃ.

Dhammaṭṭhitiñāṇanti chapi nāṇāni saṅkhipitvā vuttaṃ nāṇaṃ.

“**Khayadhammaṃ**”ti-ādinā pana pakārena pavattañāṇassa dassanaṃ, vipassanādassanato vipassanā paṭivipassanādassanamattamevāti na taṃ “āṅgaṃ”ti vadanti, pāḷiyam³ pana sabbattha nāṇavasena āṅgaṇaṃ uttattā “**nirodhadhammanti nāṇaṃ**”ti **īti**-saddena pakāsetvā vuttaṃ vipassanāñāṇaṃ sattamaṃ nāṇanti ayamatto dissati. Na hi yampidaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, tampi nāṇanti sambandho hoti nāṇaggahaṇena etasmim nāṇabhāvadassanassa anadhippetattā, “khayadhammaṃ -pa-nirodhadhammaṃ”ti etesaṃ sambandhabhāvappasaṅgo cāti. **Catuvīsati -pa-vajirañāṇanti** ettha keci tāva āhu “bhagavā devasikaṃ dvādasakoṭīsatasaṃsakkhattuṃ mahākaruṇāsamāpattim samāpajjati, dvādasakoṭīsatasaṃsakkhattumeva ca arahattaphalasaṃpattim samāpajjati, tāsam purecaraṃ, saṃvacaraṃca nāṇaṃ paṭipakkhehi abhejjataṃ, mahattaṃca upādāya **mahāvajirañāṇaṃ** nāma. Vuttañhetam bhagavatā—

1. Saṃ 1. 289 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 298 piṭṭhe dutiyañāṇavattusuttaṃ passitabbam.

3. Saṃ 1. 290 piṭṭhe.

‘Tathāgataṃ bhikkhave Arahantaṃ Sammāsambuddhaṃ dve vitakkā bahulaṃ samudācaranti khemo ca vitakko, paviveko ca vitakko’¹.

Khemavitakko hi bhagavato mahākaruṇāsamāpattiṃ pūretvā ṭhito, pavivekavitakko arahattaphalasaṃpattiṃ. Buddhānaṃhi bhavaṅgaparivāso lahuko, matthakappatto saṃpattisū vasiḃbhāvo, tasmā saṃpajjanavuṭṭhānāni katipayacittakkhaṇecheva ijjhanti. Pañca rūpāvacaṛasaṃpattiyo catasso arūpasamāpattiyo appamaññāsaṃpattiyaṃ saddhiṃ dasa, nirodhasaṃpatti, arahattaphalasaṃpatti cāti dvādasetā saṃpattiyo bhagavā paccekaṃ divase divase koṭisatasahassakkhattuṃ purebhantaṃ saṃpajjati, tathā pacchābhantaṃ”²ti. “Evaṃ saṃpajjitabbaṃpattisañcārītañāṇaṃ **mahāvajirañāṇaṃ** nāma”²ti keci.

Apare pana “yaṃ taṃ bhagavatā abhisambodhidivase pacchimayāme paṭiccasamuppādamukhena paṭilomanayena jarāmaṇato paṭṭhāya ñāṇaṃ oṭāretvā anupadadhammavipassanaṃ ārabhanta yathā nāma puriso suviduggaṃ mahāgahaṇaṃ mahāvānaṃ chindanto antarantārā nisānasilāyaṃ pharaṣuṃ sunisitaṃ karoti, evameva nisānasilāsadiṣiyo saṃpattiyo antarantārā saṃpajjitvā ñāṇassa² tikkhavisadasūrabhāvaṃ sampādetuṃ anulomapaṭilomato paccekaṃ paṭiccasamuppādaṅgavasena sammasanto divase divase lakkhakoṭilakkhakoṭiphalaṃsaṃpattiyo saṃpajjati, taṃ sandhāya vuttaṃ ‘**catuvīsati -pa- mahāvajirañāṇaṃ nissāyā**’²ti”. Nanu bhagavato saṃpattisaṃpajjane parikamme payojanaṃ natthīti? Nayidaṃ ekantikaṃ. Tathā hi vedanāpaṭippanāmanādīsū savisesaṃ parikammaṃpubbaṅgamaṃ saṃpattiyo saṃpajji. Apare pana “lokiyasaṃpattisaṃpajjane parikammaṃ payojanaṃ natthi. Lokuttarasaṃpattisaṃpajjane tajaṃ parikammaṃ icchitabbamevā”²ti vadanti.

“Aparamparā”²ti padaṃ yesaṃ desanāya atthi, te **aparampariyāva**. **Kusalapaññattiyanti** kusalaḍḍhamānaṃ paññāpane. **Anuttaroti** uttamo. **Upanissaye ṭhatvāti** ñāṇūpanissaye ṭhatvā yādiso pubbūpanissayo pubbayogo,

1. Khu 1. 216 piṭṭhe Itivuttake.

2. Ñāṇasatthaṃ (Ka)

tattha paṭiṭṭhāya. **Mahantato saddahati** paṭipakkhavigamena nāṇassa viya saddhāyapi tikkhavisadabhāvāpattito. **Avasesa-arahantehīti** pakatisāvakehi. **Asīti mahātherā** Paramatthadīpaniyam theragāthāvaṇṇanāyam¹ nāmato uddhaṭā. **Cattāro mahātherāti** Mahākassapa Anuruddha Mahākaccāna Mahākoṭṭhikattherā. **Tesupi** aggasāvakesu **Sāriputtatthero** paññāya viṣiṭṭhabhāvato. **Sāriputtattheratopi eko Paccekabuddho** tikkhavisadañño abhinīhāramahantatāya sambhataññasambhārattā. Satipi paccekabodhiyā avisesesu bahūsu ekajjham sannipatitesu pubbayogavasena lokiye visaye siyā kassaci nāṇassa viṣiṭṭhatāti dassetum “**sace panā**”ti-ādi vuttam. “**Sabbaññubuddhova buddhaguṇe mahantato saddahati**”ti idam heṭṭhā āgatadesanāsotavasena vuttam. Buddhā hi buddhaguṇe mahattam paccakkhatova passanti, na saddahanavasena.

Idāni yathāvuttamattham upamāya vibhāvetum “**seyyathāpi nāmā**”ti-ādi āraddham. **Gambhīro uttānoti** gambhīro vā uttāno vāti **jānanattham**. “**Evamevā**”ti-ādi yathādassitāya upamāya upameyyena saṁsandanam. Buddhaguṇesu appamattavisayampi lokiyamahājanassa nāṇam apavattitarūpeneva pavattati anavattitasabhāvattāti vuttam “**ekabyāma -pa-veditabbā**”ti. Tattha **ñāta-udakam viyāti** pamāṇato nāta-udakam viya. Ariyānam pana tattha attano visaye pavattanakañāṇam pavattitarūpeneva pavattati attano paṭivedhānurūpam, abhinīhārānurūpaṇca avattitasabhāvattāti dassento “**dasabyāmayottenā**”ti-ādimāha. Tattha paṭividdhasaccānampi paṭipakkhavidhamanapubbayogavisesavasena nāṇam sātisayam, mahānubhāvaṇca hotīti imamattham dassetum sotāpannāñāṇassa dasabyāma-udakam opammabhāvena dassetvā tato paresam dasuttaradiguṇadasaguṇa-asītiguṇaviṣiṭṭham udakam opammam katvā dassitam. Nanu evam sante buddhaguṇā parimitaparicchinnā, therena ca te paricchijja nātāti āpajjatīti? Nāpajjatīti dassento “**tattha yathā so puriso**”ti-ādimāha. Tattha **so purisoti** so caturāsītibyāmasahassappamāṇena yottena caturāsītibyāmasahassaṭṭhāne mahāsamudde udakam minivā ṭhito puriso. So hi therassa upamābhāvena gahito.

1. Theragāthā-Ṭṭha 2. 541 piṭṭhe.

Dhammanvayenāti anumānañāṇena. Tañhi siddham dhammam anugantvā pavattanato “dhammanvayo”ti vuccati, tathā anvayavasena atthassa bujghanato **anvayabuddhi**, anumeyyam anuminotīti **anumānam**, nidassane diṭṭhanayena anumeyyam gaṇhātīti “**nayaggāho**”ti ca vuccati. Tenāha “dhammanvayenā”ti-ādi. Svāyam dhammanvayo na yassa kassaci hoti, atha kho tathārūpassa aggasāvakassevāti āha “**sāvakaṇāmiñāṇe tathavā**”ti. Yadi thero buddhagūṇe ekadesato paccakkhe katvā tadanñe nayaggāhena gaṇhi, nanu evam sante buddhagūṇā parimitaparicchinnā āpannāti? Nayidamevanti dassento “**anantā aparimāṇā**”ti.

“Saddahatī”ti vatvā puna tamevattham vibhāvento “**therena hi -pa-bahutarā**”ti āha. Katham panāyamattho evam daṭṭhabboti evam adhippāyabhedakam upamāya saññāpetum “**yathā katham viyā**”ti-ādi vuttam “upamāya midhekacce viññū purisā bhāsitassa attham ājānantī”ti¹. **Ito nava ito navāti** ito majjhaṭṭhānato yāva dakkhiṇatīrā nava, ito majjhaṭṭhānato yāva uttaratīrā nava. Idāni yathāvuttamattham suttana samatthetum “**Buddhopī**”ti gāthamāha.

Yamakayugaḷamahānadīmahogho viyāti dvinnam ekato samāgatattā yugaḷabhūtānam mahānadīnam mahogho viya.

Anucchavikam katvāti yoyam mama pasādo buddhagūṇe ārabha ogāḷho hutvā uppanno, tam anucchavikam anurūpam katvā. **Paṭiggahetum** sampaticchitum añño koci **na sakkhissati** yāthāvato anavabujghanato. **Paṭiggahetum sakkoti** tassa hetuto, paccayato, sabhāvato, kiccato, phalato sammadeva paṭivijghanato. **Pūrattanti** puṇṇabhāvo. **Paggharaṇakāleti** vikiraṇakāle, patanakāleti attho. “**Pasanno**”ti iminā pasādassa vattamānatā dīpitāti “**uppannasaddho**”ti imināpi saddhāya paccuppannatā pakāsītāti āha “**evam saddahāmīti attho**”ti. Abhiññāyatīti **abhiñño**, adhiko abhiñño **bhiyyobhiñño**, so eva atisayavacanicchāvasena “**bhiyyobhiññataro**”ti vuttoti āha “**bhiyyataro abhiññāto**”ti. Dutiyavikappe pana abhijānātīti **abhiññā**, abhivisiṭṭhā paññā, bhiyyo

1. Sam 1. 335 piṭṭhe.

abhiññā etassāti **bhiyyobhiñño**, so eva atisayavacanicchāvasena **bhiyyobhiññataro**, svāyamassa atisayo abhiññāya bhiyyobhāvakatoti āha “**bhiyyatarābhiñño vā**”ti. Sambujjhati etāyāti **sambodhi**, sabbaññutaññāṇaṃ, aggamaggaññāṇaṃ. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānañhi aggamaggaññāṇaṃ, aggamaggaññāṇapadaṭṭhānaṃca sabbaññutaññāṇaṃ sambodhi nāma. Tattha padhānavasena tadatthadassane paṭhamavikappo, padaṭṭhānavasena dutiyavikappo. Kasmā panettha arahattamaggaññāṇasseva gahaṇaṃ, nanu heṭṭhimānipi bhagavato maggaññāṇāni savāsanaṃeva yathāsakaṃ paṭipakkhavidhamanavasena pavattāni. Savāsanappahānañhi ñeyyāvaraṇappahānanti? Saccametaṃ, taṃ pana aparipuṇṇaṃ paṭipakkhavidhamanassa vippakatabhāvatoti āha “**arahattamaggaññāṇe vā**”ti. Aggamaggavasena cettha ariyānaṃ bodhittayapāripūrīti dassetuṃ “**arahattamaggeneva hi**”ti-ādi vuttaṃ. **Nippadesāti** anavasesā. **Gahitā** hontīti arahattamaggena gahitena adhigatena gahitā adhigatā honti. **Sabbanti** tehi adhigantabbaṃ. **Tenāti** sambodhinā sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānena arahattamaggaññāṇena.

142. Khādaniyānaṃ ulāratā sātaraśānubhāvenāti āha “**madhure āgacchati**”ti. Pasaṃsāya ulāratā viṣiṭṭhabhāvenāti āha “**seṭṭhe**”ti, obhāsassa ulāratā mahantabhāvenāti vuttaṃ “**vipule**”ti. Usabhassa ayanti **āsabhī**, idha pana āsatī viyāti **āsabhī**. Tenāha “**usabhassa vācāsadisi**”ti. Yena pana guṇenassā taṃsadisatā, taṃ dassetuṃ “**acalā asampavedhī**”ti vuttaṃ. Yato kutoci anussavanaṃ **anussavo**. Vijjāṭṭhānesu kataparicayānaṃ ācariyānaṃ taṃ taṃ atthaṃ viññāpentī paveṇī **ācariyaparamparā**. Kevalaṃ attano matiya “**itikira evaṃkirā**”ti parikappanā **itikira**. Piṭakassa ganthassa sampadānato sayāṃ sampadānabhāvena gahaṇaṃ **piṭakasampadānaṃ**. Yathāsutānaṃ atthānaṃ ākāraśānaṃ parivitakkaṇaṃ **ākāraparivitakko**. Tatheva “**evametan**”ti diṭṭhiyaṃ nijjhānakkhamaṇaṃ **diṭṭhinijjhānakkhanti**. Āgamādhigamehi vinā takkamaggaṃ nissāya takkaṇaṃ **takko**. Anumānavidhiṃ nissāya **nayaggāho**. Yasmā buddhavisaye ṭhatvā bhagavato ayaṃ therassa codanā, therassa ca so avisayo, tasmā “**paccakkhato ñāṇena paṭivijjhivā viyā**”ti vuttaṃ. Sihanādo viyāti **sihanādo**, taṃsadisatā cassa seṭṭhabhāvena,

so cettha evaṃ veditabboti dassento “**sīhanādo**”ti-ādimāha. **Neva dandhāyantena**ti na mandāyantena. **Na bhaggarāyantena**ti¹ aparisaṅkantena.

Anuyogadāpanatthanti anuyogaṃ sodhāpetuṃ. Vimaddakkhamañhi sīhanādaṃ nadanto atthato tattha anuyogaṃ sodheti nāma. Anuyuñjanto ca naṃ sodhāpeti nāma. **Dātunti** sodhetuṃ. Keci “dānatthan”ti atthaṃ vadanti, tadayuttam. Na hi yo sīhanādaṃ nadati, so eva tattha anuyogaṃ detīti yujjati. **Nighamsananti** vimaddanaṃ. **Dhamamānanti** tāpayamānaṃ, **tāpana**ñcettha gaggariyā dhamāpanasīsenā vadati. **Sabbe teti** sabbe te atīte niruddhe Sammāsambuddhe, tenetaṃ dasseti—ye te ahesuṃ atītamaddhānaṃ tava abhinīhārato oraṃ Sammāsambuddhā, tesam tāva sāvakañāṇagocare dhamme paricchindanto mārādayo viya buddhānaṃ lokiyacittacāraṃ tvaṃ jāneyyāsi. Ye pana te abbhatītā tato parato chinnavaṭumā chinnapapañcā pariyādiṇṇavaṭṭā sabbadukkhavītivattā sammāsambuddhā, tesam sabbesampi sāvakañāṇassa avisayabhūte dhamme kathaṃ jānissasīti.

Anāgatabuddhānaṃ panāti pana-saddo visesatthajotano, tena atītesu tāva khandhānaṃ bhūtapubbattā tattha siyā ñāṇassa savisaye gati, anāgatesu pana sabbaso asaṅjātesu kathanti imamattam joteti. Tenāha “anāgatāpī”ti-ādi. “Cittena paricchinditvā viditā”ti kasmā vuttam, nanu abhītānāgate sattāhe eva pavattam cittaṃ cetopariyañāṇassa visayo, na tato paranti? Nayidaṃ cetopariyañāṇakiccavasena vuttam, atha kho pubbenivāsa-anāgataṃsañāṇavasena vuttam, tasmā nāyam doso.

Viditaṭṭhāne nakaroti sikkhāpadeneva tādisassa paṭikkhepassa paṭikkhittattā, setughātato ca. Kathaṃ pana thero dvayasambhave paṭikkhepameva akāsi, na vibhajja byākāsīti āha “**thero kirā**”ti-ādi. Pāram pariyaṅtaṃ minotīti **pāramī**, sā eva ñāṇanti **pāramiñāṇam**, sāvakaṇaṃ pāramiñāṇaṃ **sāvakaṇapāramiñāṇam**, tasmim. Sāvakaṇaṃ ukkaṃsapariyaṅtagate jānane nāyamanuyogo, atha kho **sabbaññutaññāṇe** sabbaññutāya jānane. Keci pana “**sāvakaṇapāramiñāṇeti** sāvakaṇapāramiñāṇavisaye”ti atthaṃ vadanti. Tathā sesapadesupi. **Sīla -pa-samatthanti**

1. Na gaggarāyantena (Aṭṭhakathāyam)

sīlasamādhipaññāvimuttisaṅkhātakāraṇānaṃ jānanasamatthaṃ.
Buddhasīlādayo hi buddhānaṃ buddhakiccassa, parehi “buddhā”ti jānanassa
ca kāraṇaṃ.

143. Anumānañāṇaṃ viya saṃsayapiṭṭhikaṃ ahutvā “idamidan”ti
yathāsabhāvato ñeyyaṃ dhāreti nicchīnotīti **dhammo**, paccakkhañāṇanti āha
“**dhammassa paccakkhato ñāṇassā**”ti. Anu-etīti **anvayoti** āha “**anuyogaṃ
anugantvā**”ti. Paccakkhasiddhañhi atthaṃ anugantvā anumānañāṇassa
pavatti diṭṭhena adiṭṭhassa anumānanti veditabbo. Vidite vedakampi ñāṇaṃ
atthato viditameva hotīti “**anumānañāṇaṃ nayaggāho vidito**”ti vuttam.
Viditoti viddho paṭiladdho, adhigatoti **attho**. **Appamāṇoti** aparimāṇo
mahāvisayattā. Tenāha “**apariyanto**”ti. **Tenāti** apariyantattā, tena vā
apariyantena ñāṇena, eteneva thero yaṃ yaṃ anumeyyamatthaṃ nātukāmo
hoti, tattha tathassa asaṅgamappaṭiḥaṭa-anumānañāṇaṃ pavattatīti dasseti.
Tenāha “**so iminā**”ti-ādi. Tattha **imināti** iminā kāraṇena. Pākārassa
thirabhāvaṃ uddhamuddhaṃ āpetīti **uddhāpaṃ**, pākāramūlaṃ. **Ādi**-saddena
pākāradvārabandhapariḥādīnaṃ saṅgaho veditabbo. Paccante bhavaṃ
paccantimaṃ. Paṇḍitadovārikaṭṭhāniyaṃ katvā thero attānaṃ dassetīti
dassento “**ekadvāranti kasmā āhā**”ti codanaṃ samuṭṭhāpesi. Yassā paññāya
vasena puriso “paṇḍito”ti vuccati, taṃ **paṇḍiccanti** āha “**paṇḍiccena
samannāgato**”ti. Tamtamitikkattabbatāsu chekabhāvo byattabhāvo
veyyattiyaṃ. Medhati sammosaṃ hīmsati vidhametīti **medhā**, sā etassa
atthīti **medhāvī**. Ṭhāne ṭhāne uppatti etissā atthīti **ṭhānuppattikā**, ṭhānaso
uppajjanakapaññā. Anupariyāyanti etenāti **anupariyāyo**, so eva pathoti
anupariyāyapatho, parito pākārassa anusaṃyāyanamaggo. Pākārabhāgā
sandhātābbā etthāti **pākārasandhi**, pākārassa phullitappadeso. So pana
heṭṭhimantena dvinnampi iṭṭhakānaṃ vīgamena evaṃ vuccatīti āha
“**dvinnaṃ iṭṭhakānaṃ apagatatṭhānaṃ**”ti. **Chinnaṭṭhānanti**
chinnabhinnappadeso, chinnaṭṭhānaṃ vā. Tañhi “vivarana”ti vuccati.

Kiliṭṭhanti malīnaṃ. **Upatāpentīti** kilesapariḥāhena santāpentī.
Vibādhentīti piḷenti. Uppannāya paññāya nīvaraṇehi na kiñci kātum sakkāti
āha “**anupannāya paññāya uppajjitum na denti**”ti. **Tasmāti**

paccayūpaghātena uppajjitum appadānato. **Catūsu satipaṭṭhānesu sutṭhu ṭhapitacittā**ti catubbidhāyapi satipaṭṭhānabhāvanāya sammadeva ṭhapitacittā. **Yathāsabhāvena bhāvetvā**ti aviparītasabhāvena yathā paṭipakkhā samucchijjanti, evaṃ bhāvetvā.

Purimanaye satipaṭṭhānāni, bojjhaṅgā ca missakā adhippetāti tato aññathā vuttum **“apicetthā”**ti-ādi vuttam. **Missakā**ti samathavipassanāmaggasena missakā. “Catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā”ti-ādito vuttattā **“satipaṭṭhāne vipassanāti gahetvā**”satta bojjhaṅge yathābhūtam bhāvetvā”ti vuttattā, maggapariyāpannānamyeva ca nesaṃ nippariyāyabojjhaṅgabhāvato, tesu ca sabbaso adhigatesu lokanāthena sabbaññutaññānampi adhigatameva hotīti **“bojjhaṅge maggo, sabbaññutaññānācāti gahite sundaro pañho bhaveyyā”**ti mahāsivatthero āha, **na panevaṃ gahitaṃ** porāṇehīti adhippāyo. Itīti vuttappakāraparāmasanam. **Theroti** sārīputtatthero.

Tatthāti tesu paccantanagarādīsu. **Nagaram viya nibbānam** tadatthikehi upavantabbato, upagatānañca parissayarahitasukhādhigamanaṭṭhānato. **Pākāro viya sīlam** tadupagatānam parito ārakkhabhāvato. **Pariyāyapatho viya hirī** sīlapākārassa adhiṭṭhānabhāvato. Vuttañhetam “pariyāyapathoti kho bhikkhu hiriyā etaṃ adhivacanan”ti. **Dvāram viya ariyamaggo** nibbānanagarappavesana-añjasabhāvato. **Paṇḍitadovāriko viya dhammasenāpati** nibbānanagarapaviṭṭhapavisanakānam sattānam sallakkhaṇato. **Dinnoti** dāpito, sodhitoti attho.

144. **Nipphattidassanatthanti** siddhidassanattham, adhigamadassanatthanti attho. **“Pañcanavuttipāsaṇḍe”**ti idaṃ yasmā thero paribbājako hutvā tato pubbeva nibbānapariyesanam caramāno te te pāsaṇḍino upasaṅkamitvā nibbānam pucchi, te nāssa cittam ārādhesum, tam sandhāya vuttam. Te pana pāsaṇḍā heṭṭhā vuttā eva. **Tatthevāti** tassayeve bhāgineyyassa desiyamānāya desanāya. Parassa vaḍḍhitam bhattam bhuñjanto viya **sāvakaṭṭhāmiññānam hatthagatam akāsi** adhigacchi. **Uttaruttaranti** heṭṭhimassa uttaraṇato atikkamanato uttaruttaram, tato eva padhānabhāvam

pāpitatāya **paṇītapāṇītaṃ**. Uttaruttaranti vā uparūpari. **Paṇītapāṇītaṃ** paṇītataraṃ, paṇītatamañcāti attho. **Kaṇhanti** kāḷakaṃ saṃkilesadhammaṃ. **Sukkanti** odātaṃ vodānadhammaṃ. **Savipakkhaṃ katvāti** pahātabbapahāyakahāvadassanavasena yathākkamaṃ ubhayaṃ savipakkhaṃ katvā. “Ayaṃ kaṇhadhammo, imassa ayaṃ pahāyako”ti evaṃ **kaṇhaṃ paṭibāhitvā** desanāvasena nīharitvā **sukkaṃ**, “ayaṃ sukkadhammo, iminā ayaṃ pahātabbo”ti evaṃ **sukkaṃ paṭibāhitvā kaṇhaṃ**. **Sa-ussāhanti** phaluppādanasamatthatāvasena sabyāpāraṃ. Tenāha “**savipākaṃ**”ti. Vipākadhammanti hi attho.

Tasmim desite dhammeti tasmim vuttanayena bhagavā tumhehi desite dhamme **ekaccaṃ dhammaṃ nāma sāvakaṃpāramiññaṃ jānitvā**¹ paṭivijjhivā. Tamjānane hi vutte catusaccadhammajānanaṃ avuttasiddhanti. “**Catusaccadhammesū**”ti idaṃ porāṇaṭṭhakathāyaṃ vuttākāradassanaṃ. Vipakkho pana parato āgamissati. **Etthāti** “dhammesu niṭṭhamagamaṃ”ti² etasmim pade. **Therasallāpoti** therānaṃ sallāpasadiso vinicchayavādo. **Kālavallavāsīti** kālavallavihāravāsī. **Idānīti** etarahi “idāhaṃ bhante”ti-ādivacanakāle. **Imasmim pana ṭhāneti** “dhammesu niṭṭhamagamaṃ”ti imasmim padese, imasmim vā niṭṭhānakāraṇabhūte yoniso parivittakkane. “Imasmim pana ṭhāne buddhaguṇesu niṭṭhaṅgato”ti³ kasmā vuttaṃ, nanu sāvakaṃpāramiññaṃsamadhigatakāle eva thero buddhaguṇesu niṭṭhaṅgoti? Saccametaṃ, idāni pana taṃ pākaṭaṃ jātanti evaṃ vuttaṃ. **Sabbanti** “catusaccadhammesū”ti-ādi sumattherena vuttaṃ sabbam. **Arahatte niṭṭhaṅgoti** etthāpi vuttanayeneva anuyogaparihārā veditabbā. Yadi pi dhammasenāpati “sāvakaṃpāramiññaṃ mayā samadhigataṃ”ti ito pubbepi jānātiyeva, idāni pana asaṅkhyeyyāparimeyyabhede buddhaguṇe nayaggāhasena pariggahetvā kiccāsiddhiyā tasmim nāṇe niṭṭhaṅgato ahoṣīti dassento “**mahāsivatthero -pa- dhammesūti sāvakaṃpāramiññaṃ niṭṭhaṅgato**”ti avoca.

Buddhaguṇā pana nayato āgatā, te nayaggāhato yāthāvato jānanto sāvakaṃpāramiññaṃ tathājānanavasena niṭṭhaṅgatattā sāvakaṃpāramiññaṃeva tassa aparāparuppattivasena, tena tena bhāvetabbakiccabahutāvasena ca “**dhammesū**”ti puthuvacanena vuttaṃ. Anantāparimeyyānaṃ

1. Sañjānitvā (Aṭṭhakathāyaṃ) 2. Niggamananti (Ka) 3. Niṭṭhaṅgato (Aṭṭhakathāyaṃ)

anaññavisayānaṃ buddhaguṇānaṃ nayato pariggaṇhanena therassa sātisayo bhagavati pasādo uppajjatīti āha “**bhiyyoso mattāyā**”ti-ādi. “Suṭṭhu akkhāto”ti vatvā tamevassa suṭṭhu akkhātataṃ dassetuṃ “**niyyāniko maggo**”ti vuttaṃ. Svākkhātataṃ hi dhammassa yadatthaṃ desito, tadatthasādhanena veditabbā. **Phalattāyā niyyātīti** anantaravipākattā, attano uppattisamanantameva phalanipphādanavasena pavattaṭīti attho.

Vatṭacārakato niyyātīti vā **niyyāniko**, niyyānasīloti vā.

Rāgadosamohanimmadanasaṃmatthoti idhāpi “pasannosmi bhagavatīti dassetī”ti ānetvā sambandho. **Vaṅkādi**ti **ādi**-saddena jimhakuṭile, aññe ca paṭipattidose saṅgaṇhāti. Bhagavā tumhākaṃ buddhasubuddhatā viya dhammasudhammatā, Saṅghasuppaṭṭipatti ca dhammesu niṭṭhaṅgamanena sāvakaṃpāramiññāṇe niṭṭhaṅgatattā mayhaṃ suṭṭhu vibhūtā supākaṭā jātāti dassento thero “svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭṭipanno saṅghoṭi pasīdin”ti avoca.

Kusaladhammadesanāvaṇṇanā

145. **Anuttarabhāvoti** setṭhabhāvo. Anuttaro bhagavā yena guṇena, so anuttarabhāvo, taṃ **anuttariyaṃ**. Yasmā tassāpi guṇassa kiñci uttaritaraṃ natthi eva, tasmā vuttaṃ “**sā tumhākaṃ desanā anuttarāti vadati**”ti.

Kusalesu dhammesūti kusaladhammanimittāṃ. Nimittatthe hi etaṃ bhummaṃ, tasmā kusaladhammadesanāhetupi bhagavāva anuttaroti attho.

Bhūmiṃ dassentoti visayaṃ dassento. Kusaladhammadesanāya hi kusalā dhammā visayo. **Vuttapadeti** “kusalesu dhammesū”ti evaṃ vuttavākye,

evaṃ vā vuttadhammakotṭhāse. “Pañcadhā”ti kasmā vuttaṃ, nanu chekaṭṭhenapi kusalaṃ icchitabbāṃ “kusalo tvaṃ rathassa

aṅgapaccaṅgānaṃ”ti-ādīsū¹ti? Saccametaṃ, so pana chekaṭṭho

kosallasambhūtaṭṭheneva saṅgahitoti visum na gahito. “Kacci nu bhoto

kusalaṃ, kacci bhoto anāmayan”ti² **jātake** āgatattā “**jātakapariyāyaṃ patvā**

ārogyaṭṭhena kusalaṃ vaṭṭati”ti vuttaṃ. “Taṃ kiṃ maññatha gahapatayo,

ime dhammā kusalā vā akusalā vā sāvajjā vā anavajjā vā”ti-ādīsū

suttapadesesu “kusalā”ti vuttadhammā eva “anavajjā”ti

1. Ma 2. 58 piṭṭhe.

2. Khu 5. 327; Khu 6. 342 piṭṭhe.

vuttāti āha “**suttantapariyāyaṃ patvā anavajjaṭṭhena kusalaṃ vaṭṭati**”ti. **Abhidhamme**¹ “kosallan”ti paññā āgatāti yonisomanasikārahetukassa kusalassa **kosallasambhūtaṭṭho**, darathābhavadīpanato **niddarathaṭṭho**, “kusalassa katattā upacittā”ti vatvā iṭṭhavipākaniddisanato **sukhavipākaṭṭho** ca abhidhammanayasiddhoti āha “**abhidhamma -pa- vipākaṭṭhenā**”ti. **Bāhītikasutte**² bhagavato kāyasamācārādike vaṇṇentena dhammabhaṇḍāgārikena “yo kho mahārāja kāyasamācāro anavajjo”ti kusalo kāyasamācāro rañño pasenadissa vutto. Na hi bhagavato sukhavipākakammaṃ atthīti sabbasāvajjarahitā kāyasamācārādayo “kusalā”ti vuttā, idha pana “kusalesu dhammesū”ti bodhipakkhiyadhammā “kusalā”ti vuttā, te ca samathavipassanā maggasampayuttā ekantena sukhavipākā evāti avajjarahitatāmattaṃ upādāya anavajjaṭṭho kusala-saddoti āha “**imasmiṃ pana -pa- daṭṭhabban**”ti. Evañca katvā “phalasaṭṭipāṭṭhānaṃ pana idha anadhippetan”ti idañca vacanaṃ samatthitaṃ hoti savipākasappa gahaṇanti katvā.

“**Cuddasavidhenā**”ti-ādi saṭṭipāṭṭhāne³ vuttanayena vedittabbaṃ. **Paggahaṭṭhenā**ti kusalapakkhassa paggaṇhanasabhāvena. **Kiccavasena**ti anuppannākusalānuppādanādikkicavasena. Tato eva cassa catubbidhatā. **Ijjanhaṭṭhenā**ti nippajjanasabhāvena. Chandādayo eva iddhipādesu viṣiṭṭhasabhāvā, itare avisiṭṭhā, tesampi viṣeso chandādikato āha “**chandādivasena nānāsabhāvā**”ti.

Adhimokkhādisabhāvavasenati pasādādhimokkhādisalakkhaṇavasena. **Upatthambhanaṭṭhenā**ti sampayuttadhammānaṃ upatthambhanakabhāvena. **Akampiyaṭṭhenā**ti paṭipakkhehi akampiyasabhāvena. **Salakkhaṇena**ti adhimokkhādisabhāvena. **Niyyānaṭṭhenā**ti saṃkilesapakkhato, vaṭṭacārakato ca niggamaṇaṭṭhena. **Upaṭṭhānādinā**ti upaṭṭhānadhammavīcayapaggahasampiyāyana passambhanasamādhāna-ajjupekkhanasaṅkhātena attano sabhāvena. **Hetuṭṭhenā**ti nibbānassa sampāpakahetubhāvena. **Dassanādinā**ti dassanābhiniropanapariggahasamuṭṭhāpanavodāpanapaggahupaṭṭhāna samādhānasāṅkhātena attano sabhāvena.

1. Abhi 1. 19 piṭṭhe.

2. Ma 2. 315 piṭṭhe.

3. Dī 2. 233; Ma 1. 72 piṭṭhādīsu.

Sāsanassa pariyosānadassanattanti sāsanam nāma nippariyāyato sattatimsa bodhipakkhiyadhammā. Tattha ye samathavipassanāsahagatā, te sāsanassa ādi, maggapariyāpannā majjhe, phalabhūtā pariyosānam, taṃdassanattam. Tenāha “**sāsanassa hī**”ti-ādi.

Puna **etadānuttariyam bhanteti** yathāraddhāya desanāya nigamanam. Vuttasseva atthassa puna vacanañhi nigamanam vuttam. **Tam desananti** tam kusalesu dhammesu desanāppakāram, desanāvidhim, desetabbañca, **sakalam** vā sampuñnam anavasesam **abhijānāti** abhivisiṭṭhena nāṇena jānāti, **asesam abhijānanato** eva **uttari** upari **abhiññeyyam natthi**. Itoti bhagavatā abhiññātato. **Añño** paramatthavasena **dhammo vā** paññattivaseṇa **puggalo vā** ayam nāma yam bhagavā na jānātīti idam natthi na upalabbhati sabbaseva sammadeva tumhehi abhiññātattā. **Kusalesu dhammesu** abhijānane, desanāyañca **bhagavato**¹ **uttaritaro natthi**.

Āyatanapaññattidesanāvañṇanā

146. **Āyatanapaññāpanāsūti** cakkhādīnam, rūpādīnañca āyatanānam sambodhanesu, tesam ajjhattikabāhiravibhāgato, sabhāgavibhāgato, samudayato, atthaṅgamato, āhārato, ādīnavato, nissaraṇato ca desanāyanti attho.

Gabbhāvakkantidesanāvañṇanā

147. **Gabbhokkamanesūti** gabbhabhāvena mātukucchiyam avakkamanesu anuppavesesu, gabbhe vā mātukucchismiṃ avakkamanesu. **Pavisatīti** paccayavasena tattha nibbattento pavisanto viya hotīti katvā vuttam. **Ṭhātīti** santānaṭṭhitiyā pavattati, tathābhūto ca tattha vasanto viya hotīti āha “**vasatī**”ti. **Pakatilokiyamanussanam paṭhamā gabbhāvakkantīti** pacuramanussanam gabbhāvakkanti desanāvasena idha paṭhamā. “**Dutiyā gabbhāvakkantī**”ti-ādīsipi evam yojanā veditabbā.

Alamevāti yuttameva.

1. Bhagavatā (Aṭṭhakathāyam)

Khipitum na sakkontī tathā vātānaṃ anuppajjanameva vadati. **Sesanti** puna “etadānuttariyan”ti-ādipāḥhappadesaṃ vadati.

Ādesanavidhādesanāvannaṇā

148. Parassacittāṃ ādisati etehīti **ādesanāni**, yathā-upaṭṭhitanimittādīni, tāni eva aññamaññaṃ asaṃkiṇṇarūpena ṭhitattā **ādesanavidhā**, ādesanābhāgā, tāsu **ādesanavidhāsu**. Tenāha “**ādesanakoṭṭhāsesū**”ti. **Āgatanimittenā**ti yassa ādisati, tassa, attano ca upagatanimittena, nimittappattassa lābhālābhādi-ādisanavidhidassanassa pavattattā “**idaṃ nāma bhavissatī**”ti vuttam. Pāḷiyam pana “evampi te mano”ti-ādīnā parassa cittādisanameva āgataṃ, taṃ nidassanamattaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi “idaṃ nāma bhavissatī”ti vuttasseva atthassa vibhāvanavasena vatthu āgataṃ. **Gatanimittam** nāma gamananimittam¹. **Ṭhitanimittam** nāma attano samīpe ṭhānanimittam, parassa gamanavasena, ṭhānavasena ca gahetabbanimittam. **Manussānam** paracittavidūnam, itaresampi vā savanavasena parassa cittaṃ ṇatvā kathentānam **saddam sutvā**. **Yakkhapisācādīnanti** hiṅkārayakkhānañceva² kaṇṇapisācādīpīcānam, kumbhaṇḍanaḡādīnañca.

Vitakkavipphārasenāti vipphārikabhāvena pavattavitakkassa vasena. **Uppannanti** tato samuṭṭhitam. **Vippalapantānanti** kassaci atthassa abodhanato virūpam, vividham vā palapantānam. **Suttapamattādīnanti** ādisaddena vedanāṭṭakhattacittādīnam saṅgaho. **Mahā-aṭṭhakathāyam** pana “idaṃ vakkhāmi, evam vakkhāmīti vitakkayato vitakkavipphārasaddo nāma uppajjati”ti³ āgatattā jāgarantānam pakatiyam ṭhitānam avippalapantānam vitakkavipphārasaddo kadāci uppajjati viññāyati, yo loke “mantajippo”ti vuccati. Yassa mahā-aṭṭhakathāyam asotaviññeyyatā vuttā. Tādīsāñhi sandhāya viññattisahajameva “jivhātālucalanādīkaravitakkasamuṭṭhitam sukhumasaddam dībbasotena sutvā ādisatīti sutte vuttan”ti⁴ **ānandācariyo** avoca. Vuttalakkhaṇo eva pana nātisukhumo attano, accāsannappadesa ṭhitassa ca maṃsasotassāpi āpātham gacchatīti sakkā viññātum.

1. Pakkamananimittam (Ka)

2. Kīnkārayakkhānañceva (Ka)

3. Abhi-Ṭṭha 1. 128 piṭṭhepi.

4. Mūlaṭṭi 1. 75 piṭṭhe.

Tassāti tassa puggalassa. **Tassa vasenāti** tassa vitakkassa vasena. Evamayampi ādesanavidhā cetopariyañāṇavaseneva āgatāti veditabbā. Keci pana “**tassa vasenāti** tassa saddassa vasenā”ti atthamvadanti, taṃ ayuttham. Na hi saddaggahaṇena taṃsamuṭṭhāpakacittam gayhati, saddaggahaṇānusārenapi tadatthasseva gahaṇam hoti, na cittassa. Eteneva yadeke “**yaṃ vitakkayatoti** yaṃ attham vitakkayato”ti vatvā “**tassa vasenāti** tassa atthassa vasenā”ti vaṇṇenti, tampi paṭikkhittam.

Manasā saṅkharīyantīti **manosāṅkhārā**, vedanāsaññā. **Paṇihitāti** purimaparibandhavinayena padhānabhāvena nihitā ṭhapitā. Tenāha “**cittasaṅkhārā suṭṭhapitā**”ti. Vitakkassa vitakkanam nāma uppādanamevāti āha “**pavattessatī**”ti. “**Pajānātī**”ti pubbe vuttapadasambandhadassanavasena āneti. **Āgamanenāti** jhānassa āgamaṇaṭṭhānavasena. **Pubbabhāgenāti** maggassa sabbapubbabhāgena vipassanārambhena. Ubhayampetaṃ yo sayam jhānalābhī, adhigatamaggo ca aññam tadatthāya paṭipajjantam disvā “**ayam iminā nīhārena paṭipajjanto addhā jhānam labhissati, maggam adhigamissatī**”ti abhiññāya vinā anumānavasena jānāti, taṃ dassetuṃ vuttam. Tenāha “**āgamanena jānāti nāmā**”ti-ādi. **Anantarāti** vuṭṭhitakālam sandhāyāha. Tadā hi pavattavitakkapajānaneneva jhānassa hānabhāgiyatādivisesapajānanam.

Kim panidam cetopariyañāṇam parassa cittam paricchijja jānantam iddhicittabhāvato avisesato sabbesampi cittam jānātīti? Noti dassento “**tatthā**”ti-ādimāha. **Na ariyānanti** yena cittaena te ariyā nāma jātā, taṃ lokuttaracittam na jānāti appaṭividdhabhāvato. Yathā hi puthujjano sabbesampi ariyānam lokuttaracittam na jānāti appaṭividdhattā, evamariyopi heṭṭhimo uparimassa lokuttaracittam na jānāti appaṭividdhattā eva. Yathā pana uparimo heṭṭhimam phalasamāpattim na samāpajjati, kimevam so tassa lokuttaracittam na jānātīti codanam sandhāyāha “**uparimo pana heṭṭhimassa jānātī**”ti, paṭividdhattāti adhippāyo. “**Uparimo heṭṭhimam na samāpajjati**”ti vatvā tattha kāraṇamāha “**tesañhī**”ti-ādi. **Tesanti** ariyānam. **Heṭṭhimā heṭṭhimā samāpatti** bhūmantarappattiyā paṭippassaddhikappā. Tenāha “**tatrupapattiyeva hotī**”ti,

na uparibhūmipatti. Nimittādivasena ñātassa kadāci byabhicāropi siyā, na pana abhiññāñāṇena ñātassāti āha “**ceto -pa- natthi**”ti. “Tam bhagavā”ti-ādi **sesam** nāma.

Dassanasamāpattidesanāvaṇṇanā

149. **Brahmajāleti** brahmajālasuttavaṇṇanāyam¹. Uttarapadalopena hesa niddeso. **Ātappanti vīriyam** ātappati kosajjam sabbampi samkilesapakkhanti. Kusalavīriyasessa hettha gahaṇam appamādādīpadantarassannidhānato. **Padahitabbatoti** padahanato, bhāvanam uddissa vāyamanatoti attho. **Anuyuñjibbatoti** anuyuñjanato. Īdisānam padānam bahulamkattuvissayatāya icchitabbattā ātappapadassa viya itaresampi kattusādhanatā daṭṭhabbā. Paṭipattiyam nappamajjati etenāti **appamādo**, sati-avippavāso. Sammā manasi karoti etenāti **sammāmanasikāro**, tathāpavatto kusalacittupādo. Bhāvanānuyogameva tathā vadati. Desanākkamena **paṭhamā, dassanasamāpatti nāma** karajakāye paṭikkūlākārassa sammadeva dassanasena pavattasamāpattibhāvato. **Nippariyāyenevāti** vuttalakkaṇadassanasamāpattisannissayattā, dassanamaggaphalabhāvato ca paṭhamasāmaññaphalam pariyāyena vinā **dassanasamāpatti**.

Atikkamma chavimamsalohitam aṭṭhim paccavekkhatīti tāni apaccavekkhitvā aṭṭhimeva paccavekkhati. **Aṭṭhi-ārammaṇā dibbacakkhupādakajjhānasamāpattīti** vuttanayena aṭṭhi-ārammaṇā dibbacakkhu-adhiṭṭhānā paṭhamajjhānasamāpatti. Yo hi bhikkhu ālokaśiṇe catutthajjhānam nibbattvā tam pādakam katvā adhigatadibbacakkhuñāṇo hutvā saviññāṇake kāye aṭṭhim pariggahetvā tattha paṭikkūlamanasikārasena paṭhamam jhānam nibbatteti, tassāyam paṭhamajjhānasamāpatti **dutiya dassanasamāpatti**. Tena vuttam “aṭṭhi aṭṭhi”ti-ādi. Yo panettha pāliyam dvattiṃsākāramanasikāro vutto, so maggasodhanavasena vutto. Tattha vā kataparicayasasukheneva vuttanayā aṭṭhipaccavekkhaṇā samijjhatīti. Tenevettha “imañceva”ti² “**atikkamma cā**”ti **ca-saddo** samuccayatto vutto. **Tam jhānanti**

1. Dī-Ṭṭha 1. 97 piṭṭhe. 2. Imameva cāti (?) Ayameva pāliyam mūlapāṭho viya dissati.

yathāvuttam paṭhamajjhānam. **Ayanti** ayam sakadāgāmiphalasamāpatti. Sāṭisayam catusaccadassanāgamanato pariyāyena vinā mukhyā **dutiyā dassanasamāpatti**. **Yāva tatiyamaggā vattatīti āha** “khīṇāsavassa vasena catutthā dassanasamāpatti kathitā”ti.

Pāḷiyam **purisassa cāti ca-saddo** byatireke, tena yathāvuttasamāpattidvayato vuccamānamyeva imassa visesam joteti. Avicchena pavattiyā sotasadisatāya viññāṇameva **viññāṇasotam**, tadetam viññāṇam purimato anantarapaccayam labhitvā pacchimassa anantarapaccayo hutvā pavattatīti ayamassa sotāgatatāya sotasadisatā, tasmā pajānitabbabhāvena vuttam ekameva cettha viññāṇam, tasmā atthakathāyam “**viññāṇasotanti viññāṇamevā**”ti vuttam. **Dvīhipi bhāgehīti** orabhāgaparabhāgehi. Idhaloko hissa orabhāgo, paraloko parabhāgo dvinnampi vasenetam sambandhanti. Tenāha “**idhaloke patiṭṭhitam**”ti-ādi. Viññāṇassa khaṇe khaṇe bhijjantassa kāmam natthi kassaci patiṭṭhitatā, taṇhāvasena pana tam “patiṭṭhitam”ti vuccatīti āha “**chandarāgavasenā**”ti. Vuttañhetam—

“Kabalīkāre ce bhikkhave āhāre atthi rāgo, atthi nandī, atthi taṇhā, patiṭṭhitam tattha viññāṇam viruḷham. Yattha patiṭṭhitam viññāṇam viruḷham -pa- atthi tattha āyatim punabbhavābhiniḍḍanti”ti-ādi¹.

Kammanti kusalākusalakammaṃ, upayogavacanametam. **Kammato upagacchantanti** kammabhāvena upagacchantam, viññāṇanti adhippāyo. Abhisāṅkhāraviññāṇāhi yena kammunā sahagatam, aññadatthu tabbhāvameva upagatam hutvā pavattati. **Idhaloke patiṭṭhitam nāma** idha katūpacitakammabhāvūpagamanato. **Kammabhavam ākaḍḍhantanti** kammaviññāṇam attanā sampayuttakammaṃ javāpetvā paṭisandhinibbattanena tadabhimukham ākaḍḍhantam. Teneva paṭisandhinibbattanasāmatthiyena **paraloke patiṭṭhitam nāma** attano phalassa tattha patiṭṭhāpanena. Keci pana “abhisāṅkhāraviññāṇam parato vipākam dātum asamattham idhaloke patiṭṭhitam nāma, dātum samattham pana paraloke

1. Sam 1. 325; Abhi 4. 114; Khu 7. 19 piṭṭhesu.

patiṭṭhitam nāmā”ti vadanti, tam tesam matimattam “ubhayato abbo cchinnan”ti vuttatā. Yañca tehi “paraloke patiṭṭhitan”ti vuttam, tam idhalokepi patiṭṭhitameva. Na hi tassa idhaloke patiṭṭhitabhāvena vinā paraloke patiṭṭhitabhāvo sambhavati. **Sekkha puthujjanānam cetopariyaññanti** sekkhānam, puthujjanānañca cetaso paricchindanakaññam. **Kathitam** paricchinditabbassa cetaso chandarāgavasena patiṭṭhitabhāvajotanato.

Catutthāya dassanasamāpattiyā tatiyadassanasamāpattiyam vuttappaṭikkhepena attho veditabbo.

Purimānam dvinnam samāpattīnam pubbe samathavasena atthassa vuttatā idāni vipassanāvasena dassetuṃ “apicā”ti-ādi vuttam. **Niccalameva** pubbe vuttassa atthassa apanetabbato. Atthantarattatāya dassiyamānāya padam calitam nāma hoti. **Aparo nayoti** ettha paṭhamajjhānassa paṭhamadassanasamāpattibhāve apubbam natthi. **Dutiyaajjhānam dutiyā** ettha pana “aṭṭhikavaṇṇakasiṇavasena paṭiladdhadutiyaajjhānam dutiyā dassanasamāpatti”ti vadanti, tatiyaajjhānampi tatheva paṭiladdham. Dassanasamāpattibhāvo pana yo bhikkhu ālokakasiṇe catutthajjhānam nibbattetvā tam pādakam katvā adhigatadibbacakkhuko hutvā saviññāṇake aṭṭhim pariggahetvā tattha vaṇṇakasiṇavasena heṭṭhimāni tīṇi jhānāni nibbatteti, tassa. **Tatiyaajjhānam tatiyā** dassanasamāpatti adhiṭṭhānabhūtassa dibbacakkhuññassa vasena. **Catutthajjhānam catutthā** rūpāvacaracatutthajjhānam nibbattetvā tam pādakam katvā adhigatadibbacakkhuññassa tam catutthajjhānam catutthā dassanasamāpatti. Idhāpi sekkhaputhujjanānam cetaso paricchindanena tatiyā dassanasamāpatti, arahato cittassa paricchindanena catutthā dassanasamāpatti veditabbā. Evañhesā atthavaṇṇanā pāḷiyā saṃsandeyya. **“Paṭhamamaggo”**ti-ādīsu aṭṭhi-ārammaṇapaṭhamajjhānapādako **paṭhamamaggo paṭhamādassanasamāpatti**. Aṭṭhi-ārammaṇadutiyaajjhānapādako **dutiya maggo dutiyā** dassanasamāpatti. Paracittaññasahagatā catutthajjhānapādakā **tatiyacatutthamaggā tatiyacatutthadassanasamāpattiyoti**. Purisassa viññāṇapajānam panettha asammohavasena daṭṭhabbam.

Puggalapaṇṇattidesanāvāṇṇanā

150. **Puggalapaṇṇattīsūti** puggalānaṃ paññāpanesu. Guṇavisesavasena aññamaññaṃ asaṅkarato ṭhapanesu. **Lokavohāravasenāti** lokasammutivasena. Lokavohāro hesa, yadidaṃ “satto puggalo”ti-ādi. Rūpādīsu sattavisattatāya **satto**. Tassa tassa sattanikāyassa pūraṇato galanato, maraṇavasena patanato ca **puggalo**. Santatiyā nayanato **naro**. Attabhāvassa posanato **poso**. **Evam paññāpetabbāsu** voharitabbāsu. “Sabbametaṃ puggalo”ti imissā sādharmaṇapaññattiyā vibhāvanavasena vuttaṃ, na idhādhippeta-asādhāraṇapaññattiyā, tasmā **lokapaññattīsūti** sattalokagatapaññattīsu. **Anuttaro hoti** anaññasādhāraṇattā tassa paññāpanassa.

Dvīhi bhāgehīti kāraṇe, nissakke cetam puthuvacanaṃ, āvutti-ādivasena cāyamattho veditabboti āha “**arūpasamāpattiyā**”ti-ādi, etena “samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena, maggena samucchedavimokkhena vimuttattā ubhato bhāgavimutto”ti evam pavatto **Tipiṭakacūlanāgattheravādo**, “nāmakāyato, rūpakāyato ca vimuttattā ubhatobhāgavimutto”ti evam pavatto **tipiṭakamahādhammarakkhitattheravādo**, “samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena ekavāraṃ vimuttova maggena samucchedavimokkhena ekavāraṃ vimuttattā ubhatobhāgavimutto”ti evam pavatto **tipiṭakacūlābhayattheravādo** cāti imesaṃ tiṇṇampi theravādānaṃ ekajjhaṃ saṅgaho katoti daṭṭhabbaṃ. **Vimuttoti** kilesehi vimutto, kilesavikkhambhanasamucchedanehi vā kāyadvayato vimuttoti attho. **Arūpasamāpattīnanti** niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Arahattappatta-anāgāminoti** bhūtapubbagatiyā vuttaṃ. Na hi arahattappatto anāgāmī nāma hoti. **Paḷīti** Puggalapaññattipāḷi¹. **Aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvāti** aṭṭha samāpattiyo sahaṅgatanāmakāyena paṭilabhitvā. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontīti** vipassanāpaññāya saṅkhāragataṃ, maggapaññāya cattāri saccāni passitvā cattāropi āsavā parikkhīṇā honti. **Disvāti** dassanahetu. Na hi āsave paññāya passanti, dassanakāraṇā

1. Abhi 3. 117 piṭṭhe.

pana parikkhīṇā “disvā parikkhīṇā”ti vuttā dassanāyattaparikkhīṇattā. Evañhi dassanaṃ āsavānaṃ khayassa purimakiriyābhāvena vuttaṃ.

Paññāya visesato **muttoti paññāvimutto** anavasesato āsavānaṃ parikkhīṇattā. **Aṭṭhavimokkhapaṭikkhepavaseneva**, na tadekadesabhūtarūpajjhānapaṭikkhepavasena. Evañhi arūpajjhānekadesābhāvepi aṭṭhavimokkhapaṭikkhepo na hotīti siddhaṃ hoti. Arūpāvacarajjhānesu hi ekasmimpi sati ubhatobhāgavimuttoyeva nāma hoti, na paññāvimuttoti.

Phuṭṭhantaṃ sacchikarotīti phuṭṭhānaṃ anto **phuṭṭhanto**, phuṭṭhānaṃ arūpajjhānānaṃ anantaro kāloti adhippāyo, accantasamyoge cetāṃ upayogavacanaṃ, phuṭṭhānantarakārameva sacchikātabbaṃ, sacchikato sacchikaraṇūpāyenāti vuttaṃ hoti. Tenāha “so jhānaphassaṃ”ti-ādi. **Ekacce āsavāti** heṭṭhimamagattayavajjhā āsavā. Yo hi arūpajjhānena rūpakāyato, nāmakāyekadesato ca vikkhambhanavimokkhena vimutto, tena nirodhasaṅkhāto vimokkho ālocito pakāsito viya hoti, na pana kāyena sacchikato. Nirodhaṃ pana ārammaṇaṃ katvā ekaccesu āsavesu khepitesu tena sacchikato hoti, tasmā so sacchikātabbaṃ nirodhaṃ yathālocitaṃ nāmakāyena sacchikarotīti **kāyasakkhīti** vuccati, na tu vimuttoti ekaccānaṃ āsavānaṃ aparikkhīṇattā.

Diṭṭhantaṃ pattoti dassanasāṅkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantaraṃ pattoti attho. “Diṭṭhattā patto”tipi pāṭho, tena catusaccadassanasāṅkhātāya diṭṭhiyā nirodhassa pattataṃ dīpeti. Tenāha “**dukkhāsaṅkhārā**”ti-ādi. Paṭhamaphalato paṭṭhāya yāva aggamaggā diṭṭhippattoti āha “**esopi kāyasakkhī viya chabbidho hoti**”ti. **Idaṃ dukkhanti** “idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkhaṃ, na ito uddhaṃ dukkhaṃ”ti **yathābhūtaṃ pajānāti**. Yasmā idaṃ yāthāvasarasato pajānāti, pajānanto ca ṭhapetvā taṇhaṃ pañcupādānakkhandhe “dukkhasaccaṃ”ti pajānāti. Taṇhaṃ pana idaṃ dukkhaṃ ito samudeti, tasmā “**ayaṃ dukkhasamudayo**”ti **yathābhūtaṃ pajānāti**. Yasmā idaṃ dukkhaṃca samudayo ca nibbānaṃ patvā nirujjhanti vūpasamanti appavattim gacchanti, tasmā taṃ “**ayaṃ dukkhanirodho**”ti **yathābhūtaṃ pajānāti**. Ariyo pana aṭṭhaṅgiko

maggotam dukkhanirodham gacchati, tena tam “**ayam dukkhanirodhagāminī paṭipadā**”ti yathābhūtam pajānāti. Ettāvatā nānakkhaṇe saccavavatthānam dassitam. Idāni tam ekakkhaṇe dassetum “**tathāgatappaveditā**”ti-ādi vuttam. **Tathāgatappaveditā**ti Tathāgatena bodhimaṇḍe paṭividdhā viditā pākaṭā katā. **Dhammā**ti catusaccadhammā. **Vodiṭṭhā hontī**ti sudiṭṭhā honti. **Vocaritā**ti sucaritā, tesu tena paññā suṭṭhu carāpitāti attho. **Ayanti** ayam evarūpo puggalo “**diṭṭhippatto**”ti vuccati.

Saddhāya vimuttoti saddahanavasena vimutto, etena sabbathā avimuttassapi saddhāmattena vimuttabhāvaṃ dasseti. **Saddhāvimmuttoti** vā saddhāya adhimuttoti attho. **Vuttanayenevāti** kāyasakkhimhi vuttanayeneva. **No ca kho yathā diṭṭhippattassāti** yathā diṭṭhippattassa āsavā parikkhīṇā, na evaṃ saddhāya vimuttassāti attho. Kim pana nesam kilesappahāne nānattam atthīti? Natthi. Atha kasmā saddhāvimmutto diṭṭhippattam na pāpuṇātīti? Āgamanīyanānattena. Diṭṭhippatto hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appadukkhena, akilamanto ca sakkoti vikkhambhetum, saddhāvimmutto dukkhena kilamanto vikkhambhetti, tasmā diṭṭhippattam na pāpuṇāti. Tenāha “**etesu hī**”ti-ādi.

Ārammaṇam yāthāvato dhāreti avadhāretīti **dhammo**, paññā. **Paññāpubbaṅgamanti** paññāpadhānam. Paññam vāhetīti **paññāvāhi**, paññam sātisaṃyam pavattetīti attho, paññā vā imaṃ puggalam vāheti, nibbānābhimmukham gametīti attho. **Saddhānusārīniddese**pi eseva nayo.

Tasmāti vimuddhimagge¹ vuttattā, tato eva visuddhimagge, taṃsamvaṇṇanāsu² vuttanayenettha attho veditabbo.

Padhānadesanāvaṇṇanā

151. **Padahanavasenāti** bhāvanānuyogavasena. **Satta bojjaṅgā padhānāti vuttā** vivekanissitādibhāvena padahitabbato bhāvetabbato.

1. Visuddhi 2. 297, 298 piṭṭhesu.

2. Visuddhi-Ṭī 2. 466 piṭṭhe.

Paṭipadādesanāvaṇṇanā

152. **Dukkhena kasirena samādhiṃ uppādentassāti** pubbabhāge āgamanakāle kicchena dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilamantassa kilese vikkhambhetvā lokuttarasamādhiṃ uppādentassa. **Dandhaṃ taṃ ṭhānaṃ abhijānantassāti** vikkhambhitesu kilesesu vipassanāparivāse ciraṃ vasitvā taṃ lokuttarasamādhisaṅkhātāṃ ṭhānaṃ dandhaṃ saṅikaṃ abhijānantassa paṭivijjhantassa, sacchikarontassa pāpuṇantassāti attho. **Ayaṃ vuccatīti** yā esā evaṃ uppajjati, ayaṃ kilesavikkhambhanapaṭipadāya dukkhattā, vipassanāparivāsapaññāya ca dandhattā maggakāle ekacittakkaṇe uppannāpi **paññā** āgamanavasena “**dukkhapaṭipadā dandhābhiññā nāmā**”ti vuccati. Upari tīsu padesupi imināva nayena attho veditabbo.

Bhassasamācārādidesanāvaṇṇanā

153. **Bhassasamācāreti** vacīsamācāre. **Ṭhitoti** yathāraddhaṃ taṃ avicchedavasena kathento. Tenāha “**kathāmaggaṃ anupacchinditvā kathento**”ti. **Musāvādūpasañhitanti** antarantarā pavattena musāvādena upasamhitāṃ. **Vibhūti** vuccati visumbhāvo, tattha niyuttanti vebhūtikāṃ, tadeva **vebhūtiyaṃ**, pesuññaṃ. Tenāha “**bhedakaravācan**”ti. Karaṇuttariyalakkhaṇato sārāmbhato jātāti **sārāmbhajā**. Tassā pavatti-ākāradassanattāṃ “**tvaṃ dussīlo**”ti-ādi vuttaṃ. Bahiddhākathā amanāpā, manāpāpi parassa cittavighātāvahattā karaṇuttariyapakkhiyamevāti dassento “**tuyhan**”ti-ādimāha. **Vikkhepakathāpavattanti** vikkhepakathāvasena pavattāṃ. **Jayapurekkhāro hutvāti** attano jayaṃ purakkhatvā. Yaṃ kiñci na bhāsati yojanā. “**Mantā**”ti vuccati **paññā**, mantanaṃ jānananti katvā. “**Mantā**”ti idaṃ “mantetvā”ti iminā samānatthaṃ nipātapadanti āha “**upaparikkhitvā**”ti. **Yuttakathamevāti** attano, suṇantassa ca yuttarūpameva kathāṃ. **Hadaye nidahitabbayuttanti** atthasampattiyā, byañjanasampattiyā atthavedādipaṭilābhanimittattā citte ṭhapetabbaṃ, vimuttāyatanabhāvena manasi kātabbanti attho. Sabbaṅgasampannāpi vācā akāle bhāsitā abhājane bhāsitā viya na atthāvahāti āha “**yuttapattakālenā**”ti. Ayañca caturaṅgasamannāgatā

subhāsītavācā saccasambodhāvahāditāya sattānaṃ mahiddhikā mahānisamsāti dassetuṃ “**evaṃ bhāsītā hī**”ti-ādi vuttaṃ.

Sīlacāreti sīle ca ācāre ca parisuddhasīle ceva parisuddhamanosamācāre ca. **Ṭhitoti** patiṭṭhahanto. Saccam etassa atthīti **saccoti** āha “**saccakatho**”ti. Esa nayo **saddhoti** etthāpi. Tenāha “**saddhāsampanno**”ti. “Nanu ca¹ heṭṭhā saccam kathitamevā”ti kasmā vuttaṃ? Heṭṭhā hi vacīsamācāram kathentena saccam kathitam, paṭipakkhapaṭikkhepavasena idha sīlam kathentena tam paripuṇṇam katvā dassetuṃ saccam sarūpeneva kathitam. “Puggalādhiṭṭhānāya kathāya ārabbhantarañcetam, tathāpi saccam vatvā anantameva saccassa kathanam punaruttam hotīti parassa codanāvasaro mā hotū”ti tatha parihāram dātukāmo “**idha kasmā puna vuttan**”ti āha. **Heṭṭhā vācāsaccam kathitam** caturaṅgasamannāgataṃ subhāsītavācam dassentena. **Antamaso -pa- dassetuṃ idha vuttam** “evam sīlam suparisuddham hotī”ti. Imasmim panatthe “evam parittakam kho rāhula tesam sāmaññam, yesam natthi sampajānamusāvāde lajjā”ti-ādi² nayappavattaṃ **rāhulovādasuttam** dassetabbam.

Guttā satikavāṇena pidahitā dvārā etenāti **guttadvāro**ti āha “**chasu indriyesū**”ti-ādi. Pariyesanapaṭiggaṇhanaparibhogavissajjanavasena bhojane mattam jānātīti **bhojane mattaññū**. **Samanti** avisamam. Samacāritā hi kāyavisamādīni pahāya kāyasamādipūraṇam. **Nisajjāyāti** ettha **iti**-saddo ādi-attho, tena “āvāraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodheti”ti evamādīm saṅgaṇhāti. Bhāvanāya cittaparisodhanañhi jāgariyānuyogo, na niddāvinodanamattam. **Nittandīti** vigatathinamiddho. Sā pana nittanditā kāyālasiyavigamane pākaṭā hotīti vuttam “**kāyālasiyavirahito**”ti. “**Āraddhavīriyo**”ti iminā duvidhopi vīriyārambho gahitoti tam vibhajitvā dassetuṃ “**kāyikavīriyenāpi**”ti-ādi vuttaṃ. Saṅgamma gaṇavīhāro saḥavāso **saṅgaṇikā**, sā pana kilesehipi evam hotīti tato viresetuṃ “**gaṇasaṅgaṇikan**”ti vuttaṃ gaṇena saṅgaṇikam gaṇasaṅgaṇikanti. **Ārambhavatthuvasenāti** anadhigatavisesādhigamakāraṇavasena **ekavīhārī**, na kevalam ekībhāvavasena.

1. Nanu (Aṭṭhakathāyam)

2. Ma 2. 77 piṭṭhe ambalaṭṭhikarāhulovādasutte.

Kilesasaṅgaṇikanti kilesasahitacittataṃ. **Yathā tathā**tivipassanāvasena, paṭisaṅkhānavasena vā. Samathavasena **ārammaṇūpanijjhānaṃ**. Vipassanāvasena **lakkhaṇūpanijjhānaṃ**.

Kalyāṇapaṭibhānoti sundarpaṭibhāno, sā panassa paṭibhānasampadā vacanacāturiasahitāva icchitāti āha “**vākkaraṇa -pa- sampanno cā**”ti. “Paṭibhānan”ti hi ñāṇampi vuccati ñāṇassa upaṭṭhitavacanampi. Tattha atthayuttaṃ kāraṇayuttaṃ paṭibhānamassāti **yuttapaṭibhāno**. Pucchitānantarameva sīghaṃ byākātuṃ asamatthāyā no muttapaṭibhānamassāti **nomuttapaṭibhāno**. Idha pana vikiṇṇavāco muttapaṭibhāno adhippetoti adhippāyena “**sīlasamācārasmiṃ hi ṭhitabhikkhu muttapaṭibhāno na hoti**”ti vuttaṃ. **Gamanasamatthāyāti** assutaṃ dhammaṃ gametuṃ samatthāya. **Dhāraṇasamatthāyāti** sātisayaṃ sativīriyasahitāyā yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ dhāretuṃ samatthāya. Munanato anuminanato **mutṭi** anumānapaññāya **nāmaṃ**. **Tīhi padehīti** “gatimā dhitimā mutimā”ti tīhi padehi. **Heṭṭhāti** heṭṭhā “āraddhavīriyo”ti vuttaṭṭhāne. **Idhāti** “dhitimā”ti vuttaṭṭhāne. Vīriyampi heṭṭhā guṇabhūtaṃ gahitanti vutto vāyamattho. **Heṭṭhāti** “jāgariyānuyogamanuyutto, jhāyī”ti ettha **vipassanāpaññā kathitā**. **Idhāti** “dhitimā mutimā”ti ettha **buddhavacanagaṇhanapaññā** kathitā karaṇapubbāparakosallapaññādīpanato. Kilesakāropi vatthukāmo viya yathāpavatto assādīyatīti vuttaṃ “**vatthukāmakilesakāmesu agiddho**”ti.

Anusāsanavidhādesanādivaṇṇanā

154. **Attano upāyamanasikārenāti** attani sambhūtena pathamanasikārena bhāvanāmanasikārena. **Paṭipajjamānoti** visuddhiṃ paṭipajjamāno.

155. **Kilesavimuttiñāneti** kilesappahānājānane.

156. **Pariyādiyamānoti** paricchijja gaṇhantoti attho. **Suddhakkhandheyeva anussarati** nāmagottaṃ pariyādiyitum asakkonto. Vuttamevattham vivaritum “**eko hr**”ti-ādi vuttaṃ. **Sakkoti** pariyādiyitum.

Asakkontassa vasena gahitaṃ, “amutrāsiṃ evarānāmo”ti-ādi vuttanti attho. **Asakkontassā**ti ca ārohane asakkontassa, orohane pana nāṇassa thirabhūtattā¹. Tenāha “**suddhakkhandheyeva anussaranto**”ti-ādi. **Etanti** pubbāparavirodhaṃ. **Na sallakkhesi** diṭṭhābhinivesena kuṇṭhañāṇattā. Tenāha “**diṭṭhigatikattā**”ti. **Ṭhānanti** ekasmiṃ pakkhe avaṭṭhānaṃ. **Niyamoti** vādaniyamo paṭiniyatavādātā. Tenāha “**imaṃ gahetvā**”ti-ādi.

157. **Piṇḍagaṇanāyāti** “ekaṃ dve”ti-ādinā gaṇetvā saṅkalanapaduppādanādinā piṇḍanavasena gaṇanāya. **Acchiddakavasenāti** avicchindakagaṇanāvasena gaṇanā kamagaṇanaṃ muñcitvā “imasmiṃ rukkhe ettakāni paṇṇāni”ti vā “imasmiṃ jalāsaye ettakāni udakāḷhakāni”ti vā evaṃ gaṇetabbassa ekajjhampi piṇḍetvā gaṇanā. Kamagaṇanā hi antarantarā vicchijjapavattiyā pacchindikā. Sā panesā gaṇanā savanantaram anapekkhitvā manasāva gaṇetabbato “**manogaṇanā**”tipi vuccatīti āha “**manogaṇanāyā**”ti. **Piṇḍagaṇanameva dasseti**, na vibhāgagaṇanaṃ. **Saṅkhātuṃ na sakkā** aññehi asaṅkhyeyyābhāvato. Paññāpāramiyā pūritabhāvaṃ dassento itarāsaṃ pūraṇena vinā tassā pūraṇaṃ natthīti “**dasannaṃ pāramīnaṃ pūritattā**”ti āha. Tenāha “**sabbaññutaññāṇassa suppaṭividdhattā**”ti. **Ettakanti dassethāti dīpeti** thero. Yaṃ pana pāliyaṃ “sākāraṃ sa-uddesaṃ anussarati”ti vuttaṃ, taṃ tassa anussaraṇamattaṃ sandhāya vuttaṃ, na āyuno vassādigaṇanāya paricchindanaṃ tassa avisayabhāvato.

158. **Tumhākaṃ sammāsambuddhānaṃyeva anuttarā** anaññasādhāraṇattā. Idāni tassā desanāya majjhe bhinnasuvaṇṇassa viya vibhāgābhāvaṃ dassetuṃ “**atītabuddhāpī**”ti-ādi vuttaṃ. **Imināpi kāraṇenāti** anuttarabhāvena, aññehi buddhehi ekasadisabhāvena ca.

159. Āsavānaṃ ārammaṇabhāvūpagamanena **sāsavā**. Upecca ādhīyantīti **upādhi**, dosāropanāni, saha upādhihīti **sa-upādhikā**. Anariyiddhiyañhi attano cittadosena ekacce upārambhaṃ dadanti, svāyamattho **kevaṭṭasuttena** dīpetabbo. **No “ariyā”ti vuccati** sāsavabhāvato.

1. Dhīrabhūtattā (Ka)

niddosehi khīṇāsavehi pavattetabbato **niddosā** dosehi saha appavattanato. Tato eva **anupārambhā**. Ariyānaṃ iddhīti **ariyiddhīti vuccati**.

Appaṭikkūlasaññīti iṭṭhasaññī iṭṭhākārena pavattacitto. **Paṭikkūleti** amanuññe aniṭṭhe. **Dhātusaññanti** “dhātuyo”ti saññam. **Upasamharatīti** upaneti pavatteti. **Aniṭṭhasmiṃ vatthusminti** aniṭṭhe sattasaññite ārammaṇe. **Mettāya vā pharatīti** mettam hitesitam upasamharanto sabbatthakameva tam tattha pharati. **Dhātuto vā upasamharatīti** dhammasabhāvacintanena dhātuso, paccavekkhaṇāya dhātumanasikāram vā tattha pavatteti. **Appaṭikkūlesatte** ñātimittādike yāthāvato dhammasabhāvacintanena aniccasaññāya visabhāgabhūte “kesādi asucikoṭṭhāsamevā”ti **asubhasaññam pharati** asubhamanasikāram pavatteti. **Chalaṅgupekkhāyāti** iṭṭhāniṭṭhachalaṅgamaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanalakkhaṇāya chasu dvāresu pavattanato “chalaṅgupekkhā”ti laddhanāmāya tatramajjhattupekkhāya.

Tam desananti tam dvīsu iddhividhāsu desanappakāram desanāvidhiṃ. **Asesam sakalanti** asesam niravasesam sampuṇṇam abhivisiṭṭhena ñāṇena jānāti. **Asesam abhijānato** tato **uttari abhiññeyyam natthi**. Itoti bhagavato abhiññātato. **Añño** paramatthavasena **dhammo vā** paññattivāsena **puggalo vā ayam nāma yam bhagavā na jānātīti idam natthi** na upalabbhati sabbasseva sammadeva tumhehi abhiññātattā. Dvīsu **iddhividhāsu** abhijānane, desanāyañca **bhagavato uttaritaro natthi**. **Imināpīti pi**-saddo na kevalam vuttatthasamuccayattho, atha kho avuttatthasamuccayatthopi daṭṭhabbo. Yam tam bhanteti-ādināpi hi bhagavato guṇadassanam tasseva pasādassa kāraṇavibhāvanam.

Aññathāsatt huguṇadassanādivaṇṇanā

160. Pubbe “etadānuttariyam bhante”ti-ādinā yathāvuttabuddhaguṇā dassitā, tato añño evāyam pakāro “yam tam bhante”ti-ādinā āraddhoti āha “**aparenāpi akārenā**”ti. Buddhānam sammāsambodhiyā saddahanato visesato **saddhā kulaputtā nāma bodhisattā**, mahābodhisattāti adhippāyo. Te hi mahābhinihārato

paṭṭhāya mahābodhiyaṃ sattā āsattā laggā niyatabhāvūpagamanena kenaci asaṃhāriyabhāvato. Yato nesaṃ na kathañci tattha saddhāya aññathattaṃ hoti, eteneva tesāṃ kammaphalaṃ saddhāyapi aññathattābhāvo dīpito daṭṭhabbo. **Tasmāti** yasmā atisayavacanicchāvasena, “anuppattaṃ taṃ bhagavatā”ti saddantarasañnidhānena ca visiṭṭhavisayaṃ “saddhena kulaputtanā”ti idaṃ padaṃ, tasmā.

Lokuttaradhammasamadhiḡamamūlakattā sabbabuddhaguṇasamadhiḡamassa “nava lokuttaradhammā”ti vuttaṃ. **Āraddhavīriyenā”ti-ādīsu** samāsapadesu **“vīriyaṃ thāmo”ti ādīni** avayavapadaṃi. **Ādi**-saddena parakkamaḡadaṃ saṅgaṇhāti, na dhorayhapadaṃ. Na hi taṃ vīriyavevacanaṃ, atha kho vīriyavantavācakaṃ. Dhurāya niyuttoti hi **dhorayho**. Tenāha “taṃ dhuraṃ vahanasamatthena mahāpurisenā”ti. **Paggahitavīriyenāti** asithilavīriyena. **Thiravīriyenāti** ussoḡhībāvūpagamanena thirabhāvappattavīriyena. **Asamadhurehīti** anaññasādhāraṇadhurehi. Paresaṃ asayhasahanā hi lokanāthā. **Taṃ sabbaṃ** acinteyyāparimeyyabhedaṃ buddhānaṃ guṇajātaṃ. Pāramitā, buddhaguṇā, veneyyasattāti yasmā idaṃ tayaṃ sabbesampi buddhānaṃ samānameva, tasmā āha **“atītānāgata -pa- ūno natthī”**ti.

Kāmasukhallikānuḡoganti kāmasukhe allīnā hutvā anuyuñjanaṃ. **Ko jānāti paralokaṃ** “atthī”ti, ettha “ko ekavisayoyaṃ indriyagocaro”ti evaṃdiṭṭhi hutvāti adhippāyo. **Sukhoti** iṭṭho sukhāvaho. **Paribbājikāyāti** tāpasaparibbājikāya taruṇiyā. **Mudukāyāti** sukhumālāya. **Lomasāyāti** taruṇamudulomavatiyā. **Moḡibandhāhīti** moḡiṃ katvā bandhakesāhi. **Paricārentīti** attano pāricārikaṃ karonti, indriyāni vā tattha parito cārenti. **Lāmakanti** paṭikiliṭṭhaṃ. **Gāmaḡasīnaṃ** bālānaṃ **dhammaṃ**. Puthujjanānaṃ idanti **pothujjanikaṃ**. Yathā pana taṃ “puthujjanānaṃ idan”ti vattabbaṃ labhati, taṃ dassetuṃ **“puthujjanehi sevitaḡban”**ti āha. Anariyehi sevitaḡbanti vā **anariyaṃ**. Yasmā pana niddosatto ariyattho, tasmā **“anariyanti na niddosan”**ti vuttaṃ. **Anatthasaṃyuttanti** diṭṭhadhammikasamparāyikādivividhaviḡulānatthasañhitaṃ. **Attakilamathānuḡoganti** attano kilamathassa khedanassa anuyuñjana. Dukkhaṃ etassa atthīti **dukkhaṃ**. Dukkhamanaṃ etassāti **dukkhamaṃ**.

Ābhicetasikānanti abhiceto vuccati abhikkantaṃ visuddhaṃ cittaṃ, adhicittaṃ vā, tasmim̄ abhicetasi jātānīti ābhicetasikāni, abhicetosannissitāni vā. **Diṭṭhadhammasukhavihārānanti** diṭṭhadhamme sukhavihārānaṃ, **diṭṭhadhammo** vuccati paccakkho attabhāvo, tattha sukhavihārabhūtānanti attho, rūpāvacarajhānānametaṃ adhivacanaṃ. Tāni hi appetvā nisinnā jhāyino imasmiṃyeva attabhāve asaṃkiliṭṭhaṃ nekkhammasukhaṃ vindanti, tasmā “diṭṭhadhammasukhavihārānī”ti vuccantīti. **Kathitā** “diṭṭhadhammasukhavihāro”ti sappītikattā, lokuttaravipākasukhumasañhitattā ca. **Saha maggena vipassanāpādakajjhānaṃ** katitaṃ “cattārome cunda sukhallikānuyogā ekantanibbidāyā”ti-ādinā¹. **Catutthajjhānikaphalasamāpattīti** catutthajjhānikā phalasamāpatti diṭṭhadhammasukhavihārabhāvena kathitā. Cattāri rūpāvacarāni “**diṭṭhadhammasukhavihārajjhānānī**”ti **kathitānīti** attho. **Nikāmalābhīti** nikāmena lābhī attano icchāvasena lābhī. Icchiticchitakkhaṇe samāpajjituṃ samatthoti attho. Tenāha “**yathākāmalābhī**”ti. **Adukkhalābhīti** sukheneva paccanīkadhammānaṃ samucchinnattā samāpajjituṃ samattho. **Akasiralābhīti** akasirānaṃ vipulānaṃ lābhī, yathāparicchedeneva vuṭṭhātuṃ samattho. Ekacco tathā samāpajjituṃ sakkoti, pāribandhake pana kicchena vikkhambheti. Ekacco tathā ca samāpajjati, paribandhake ca akiccheneva vikkhambheti, na sakkoti nāḷikayantaṃ viya yathāparicchede vuṭṭhātuṃ. Bhagavā pana sabbaso samucchinnapāribandhakattā vasibhāvassa sammadeva samadhigatattā sabbametaṃ sammadeva sakkoti.

Anuyogadānappakāraṇaṇā

161. **Dasasahasilokadhātuyāti** imāya lokadhātuyā saddhiṃ imaṃ lokadhātuṃ parivāretvā ṭhitāya dasasahasilokadhātuyā. Jātikhettabhāvena hi taṃ ekajjhaṃ gahetvā “ekissā lokadhātuyā”ti vuttaṃ, tattakāya eva jātikhettabhāvo dhammatāvasena veditabbo. “Pariggahavasenā”ti keci. Sabbesampi buddhānaṃ tattakaṃ

1. Dī 3. 108 piṭṭhe.

eva jātikhettaṃ. “Tannivāsīnaṃyeva ca devānaṃ dhammābhisamayo”ti vadanti. Pakampanadevatūpasaṅkamanādinā jātacakkavāḷena samānayogakkhamaṭṭhānaṃ **jātikhettaṃ**. Saraseneva āṇāpavattanaṭṭhānaṃ **āṇākhettaṃ**. Buddhañāṇassa visayabhūtaṃ ṭhānaṃ **visaya khettaṃ**. **Okkamanādīnaṃ** channaṃ eva gahaṇaṃ nidassanamattaṃ mahābhinihārādikālepi tassa pakampanalabbhanato. **Āṇākhettaṃ nāma**, yaṃ ekaccaṃ samvaṭṭati, vivaṭṭati ca. **Āṇā vattati** tannivāsīdevatānaṃ sirasā sampaṭicchanaena, tañca kho kevalaṃ buddhānaṃ ānubhāveneva, na adhippāyavasena. “yāvataṃ pana ākaṅkheyyā”ti¹ vacanato tato parampi āṇā pavatteyyeva.

Nuppajjantīti pana atthīti “na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjatī”ti² imissā lokadhātuyā ṭhatvā vadantena bhagavatā, imasmimyeva sutte “kiṃ panāvuso Sāriputta atthetarahi añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā samasamo sambodhiyaṃ”ti³ evaṃ puṭṭho “ahaṃ bhante noti vadeyyaṃ”ti³ vatvā tassa kāraṇaṃ dassetuṃ “aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā”ti⁴ imaṃ suttaṃ dassentena dhammasenāpatinā ca buddhakhettabhūtaṃ imaṃ lokadhātuṃ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti adhippāyo.

Ekatoti saha, ekasmiṃ kāleti attho. So pana kālo kathaṃ paricchinnoti? Carimabhava paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya yāva dhātuparinibbānanti dassento “**tattha bodhipallaṅke**”ti-ādimāha. **Nisinnakālato paṭṭhāyāti** paṭilomakkamena vadati. **Khettapariggaho katova** hoti “idaṃ buddhānaṃ jātikhettaṃ”ti. Kena pana pariggaho kato? Uppajjamānena bodhisattena. **Parinibbānato paṭṭhāyāti** anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānato paṭṭhāya. **Etthantareti** carimabhava bodhisattassa paṭisandhiggahaṇaṃ, dhātuparinibbānanti imehi dvīhi paricchinne etasmiṃ antare.

1. Am 1. 229 piṭṭhe.

2. Ma 1. 227; Ma 2. 295; Vi 3. 12; Abhi 4. 218; Khu 11. 228, 230 piṭṭhesu.

3. Dī 3. 94 piṭṭhe.

4. Dī 3. 95; Ma 3. 110; Am 1. 29; Abhi 2. 348; Khu 10. 78; Khu 11. 231 piṭṭhesu.

Tipiṭaka-antaradhānakathāvaṇṇanā

“Na nivāritā”ti vatvā tattha kāraṇaṃ dassetuṃ “**tīpi hī**”ti-ādi vuttaṃ. Paṭipatti-antaradhānena sāsanaṃ osakkittā aparassa uppatti laddhāvasarā hoti. **Paṭipadāti** paṭivedhāvahā pubbhāgapaṭipadā.

“Pariyatti pamāṇaṃ”ti vatvā tamatthaṃ bodhisattaṃ nidassanaṃ katvā dassetuṃ “**yathā**”ti-ādi vuttaṃ. Tayidaṃ hīnaṃ nidassanaṃ katanti daṭṭhabbāṃ. Niyyānikadhammaṃ hi ṭhitim dassento aniyyānikadhammaṃ nidasseti.

Mātikāya antarahitāyāti “yo pana bhikkhū”ti-ādi nayappavattāya sikkhāpadapālimātikāya antarahitāya. Nidānuddesasaṅkhāte pātimokkhe, pabbajjā-upasampadākammesu ca **sāsanaṃ tiṭṭhati**, yathā vā pātimokkhe dharante eva pabbajjā, upasampadā ca, evaṃ sati eva tadubhaye pātimokkhaṃ tadubhayābhāve pātimokkhābhāvato. Tasmā tayidaṃ tayaṃ sāsanaṃ ṭhitihetūti āha “**pātimokkhapabbajjā-upasampadāsu ṭhitāsu sāsanaṃ tiṭṭhati**”ti. Yasmā vā upasampadādīnaṃ pātimokkhaṃ anupasampannaṃ anicchittā, upasampadā ca pabbajjādīnā, tasmā pātimokkhe, taṃsiddhiyā siddhāsu pabbajjupasampadāsu ca sāsanaṃ tiṭṭhati. **Osakkitaṃ nāmāti** pacchimakapaṭivedhasīlabhedavayaṃ ekato katvā tato paraṃ vinaṭṭhaṃ nāma hoti, pacchimakapaṭivedhato paraṃ paṭivedhasānaṃ, pacchimakasīlabhedato paraṃ paṭipattisānaṃ vinaṭṭhaṃ nāma hotīti attho.

Sāsana-antarahitavaṇṇanā

Etena kāmaṃ “sāsaṇaṭṭhitiyā pariyatti pamāṇaṃ”ti vuttaṃ, pariyatti pana paṭipattihetukāti paṭipattiyā asati sā appaṭiṭṭhā hoti paṭivedho viya, tasmā paṭipatti-antaradhānaṃ sāsanaosakkanaṃ visesakāraṇanti dassetvā tayidaṃ sāsanaosakkanaṃ dhātuparinibbānosānanti dassetuṃ “**tīpi parinibbānāni**”ti-ādi vuttaṃ. **Dhātūnaṃ sannipātanādi** buddhānaṃ adhiṭṭhānenevāti vedītabbāṃ.

Tāti rasmiyo. Kāruññanti paridevanakāruññam. Jambudīpe, dīpantaresu, devanāgabrahmalokesu ca vippakiritvā t̥hitānam dhātūnam mahābodhipallaṅkaṭṭhāne ekajjham sannipātanam, rasmivissajjanam, tattha tejodhātuyā uṭṭhānam, ekajālibhāvo cāti sabbametaṃ Satthu adhiṭṭhānavasenevāti veditabbam.

Anacchariyattāti dvīsupi uppajjamānesu acchariyattābhāvadosatoti attho. Buddhā nāma majjhe bhinnasuvaṇṇam viya ekasadisāti tesam desanāpi ekarasā evāti āha “**desanāya ca visesābhāvato**”ti, etena ca anacchariyattameva sādheti. “**Vivādabhāvato**”ti etena vivādābhāvattam dve ekato na uppajjantīti dasseti.

Tatthāti milindapañhe¹. **Ekuddesoti**² eko ekavidho abhinno uddeso. Sesapadesupi eseva nayo.

Ekam eva buddham dhāretīti **ekabuddhadhāraṇī**, etena evaṃsabhāvā ete buddhaguṇā, yena dutiyam buddhaguṇam dhāretum asamattā ayam lokadhātūti dasseti. Paccayavisesanipphannānañhi dhammānam sabhāvaviseso na sakkā nivāretunti. “Na dhāreyyā”ti vatvā tameva adhāraṇam pariyaeyhi pakāsento “**caleyyā**”ti-ādimāha. Tattha **caleyyāti** paripphandeyya. **Kampeyyāti** pavedheyya. **Nameyyāti** ekapassena natā bhaveyya. **Oṇameyyāti** osīdeyya. **Vinameyyāti** vividhā ito cito ca nameyya. **Vikireyyāti** vātena bhusamuṭṭhi viya vippakireyya. **Vidhameyyāti** vinasseyya. **Viddhamseyyāti** sabbaso viddhastā bhaveyya. Tathābhūtā ca na katthaci tiṭṭheyāti āha “**na t̥hānamupagaccheyyā**”ti.

Idāni tattha nidassanam dassento “**yathā mahārājā**”ti-ādimāha. Tattha **samupādikāti** samam uddham pajjati pavattatīti samupādikā, udakassa upari samam gāminīti attho. **Vaṇṇenāti** saṅghānena. **Pamāṇenāti** ārohena. **Kisathūlenāti** kisathūlabhāvena, pariṇāhenāti attho. **Dvinnampīti** dvepi, dvinnampi vā sarīrabhāram.

Chādentanti rocentam rucim uppādentam. **Tandīkatoti** tena bhojanena tandībhūto. **Anoṇamitadaṇḍajātoti** yāvadatthabhojanena oṇamitum

1. Khu 11. 231 piṭṭhe.

2. Ekā desanā (Aṭṭhakathāyam)

asamatthatāya anonaṃitadaṇḍo viya jāto. **Sakiṃ bhuttovāti** ekaṃ vadḍhitakaṃ bhuttamattova **mareyyāti**. **Atidhamabhārenāti** dhammena nāma pathavī tiṭṭheyya, sa kiṃ teneva calati vinassatīti adhippāyena pucchati. Puna thero ratanaṃ nāma loke kuṭumbaṃ sandhārentaṃ, abhimatañca lokena, taṃ attano garusabhāvatāya sakaṭabhaṅgassa kāraṇaṃ atibhārabhūtaṃ diṭṭhaṃ, evaṃ dhammo ca hitasukhavisesehi taṃsamaṅginaṃ dhārento, abhimato ca viññūnaṃ gambhīrapameyyabhāvena garusabhāvattā atibhārabhūto pathavicalanassa kāraṇaṃ hotīti dassento “**idha mahārāja dve sakaṭā**”ti-ādimāha, eteneva tathāgatassa mātukucchi-okkamaṇādikāle pathavikampanakāraṇaṃ saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. **Ekassāti**¹ ekasmā, **ekassa** vā sakaṭassa **ratanam** tasmā **sakaṭato gahetvāti** attho.

Osāritanti uccāritaṃ, kathitanti attho.

Aggoti sabbasattehi aggo.

Sabhāvapakatikāti sabhāvabhūtā akittimā pakatikā. **Kāraṇamahantattāti** kāraṇaṇaṃ mahantatāya, mahantehi buddhakaradhammehi pāramisaṅkhātehi kāraṇehi buddhaguṇaṇaṃ nibbattitoti vuttaṃ hoti. **Pathavi** ādīni mahantāni vatthūni, mahantā ca **sakkabhāvādayo** attano attano visaye ekekāva, evaṃ **sammāsambuddhopi** mahanto attano visaye eko eva. Ko ca tassa visayo? Buddhabhūmi, yāvatakaṃ vā ñeyyaṃ. Evaṃ “ākāso viya anantavisayo bhagavā eko eva hoti”ti vadanto “ekissā lokadhātuyā”ti vuttalokadhātuto aññesupi cakkavālesu aparassa buddhassa abhāvaṃ dasseti.

“Sammukhā metan”ti-ādinā pavattitaṃ attano byākaraṇaṃ aviparītatthatāya sathari pasāduppādanena sammāpaṭipajjamānassa anukkamena lokuttaradhammāvahampi hotīti āha “**dhammassa -pa- paṭipadan**”ti. Vādassa anupatanam anuppavatti **vādānupātoti**² āha “**vādoyevā**”ti.

1. Ekasmāti (Aṭṭhakathāyam)

2. Vādānupādo (Pāḷiyam)

Acchariya-abbhutavaṇṇanā

162. **Udāyīti** nāmaṃ, mahāsarīratāya pana thero **mahā-udāyīti** paññāyittha, yassa vasena vinaye nisīdanassa dasā anuññātā. **Pañcavaṇṇāti** khuddikādibhedato pañcappakārā. Pītisamuṭṭhānehi paṇītarūpehi atibyāpitadeho “**nirantaraṃ pītiyā phuṭasarīro**”ti vutto, tato evassā pariyāyato pharaṇalakkhaṇampi vuttaṃ. **Appa**-saddo “appakasirenevā”ti-ādīsu¹ viya idha abhāvatthoti āha “**appicchatāti nittaṇhatā**”ti. **Tīhākārehīti** yathālābhayathābalayathāsāruppappakārehi.

Na na katheti kathetiyeva. **Cīvarādihetunti** cīvaruppādādihetubhūtaṃ payuttakathaṃ **na katheti**. **Veneyyavasenāti** vinetabbapuggalavasena. **Katheti** “evamayaṃ vinayaṃ upagacchatī”ti. “Sabbābhībhū sabbavidūhamasmī”ti-ādikā² **gāthāpi** “dasabalasamannāgato bhikkhave tathāgato”ti-ādikā³ **suttantāpi**.

163. **Abhikkhaṇanti** abhiṇhaṃ. **Niggāthakattā**, pucchanavissajjanavasena pavattitattā ca “**veyyākaraṇaṃ**”ti vuttaṃ. Sesam sabbaṃ suviññeyyamevāti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Sampasādanīyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsana.

1. Saṃ 2. 126; Saṃ 3. 47; Aṃ 2. 494 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 227; Ma 2. 295; Vi 3. 12; Abhi 4. 218; Khu 1. 64 piṭṭhesu.

3. Saṃ 1. 265, 266 piṭṭhesu.

6. Pāsādikasutta

Nigaṇṭhanāṭaputtakālamkiriyaṇṇanā

164. Lakkhassa saravedham avirajjhivāna vijjhanavidhiṃ jānantīti vedhaññā. Tenāha “**dhanumhi katasikkhā**”ti. **Sippaṃ uggahaṇatthāyā**¹ dhanusippādisippassa uggahaṇatthāya. Majjhimena pamāṇena sarapātayogyatāvasena katattā **dīghapāsādo**.

Sampati kālam katoti acirakālam kato. Dvedhikajātāti jātadvedhikā sañjātabhedā. **Dvejjhajātāti** duvidhabhāvappattā. Bhaṇḍanti paribhāsanti etenāti **bhaṇḍanaṃ**, viruddhacittaṃ. **Tanti** bhaṇḍanaṃ. “Idaṃ nahānādi na kattabban”ti paññattavattaṃ **paṇṇatti**. **Dhammavinayanti** pāvacaṇaṃ siddhantaṃ. **Vijjhantā** mukhasattīhi. **Sahitaṃ meti** mayhaṃ vacanaṃ sahitaṃ siliṭṭhaṃ pubbāparasambandhaṃ atthayuttaṃ kāraṇayuttaṃ. Tenāha “**atthasañhitaṃ**”ti. **Adhiciṇṇanti** āciṇṇaṃ. **Viparāvattanti** virodhadassanavasena parāvattitaṃ, parāvattaṃ dūsitaṃ attho. Tenāha “**cirakālavasena paguṇaṃ, taṃ mama vādaṃ āgamma nivattaṃ**”ti. **Pariyesamāno vicara** tattha gantvā sikkhāti attho. **Sace sakkosi**, idāniyeva mayā veṭṭhitaṃ dosaṃ nibbeṭṭhehi. **Maraṇamevāti** aññamaññaghātanavasena maraṇameva. Nāṭaputtassa imeti **nāṭaputtiyā**, te pana tassa sissāti āha “**antevāsikesū**”ti. Purimapaṭipattito paṭinivattanaṃ **paṭivānaṃ**, taṃ rūpaṃ sabhāvo etesanti **paṭivānarūpā**. Tenāha “**nivattanasabhāvā**”ti. **Kathanaṃ** atthassa ācikkhanaṃ. **Pavedanaṃ** hetudāharaṇāni āharitvā bodhanaṃ. Tenāha “**duppavediteti duviññāpīte**”ti. Na upasamāya saṃvattatīti **anupasamasamvattanaṃ**, tadeva **anupasamasamvattanikaṃ**, tasmim. Samussitaṃ hutvā patiṭṭhāhetubhāvato **thūpaṃ**, patiṭṭhāti āha “**bhinnathūpeti bhinnapatiṭṭhe**”ti, **thūpoti** vā dhammassa niyyānabhāvo veditabbo aññe dhamme abhibhuyya samussitaṭṭhena, so nigaṇṭhassa samaye. Kehici abhinnaśammatopi bhinno vinaṭṭho eva sabbena sabbam abhāvatoṭi so **bhinnathūpo**, so eva niyyānabhāvo vaṭṭadukkhato muccitukāmānaṃ **paṭisaraṇaṃ**, taṃ ettha natthīti

1. Sippaṃ uggahaṇatthāya (Aṭṭhakathāyaṃ), sippuggahaṇatthāya (?)

appaṭisarāṇo, tasmim bhinnathūpe appaṭisarāṇeti evamettha attho veditabbo.

Ācariyappamāṇanti ācariyamuṭṭhi hutvā pamāṇabhūtaṃ.

Nānāhārenāti nānākārena.

165. **Tatheva samudācarimsu** bhūtapubbagatiyā. **Sāmākānanti** sāmākadhaññānaṃ.

“Yenassa upajjhāyo”ti vatvā yathāssa āyasmato cundassa dhammabhaṇḍāgāriko upajjhāyo ahosi, taṃ vitthārena dassetuṃ “**Buddhakāle kirā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **buddhakāleti** bhūtakathanametam, na visesanaṃ. Satthu parinibbānato puretameva hi dhammasenāpati parinibbuto.

Dhammaratanapūjāvaṇṇanā

Saddhivihārikaṃ adāsīti saddhivihārikaṃ katvā adāsi.

Kathāya mūlanti bhagavato santikā labhitabbadhammakathāya kāraṇaṃ. **Samuṭṭhāpetīti** utṭhāpeti, dāliddiyapaṅkato uddharatīti adhippāyo.

Sandhamanti sammadeva dhamanto. Ekekasmim pahāreyeva tayo tayo vāre katvā **divā navavāre rattiṃ navavāre**. **Upaṭṭhānameva gacchati** buddhupaṭṭhānavasena, pañhāpucchanādivasena pana antarantarāpi gacchateva, gacchanto ca **divasassa -pa- gacchati**. Ñātuṃ icchitassa atthassa uddharaṇabhāvato pañhova **pañhuddhāro**, taṃ **gahetvāva gacchati** attano mahāpaññatāya, satthu ca dhammadesanāyaṃ akilāsabhāvato.

Asammāsambuddhappaveditadhammavinayaṇṇanā

166. **Ārocitepi** tasmim atthe. **Sāmiko** hoti, tassa sāmikabhāvaṃ dassetuṃ “**sova tassā ādimajjhapariyosānaṃ jānātī**”ti āha. **Evanti** vacanasampañcchanam. Cundattherena hi ānītaṃ kathāpābhataṃ bhagavā sampañcchanto “**evan**”ti āha. “**Evan**”ti durakkhāte dhammavinaye sāvakānaṃ dvedhikādibhāvena viharaṇakiriyāparāmasanañhetam.

Yasmā -pa- pākaṭam hoti byatirekamukhena ca neyyassa atthassa vibhūtabhāvāpattito. Atha vā **yasmā -pa- pākaṭam hoti** dosesu ādīnavadassanena tappaṭipakkhesu guṇesu ānīsasassa vibhūtabhāvāpattito. **Vokkammā**ti apasakketvā. Āmeditalopena cāyaṃ niddeṣo, vokkamma vokkammāti vuttam hoti, tena tassa vokkamanassa antarantarāti ayamattho labbhatīti āha “**na nirantaran**”ti-ādi. **Dhammānudhammapaṭipatti-ādayoti** tena sathārā vuttamuttidhammassa anudhammam appaṭipajjanādayo. **Ādi-**saddena pāliyaṃ āgatā asāmīcipaṭipadādayo ca saṅgayhanti. **Manussattampīti pi-**saddena “vicāraṇapaññāya asambhavo, dosesu anabhinivesitā, asandiṭṭhiparāmāsītā”ti evamādīnam saṅgaho daṭṭhabbo. “Tathā evan”ti padehi yathākkamaṃ pakārassa kāmaṃ tirokkhatā, paccakkhatā vuccati, tathāpi yathā “tathā paṭipajjatū”ti padena paṭipajjanākāro niyametvā vihito, tathā “evam paṭipajjatū”ti imināpīti idam tassa atthadassanabhāvena vuttam. **Samādapitattā** micchāpaṭipadāya **apuññam pasavati**.

167. Ñāyati muttidhammo etenāti **ñāyo**, tena sathārā vutto dhammānudhammo, tam paṭipannoti **ñāyappaṭipanno**, so pana yasmā tassa muttidhammassa adhigame kāraṇasammato, tasmā vuttam “**kāraṇappaṭipanno**”ti. **Nippādessatīti** sādhesati, siddhim gamissatīti vuttam hoti. **Dukkhanibbattakanti** sampati, āyatiñca dukkhassa nibbattakam. **Vīriyam karoti** micchāpaṭipannattā.

Sammāsambuddhappaveditadhammavinayādivaṇṇanā

168. **Niyyātīti** vattati, samvattatīti vā attho.

170. Idha sāvakassa sammāpaṭipattiyā ekantika-apassayadassanattham Satthu Sammāsambuddhatā, dhammassa ca svākkhātā kittitāti “**sammāpaṭipannassa kulaputtassa pasamsam dassetvā**”ti vuttam. Evañhi imissā desanāya samkilesabhāgiyabhāvena uṭṭhitāya vodānabhāgiyabhāvena yathānusandhinā pavatti dīpitā hoti. **Abodhitatthāti** appaveditathā, paramattham catutthasaccapaṭivedham apāpitāti attho. Pāliyam “assā”ti padam “sāvakā

saddhamme”ti dvīhi padehi yojetabbarā “assa Sammāsambuddhassa sāvakā, assa saddhamme”ti. **Sabbasaṅgahapadehi katanti** sabbassa sāsanaṭṭhassa saṅgaṇhanapadehi ekajjham katam. Tenāha “**sabbasaṅgāhikam katam na hotīti attho**”ti. Pubbenāparam sambandhatthabhāvena saṅghaṭṭabbatāya vā saṅgahāni padāni katāni etassāti **saṅgahapadakatam**, brahmacariyam. Tappaṭikkhepena na ca saṅgahapadakatanti yojanā.

Rāgādipaṭipakkhaharaṇam, yathānusitṭham vā paṭipajjamānānam vaṭṭadukkhato paṭiharaṇam nibbānapāpanam **paṭihāro**, so eva ākārassa ikāram katvā **paṭihiro**, paṭihiro eva **pāṭihiro**, saha pāṭihirenāti **sappāṭihiram**, tathā suppeditatāya sappāṭihiram katanti **sappāṭihirakatam**¹. Tādisam pana vaṭṭato niyyāne niyuttam, niyyānappayojanañca hotīti āha “**niyyānikan**”ti. **Devalokatoti** devalokato paṭṭhāya rūpīdevanikāyato pabhuti. **Suppakāsitanti** suṭṭhu pakāsitam. **Yāva devamanussehīti** vā yāva devamanussehi yattakā devā, manussā ca, tāva te sabbe abhibyāpetvā **suppakāsitam**. Anutāpāya hotīti **anutappo**, so pana anutāpam karonto viya hotīti vuttam “**anutāpakaro hotī**”ti.

172. **Thiroti** ṭhitadhammo kenaci asamhāriyo, asekkhā sīlakkhandhādayo therakārakā dhammā.

173. **Yogehi khemattāti** yogehi anupaddutattā. **Saddhammassāti** assa saddhammassa. **Assāti** ca assa satthuno.

174. Upāsakā brahmacārino nāma visesato anāgāmino. Sotāpannasakadāgāminopi tādisā tathā vuccantīti “**brahmacariyavāsam vasamānā ariyasāvakā**” icceva vuttam.

176. **Sabbakāraṇasampannanti** yattakehi kāraṇehi sampannam nāma hoti, tehi sabbehi kāraṇehi sampannam sampattam upagatam paripuṇṇam, samannāgatam vā. **Imameva dhammanti** imameva sāsanaḍḍhammam.

1. Sappāṭihirakatam (Pāliyam, Aṭṭhakathāyañca)

Udakena padesaññunā attano paññāveyyattiyataṃ dassetuṃ aniyyānike atthe payuttaṃ paheḷikasadisaraṃ vacanaṃ, bhagavatā attano Sabbaññutāya niyyānike atthe yojetvā dassetuṃ “udako sudan”ti-ādi vuttanti taṃ dassetuṃ “so kirā”ti-ādimāha.

Saṅgāyitabbadhammādivaṇṇanā

177. **Saṅgama samāgammā**ti tasmimyeva ṭhāne labbhamānānaṃ gativasena saṅgama ṭhānantarato pakkosanena samāgatānaṃ vasena samāgama. Tenāha “**saṅgantvā samāgantvā**”ti. **Atthena atthanti** padantare āgata-atthena saha tattha tattha āgataṃ attha. **Byañjanaena byañjananti** etthāpi eseva nayo. **Samānentehī**ti samānaṃ karontehi, opammaṃ vā ānentehi. **Saṅgāyitabbanti** sammadeva gāyitabbaṃ kathetabbaṃ, taṃ pana saṅgāyanaṃ vācanāmaggoti āha “**vācetabban**”ti.

178. **Tassa vā bhāsiteti** tassa bhikkhuno bhāsīte atthe ceva byañjane ca. Atthamicchāgahaṇaropanāni yathā honti, taṃ dassetuṃ “**cattāro satipaṭṭhānā**”ti-ādi vuttaṃ. **Āramaṇaṃ “satipaṭṭhānaṃ”ti gaṇhāti**, na satiyeva “satipaṭṭhānaṃ”ti. “**Satipaṭṭhānāni**”ti byañjanaṃ ropeti tasmim atthe, na “satipaṭṭhānā”ti. **Upapannatarānī**ti yuttatarāni. **Allīnatarānī**ti siliṭṭhatarāni. **Yā cevāti** liṅgavipallāsena vuttaṃ, vibhattilopena vā. **Puna yā cevāti** liṅgavipallāseneva niddeso. **Neva ussādetabboti** na ukkaṃsetabbo virajjhivā vuttattā. **Na apasādetabboti** na santajjetabbo vivādapariharaṇatthaṃ. **Dhāraṇatthanti** upadhāraṇatthaṃ sallakkhaṇatthaṃ.

181. **Atthena upetanti** aviparītena atthena upetaṃ taṃ “ayamettha attho”ti upecca paṭijānitvā ṭhitaṃ. Tathārūpo ca tassa bujhitā nāma hotīti āha “**atthassa viññātāraṇa**”ti. **Evaṃ etaṃ bhikkhuṃ pasamsathāti** vuttanayena dhammabhāṇakaṃ amuṃ bhikkhuṃ “evaṃ lābhā no āvuso”ti-ādi ākārena pasamsatha. Idānissa pasamsabhāvaṃ dassetuṃ “**eso hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Esāti** pariyaṭṭidhammassa satthukiccakaraṇato, tattha cassa sammadeva avaṭṭhikabhāvato “**Buddho nāma**

esā”ti vutto. “Lābhā no”ti-ādinā cassa bhikkhūnaṃ piyagarubhāvaṃ vibhāvento satthā taṃ attano ṭhāne ṭhapesīti vutto.

Paccayānuññātakāraṇādivaṇṇanā

182. **Tatopi uttaritaranti** yā pubbe sammāpaṭipannassa bhikkhuno pasamsanavasena “idha pana cunda satthā ca hoti Sammāsambuddho”ti-ādinā¹ pavattitadesanāya upari “idha cunda satthā ca loke udapādi”ti-ādinā² desanā vaḍḍhitā. Tatopi uttaritaraṃ savisesaṃ desanaṃ vaḍḍhento “**paccaya hetū**”ti-ādimāha. Tattha **paccayahetū**ti paccayasamaṃvattanahetu. **Uppajjanakā āsavāti** paccayānaṃ pariyesanahetu ceva paribhogahetu ca uppajjanakā kāmāsavādayo. tesaṃ diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ “idha bhikkhave ariyasāvako micchā-ājīvaṃ pahāya sammā-ājīvena jīvitam kappeti”ti³, “idha bhikkhave bhikkhu paṭisaṅkhā yoniso cīvaraṃ paṭisevati”ti-ādinā⁴ ca sammāpaṭipattiṃ upadisanto bhagavā **paṭighātāya dhammaṃ deseti** nāma. “Yo tumhesu pāḷiyā atthabyañjanāni micchā gaṇhāti, so neva ussādetabbo, na apasādetabbo, sādhukaṃ saññāpetabbo tasseva atthassa nisantiyā”ti evaṃ pariyaṭṭidhamme micchāpaṭipanne sammāpaṭipattiyaṃ bhikkhū niyojento bhagavā bhaṇḍanahetu uppajjanakānaṃ samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya dhammaṃ deseti nāma. **Yathā te na pavasantīti** te āsavā attano cittasantānaṃ yathā na otaranti. **Mūlaghātena paṭihanāyāti** yathā mūlaghāto hoti, evaṃ mūlaghātavasena pajahanāya. **Tanti cīvaraṃ. Yathā cīvaraṃ** idamatthikataṃ eva upādāya anuññātaṃ, **evaṃ piṇḍapātādayopi.**

Sukhallikānuyogādivaṇṇanā

183. **Sukhitanti** sañjātasukhaṃ. **Pīṇitanti** dhātaṃ suhitaṃ. Tathābhūto pana yasmā thūlasarīro hoti, tasmā “**thūlaṃ karotī**”ti vuttaṃ.

1. Dī 3. 99, 100 piṭṭhesu.

2. Dī 3. 100, 101 piṭṭhesu.

3. Saṃ 3. 8 piṭṭhe.

4. Ma 1. 12; Am 2. 341 piṭṭhesu.

186. **Nathitasabhāvā**ti anavaṭṭhitasabhāvā, evarūpāya kathāya anavaṭṭhānabhāvato sabhāvopī tesam anavaṭṭhitoti adhippāyo. Tenāha “**jivhā no atthī**”ti-ādi. Kāmaṃ “pañcahi cakkhūhi”ti vuttaṃ, aggahitaggahaṇena pana cattāri cakkhūni veditabbāni. Sabbaññutaññāṇaṃhi samantacakkhūti. Tassa vā ñeyyadhammesu jānana vasena pavattiṃ upādāya “**jānatā**”ti vuttaṃ. Hatthāmalakam viya paccakkhato dassanavasena pavattiṃ upādāya “**passatā**”ti vuttaṃ. **Nemaṃ** vuccati thambhādīhi anupaviṭṭhabhūmippadesoti āha “**gambhīrabhūmim anupaviṭṭho**”ti. **Suṭṭhu nikhātoti** bhūmim nikhānitvā sammadeva ṭhapito. **Tasminti** khīṇāsave. **Anajjhācāro acalo asampavedhī**, yasmā ajjhācāro setughāto khīṇāsavaṇam. **Sotāpannādayoti** ettha **ādi-**saddena gahitesu anāgāmino tāva navasupi ṭhānesu khīṇāsavā viya abhabbā, sotāpannasakadāgāmino pana “tatiyapañcamatṭhānesu abhabbā”ti na vattabbā, itaresu sattasu ṭhānesu abhabbāva.

Pañhabyākaraṇavaṇṇanā

187. **Gihibyañjanenā**ti gihilingena. Khīṇāsavo pana gihibyañjanena arahattaṃ pattopi na tiṭṭhati vivekaṭṭhānassa abhāvāti adhippāyo. **Tassa vasenā**ti bhummadevattabhāve ṭhatvā arahattappattassa vasena. **Ayam pañhoti** “abhabbo so nava ṭhānāni ajjhācaritun”ti ayam pañho **āgato** itarassa pabbajjāya, parinibbānena vā abhabbatāya avuttasiddhattā. Yadi evaṃ katham bhikkhu gahaṇanti āha “**bhinnadosattā**”ti-ādi. **Aparicchedanti** apariyantam, tayidaṃ suvipulanti āha “**mahantan**”ti. Ñeyyassa hi vipulatāya ñāṇassa vipulatā veditabbā, etena “aparicchedan”ti vuccamānampi ñeyyam satthu ñāṇassa vasena paricchedamevāti dassitam hoti. Vuttañhetam “ñāṇapariyantikam neyyan”ti¹. **Anāgate apaññāpananti** anāgate visaye ñāṇassa apaññāpanam. “Paccakkham viya katvā”ti kasmā viya-saddaggahaṇam kataṃ, nanu buddhānam sabbampi ñāṇam attano visayam paccakkhameva katvā pavattati ekappamāṇabhāvato? Saccametam, “**akkhan**”ti pana cakkhādi-indriyam vuccati, tam akkham pati vattatīti cakkhādinissitam viññānam,

1. Khu 7. 139. 278; Khu 8. 175; Khu 9. 376 piṭṭhesu.

tassa ca ārammaṇaṃ “**paccakkhaṃ**”ti loke niruḷhametanti taṃ nidassanaṃ katvā dassento “**paccakkhaṃ viya katvā**”ti avoca, na pana bhagavato ñāṇassa appaccakkhākārena pavattanato. Tathā hi vadanti—

“Āvibhūtaṃ pakāsaṇaṃ, anupaddutacetasaṃ.

Atītānāgate ñāṇaṃ, paccakkhānaṃ vasissatī”ti.

Aññattha vihitakenāti aññasmiṃ visaye pavattitena. **Saṅgāhetabbanti** samaṃ katvā kathayitabbaṃ, kathaṇaṃ pana paññāpanaṃ nāma hotīti **paññāpetabbanti** attho vutto. **Tādisanti** satataṃ samitaṃ pavattakaṃ. **Ñāṇaṃ nāma natthīti** āvajjanaena vinā ñāṇupattiyā asambhavato. Ekākārena ca ñāṇe pavattamāne nānākārassa visayassa avabodho na siyā. Athāpi siyā, anirupitarūpeneva avabodho siyā, tena ca ñāṇaṃ ñeyyaṃ aññātasadisameva siyā. Na hi “idaṃ taṃ”ti vivekena anavabuddho attho ñāto nāma hoti, tasmā “carato ca tiṭṭhato cā”ti-ādi bālalāpanamattaṃ. Tenāha “**yathariva bālā abyattā, evaraṃ maññantī**”ti.

Satiṃ anussaratīti **satānusāri**, satiyānuvattanavasena pavattañāṇaṃ. Tenāha “**pubbenivāsānussatisampayuttakan**”ti. **Ñāṇaṃ pesesīti** ñāṇaṃ pavattesi. Sabbatthakameva ñeyyāvaraṇassa suppahinattā **appaṭihataṃ anivāritaṃ ñāṇaṃ gacchati** pavattaticceva attho. “Bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇaṃ”ti¹ vacanato catumaggañāṇaṃ **bodhi**, tato tassa adhigatattā uppajjanakaṃ paccavekkhaṇaṇāṇaṃ “bodhiṃ ñāṇaṃ uppajjati”ti vuttaṃ. **Bodhiṃ** Bodhimūle jātaṃ catumaggañāṇaṃ, tañca kho **anāgataṃ ārabha** uddissa tassa appavatti-atthaṃ **tathāgatassa uppajjati** tassa uppannattā āyatim punabbhavābhāvato. Kathaṃ Tathāgato anāgatamaddhānaṃ ārabha atīraṇaṃ ñāṇadassanaṃ paññāpetīti? Atītassa pana addhuno mahantatāya atīraṇaṃ² ñāṇadassanaṃ tatha paññāpetīti ko ettha virodho. Titthiyā pana imamatthaṃ yāthāvato ajānantā “tayidaṃ kiṃsu, tayidaṃ kathaṃsū”ti attano aññāṇameva pākāṇaṃ karonti, tasmā bhagavatā sasantatipariyāpannadhammapavattim sandhāya “aññavihitakaṃ ñāṇadassanaṃ”ti-ādi vuttaṃ. Itaraṃ pana sandhāya vuccamāne sati tathārūpe payojane anāgatampi

1. Khu 8. 231 piṭṭhe.

2. Atirekaṃ (Ka)

addhānaṃ ārabba atīrakameva nānadassanaṃ paññāpeyya bhagavāti
anattasamhitanti ayamettha atthoti āha “**na idhalokatthaṃ vā
paralokatthaṃ vā nissitan**”ti. Yaṃ pana sattānaṃ anattāhahattā
anattasāñhitam, tatha setughāto tathāgatassa.

“**Bhāratayuddhasītāharaṇasadisā**”ti iminā tassā kathāya yebhuyyena
abhūtattatam dīpeti. **Sahetukanti** nāpakena hetunā sahetukam. So pana hetu
yena nidassanena sādhiyati, tam tassa kāraṇanti tena **sakāraṇam katvā**.
Yathā hi paṭiññātatthasādhanato hetu, evam sādhamam nidassananti.
Yuttapattakāleyevāti yuttānaṃ pattakāle eva. Ye hi veneyyā tassā kathāya
yuttā anucchavikā, tesamyeva yojane sandhāya vā kathāya patto
upakārāvaho kālo, tadā eva **kathetīti** attho.

188. “**Tathā tatheva gadanato**”ti iminā “tathāgato”ti āmeditalopenāyam
niddesoti dasseti, **tathā tathēvāti** ca dhamma-atthasabhāvānurūpaṃ,
veneyyajjhāsayanurūpañcāti adhippāyo. **Diṭṭhanti rūpāyatanam** daṭṭhabbato,
tena yaṃ diṭṭham, yaṃ dissati, yaṃ dakkhati, yaṃ sati samavāye
passeyyam, tam sabbam “diṭṭhan”tveva gahitam kālavisesassa
anāmaṭṭhabhāvato. “**Sutan**”ti-ādīsupi eseva nayo. **Sutanti saddāyatanam**
sotabbato. **Mutanti** sanissayena ghānādi-indriyena sayam patvā pāpuṇitvā
gahetabbam. Tenāha “**patvā gahetabbato**”ti. **Viññātanti** vijānitabbam, tam
pana diṭṭhādivinimuttam viññeyyanti āha
“**sukhadukkhādīdhammāyatanan**”ti. **Pattanti** yathā tathā pattam, hatthagatam
adhigatanti attho. Tenāha “**pariyesitvā vā apariyesitvā vā**”ti. **Pariyesitanti**
pattiyā attham pariyaṭṭham, tam pana pattam vā siyā appattam vā
ubhayathāpi pariyesitamevāti āha “**pattam vā appattam vā**”ti. Padadvayenāpi
dvippakārampi pattam, dvippakārampi pariyesitam, tena tena pakārena
tathāgatena abhisambuddhanti dasseti. **Cittena anusañcaritanti** copanam
apāpetvā citteneva anusañcaritam, pari vitakkitanti attho. **Pītakanti-ādīti**
ādi-saddena lohitaka-odātādisabbam rūpārammaṇavibhāgam saṅgaṇhāti.
Sumanoti rāgavasena, lobhavasena, saddhādivasena vā sumano.
Dummanoti byāpādavitakkavasena, vihimsāvitakkavasena vā dummano.
Majjhottoti aññānavasena vā

ñāṇavasena vā majjhatto. Eseva nayo sabbattha. Tattha tattha **ādi**-saddena saṅkhasaddo paṇavasaddo, pattagandho pupphagandho, pattaraso phalaraso, upādinnaṃ anupādinnaṃ, majjhattavedanā kusalakammaṃ akusalakammanti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Appattanti ñāṇena asampattaṃ, aviditanti attho. Tenāha “**ñāṇena asacchikatan**”ti. **Tatheva gatattāti** tatheva ñātattā abhisambuddhattā. **Gata-saddena ekatthaṃ** buddhi-atthanti attho. “Gati-atthā hi dhātavo buddhi-atthā bhavanti”ti akkharacintakā.

Abyākataṭṭhānādivaṇṇanā

189. “Asamataṃ kathetvā”ti vatvā samopi nāma koci natthi, kuto uttaritaroti dassetuṃ “**anuttaratan**”ti vuttaṃ. Sā paṇāyaṃ asamatā, anuttaratā ca sabbaññutaṃ pūretvā ṭhitāti dassetuṃ “**sabbaññutan**”ti vuttaṃ. Sā sabbaññutā saddhammavaracakkavattibhāvena loke pākaṭā jātāti dassetuṃ “**dhammarājabhāvaṃ kathetvā**”ti vuttaṃ. Tathā sabbaññubhāvena ca satthā imesu diṭṭhigatavipallāsesu evaṃ paṭipajjatīti dassento “**idānī**”ti-ādimāha. Tattha **sīhanādanti** abhītanādaṃ seṭṭhanādaṃ. Seṭṭhanādo hesa, yadidaṃ ṭhapanīyassa pañhassa ṭhapanīyabhāvadassanaṃ. Ṭhapanīyatā cassa pāli-āruḷhā eva “na hetan”ti-ādinā. Yathā upacitakammakilesena itthattaṃ āgantabbaṃ, tathā naṃ āgatoti **Tathāgato**, satto. Tathā hi so rūpādisu satto visattoti katvā “**satto**”ti ca vuccati. **Itthattanti** ca paṭiladdhattā tathā paccakkhabhūto attabhāvoti veditabbo.

“**Atthasamhitam na hotī**”ti iminā ubhayattha vidhuratādassanena niratthakavippalāpataṃ tassa vādassa vibhāveti, ubhayalokatthavidhurampi samānaṃ “kiṃ nu kho vivaṭṭanissitan”ti koci āsaṅkeyyāti tadāsaṅkānivattanatthaṃ “**na ca dhammasamhitam**”ti vuttaṃ. Tenāha “**navalokuttaradhammanissitam na hotī**”ti. Yadi pi taṃ na vivaṭṭogataṃ hoti, vivaṭṭassa pana adhiṭṭhānabhūtaṃ nu khoti koci āsaṅkeyyāti tadāsaṅkānivattanatthaṃ “**na ādibrahmacariyakan**”ti-ādi vuttaṃ.

190. Kāmaṃ taṇhāpi dukkhasabhāvattā “dukkhan”ti byākātabbā, pabhavabhāvena pana sā tato visum kātābbāti **“taṇhaṃ ṭhapetvā”**ti vuttaṃ. Tenāha **“tasseva dukkhassa pabhāvikā”**ti-ādi. Nanu ca avijjādayopi dukkhassa samudayoti? Saccaṃ samudayo, tassā pana kammaṃsa vicittabhāvahetuto, dukkhuppādane visesapaccayabhāvato ca sātisayo samudayaṭṭhoti sā eva suttesu tathā vuttā. Tenāha **“taṇhā dukkhasamudayoti byākatan”**ti. **Ubhinnāṃ appavattī**ti dukkhasamudayānaṃ appavattinimittaṃ. **“Dukkhaparijānana”**ti-ādi maggakiccadassanaṃ, tena maggassa bhāvanatthopi atthato dassitovāti daṭṭhabbaṃ. Na hi bhāvanābhisamayena vinā pariññābhisamayādayo sambhavantīti. Saccavavathāpanaṃ appamādapaṭipattibhāvato asammohakalyāṇakittisaddādinimittatāya yathā sātisayaṃ idhalokatthāvahaṃ, evaṃ yāva ñāṇassa tikkhavisadabhāvappattiyā abhāvena navalokuttaradhammasampāpakaṃ na hoti, tāva tattha tattha sampattibhave abbhudayasampatti anugameva siyāti vuttaṃ **“etaṃ idhalokaparalokatthanissitaṃ”**ti. **Navalokuttaradhammanissitanti** navavidhampi lokuttaradhammaṃ nissāya pavattaṃ tadadhigamūpāyabhāvato. Yasmā saccasambodhaṃ uddissa sāsanaṃ brahmacariyaṃ vussati, na aññadatthaṃ, tasmā etaṃ saccavavathāpanaṃ “ādi padhānaṃ”ti vuttaṃ paṭhamataraṃ citte ādātābbato.

Pubbantasahagatadiṭṭhinissayavaṇṇanā

191. **Taṃ mayā byākatamevā**ti taṃ mayā tathā byākatameva, byākātabbaṃ nāma mayā abyākataṃ natthīti byākaraṇāvekaḥkallena attano dhammasudhammatāya buddhasubuddhataṃ vibhāveti. Tenāha **“sīhanādaṃ nadanta”**ti. Purimuppannā diṭṭhiyo aparāparuppannānaṃ diṭṭhīnaṃ avassayā hontīti **“diṭṭhiyova diṭṭhinissayā”**ti vuttaṃ. **Diṭṭhigatikā**ti diṭṭhigatiyo, diṭṭhippavattiyoti attho. **Idameva dassanaṃ saccanti** “sassato attā ca loko cā”ti idameva dassanaṃ saccaṃ amoghaṃ aviparītaṃ. **Aññesaṃ vacanaṃ moghanti** “asassato attā ca loko cā”ti evamādikaṃ aññesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ vacanaṃ moghaṃ tucchā, micchāti attho. Na sayāṃ kātābboti **asayaṃkāroti** āha **“asayaṃkato”**ti, yādicchikattāti adhippāyo.

192. **Atthi khoti**¹ ettha **kho**-saddo pucchāyaṃ, atthi nūti ayamettha atthoti āha “**atthi kho**¹ **idaṃ āvuso vuccatī**”ti-ādi. **Āvuso yaṃ tumhehi “sassato attā ca loko cā”ti vuccati, idamatthi kho** idaṃ vācāmatthaṃ, no natthi, tasmā vācāvattumattato tassa **yaṃ kho te evamāhaṃsu “idameva saccaṃ moghamaññaṃ”ti, taṃ tesam nānujānāmī**ti evamettha attho ca yojanā ca veditabbā. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **Brahmajālaṭṭikāyaṃ**² vuttameva. **Diṭṭhipaññattiyāti** diṭṭhiyā paññāpane “evamesā diṭṭhi uppannā”ti tassā diṭṭhiyā samudayato, atthaṅgamato, assādato, ādīnavato, nissaraṇato ca yāthāvato paññāpane. Aviparītavuttiyā **samena ñāṇena samam** kañci neva samanupassāmi. **Adhipaññattī**ti abhiññeyyadhammapaññāpanā. Yaṃ ajānantā bāhirakā diṭṭhipaññattiyeva allīnāti tañca paññattito ajānantā thāmasā parāmāsā abhinivissa voharanti. Ettha ca yāyaṃ “diṭṭhipaññatti nāmā”ti vuttā diṭṭhiyā diṭṭhigatikehi evaṃ gahitatāya vibhāvanā³, tattha ca bhagavato uttaritaro nāma koci natthi, svāyamattho **brahmajāle**⁴ vibhāvito eva. “Adhipaññattī”ti vuttā pana vibhāvīyamānā lokassa nibbidāhetubhāvena bahulīkārāti tassā vasena bhagavā anuttarabhāvaṃ pavadento ‘neva attanā samasamaṃ samanupassāmī’ti sīhanādaṃ nadī”ti keci. Aṭṭhakathāyaṃ⁵ pana “yañca vuttaṃ ‘paññattiyā’ti yañca ‘adhipaññattī’ti, ubhayametaṃ atthato ekan”ti “idha pana paññattiyāti etthāpi paññatti ceva adhipaññatti ca adhippetā, adhipaññattīti etthāpī”ti ca vuttā, ubhayassapī vasenettha bhagavā sīhanādaṃ nadīti viññāyati. **Ubhayampetaṃ atthato ekanti** ca paññattibhāvasāmaññaṃ sandhāya vuttaṃ, na bhedābhāvato. Tenāha “**bhedato hī**”ti-ādi. **Khandhapaññattī**ti khandhānaṃ “khandhā”ti paññāpanā dassanā pakāsanā ṭhapanā nikkhipanā. “Ācikkhati dasseti paññāpeti paṭṭhapeti”ti⁶ āgataṭṭhāne hi paññāpanā dassanā pakāsanā **paññatti** nāma, “supaññattaṃ mañcapīṭhan”ti⁷ āgataṭṭhāne ṭhapanā nikkhipanā **paññatti** nāma idha ubhayampi yujjati.

1. Atthi nu kho (Pāliyaṃ, Aṭṭhakathāyañca)

2. Dī-Ṭī 1. 142 piṭṭhe.

3. Gahitākāravibhāvanā (Ka) 4. Dī-Ṭīha 1. 97 piṭṭhe.

5. Dī-Ṭīha 3. 100 piṭṭhe.

6. Saṃ 1. 264, 367 piṭṭhesu.

7. Vi 1. 172 piṭṭhe.

Diṭṭhinissayappahānaṇṇā

196. **Pajahanatthanti** accantāya paṭinissajjanattham. Yasmā tena pajahanena sabbe diṭṭhinissayā sammadeva atikkantā honti vītikkantā, tasmā “**samatikkamāyāti tasseva vevacanan**”ti avoca. Na kevalam satipaṭṭhānā kathitamattā, atha kho veneyyasantāne patiṭṭhāpitāti dassetum “desitā”ti vatvā “paññattā”ti vuttanti āha “**desitāti kathitā. Paññattāti ṭhapitā**”ti. Idāni satipaṭṭhānadesanāya diṭṭhinissayānam ekantikam pahānāvahabhāvam dassetum “**satipaṭṭhānabhāvanāya hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha “**satipaṭṭhānabhāvanāya**”ti iminā tesam bhāvanāya eva nesam pahānam, desanā pana tadupanissayabhāvato tathā vuttāti dasseti. Sesam sabbam suviññeyyamevāti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Pāsādikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

7. Lakkhaṇasutta

Dvattimsamahāpurisalakkhaṇavaṇṇanā

199. Abhinīhārādiguṇamahattena mahanto purisoti **mahāpuriso**, so lakkhīyati etehīti **mahāpurisalakkhaṇāni**. Tam mahāpurisaṃ byañjayanti pakāsentīti **mahāpurisabyañjanāni**. Mahāpuriso nimīyati anumīyati etehīti **mahāpurisanimittāni**. Tenāha “**ayaṃ -pa- kāraṇāni**”ti.

200. **Dhārentī**ti lakkhaṇapāṭham dhārenti, tena lakkhaṇāni te sarūpato jānanti, na pana samuṭṭhānatoti dasseti. Tenāha “**no ca kho**”ti-ādi, tena anaññasādhāraṇametaraṃ, yadidaṃ mahāpurisalakkhaṇānaṃ kāraṇavibhāvananti dasseti. **Kasmā āhāti** yathāvuttassa suttassa samuṭṭhānakāraṇaṃ pucchati, ācariyo “aṭṭhuppattiyā anurūpattā”ti vatvā tamevassa aṭṭhuppattiṃ vitthārato dassetuṃ “**sā panā**”ti-ādimāha. **Sabbapāliphulloti** sabbaso samantato vikasitapuppho. Vikasanameva hi pupphassa nipphatti. **Pāricchattako viyāti** anussavaladdhamattaṃ gahetvā vadanti. **Uppajjatī**ti labbhati, nibbattatīti attho.

Yena kammenāti yena kusalakammunā. **Yaṃ nibbattanti** yaṃ yaṃ lakkhaṇaṃ nibbattaṃ. **Dassanatthanti** tassa tassa kusalakammassa sarūpato, kiccato, pavatti-ākāravisesato, paccayato, phalavisesato ca dassanatthaṃ eteneva paṭipāṭiyā uddiṭṭhānaṃ lakkhaṇānaṃ asamuddesakāraṇavibhāvanāya kāraṇaṃ dīpitaṃ hoti samānakāraṇānaṃ lakkhaṇānaṃ ekajjhaṃ kāraṇadassanavasenaṃ pavattatā. **Evamāhāti** “bāhirakāpi isayo dhārentī”ti-ādinā iminā iminā pakārena āha.

Suppatiṭṭhitapādatālakkaṇavaṇṇanā (1)

201. “**Purimaṃ jātinti** purimāyaṃ jātiyaṃ, bhummatthe etaṃ upayogavacanaṃ”ti vadanti. “Pubbe nivutthakkhandhasantāne ṭhito”ti vacanato accantasamyoge vā upayogavacanaṃ. Yattha yattha hi jātiyaṃ mahāsatto

puññakammaṃ kātuṃ ārabhati, ārabhato paṭṭhāya accantameva tattha puññakammappasuto hoti. Tenāha “daḷhasamādāno”ti-ādi. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Nivutthakkhandhā “jāti”ti vuttā** khandhavinimuttāya jātiyā abhāvato, nibbatilakkhaṇassa ca vikārassa idha anupayujjanato. **Jātavasenāti** jāyanavasena. “**Tathā**”ti iminā “pubbe nivutthakkhandhā”ti imaṃ padam upasaṃharati. **Bhavanavasenāti** paccayako nibbattanavasena. **Nivutthavasenāti** nivusitatāvasena. **Ālayaṭṭhenāti** āvasitabhāvena. Nivāsatto hi niketatto.

Tatthāti devalokādīmhi. **Ādi**-saddena ekaccaṃ tiracchānayoṇiṃ saṅgaṇhāti. **Na sukaranti** devagatiyā ekantasukhatāya, duggatiyā ekantadukkhatāya, dukkhabahulatāya ca puññakiriyāya okāso na sulabharūpo paccayasamavāyassa dullabhabhāvato, uppajjamānā ca sā uḷārā, vipulā ca na hotīti gativasenāpi khattavisesatā icchitabbā “tiracchānagate dānaṃ datvā sataguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā, puthujjanadussīle dānaṃ datvā sahasaguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā”ti¹ vacanato. Manussagatiyā pana sukhabahulatāya, puññakiriyāya okāso sulabharūpo paccayasamavāyassa ca yebhuyyena sulabhabhāvato. Yañca tattha dukkhaṃ uppajjati, tampi visesato puññakiriyāya upanissayo hoti, dukkhūpanisā saddhāti. Yathā hi ayoghanena satthake nipphādiyamāne tassa ekantato aggimhi tāpanaṃ, udakena vā temanaṃ chedanakiriyāsamatthātāya na visesapaccayo, tāpetvā pana samānayo gato udakatemanaṃ tassā visesapaccayo, evameva sattasantānassa ekantadukkhasamaṅgitā dukkhabahulatā, ekantasukhasamaṅgitā sukhabahulatā ca puññakiriyāsamatthātāya na visesapaccayo. Sati pana samānayo gato dukkhasantāpane sukhumabrūhane ca laddhūpanissayā puññakiriyā samatthātāya sambhavati. Tathā sati uppajjamānā puññakiriyā mahājutikā mahāvippahārā paṭipakkhacchedanasamatthā hoti. Tasmā manussabhāvo puññakiriyāya visesapaccayo. Tena vuttaṃ “**tattha na sukaṃ, manussabhūtasēva sukaṃ**”ti.

1. Ma 3. 298 piṭṭhe.

Atha “manussabhūtassā”ti ettha ko vacanattho? “Manassa ussannatāya **manussā**ti, sūrabhāvasatimantatābrahmacariyayogyatādiguṇavasena upacitamanakā ukkaṭṭhaguṇacittāti attho. Ke pana te? Jambudīpavāsino sattavisesā. Tenāha bhagavā—

‘Tīhi bhikkhave ṭhānehi jambudīpakā manussā uttarakuruke ca manusse adhiggaṇhanti deve ca Tāvatiṃse. Katamehi tīhi? Sūrā satimanto idha brahmacariyavāso’¹.

Tathā hi buddhā bhagavanto, paccekabuddhā, aggasāvakā, mahāsāvakā, cakkavattino, aññe ca mahānubhāvā sattā tattheva uppajjanti. Te hi samānarūpādītāya pana saddhim parittadīpavāsīhi itaramahādīpavāsīnopi ‘manussā’²veva paññāyimsū”³ti keci. Apare pana bhaṇanti “lobhādīhi alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya **manussā**. Ye hi sattā manussajātikā, tesu visesato lobhādayo, alobhādayo ca ussannā, te lobhādī-ussannatāya apāyamaggaṃ, alobhādī-ussannatāya sugatimaggaṃ, nibbānagāmimaggaṃca paripūrenti. Tasmā lobhādīhi alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya parittadīpavāsīhi saddhim catudīpavāsino sattavisesā manussāti vuccantī”⁴ti. Lokiyā pana “manuno apaccabhāvena **manussā**”⁵ti vadanti. **Manu** nāma paṭhamakappiko lokamariyādāya ādibhūto sattānaṃ hitāhitavidhāyako kattabbākatatāsu niyojanatāvasena pituṭṭhāniyo, yo sāsane “mahāsammato”⁶ti vuccati amhākaṃ mahābodhisatto, paccakkhato, paramparā ca tassa ovādānusāsaniyaṃ ṭhitā sattā puttasadisatāya “manussā, mānusā”⁷ti ca vuccanti. Tato eva hi te “mānavā, manujā”⁸ti ca voharīyanti. **Manussabhūtassā**ti manussesu bhūtassa jātassa, manussabhāvaṃ vā pattassāti attho, ayaṅca nayo lokiyamahājanassa vasena vutto, mahābodhisattānaṃ pana santānassa mahābhinihārato paṭṭhāya kusaladhammapaṭipattiyāṃ sammadeva abhisāṅkhatattā tesāṃ sugatiyaṃ, attano uppajjanaduggatiyaṅca nibbattānaṃ kusalakammaṃ garutaramevāti dassetuṃ “**akāraṇaṃ vā etan**”⁹ti-ādi vuttaṃ.

1. Am 3. 198; Abhi 4. 84 piṭṭhesu.

Evarūpe attabhāveti hatthi-ādi-attabhāve. **Ṭhitena katakammaṃ na sakkā sukhena dīpetum** loke appaññātarūpattā. **Sukhena dīpetum** “asukasmim̄ dese asukasmim̄ nagare asuko nāma rājā, brāhmaṇo hutvā imaṃ kusalakammaṃ akāsī”ti evaṃ suviññāpayabhāvato. **Thiraggahaṇoti** asithilaggāhī thāmappattaggahaṇo. **Niccalaggahaṇoti** acañcalaggāhī tatha kenacipi asaṃhāriyo. **Paṭikuṭatīti** saṃkuṭati, jigucchanasena vivaṭṭati vā. **Pasāriyatīti** vitthataṃ hoti vepullaṃ pāpuṇāti.

Taveso mahāsamuddasadiso eso udakogho teva mahāsamuddasadiso.

Diyati etenāti **dānaṃ**, pariccāgacetanā. **Diyyanavasenāti** deyyadhammassa pariyattaṃ katvā pariccajanavasena **dānaṃ**. **Samvibhāgakarāṇavasenāti** tasseva attanā saddhim̄ parassa samvibhajanavasena **samvibhāgo**, tathāpavattā cetanā. **Sīlasamādāneti** sīlassa sammadeva ādāne, gahaṇe pavattaneti attho. Tam̄ pavattikālena dassento “**pūraṇakāle**”ti āha. Mātu hito matteyyo, yassa pana dhammassa vasena so “matteyyo”ti vuccati, sā **matteyyatīti** āha “**mātukātabbavatte**”ti. Eseva nayo “**petteyyatāyā**”ti-ādīsu. **Aññataraññataresūti** aññamaññavisiṭṭhesu aññesu, te pana kusalahāvena vuttā kusalāti āha “**evarūpesū**”ti. **Adhikusalesūti** abhivisiṭṭhesu kusalesu, sā pana abhivisiṭṭhatā upādāyupādāya hoti. Yam̄ panettha ukkaṃsagataṃ adhikusalam̄, tadukkaṃsanayena idhādhippetanti tam̄ dassetum̄ “**atthi kusalā, atthi adhikusalā**”ti-ādi vuttam̄. Nanu paññāpāramisaṅgahaṇāṇasambhārahūtā kusalā dhammā nipariyāyena sabbaññutaññāṇapaṭilābhapaccayā kusalā nāma, ime pana mahāpurisalakkhaṇanibbattakā puññasambhārahūtā kasmā tathā vuttāti? Sabbesampi mahābodhisattasantānagatānaṃ pāramidhammānaṃ sabbaññutaññāṇapaṭilābhapaccayabhāvato. Mahābhinihārato paṭṭhāya hi mahāpuriso yaṃ kiñci puññaṃ karoti, sabbaṃ tam̄ sammāsambodhisamadhiḡamāyeva pariṇāmeti. Tathā hi sasambhārābyāso, dīghakālābyāso, nirantarābyāso, sakkaccābyāsoti cattāro abyāsā caturadhiṭṭhānaparipūritasambandhā anupubbena mahābodhiṭṭhānā sampajjanti.

Sakimpīti pi-saddena anekavārampi kataṃ vijātiyena antaritaṃ saṅgaṇhāti. **Abhiṇhakaraṇenāti** bahulīkārena. **Upacitanti** uparūpari vaḍḍhitam. **Piṇḍīkatanti** piṇḍaso kataṃ. **Rāsīkatanti** rāsibhāvena kataṃ. Anekakkhattum hi pavattiyamānaṃ kusalakammaṃ santāne tathā laddhaparibhāvanaṃ piṇḍibhūtaṃ viya, rāsibhūtaṃ viya ca hoti. Vipākaṃ pati saṃhaccakāribhāvattā **cakkavālaṃ atisambādham bhavaggaṃ atinīcaṃ**, sace panetaṃ rūpaṃ siyāti adhippāyo. **Vipulattāti** mahantattā. Yasmā pana taṃ kammaṃ mettākaraṇāsatisampajaññāhi pariggahitāya durasamussāritaṃ pamāṇakaraṇadhammanti pamāṇarahitāya “appamāṇaṃ”ti vattabataṃ arahati tasmā “**appamāṇattā**”ti vuttaṃ.

Adhibhavatīti phalassa ulārabhāvena abhibhuyya tiṭṭhati. Atthato paṇītapañītaṃ bhogānaṃ paṭilābho evāti āha “**atirekaṃ labhatī**”ti. **Adhigacchatīti** vindati, nibbattamānova tena samannāgato hotīti attho. Ekadesena aphasitvā sabbappadesehi phusanato sabbappadesehi phusantiyo¹ etesaṃ pādatalānaṃ santīti “**sabbāvantehi pādatalēhi**”ti vuttaṃ. Yathā nikkhipane sabbe pādatalappadesā saṃhaccakāriṇo aninnatāya samabhāvato, evaṃ uddharaṇepīti vuttaṃ “**samaṃ phusati, samaṃ uddharatī**”ti. Idāni imassa mahāpurisalakkhaṇassa samadhigamena laddhabbanissandaphalavibhāvanamukhena ānubhāvaṃ vibhāvetum “**sacepi hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **narakanti** āvāṇaṃ. **Antopavisati** samabhāvāpattiyā. “**Cakkalakkhaṇena patiṭṭhātabbaṭṭhānaṃ**”ti idaṃ yaṃ bhūmippadesaṃ pādatalaṃ phusati, tattha cakkalakkhaṇampi phusanavasena patiṭṭhātīti katvā vuttaṃ. Tassa pana tathā patiṭṭhānaṃ suppatiṭṭhitapādatāya evāti suppatiṭṭhitapādatāya ānubhāvakittane “lakkhaṇantarānāyanaṃ kimatthiyaṃ”ti na cintetabbaṃ. **Sīlatejenāti** silappabhāvena. **Puññatejenāti** kusalappabhāvena. **Dhammatejenāti** ñāṇappabhāvena. Tīhipi padehi bhagavato buddhabhūtaṃ dhammā gahitā, “**dasannaṃ pāramīnaṃ**”ti iminā buddhakaradhammā gahitā.

202. **Mahāsamuddova sīmā** sabbabhūmissarabhāvato. “**Akhilamanimittamaṇṭakan**”ti tīhipi padehi theyyābhāvova vuttoti āha

1. Sabbappadesa himsantiyo (?)

“**niccoran**”ti-ādi. **Kharasamphassaṭṭhenā**ti ghaṭṭanena dukkhasamphassabhāvena **khilā**ti. **Upaddavapaccayaṭṭhenā**ti anattahetutāya **nimittā**ti. “**Akhilan**”ti-ādinā ekacārīhi corābhāvo vutto, “**nirabbudan**”ti iminā pana gaṇabandhavasena vicaraṇacorābhāvo vuttoti dassetuṃ “**gumbarṃ gumbarṃ hutvā**”ti-ādi vuttaṃ. **Avikkhambhanīyoti** na vibandhanīyo kenaci appaṭibāhanīyo ṭhānato anikkadḍhanīyo. Paṭipakkham anitṭham atthetīti **paccatthiko**, etena pākaṭabhāvena virodham akaronto veripuggalo vutto. Paṭiviruddho amitto **paccāmitto**, etena pākaṭabhāvena virodham karonto veripuggalo vutto. **Vikkhambhetuṃ nāsakkhimsu**, aññadatthu sayameva vighātabyasanam pāpuṇimsu ceva sāvakattañca pavedesuṃ.

“**Kamman**”ti-ādīsu **kammaṃ nāma** buddhabhāvaṃ uddissa katūpacito lakkhaṇasaṃvattaniyo puññasambhāro. Tenāha “**satasahassakappādhikānī**”ti-ādi. **Kammasarikkhakaṃ nāma** tasseva puññasambhārassa karaṇakāle kenaci akampanīyassa daḥhāvattthitabhāvassa anucchaviko suppatiṭṭhitapādatāsaṅkhātassa lakkhaṇassa parehi avikkhambhanīyatāya nāpakanimittabhāvo, svāyaṃ nimittabhāvo tasseva lakkhaṇassāti aṭṭhakathāyaṃ “**kammasarikkhakaṃ nāma -pa-mahāpurisalakkhaṇaṃ**”ti vuttaṃ. Ṭhānagamanesu pādānaṃ daḥhāvattthitabhāvo **lakkhaṇaṃ nāma**. Pādānaṃ bhūmiyaṃ samaṃ nikkhipanaṃ, pādatalānaṃ sabbabhāgehi phusanaṃ, samameva uddharaṇaṃ, tasmā suṭṭhu samaṃ sabbabhāgehi patiṭṭhitā pādā etassāti **suppatiṭṭhitapādo**, tassa bhāvo **suppatiṭṭhitapādatā**ti vuccati lakkhaṇaṃ. Suṭṭhu samaṃ bhūmiyā phusaneneva hi nesaṃ tattha daḥhāvattthitabhāvo siddho, yaṃ “kammasarikkhakaṃ”ti vuttaṃ. **Lakkhaṇānisamsoti** lakkhaṇapaṭilābhassa udrayo, lakkhaṇasaṃvattaniyassa kammaṃ ānisamsaphalanti attho. Nissandaphalaṃ pana heṭṭhābhāvītameva.

203. **Kammādibhedeti**

kammakammasarikkhakaḥhalakkhaṇalakkhaṇānisamsa visaññite vibhāge. **Gāthābandham sandhāya vuttaṃ**, attho pana apubbarṃ natthīti adhippāyo. **Porāṇakattherā**ti aṭṭhakathācariyā. **Vaṇṇanāgāthā**ti thomanāgāthā vuttamevattham gahetvā thomanāvasena pavattattā.

Aparabhāge therā nāma pālīm aṭṭhakathañca potthakāropanavasena samāgatā mahātherā, ye sāṭṭhakatham piṭakattayam potthakāruḷham katvā saddhammam addhaniyaciraṭṭhikam akamsu. **Ekapadikoti** “dalhasamādāno ahoṣī”ti-ādipāṭhe ekekapadagāhī. **Atthuddhāroti** tadatthassa sukhaḅḅhaṅattham gāthābandhavasena uddharaṅato atthuddhārabhūto, tayidaṅ pālīyam āgatapadāni gahetvā gāthābandhavasena tadatthavicāraṅabhāvadassanaṅ, na pana dhammaḅḅhaṅḅḅāgārikena ṭhapitaḅḅhāvapaṭikkhipananti daṭṭhabbam.

Kusaladhammānaṅ vacīsaccassa bahukārataṅ, tappaṭipakkhassa ca musāvādassa mahāsāvajjataṅ dassetuṅ anantameva kusalakammaḅḅathadhamme vadantopi tato vacīsaccaṅ nīharitvā katheti. **Sacceti** vā sannidhāneva “dhamme”ti vuccamānā kusalakammaḅḅathadhammā eva yuttāti vuttaṅ “**dhammeti dasakusalakammaḅḅathadhamme**”ti. Gobaḷībaddaṅāyena vā ettha attho veditaḅḅo. **Indriyadamaneti** indriyaṅḅḅvare.

Kusalakammaḅḅathaggaḅḅhaṅeneṅssa vārittasiḷameva gahitanti itarampi saṅgahetvā dassetuṅ saṅyamasseva gahaṅam katanti “**saṅyameti siḷasaṅyame**”ti vuttaṅ. **Suci** vuccati puggalo yassa dhammassa vasena, taṅ **soceyyam**, kāyasucaritādi. Etasseva hi vibhāgassa dassanaṅattham vuttampi cetam puna vuttaṅ, manoṅsoceyyaggaḅḅhaṅena vā jhānādi-uttarimaṅḅḅsadhammānaṅpi saṅgaṅḅḅhaṅattham **soceyyaggaḅḅhaṅam**. **Ālayabhūtanti** samathavipassaṅānaṅ adhiṭṭhānaḅḅhūtaṅ. **Uposathakammanti** uposathadivase samādiyitvā samācaritaḅḅbam puñṅakammaṅ **uposatho** sahaḅḅaraṅāyena. “**Avihimsāyāti** sattānaṅ aviheṭṭhaṅāyā”ti vadanti, taṅ pana siḷaggaḅḅhaṅeneva gahitaṅ. Tasmā **avihimsāyāti** karuṅāyāti attho. **Avihimsāggaḅḅhaṅeneva** cettha appamañṅāsāmañṅeṅna cattāropi brahmavihāra upacāravatthā gahitā lakkhaṅaḅḅhāraṅayena. **Sakalanti** anavasesaṅ pariḅḅuṅṅam. Evamettha kāṅmāvacaṅrattaḅḅhāvapariyāḅḅannattā lakkhaṅassa taṅsaṅḅḅvattanikaḅḅmāvacaṅrakusaladhammā eva pāraṅmitāsaṅgahaḅḅpuñṅasaṅmbhāraḅḅhūtaḅḅkāyasucaritādīhi dvādasadhā vibhattā eva. Gāthāyaṅ “sacce”ti-ādinaḅḅ dasadhā saṅgayha dassitā. Esa nayo sesalakkhaṅepi.

Amnubhīti¹ gāthāsaḅḅkhattham akāraṅ saṅnūsaḅḅikaṅ katvā vuttaṅ. Byaṅḅjaṅāni lakkhaṅāni ācikkhaṅtīti **veyaṅḅjanikā**. **Vikkhambhetabbanti** paṭibāhitaḅḅbam.

1. Anvabhi (Pālīyam, Aṭṭhakathāyañca)

Tassāti mahāpurisassa, tassa vā mahāpurisalakkhaṇassa. Lakkhaṇasīsenā cettha taṃsaṃvattanikapuññasambhāro vuccati.

Pādatalacakkalakkhaṇavaṇṇanā (2)

204. **Bhayaṃ** nāma bhīti, taṃ pana ubbijjanākārena, uttasanākārena ca pavattiyā duvidhanti āha “**ubbegabhayañceva uttāsabhayañcā**”ti. Tadubhayampi bhayaṃ vibhāgena dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ. **Apanūditāti** yathā corādayo viluppanabandhanādīni parassa na karonti, katañca paccāharaṇādīnā paṭipākatikaṃ hoti, evaṃ yathā ca caṇḍahatthi-ādayo dūrato parivajjitā honti, aparivajjite tassa yathāṭhāne ṭhitehi abhibhavo na hoti, evaṃ apanūditā. **Ativāhetīti** atikkāmeti. **Taṃ ṭhānanti** taṃ sāsaṅkaṭṭhānaṃ. **Asakkontānanti** upayogathe sāmivacanaṃ, asakkonteti attho. **Asakkontānanti** vā anādare sāmivacanaṃ. Saha parivārenāti **saparivāraṃ**. Tattha kiñci deyyadhammaṃ dento yadā tassa parivārabhāvena aññampi deyyadhammaṃ deti, evaṃ tassa taṃ dānamayaṃ puññaṃ saparivāraṃ nāma hoti.

Tamatthaṃ vitthārena dassetuṃ “**tattha annaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha yathā deyyadhammaṃ tassa annadānassa parivāro, evaṃ tassa sakkaccakaraṇampīti dassento “**atha kho**”ti-ādimāha. Yāgubhattaṃ datvāva adāsīti yojanā. Esa nayo ito paratopi. **Suttaṃ vaṭṭetīti** cīvarassa sibbanasuttakaṃ duvaṭṭativatṭādivasena vaṭṭitaṃ akāsi. **Rajanaṃ** allī-ādirajanaṃ. **Paṇḍupalāsanti** rajanupagameva paṇḍuvaṇṇaṃ palāsaṃ.

Heṭṭhimānīti annādīni **cattāri**. **Nisadaggahaṇeneva** nisadapotopi gahito. **Cīnapitṭhaṃ** sindhurakacuṇṇaṃ. **Kojavanti** uddalomi-ekantalomi-ādikojavattharaṇaṃ. **Suvibhatta-antarānīti** suṭṭhu vibhatta-antarāni, etena cakkāvayavaṭṭhānānaṃ supericchinnataṃ dasseti.

Laddhābhisekā khattiyā attano vijite visavitāya brāhmaṇādike catūhi saṅgahavatthūhi rañjetuṃ sakkonti, na itarāti āha “**rājānoti abhisittā**”ti. Rājato yathāladdhagāmanigamādīni issaravatāya bhuñjantīti **bhojakā**, tādiso bhogo etesaṃ

atthi tattha vā niyuttāti **bhogikā**, te eva “**bhogiyā**”ti vuttā. **Saparivāraṃ dānanti** vuttanayena saparivāradānaṃ. **Jānātūti** “sadevako loko jānātū”ti iminā viya adhippāyena **nibbattaṃ cakkalakkhaṇanti** lakkhaṇasseva kammasarikkhatā dassitā. Evaṃ sati tikameva siyā, na catukkaṃ, tasmā cakkalakkhaṇassa mahāparivāratāya ñāpakanimittabhāvo kammasarikkhakaṃ nāma. Tenevāha “saparivāraṃ -pa- jānātūti nibbattan”ti. “Dīghāyukatāya taṃ nimittan”ti¹ ca vakkhati, tathā “taṃ lakkhaṇaṃ bhavati tadatthajotakan”ti² ca. Nissandaphalaṃ pana paṭipakkhābhivhavo daṭṭhabbo. Tenevāha gāthāyaṃ “sattumaddano”ti.

205. **Etanti** etaṃ gāthābandhabhūtaṃ vacanaṃ, taṃ panatthato gāthā evāti āha “**imā tadatthaparidīpanā gāthā vuccantī**”ti.

Puratthāti vā “pure”ti vuttatopi pubbe. Yasmā mahāpuriso na atītāya ekajātiyaṃ, nāpi katipayajātisu, atha kho purimapurimatarāsu tathāva paṭipanno, tasmā tattha paṭipattiṃ dassetuṃ “pure puratthā”ti vuttam. Imissāpi jātiyaṃ atītakālavasena “pure puratthā”ti vuttuṃ labbhāti tato visesanattham “purimāsu jātisū”ti vuttanti āha “**imissā**”ti-ādi. Keci “imissā jātiyā pubbe tusitadevaloke katakammaṇāṭṭhāpavacanan”ti vadanti, taṃ tesam matimattam tattha tādisassa katakammaṃ abhāvato. **Apanūdanoti** apanetā. **Adhimuttoti** yuttapayutto.

Puññakammenāti dānādipuññakammena. **Evaṃ santeti** satamattena puññakammena ekekaṃ lakkhaṇaṃ nibbatteyya, evaṃ sati. **Na rocayimsūti** kevalam satamattena puññakammena lakkhaṇanibbattiṃ na rocayimsu aṭṭhakathācariyā. Katham pana rocayimsūti āha “**anantesu panā**”ti-ādi. **Ekekaṃ kammanti** ekekaṃ dānādipubbakammaṃ. **Ekekaṃ satagūṇam katvāti** anantāsu lokadhātūsu yattakā sattā, tehi sabbehi paccekaṃ satakkhattuṃ katāni dānādipuññakammāni yattakāni, tato ekekaṃ puññakammaṃ mahāsattena satagūṇam kataṃ “satan”ti adhippetam, tasmā idha **sata**-saddo bahubhāvapariyāyo, na saṅkhyāvacanoti dasseti “satagghi satam

1. Dī 3. 123 piṭṭhe.

2. Dī 3. 132 piṭṭhe.

devamanussā”ti-ādīsu viya. Tenāha “**tasmā satapuññalakkhaṇoti imamatthaṃ rocayimsū**”ti.

Āyatapaṇhitādītilakkhaṇavaṇṇanā (3-4-5)

206. **Sarasacuti** nāma jātassa sattassa yāvajīvaṃ jīvitvā pakatiyā maraṇaṃ. Ākaḍḍhājīyassa dhanudaṇḍassa viya pādānaṃ antomukhaṃ kuṭilatāya **antovaṅkapādatā**. Bahimukhaṃ kuṭilatāya **bahivaṅkapādatā**. Pādatalassa majjhe ūnatāya **ukkuṭikapādatā**. Aggapādena khañjanakā **aggakoṇḍā**. Paṇhipadesena khañjanakā **paṇhikoṇḍā**. **Unnatakāyenāti** anonatabhāvena samussitasarīrena. **Muṭṭhikatahatthāti** āvudhādīnaṃ gahaṇatthaṃ katamuṭṭhihatthā. **Phaṇahatthakāti** aññamaññaṃ saṃsaṭṭhaṅgulihatthā. **Idamettha kamma sarikkhakanti** idaṃ imesaṃ tiṇṇampi lakkhaṇānaṃ Tathāgatassa dīghāyukatāya ñāpakanimittabhāvo ettha āyatapaṇhitā, dīghaṅgulitā brahmujugattatāti etasmim lakkhaṇattaye kamma sarikkhakattaṃ. Nissandaphalaṃ pana anantarāyatādi datṭhabbaṃ.

207. Bhāyitabbavatthunimittam uppajjamānampi bhayaṃ attasinehaketukam pahīnasinehassa tadabhāvatoti āha “**yathā mayhaṃ maraṇato bhayaṃ mama jīvitam piyan**”ti. **Suciṇṇenāti** suṭṭhu katūpacitena sucaritakammunā.

Cavitvāti saggato cavitvā. “**Sujātagatto subhujo**”ti-ādayo sarīrāvayavaguṇā imehi lakkhaṇehi avinābhāvinoti dassetuṃ vuttā. **Cirayapanāyāti** attabhāvassa cirakālaṃ pavattanāya. Tenāha “**dīghāyukabhāvāyā**”ti. **Tatoti** cakkavattī hutvā yāpanato. **Vasippattoti** jhānādīsu vasibhāvañceva cetovasibhāvañca patto **huvvā**, kathaṃ iddhibhāvanāya iddhipādabhāvanāyāti attho. Yāpeti cirataranti yojanā.

Sattussadatālakkaṇavaṇṇanā (6)

208. Raso jāto etesanti **rasitāni**, mahārasāni. Tenāha “**rasasampannanan**”ti. **Piṭṭhakhajjakādīnīti** pūpasakkhalimodakādīni. **Ādisaddena** pana kadaliṭhalādīm saṅgaṇhāti. Piṭṭhaṃ pakkhipitvā pacitabbapāyasaṃ **piṭṭhapāyasaṃ**. **Ādi**-saddena tathārūpabhojjayāgu-ādīm saṅgaṇhāti.

Idha kammasarikkhakam nāma sattussadatālakkhaṇassa paṇītalābhitāya nāpakanimittabhāvo. Iminā nayena tattha tattha lakkhaṇe kammasarikkhakam niddhāretvā yojetabbaṃ.

209. **Uttamo aggarasadāyako**ti sabbasattānaṃ uttamo lokanātho aggānaṃ paṇītānaṃ rasānaṃ dāyako. **Uttamānaṃ aggarasānanti** paṇītesupi paṇītarasānaṃ. **Khajjabhojjādijotakanti** khajjabhojjādilābhajotakam. Lābhasamvattanikassa kamma phalaṃ “**lābhasamvattanikaṃ**”ti kāraṇupacārena vadati. **Tadatthajotakanti** vā tassa paṇītabhojanadāyakattasaṅkhātassa atthassa jotakam. **Tadādhiḡacchatīti** ettha ākāro nipātamattanti āha “**taṃ adhiḡacchatī**”ti. **Lābhiruttamanti** rakāro padasandhikaro.

Karacaraṇādilakkhaṇavaṇṇanā (7-8)

210. **Pabbajitaparikkhāraṃ** pattacīvarādiṃ. **Gihiparikkhāraṃ** vatthāvudhayānasayanādiṃ.

Sabbanti sabbaṃ upakāraṃ. **Makkhetvā nāseti** makkhibhāve ṭhatvā. **Telena viya makkhetīti** satadhotatelena makkheti viya. **Atthasamvaḍḍhanakathāyāti** hitāvahakathāya. **Kathāgahaṇaṃ** cettha nidassanamattaṃ. Paresaṃ hitāvaho kāyapayogopi **atthacariyā**. Atthakathāyaṃ pana vacīpayogavaseneva atthacariyā vuttā.

Samānattatāyāti sadisabhāve samānaṭṭhāne ṭhapanena, taṃ panassa samānaṭṭhāne ṭhapanam attasadisatākaraṇam, sukhena ekasambhogatā, attano sukhuḡpattiyam, tassa ca dukkhuḡpattiyam tena attano ekasambhogatāti āha “**samānasukhadukkhabhāvenā**”ti. Sā ca samānasukhadukkhataḡ ekato nisajjādīnā pākāṭā hotīti taṃ dassento “**ekāsane**”ti-ādīmāha. **Na hi sakkā ekaparibhogo kāturaṃ** jātiyā hīnattā. **tathā akariyamāne ca so kujjhati** bhogena adhikattā, tasmā **dussaṅgaho**. **Na hi so ekaparibhogaṃ icchati** jātiyā hīnabhāvato. **Na akariyamāne ca kujjhati** bhogena hīnabhāvato. **Ubhohīti** jātibhogehi. **Sadisopi susaṅgaho**

ekasadisabhāveneva itarena saha ekaparibhogassa paccāsīsāya, akaraṇe ca tassa kujjhanassābhāvato. **Adīyamānepi** kismiñci āmise **akariyamānepi** saṅgahe. **Na pāpakena cittena passati** pesalabhāvato. Tato eva **paribhogopi -pa- hoti**. **Evarūpanti** gihī ce, ubhohi sadisaṃ, pabbajito ce, sīlavantanti adhippāyo.

Susaṅgahitāva hontīti suṭṭhu saṅgahitā eva honti daḷhabhattibhāvato. Tenāha “**na bhijjanti**”ti.

Dānādisaṅgahakammanti dānādibhedam parasaṅgaṇhanavasena pavattam kusalakammaṃ.

211. **Anavaññātena** aparibhūtena sambhāvitena. **Pamodo** vuccati hāso, **na appamodenāti** ettha paṭisedhadvayena so eva vutto. So ca odagyasabhāvattā na dīno dhammūpasañhitattā na gabbhayuttoti āha “**na dīnena na gabbhitenāti attho**”ti. Sattānam agaṇhanaguṇenāti yojanā.

Atiruciranti ativiya rucirakataṃ, tam pana passantānam pasādāvahanti āha “**supāsādikan**”ti. **Suṭṭhu chekanti** ativiya sundaram. **Vidhātābboti** vidhātum sandisitum sakkuṇeyyo. Piyam vadatīti **piyavadū** yathā “sabbavidū”ti. Sukhameva sukhatā, tam **sukhataṃ**. **Dhammañca anudhammañcāti** lokuttaradhammañceva tassa anurūpapubbabhāgadhammañca.

Ussaṅkhapādādīlakkhaṇavaṇṇanā (9-10)

212. “**Atthūpasamhitan**”ti iminā vaṭṭanissitā dhammakathā vuttāti āha “**idhalokaparalokatthanissitan**”ti. “**Dhammūpasamhitan**”ti iminā vivaṭṭanissitā, tasmā dasakusalakammapathā vivaṭṭasannissayā veditabbā. **Nidaṃsesīti** sandassesī te dhamme paccakkhe katvā pakāsesī. **Nidaṃsanakathanti** pākāṭakaraṇakatham. Jeṭṭhaṭṭhena **aggo**, pāsaṃsatṭhena **setṭho**, pamukhaṭṭhena **pāmokkho**, padhānaṭṭhena **uttamo**, hitasukhatthikehi pakārato varaṇīyato rajanīyato **pavaroti** evam atthavisesavācīnampi “aggo”ti-ādīnam padānam bhāvattassa bhedābhāvato “**sabbāni aññamaññavevacanāni**”ti āha.

Uddhaṅgamanīyāti suṇantānaṃ uparūpari viṣesaṃ gamentīti uddhaṅgamanīyā. Saṅkhāya adho piṭṭhipādasamīpe eva patiṭṭhitattā adhosāṅkhā pādā etassāti **adhosaṅkhaṇapādo**. **Saṅkhā**ti ca gopphakānamidaṃ nāmaṃ.

213. **Dhammadānayaññanti** dhammadānasāṅkhātāṃ yaññaṃ.

Suṭṭhu saṅṭhitāti sammadeva saṅṭhitā. Piṭṭhipādassa upari pakati-aṅguleṇa caturaṅgule jaṅghāpadese **nigūlha** apaññāyamānarūpā hutvā ṭhitāti attho.

Eṇijaṅghalakkhaṇavaṇṇanā (11)

214. **Sippanti** sikkhitabbaṭṭhena “sippan”ti laddhanāmaṃ sattānaṃ jīvikāhetubhūtaṃ ājīvavidhiṃ. Jīvikatthaṃ, sattānaṃ upakāratthaṃca veditabbaṭṭhena **vijjā**, mantasatthādi. Caranti tena sugatiṃ, sukhaṃca gacchantīti **carāṇaṃ**. Kammassakatāññaṃ uttarapadalopena “**kamma**”ti vuttanti āha “**kammanti kammassakatājānanapañña**”ti. **Tāni cevā**ti pubbe vuttahatthi-ādīni ceva. **Satta ratanānī**ti muttādīni satta ratanāni. **Ca**-saddena rañño upabhogabhūtaṃ vatthaseyyādīnaṃ saṅgaho. **Rañño anucchavikānī**ti rañño paribhuñjanayogyāni. **Sabbesanti** “rājārahānī”ti-ādīnā vuttānaṃ sabbesaṃyeva ekajjhaṃ **gahaṇaṃ**. Buddhānaṃ parisā nāma odhiso, anodhiso ca samitapāpā, tathatthāya paṭipannā ca hotīti vuttaṃ “**samaṇānaṃ koṭṭhāsabhūtā catasso parisā**”ti.

Sippādivācananti sippānaṃ¹ sikkhāpanaṃ. Pāliyaṃpi hi “vāceta”ti vācanasīsenā sikkhāpanaṃ dassitaṃ. **Ukkuṭikāsananti** taṃtaṃveyyāvaccakaraṇena ukkuṭikassa nisajjā. Payojanavasena gehato gehaṃ gāmato gāmaṃ jaṅghāyo kilametaṃ pesanaṃ **jaṅghapesanikā**. **Likhivā pātitaṃ viya hoti** aparipuṇṇabhāvato. **Anupubba-uggatavaṭṭitanti** gopphakaṭṭhānato paṭṭhāya yāva jāṇupadesā maṃsūpacayassa anukkamena samantato vaḍḍhitattā anupubbena uggataṃ hutvā suvaṭṭitaṃ. **Eṇijaṅghalakkhaṇanti** saṅṭhānamattena eṇimigajaṅghāsadisajaṅghalakkhaṇaṃ.

1. Sippādīnaṃ (Ka)

215. “**Yatupaghātāyā**”ti ettha **ta-kāro** padasandhikaro, anunāsikalopena niddesoti āha “**yan**”ti-ādi. “Uddhaggalomā **sukhumattacotthatā**”ti vuttattā codakena “kim pana aññena kammena aññaṃ lakkhaṇaṃ nibbattatī”ti codito, ācariyo “na nibbattatī”ti vatvā “yadi evaṃ idha kasmā lakkhaṇantaram kathitan”ti antolīnameva codanaṃ pariharanto “**yaṃ pana nibbattatī -pa- idha vuttan**”ti āha. Tattha **yaṃ pana nibbattatī** yaṃ lakkhaṇaṃ vuccamānalakkhaṇanibbattakena kammunā nibbattati. **Taṃ anubyañjanaṃ hotī**ti taṃ lakkhaṇaṃ vuccamānassa lakkhaṇassa anukūlalakkhaṇaṃ nāma hoti. **Tasmā** tena kāraṇena **idha** eṇijaṅghalakkhaṇakathane “uddhaggalomā **sukhumattacotthatā**”ti lakkhaṇantaram **vuttan**.

Sukhumacchavilakkhaṇavaṇṇanā (12)

216. **Samitapāpaṭṭhena samaṇaṃ**, na pabbajjāmattena. **Bāhitapāpaṭṭhena brāhmaṇaṃ**, na jātimattena.

Mahantānaṃ atthānaṃ pariggaṇhanato mahatī paññā etassāti **mahāpañño**. Sesapadesupi eseva nayoti āha “**mahāpaññādīhi samannāgatoti attho**”ti. **Nānatthanti** yāhi mahāpaññādīhi samannāgatattā bhagavā “mahāpañño”ti-ādinā kittiyati, tāsāṃ mahāpaññādīnaṃ idaṃ nānattaṃ ayaṃ vemattatā.

Yassa kassaci visesato arūpadhammassa mahattaṃ nāma kiccasiddhiyā veditabbanti tadassā kiccasiddhiyā dassento “**mahante sīlakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā**”ti-ādimāha. Tattha hetumahantatāya, paccayamahantatāya, nissayamahantatāya, pabhedamahantatāya, kiccamahantatāya, phalamahantatāya, ānisaṃsamahantatāya ca sīlakkhandhassa mahantabhāvo veditabbo. Tattha **hetu** alobhādayo. **Paccayo** hirottappasaddhāsativīriyādayo. **Nissayo** sāvaka bodhipacceka bodhisammāsambodhiniyatatā, taṃsamaṅgino ca purisavisesā. **Pabhedo** cārittavārittādivibhāgo. **Kiccaṃ** tadanāgādivasena paṭipakkhavidhamanaṃ. **Ānisaṃso** piyamaṇapatādi. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge**¹, **ākaṅkheyyasuttā**dīsū² ca āgatanayeneva veditabbo. Iminā

1. Visuddhi 1. 7 piṭṭhe.

2. Ma 1. 39 piṭṭhe.

nayena **samādhikkhandhā** dīnampi mahantatā yathārahaṃ vitthāretvā
 veditabbā. **Ṭhānāṭhānānaṃ** pana mahāvisayatāya, sā **bahudhāhukasutte**
 āgatanayena veditabbā. **Vihārasamāpattiyo**
 samādhikkhandhaniddhāraṇanayena veditabbā. **Ariyasaccānaṃ**
 Sakalasāsanasaṅghato, so saccavibhaṅga¹ taṃsaṃvaṇṇanāsu² āgatanayena,
satipaṭṭhānādīnaṃ satipaṭṭhānavibhaṅgādīsu³, taṃsaṃvaṇṇanāsu⁴ ca
 āgatanayena, **sāmaññaphalānaṃ** mahato hitassa, mahato sukhasa, mahato
 atthassa mahato yogakkhemassa nibbattibhāvato, santapaṇītanipuṇa-
 atakkāvacarapaṇḍitavedanīyabhāvato ca, **abhiññānaṃ** mahāsambhārato,
 mahāvisayato, mahākiccato, mahānubhāvato, mahānibbattito ca, **nibbānassa**
 madanimmadanādīmahattasiddhito mahantatā veditabbā.

Puthupaññāti etthāpi vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayaṃ pana
 vireso—**nānākhandhesu ñāṇaṃ pavattatī** “ayaṃ rūpakkhandho nāma -pa-
 ayaṃ viññāṇakkhandho nāma”ti evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ
 nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tesupi “ekavidhena rūpakkhandho,
 ekādasavidhena rūpakkhandho. Ekavidhena vedanākkhandho, bahuvadhena
 vedanākkhandho. Ekavidhena saññākkhandho. Ekavidhena
 saṅkhārakkhandho. Ekavidhena viññāṇakkhandho, bahuvadhena
 viññāṇakkhandho”ti evaṃ ekekassa khandhassa atītādibhedavasenāpi
 nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tathā “idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma
 -pa- idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatanaṃ kāmāvacarā, dve
 catubhūmakā”ti evaṃ āyatanaṇaṃ nānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.
Nānādhātūsūti “ayaṃ cakkhudhātu nāma -pa- ayaṃ manoviññāṇadhātu
 nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve dhātuyo catubhūmikā”ti evaṃ
 nānādhātūso ñāṇaṃ pavattati, tayidaṃ upādinnakadhātūvasena vuttaṃ.
 Paccakabuddhānampi hi dvinnāṇaṃ aggasāvakaṇaṃ upādinnakadhātūso
 evaṃ nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati, taṅca kho ekadesatova, na
 nippadesato. Anupādinnakadhātūnaṃ pana lakkhaṇādīmattameva jānanti, na
 nānākaraṇaṃ. Sabbaññubuddhānaṃ eva pana “imāya nāma dhātuyā
 ussannattā imassa rukkhasa khandho seto, imassa kāḷo, imassa maṭṭho,
 imassa

1. Abhi 2. 104 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 200 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 78 piṭṭhe.

4. Abhi-Ṭṭha 2. 204 piṭṭhe.

bahalattaco, imassa tanutaco. Imassa pattam̄ vaṇṇasaṅghānādivasena evarūpaṃ. Imassa pupphaṃ nīlaṃ, imassa pītakaṃ, lohitaṃ, odātaṃ, sugandhaṃ, duggandhaṃ. Phalaṃ khuddakaṃ, mahantaṃ, dīghaṃ, gaṭṭaṃ, susaṅghānaṃ, dussaṅghānaṃ, maṭṭhaṃ, pharusaṃ, sugandhaṃ, duggandhaṃ, madhuraṃ, tittakaṃ, ambilaṃ, kaṭukaṃ, kasāvaṃ. Kaṇṭako tikhiṇo, atikhiṇo, ujuko, kuṭilo, kaṇho, nīlo, odāto hotī”ti dhātunānattaṃ paṭicca nāṇaṃ pavattati.

Nānāpaṭiccasamuppādesūti ajjhatabhiddhābhedato ca nānāpabhedesu paṭiccasamuppādaṅgesu. Avijjādi-aṅgāni hi paccekaṃ paṭiccasamuppādasaññitāni. Tenāha **saṅkhārapītake** “dvādasa paccayā dvādasa paṭiccasamuppādā”ti. **Nānāsuññatamanupalabbhesūti** nānāśabhāvesu nīccasārādivirahitesu suññatabhāvesu tato eva itthipurisa-attattaniyādivasena anupalabbhanasabhāvesu pakāresu. **Ma-kāro** hettha padasandhikaro. **Nānā-atthesūti** atthapaṭisambhidāya visayabhūtesu paccayuppannādivasena nānāvidhesu atthesu. **Dhammesūti** dhammapaṭisambhidāya visayabhūtesu paccayādivasena nānāvidhesu dhammesu. **Niruttisūti** tesamīyeva atthadhammānaṃ niddhāraṇavacanasaṅkhātesu nānāniruttisu. **Paṭibhānesūti** atthapaṭisambhidādāsu visayabhūtesu “imāni nāṇāni idamatthajotakāni”ti¹ tathā tathā paṭibhānato upaṭiṭṭhanato “paṭibhānāni”ti laddhanāmesu nānāñāṅgesu. **“Puthunānāsīlakkhandhesū”**ti-ādāsu sīlassa puthuttaṃ vuttameva, itaresaṃ pana vuttanayānusārena suviññeyyattā pākaṭameva. Yaṃ pana abhinnaṃ ekameva nibbānaṃ, tattha upacāravasena puthuttaṃ gahetabbanti āha **“puthujjanasādhāraṇe dhamme samatikkammā”**ti, tenassa madanimmadanādi-pariyāyena puthuttaṃ paridīpitaṃ hoti.

Evam̄ visayavasena paññāya mahattaṃ, puthuttaṃ dassetvā idāni sampayuttadhammasena hāsabhāvaṃ, pavatti-ākāravasena javanabhāvaṃ, kiccavasena tikkhādibhāvaṃ dassetuṃ **“katamā hāsapaññā”**ti-ādi vuttam̄. Tattha **hāsabahuloti** pītibahulo. Sesapadāni tasseva vevacanāni. **Sīlaṃ paripūretīti** haṭṭhapahaṭṭho udaggudaggo hutvā ṭhapetvā indriyasamvaram̄ tassa visum̄ vuttattā anavasesasīlaṃ paripūreti. Pītisomanassasahagatā hi paññā abhirativasena ārammaṇe phullitavikasitā

1. Abhi 2. 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315 piṭṭhādāsu.

viya pavattati, na evaṃ upekkhāsahagatā. Puna **sīlakkhandhanti** ariyasīlakkhandhamāha. “**Samādhikkhandhan**”ti-ādīsupi eseva nayo.

Sabbaṃ taṃ rūpaṃ aniccato khippaṃ javatīti yā rūpadhamme “aniccā”ti sīghavegena pavattati, paṭipakkhadūrabhāvena pubbābhisankhārassa sātīsayattā indena viṣaṭṭhāvajiraṃ viya lakkhaṇaṃ avirajjhantī adandhāyantī rūpakkhandhe aniccakalakkhaṇaṃ vegasā paṭivijjhanti, sā javanapaññā nāmāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Evaṃ lakkhaṇārammaṇikavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetvā balavavipassanāvasena dassetuṃ “**rūpan**”ti-ādī vuttaṃ. Tattha **khayaṭṭhenāti** yattha yattha uppajjati, tattha tattheva bhijjanato khayasabhāvattā. **Bhayaṭṭhenāti** bhayānakabhāvato. **Asāraṇakāṭṭhenāti** asāraṇabhāvato attasāravirahato, niccasārādivirahato ca. **Tulayitvāti** tulanabhūtāya vipassanāpaññāya tuletivā. **Tīrayitvāti** tāya eva tīraṇabhūtāya tīrayitvā. **Vibhāvayitvāti** yāthāvato pakāsetvā paccakkhaṃ katvā. **Vibhūtaṃ katvāti** pākaṭaṃ katvā. **Rūpanirodheti** rūpakkhandhanirodhahetubhūte **nibbāne** ninnapaṇapabbhārahāvena. Idāni sikhāppattavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetuṃ puna “**rūpan**”ti-ādī vuttaṃ. “Vuṭṭhānagāminivipassanāvasenā”ti keci.

Ñāṇassa tikkhabhāvo nāma savisesaṃ paṭipakkhapahānena vedītabboti “khippaṃ kilese chīdatīti tikkhapañña”ti vatvā te pana kilese vibhāgena dassento “**uppannaṃ kāmavitakkaṃ**”ti-ādīmāha. Tikkhapañño khippābhiñño hoti, paṭipadā cassa na calatīti āha “**ekasmīṃ āsane cattāro ariyamaggā -pa-adhigatā hontī**”ti-ādī.

“Sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, saṅkhatā paṭīccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā”ti yāthāvato dassanena saccappaṭivedho ijjhanti, na aññathāti kāraṇamukhena nibbedhikapaññaṃ dassetuṃ “**sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hotī**”ti-ādī vuttaṃ. Tattha **ubbegabahuloti** vuttanayena sabbasaṅkhāresu abhiṇhapavattasaṃvego. **Uttāsabahuloti** ñāṇuttāsavasena sabbasaṅkhāresu bahuso utrāsamānaso, etena ādīnavānupassanāmāha. “**Ukkaṇṭhanabahulo**”ti pana iminā

nibbidānupassanamāha, “**aratibahulo**”ti-ādinā tassā eva aparāparuppattim.
Bahimukhoti sabbasaṅkhārato bahibhūtaṃ nibbānaṃ uddissa
 pavattañāṇamukho, tathā vā pavattitavimokkhamukho. Nibbijjhanam
nibbedho, so etissā atthi, nibbijjhatīti vā **nibbedhikā**, sā eva paññā
nibbedhikapaññā. Yam panettha atthato avibhattam, tam heṭṭhā vuttanayattā,
 uttānatthattā ca suviññeyyameva.

217. **Pabbajitam upāsītā**ti ettha yādisam pabbajitam upāsato
 paññāpaṭilābho hoti, tam dassetuṃ “**paṇḍitam pabbajitan**”ti vuttam.
Upāsanañcettha upaṭṭhānavasena icchitam, na upanīdanamattenāti āha
 “**payirupāsītā**”ti. **Atthanti** hitam. **Abbhantaram karitvā**ti abbhantaragataṃ
 katvā. Tenāha “**atthayuttan**”ti. Bhāvanapūmsakaniddeso cāyam,
 hitūpasañhitam katvāti attho. **Antara**-saddo vā cittapariyāyo “yassantarato
 na santi kopā”ti-ādīsu¹ viya, tasmā **atthantaroti** hitajjhāsayoti attho.

Paṭilābhatthāya gatenāti paṭilābhatthāya pavattena,
 paṭilābhasamvattaniyenāti attho. **Uppāde ca nimitte ca chekā**ti
 uppādaividhimhi ceva nimittavidhimhi ca kusalā.
 Uppādanimittakovidatāsīsena cettha lakkhaṇakosallameva dasseti. Atha vā
 sesalakkhaṇānaṃ nibbattiyā buddhānaṃ, cakkavattīnaṃca uppādo anumīyati,
 yāni tehi laddhabba-ānisaṃsāni nimittāni, tasmim **uppāde ca nimitte ca**
 anuminanādivasena **chekā** nipuṇāti attho. **Ñatvā passissatī**ti nāṇena jānitvā
 passissatī, na cakkhuvīññānenāti adhippāyo.

Atthānusāsānīsūti² atthānaṃ hitānaṃ anusāsānīsu. Yasmā
 anathapaṭivajjanapubbikā sattānaṃ atthapaṭipatti, tasmā anathopi
 paricchijjagahetabbo, jānitabbo cāti vuttam “**atthānattham pariggāhakāni**
ñāṇāni”ti, yato “āyupāyakosallam viya apāyakosallampi icchitabban”ti
 vuttam.

1. Khu 1. 100 piṭṭhe Udāne.

2. Atthānusāsānesu (Aṭṭhakathāyam)

Suvaṇṇavaṇṇalakkhaṇavaṇṇanā (13)

218. Paṭisaṅkhānabalena kodhavinayena **akkodhano**, na bhāvanābalenāti dassetuṃ “**na anāgāmimaggenā**”ti-ādi vuttaṃ. **Evaṃ akkodhavasikattāti** evaṃ maghamāṇavo viya na kodhavasam gatattā. **Nābhisajjīti** kujjhanavaseneva na abhisajji. Yañhi kodhassa uppattiṭṭhānabhūte ārammaṇe upanāhassa paccayabhūtaṃ kujjhanavasena abhisajjanaṃ, taṃ idhādhippetam, na lubbhanavasena. Tenāha “**kuṭilakaṇṭako viyā**”ti-ādi. So hi yattha laggati, taṃ khobhento eva laggati. **Tattha tatthāti** tasmim tasmim mammatṭhāne. **Mammanti** phuṭṭhamattepi rujjanaṭṭhānaṃ. **Pubbuppattikoti** paṭhamuppanno. **Tato balavataro byāpādo** laddhāsevanatāya cittassa byāpajjanato. **Tato balavatarā patitthiyanāti** sātisayaṃ laddhāsevanatāya tato byāpādāvattāyapi balavatarā patitthiyanā paccatthikabhāvena thāmappattito.

Sukhumattharaṇādīti ādi-saddena paṇītabhojanīyādīnampi saṅgaho datṭhabbo bhojanadānassapi vaṇṇasampadānimittabhāvato. Tenāha bhagavā “bhojanaṃ bhikkhave dadamāno dāyako paṭiggāhakānaṃ -pa- āyumi deti, vaṇṇam deti”ti¹. Tathā ca vakkhati “āmisadānena vā”ti.

219. **Abhivissajjesīti** adāsi. **Devoti** megho, pajjunno eva vā. **Varataroti** uttamataro. Pabbajjāya visadisāvattādibhāvato na pabbajjāti **apabbajjā**, gihibhāvo. Acchādenti kopīnaṃ paṭicchādenti etehīti acchādanāni, nivāsanāni, tesam **acchādanānañceva** sesavatthānañca kojavādi-**uttamapāvuraṇānañca**. **Vināsoti** katassa kamma avipaccitvā vināso.

Kosohitavatthaguyhalakkhaṇavaṇṇanā (14)

220. **Samānetāti** sammadeva ānetā samāgametā. **Rajje patitṭhitena sakkā kātum** bahubhatikasēva ijjanato. Kattā nāma natthīti vajjam paṭicchādenti ānetvā sambandho, karonti vajjapaṭicchādanakammanti vā. Nanu vajjapaṭicchādanakammaṃ nāma sāvajjanti? Saccam sāvajjam

1. Am 2. 35 piṭṭhe.

samkiliṭṭhacittena paṭicchādentassa, idaṃ pana asamkiliṭṭhacittena parassa uppajjanaka-anatthaṃ parihaṇavasena pavattaṃ adhippetam.

“**Nāṭisaṅgahaṃkarontenā**”ti etena nāṭatthacariyāvasena taṃ kammaṃ pavattatīti dasseti.

221. **Amittatāpanā**ti amittānaṃ tapanasīlā, amittatāpanaṃ hotu vā mā vā evaṃsabhāvāti attho. Na hi cakkavattino puttānaṃ amittā nāma keci honti, ye te bhaveyyuṃ, cakkānubhāveneva sabbepi khattiyādayo anuvattakā tesam bhavanti.

Paṭhamabhānavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Parimaṇḍalādilakkhaṇavaṇṇanā (15-16)

222. **Samanti** samānaṃ. **Tena tena** loke viññātaguṇena **samaṃ** samānaṃ **jānāti**, yato tattha paṭipajjanavidhināva itarasmaṃ paṭipajjati. **Sayaṃ jānātī**ti aparaneyyo hutvā sayameva jānāti. **Purisaṃ jānātī**ti vā “ayaṃ seṭṭho, ayaṃ majjhimo, ayaṃ nihīno”ti taṃ taṃ purisaṃ yāthāvato jānāti. **Purisavisesaṃ jānātī**ti tasmaṃ tasmaṃ purise vijjamānaṃ visesaṃ jānāti, yato tattha tattha anurūpadānapadānādipaṭipattiyā yuttapattakārī hoti. Tenāha “**ayamidamarahatī**”ti-ādi.

Sampattiapaṭilābhatṭhenāti diṭṭhadhammikādisampattīnaṃ paṭilābhāpanaṭṭhena. **Samaṃsāṅgahakammaṃ**ti samaṃ jānitvā tadanurūpaṃ tassa tassa saṅgaṇhanakammaṃ.

223. **Tulayitvā**ti tīrayitvā. **Paṭivicinitvā**ti vīmaṃsitvā. Nipuṇayogato **nipuṇā**, ativiya nipuṇā **atinipuṇā**, sā pana tesam nipuṇatā saṅhasukhumā paññāti āha “**sukhumapaññā**”ti.

Sīhapubbaddhakāyādilakkhaṇavaṇṇanā (17-18-19)

224. **Khemakāmoti** anupaddavakāmo. Kammassakatāññaṃ sattānaṃ vadḍhi-āvahaṃ sabbasampattividhāyakanti āha “**paññāyāti kammassakatāpaññāyā**”ti.

Samantaparipūrānīti samantato sabbabhāgehi paripuṇṇāni. Tato eva **ahīnāni** anūnāni. **Dhanādīhī**ti dhanadhaññādīhi.

225. **Okappanasaddhā** saddheyavattum okkanditvā pakkhanditvā saddahanasaddhā. Sā eva pasādanīyavattusmimpi abhippasīdanavasena pavattiyā **pasādasaddhā**. **Pariyattisavanenā**ti sattānam hitasukhāvahāya pariyattiyā savanena. Dhāraṇaparicayādīnam tammūlakattā tathā vuttam. **Etesanti** saddhādīnam. Saha hānadhammenāti **sahānadhammo**, na sahānadhammoti **asahānadhammo**, tassa bhāvo asahānadhammatā, tam **asahānadhammatam**, aparihānīyasabhāvanti attho.

Rasaggasaggitālakkhaṇavaṇṇanā (20)

226. **Tilaphalamattampi** bhojanam. **Sabbattha pharātī**ti sabbā rasāharaṇīyo anussarantam sabhāvena sabbasmim kāye pharati. **Samā hutvā vahantī**ti avisamā ujukā hutvā pavattanti.

Ārogyakaraṇakammanti arogabhāvakaram sattānam aviheṭṭhanakammam. Madhurādibhedam rasam gasati harati etehi, sayameva vā tam gasanti gilanti anto pavesentīti **rasaggasā**, rasaggasānam aggā **rasaggasaggā**, te ettha santīti **rasaggasaggī**, tadeva lakkhaṇam. Bhavati hi abhinnepi vatthusmim taggatavisesāvabodhanattham bhinnam viya katvā vohāro yathā “silāputtakassa sarīran”ti. Rasaggasaggitāsāṅkhātam vā lakkhaṇam **rasaggasaggilakkhaṇam**.

227. **Vadha**-saddo “attānam vadhitvā vadhitvā rodātī”ti-ādīsu¹ bādhanatthopi hotīti tato visesanattham “**māraṇavadhenā**”ti vuttam, māraṇasaṅkhātena vadhenāti attho. Bādhanattho eva vā **vadha-saddo**, māraṇena, bādhanena cāti attho. **Ubbādhanāyā**ti bandhanāgāre pakkhipitvā uddham uddham bādhanena. Tenāha “**bandhanāgārappavesanē**”ti.

Abhinīlanettādīlakkhaṇavaṇṇanā (21-22)

228. **Viṣaṇanti** kujjhanavasena vinisaṭam katvā. Tenāha “**kakkaṭako viyā**”ti-ādī. **Viṣācī**ti virūpam sācitakam, vijimhanti attho. Tenāha

1. Vi 2. 364 piṭṭhe.

“**vaṅkakkhikoṭiyā**”ti, kuṭila-akkhikoṭipātenāti attho. **Viceyya pekkhitāti** ujukaṃ anoloketvā diṭṭhipātaṃ vicāretvā oloketvā. Tenāha “**yo kujjhivā**”ti-ādi. **Paroti** kujjhito. **Na oloketi** taṃ sammukhā gacchantāṃ kujjhivā na oloketi, parammukhā. **Viteyyāti** virūpaṃ tiriyaṃ, viññūnaṃ olokanakkamaṃ vītikkamitvāti attho. Jimhaṃ anoloketvā ujukaṃ olokanāṃ nāma kuṭilabhāvakarānaṃ pāpadhammānaṃ abhājana-ujukatacittasseva hotīti āha “**ujumano hutvā ujum pekkhitā**”ti. Yathā ca ujum pekkhitā hotīti ānetvā sambandho. **Pasaṭanti** ummīlanavasena sammadeva patthaṭaṃ. **Vipulaṃ vitthatanti** tasseva vevacanaṃ. Piyāṃ piyāyitabbaṃ dassanaṃ olokanāṃ etassāti **piyadassano**.

Kāṇoti akkhīni nimmīletvā pekkhanako. **Kākakkhīti** kekarakkho. **Vaṅkakkhīti** jimhapekkhanako. **Āvilakkhīti** ākuladiṭṭhipāto. Nīlapītalohitasetakāḷavaṇṇānaṃ vasena **pañcavaṇṇo**. Tattha pītalohitavaṇṇā setamaṇḍalagatarājivasena, nīlasetakāḷavaṇṇā pana taṃtaṃmaṇḍalavaseneva veditabbā. “**Pasādoti** pana tesāṃ vaṇṇānaṃ pasannākāraṃ sandhāya vuttan”ti keci. **Pañcavaṇṇo pasādoti** pana yathāvuttapañcavaṇṇaparivāro, tehi vā paṭimaṇḍito pasādoti attho. **Nettasampattikarānīti** “pañcavaṇṇapasādātā, tirohitavidūragatadassanasamatthatā”ti evamādicakkhusampadāya kāraṇāni¹. **Lakkhaṇasatthe yuttāti** lakkhaṇasatthe āyuttā sukusalā.

Uṇhīsāsīsalakkhaṇavaṇṇanā (23)

230. **Pubbaṅgamoti** ettha pubbaṅgamatā nāma pamukhatā, jeṭṭhaseṭṭhakabhāvo bahujanassa anuvattanīyatāti āha “**gaṇajetṭhako**”ti-ādi.

Pubbaṅgamatāti pubbaṅgamassa kammaṃ. Yassa hi kāyasucaritādikammaṃ vasena mahāpuriso bahujanassa pubbaṅgamo ahoṣi, tadassa kammaṃ “pubbaṅgamatā”ti adhippetāṃ, na pubbaṅgamabhāvo. Tenāha “**idha kammaṃ nāma pubbaṅgamatā**”ti.

1. Kāraṇāni (?)

Pītipāmojjena paripuṇṇasīsoti pītiyā, pāmojjena ca sampuṇṇapaññāsīso bahulaṃ somanassasahagataññāṣasampayuttacittasamaṅgī eva hutvā **vicarati**. **Mahāpurisoti** mahāpurisajātiko.

231. **Bahujananti** sāmi-atthe upayogavacananti āha “**bahujanassā**”ti. Paribhuñjanaṭṭhena **paṭibhogo**, upayogavatthu paṭibhogo, tassa hitāti **paṭibhogiyā**. Desakālaṃ ñatvā tadupakaraṇūpaṭṭhānādiv~~veyyāvaccakarā~~ **sattā**. **Abhiharantīti** byāharanti. Tassa tassa veyyāvaccassa paṭiharaṇato pavattanakaraṇato **paṭihāro**, veyyāvaccakaro, tassa bhāvo **paṭihārakanti** āha “**veyyāvaccakarabhāvan**”ti. Visavanaṃ **visavo**, kāmakāro vasiṭā, so etassa atthīti **visavīti** āha “**ciṇṇavasī**”ti.

Ekekalomatādilakkhaṇavaṇṇanā (24-25)

232. **Upavattatīti** anukūlabhāvaṃ upecca vattati. Tenāha “**ajjhāsayaṃ anuvattatī**”ti.

Ekekalomalakkhaṇanti ekekasmim lomakūpe ekekalomatālakkhanaṃ. **Ekekehi lomehīti** aññesaṃ sarīre ekekasmimpi lomakūpe anekānipi lomāni uṭṭhahanti, na Tathāgatassa. Tehi puna paccekaṃ lomakūpesu ekekeheva uppannehi kuṇḍalāvattehi padakkhiṇāvattakajātehi nicitaṃ viya sarīraṃ hotīti vuttaṃ “**ekekalomūpacitaṅgavā**”ti.

Cattālisādilakkhaṇavaṇṇanā (26-27)

234. **Abhinditabbaparisoti** parehi kenaci saṅgahena saṅgahetvā, yuttikāraṇaṃ dassetvā vā na bhinditabbaparisō.

Apisuṇavācāyāti upayogathe sāmivacanaṃ, pesuññassa paṭipakkhabhūtaṃ kusalakammaṃ. Pisuṇā vācā etassāti **pisuṇavāco**, tassa **pisuṇavācassa** puggalassa. **Aparipuṇṇāti** cattārīsato ūnabhāvena na paripuṇṇā. **Viralāti** savivarā.

Pahūtajivhādilakkhaṇavaṇṇanā (28-29)

236. **Ādeyyavācoti** ādaragāravavasena ādātābbavacano. “Evametan”ti **gahetābbavacano** sirasā sampañcchikasāsano.

Baddhajivhāti yathā sukhena parivattati, evaṃ sirādihi palibuddhajivhā. **Gūlhajivhāti** rasabahalatāya gūlhagaṇḍasadisajivhā. **Dvijivhāti** agge kappabhāvena dvidhābhūtajivhā. **Mammanāti** apparippuṭatalāpā. Kharapharusakakkasādivasena **saddo bhijjati** bhinnakāro hoti. Vicchinditvā pavattassaratāya **chinnassarā vā**. Anekākāratāya **bhinnassarā vā**. Kākassa viya amanuññassaratāya **kākassarā vā**. **Madhuroti** iṭṭhe¹ kammaphalena vatthuno suvisuddhattā. **Pemaṇiyoti** pītisañjanano, piyāyitabbo vā.

237. **Akkosayuttattāti** akkosupasañhitattā akkosavatthusahitattā. **Ābādhakarinti** ghaṭṭanavasena paresaṃ pīḷāvahaṃ. Bahuno janassa avamaddanato, pamaddābhāvakaraṇato vā **bahujanappamaddanaṃ**. **Abālḥanti** vā ettha a-kāro vuddhi-attho “asekkhā dhammā”ti-ādīsu² viya, tasmā ativiyaḥāṃ pharusāṃ **giranti** evamettha attho veditabbo. **Nabhaṇīti** cettha “na abhaṇi nabhaṇī”ti saralopena niddeso. **Susaṃhitanti** suṭṭhu saṃhitāṃ. Kena pana suṭṭhu saṃhitāṃ? “Madhuran”ti anantameva vuttattā madhuratāyāti viññāyati, kā panassa madhuratāti āha “**suṭṭhu pemaṣaṇhitaṇ**”ti. Upayogaputhuttavisayoyaṃ **vācā**-saddoti āha “**vācāyo**”ti, sā cassā upayogaputhuttavisayatā “hadayagāminiyo”ti padena samānādhikaraṇatāya daṭṭhabbā. “**kaṇṇasukhaṇ**”ti pāṭhe bhāvanapuṃsakaniddesoyanti dassetuṃ “**yathā**”ti-ādi vuttaṃ. **Vedayathāti** kālavipallāsenāyaṃ niddesoti āha “**vedayitthā**”ti. **Brahmassaratanti** seṭṭhassarataṃ, brahmuno sarasadisassarataṃ vā. **Bahūnaṃ bahunti** bahūnaṃ janānaṃ bahuṃ subhaṇṇitanti yojanā.

Sīhahanulakkhaṇavaṇṇanā (30)

238. **Appadhamsikoti** appadhamsiyo. **Ya**-kāraṣa hi **ka**-kāraṃ katvā ayaṃ niddeso yathā “niyyānikā dhammā”ti³. **Guṇatoti** attanā adhigatagaṇato. **Ṭhānatoti** yathāṭhitaṭṭhānantarato.

1. Iṭṭhena (?)

2. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 13 piṭṭhe.

Palāpakathāyāti samphappalāpakathāya. **Antopaviṭṭhahanukā** ekato, ubhato vā saṃkucitavisukā. **Vaṅkahanukā** ekapassena kuṭilavisukā. **Pabbhārahanukā** purato olambamānavisukā.

239. **Vikiṇṇavacanā** nāma samphappalāpino, tappaṭikkhepena **avikiṇṇavacanā** mahābodhisattā. Vācā eva tadatthādhigamupāyatāya “**byappatho**”ti vuttāti āha “**avikiṇṇa -pa- vacanapatho assā**”ti. “**Dvīhi dvīhi**”ti nayidamāmedītavacanāṃ asamānādhikaraṇato, atha kho dvīhi diguṇatādassananti āha “**dvīhi dvīhīti catūhī**”ti. Tasmā “**dvidugamā**”ti catugamā vuttāti āha “**catuppadānan**”ti. **Tathāsabhāvoti** yathāssa vuttanayena kenaci appadhamsiyatā hoti guṇehi, tathāsabhāvo.

Samadantādilakkhaṇavaṇṇanā (31-32)

240. Visuddhasīlacāratāya parisuddhā samantato, sabbathā vā suddhā puggalā parivārā etassāti **parisuddhaparivāro**.

241. **Pahāsīti** tadaṅgavasena, vikkhambhanavasena ca pariccaji. Tidivaṃ tāvatimsabhavanāṃ purāṃ nagaraṃ etesanti **tidivapurā**, tāvatimsadevā, tesāṃ varo tidivapuravaro, indo. Tena **tidivapuravarena**. Tenāha “**sakkenā**”ti. Lapanti kathenti etenāti **lapanāṃ**, mukhanti āha “**lapanajanti mukhajan**”ti. Suṭṭhu dhavalatāya **sukkā**, īsakampi asaṃkiliṭṭhatāya **suci**, sundarasaṅṭhānatāya suṭṭhu bhāvanato¹, vipassanato ca **sobhanā**. Kāmaṃ janānaṃ manussānaṃ nivāsanaṭṭhānādibhāvena patiṭṭhābhūto desaviseso “**janapado**”ti vuccati, idha pana saporivāraceutumahādīpasaññito sabbo padeso tathā vuttoti āha “**cakkavāḷaparicchinno janapado**”ti. Nanu ca yathāvutto padaso samuddaparicchinno, na cakkavāḷapabbataparicchinnoti? So padeso cakkavāḷaparicchinnoti hotīti tathā vuttaṃ, ye vā samuddanissitā, cakkavāḷapādānissitā ca sattā, tesāṃ te te padesā patiṭṭhāti tepi saṅgaṇhanto “**cakkavāḷaparicchinno**”ti avoca. **Cakkavāḷaparicchinnoti** ca cakkavāḷena paricchinnoti evamettha attho daṭṭhabbo. **Tassāti** tassa cakkavattino.

1. Bhānato (?)

Puna **tassā**ti tassa janapadassa. **Bahujana sukhanti** ettha paccatabahuvacanalopena bahujanaggahaṇanti āha “**bahujanā**”ti. Yathā pana te hitasukhaṃ caranti, taṃ vidhiṃ dassetuṃ “**samānasukhadukkhā hutvā**”ti vuttaṃ. **Vigatapāpo**ti sabbaso samucchindanena viniddhutapāpadhammo. **Daratho** vuccati kāyiko, cetasiko ca pariḷāho. Tattha cetasikapariḷāho “vigatapāpo”ti imināva vuttoti āha “**vigatakāyikadarathakilamatho**”ti. Rāgādayo yasmiṃ santāne uppannā, tassa malīnabhāvakaṇṇena **malā**. Kacavarabhāvena **khilā**. Sattānaṃ mahānatthakarattā visesato doso **kalīti** vuttaṃ “**dosakalīnañcā**”ti. **Panūdehīti** samucchindanavasena sasantānato nīhārakehi, pajahanakehīti attho. Sesāṃ suviññeyyameva.

Ettha ca yasmā sabbesampi lakkhaṇānaṃ mahāpurisasantānagatapuññasambhārahetukabhāvena sabbāmyeva taṃ puññakammaṃ sabbassa lakkhaṇassa kāraṇaṃ visiṭṭharūpattā phalassa. Na hi abhinnarūpakāraṇaṃ bhinnasabhāvassa phalassa paccayo bhavituṃ sakkoti, tasmā yassa yassa lakkhaṇassa yaṃ yaṃ puññakammaṃ visesakāraṇaṃ, taṃ taṃ¹ vibhāgena dassenti ayaṃ desanā pavattā. Tattha yathā yādisaṃ kāyasucaritādipuññakammaṃ suppatiṭṭhitapādatāya kāraṇaṃ vuttaṃ, tādisameva “uñhisāsīsatāya kāraṇaṃ”ti na sakkā vuttuṃ daḷhasamādānatāvisiṭṭhassa tassa suppatiṭṭhitapādatāya kāraṇabhāvena vuttattā, itarassa ca pubbaṅgamatāvisiṭṭhassa vuttattā, evaṃ yādisaṃ āyatapaṇhitāya kāraṇaṃ, na tādisameva dīghaṅgūlitāya, brahmujugattatāya ca kāraṇaṃ visiṭṭharūpattā phalassa. Na hi abhinnarūpakāraṇaṃ bhinnasabhāvassa phalassa paccayo bhavituṃ sakkoti. Tattha yathā ekeneva kammunā cakkhādīnānindriyupattiyāṃ avatthābhedato, sāmattiyaḥhedato vā kammabhedo icchitabbo. Na hi yadavatthaṃ kammaṃ cakkhussa kāraṇaṃ, tadavatthameva sotādīnaṃ kāraṇaṃ hoti abhinnasāmattiyāṃ vā, tasmā pañcāyatanikattabhāvapatthanābhūtā purimanipphannā kāmataṇhā paccayavasena visiṭṭhasabhāvā kammaṃ visiṭṭhasabhāvaphalanibbattanasamatthatāsādhanavasena paccayo hotīti ekampi anekavidhaphalanibbattanasamatthatāvasena anekarūpatāṃ āpannaṃ viya hoti, evamidhāpi “ekampi pāṇātipātā

1. Tassa tassa taṃ taṃ (?)

veramaṇivasena pavattaṃ kusalakammaṃ āyatapaṇhitādīnaṃ tiṇṇampi lakkhaṇānaṃ nibbattaṃ hotī”ti vuccamānēpi na koci virodho. Tena vuttaṃ “so tassa kammaṃ katattā -pa- imāni tīṇi mahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhati”ti¹. Nānākammunā pana tesaṃ nibbattiyaṃ vattabbameva natthi, pāḷiyaṃ pana “tassa kammaṃ”ti ekavacananiddeso sāmāññavasenāti daṭṭhabbo. Evañca katvā satapuññalakkhaṇavacanaṃ samatthitaṃ hoti. “Imāni dve mahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhati”ti-ādīsupi eseva nayoti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Lakkhaṇasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

1. Dī 3. 122 piṭṭhe.

8. Singālasutta

Nidānavañṇanā

242. Pākārena parikkhittanti padaṃ ānetvā sambandho.

Gopuraṭṭālakayuttanti dvārapāsādena ceva tattha tattha pākāramatthake patiṭṭhāpita-aṭṭālakehi ca yuttaṃ. Veḷūhi parikkhittattā, abbhantare pupphūpagaphalūpagarukkhasañchannattā ca **nīlobhāsaṃ**. Chāyūdakasampattiyā, bhūmibhāgasampattiyā ca **manoramaṃ**.

Kālakavesenāti kalandakarūpena. **Nivāpanti** bhojanaṃ. **Tanti** uyyānaṃ.

“**Kho panā**”ti vacanālankāramattametanti **tena samayenāti** atthavacanaṃ yuttaṃ. **Gahapatimahāsāloti** gahapatibhūto mahāsāro, ra-kārassa la-kāraṃ katvā ayaṃ niddeso. Vibhavasampattiyā mahāsārappatto kuṭumbiko. “**Putto panassa assaddho**”ti-ādi aṭṭhuppattikoyaṃ suttanikkhepoti taṃ aṭṭhuppattiṃ dassetuṃ āraddhaṃ. Kammaphalasaddhāya abhāvena **assaddho**. Ratanattaye pasādābhāvena **appasanno**. **Evamāhāti** evaṃ idāni vuccamānākārena vadati.

Yāvajīvaṃ anussaraṇiyā hoti hitesitāya vuttā pacchimā vācāti adhippāyena. **Puthudisāti** visuṃ visuṃ disā, tā pana anekāti āha “**bahudisā**”ti.

243. “**Na tāva pavitṭho**”ti-ādīsu vattabbaṃ heṭṭhā vuttameva. **Na idānevāti** na imāya eva velāya. Kimcarahīti āha “**paccūsasamayepī**”ti-ādi. **Gihivinayanti** gihīnaṃ gahaṭṭhānaṃ vinayatantibhūtaṃ “gihinā evaṃ vattitabban”ti gahaṭṭhācārassa gahaṭṭhavattassa anavasesato imasmim sutte savisesaṃ katvā vuttattā. **Tathevāti** yathā buddhacakkhunā diṭṭhaṃ, tatheva passi. **Namassati** vattavasena kattabbanti gahetvā ṭhitattā.

Chadisādivañṇanā

244. **Vacanaṃ sutvāva cintesi** buddhānubhāvena, attasammāpaṇidhānanimittena puññabalena ca codiyamāno. **Na kira tā etāti tā**

cha disā etā idāni mayā namassiyamānā puratthimādikā na honti kirāti.
Nipātamattanti anattakabhāvaṃ tassa vadati. **Pucchāpadanti**
 pucchāvacaṇaṃ.

Bhagavā gahapatiputtena namassitabbā cha disā pucchito
 desanākusalatāya ādito eva tā akathetvā tassa tāva paṭipattiyā naṃ
 bhājanabhūtaṃ kātuṃ vajjanīyavajjanatthañceva sevitabbasevanatthañca
 ovādaṃ dento “**yato kho gahapatiputtā**”ti-ādinā desanaṃ ārabhi. Tattha
kammakilesāti kammabhūtā saṃkilesā. **Kilissantī**ti kiliṭṭhā malīnā viya ṭhitā,
 upatāpitā ca hontīti attho. **Tasmāti** kilissananimittatā. Yadipi surāpānaṃ
 pañcaverabhāvena upāsakehi parivajjanīyaṃ, tassa pana
 apāyamukhabhāvena parato vattukāmatāya pāṇātipātādike eva sandhāya
 “cattāro”ti vuttaṃ, na “pañcā”ti. “Visuṃ akammāpathabhāvato cā”ti apare.
 “Surāpānampi ‘surāmerayapānaṃ bhikkhave āsevitāṃ bhāvitāṃ
 bahulīkataṃ nirayasāmvattanikaṃ’ti-ādi¹ vacanato visuṃ
 kammāpathabhāvena āgataṃ. Tathā hi taṃ duccharitakammaṃ hutvā
 duggatigāmiṭṭhivattakabhāvena niyatan”ti keci, tesaṃ matena ekādasa
 kammāpathā siyuṃ. Tasmā yathāvuttessveva kammāpathesu
 upakāraḥkattasabhāgattavasena anuppaveso daṭṭhabboti “visuṃ
 akammāpathabhāvato cā”ti suvuttametāṃ. Surāpānassa
 bhogāpāyamukhabhāvena vattukāmatāya “cattāro”tveva avoca. Tiṭṭhati ettha
 phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **ṭhānaṃ**, hetūti āha “**ṭhānehīti kāraṇehī**”ti. Apenti
 apagacchanti, apeti vā etehīti **apāyā**, apāyānaṃ, apāyā eva vā mukhāni
 dvārānīti **apāyamukhāni**. **Vināsamukhānī**ti etthāpi eseva nayo.

Kiñcāpi “ariyasāvakaṃsā”ti pubbe sādharmaṇato vuttaṃ, visesato pana
 paṭhamāya bhūmiyaṃ ṭhitasseva vakkhamānanayo yujjati “**soti so**
sotāpanno”ti vuttaṃ. Pāpaka-saddo nihīnapariyāyoti “**lāmakehī**”ti vuttaṃ.
 Apāyadukkhaṃ, vaṭṭadukkhañca pāpentīti vā pāpakā, tehi **pāpakehi**. **Cha**
disā paṭicchādentoti tena tena bhāgena dissantīti “disā”ti saññite cha bhāge
 satte yathā tehi saddhim attano chiddaṃ na hoti, evaṃ paṭicchādentoti
 paṭisandhārento.

1. Am 3. 78 piṭṭhe.

Vijinanatthāyāti abhibhavanatthāya. Yo hi diṭṭhadhammikam, samparāyikañca anattam parivajjanavasena abhibhavati, tato eva tadubhayattham sampādeti, so ubhaya lokavijayāya paṭipanno nāma hoti paccatthikaniggaṇhanato, sakatthasampādanato ca. Tenāha “**ayañceva loko**”ti-ādi. Pāṇātipātādīni **pañca verāni** verappasavanato. **Āraddho hotīti** saṁsādhito hoti, tayidam saṁsādhanam kittisaddena idha sattānam cittatosanena, verābhāvāpādanena ca hotīti āha “**paritosito ceva nipphādito cā**”ti. Puna **pañca verānīti** pañca veraphalāni uttarapadalopena.

245. **Katamassāti** katame assa. **Kilesasampayuttatā kilesoti** tamyogato tamśadisaṁ vadati yathā “pītisukham paṭhamam jhānam¹, nīlam vatthan”ti ca. Sampayuttatā cettha tadekaṭṭhatāya veditabbā, na ekuppādādītāya. Evañca katvā pāṇātipātakammassa diṭṭhimānalobhādīhipi kiliṭṭhatā siddhā hoti, micchācārassa dosādīhi kiliṭṭhatā. Tenāha “**sakilesoyevā**”ti-ādi. Pubbe vutta-atthavasena pana sammukhenapi nesaṁ kilesapariyāyo labbhateva. **Etadatthaparidīpakamevāti** yo “pāṇātipāto kho”ti-ādinā vutto, etassa atthassa paridīpakameva. Yadi evaṁ kasmā puna vuttanti āha “**gāthābandhan**”ti, tassa atthassa sukhaggahaṇattham bhagavā gāthābandham avocāti adhippāyo.

Catuṭṭhānādivaṇṇanā

246. “Pāpakammaṁ karotī”ti kasmā ayamuddesaniddeso pavattoti antolīnacodanam sandhāya “**idam bhagavā**”ti-ādi vuttam. Sukkapakkhavasena hi uddeso kato, kaṇhapakkhavasena ca niddeso āraddho. **Kāra**keti pāpakammassa kārake. **Akāra**ko **pāka**to hoti yathā paṭipajjanto pāpam karoti nāma, tathā appaṭipajjanato. Saṁkilesadhammavivajjanapubbakam vodānadhammapaṭipatti-ācikkhanam idha desanākosallam. **Paṭhamataram kārakam dassento āha** yathā “vāmam muñca dakkhiṇam gaṇhā”ti².

1. Dī 1. 69; Ma 1. 214, 231, 239; Saṁ 1. 412; Am 1. 441; Am 2. 21; Vi 1. 5;

Abhi 1. 116; Abhi 2. 253 piṭṭhesu.

2. Abhi-Ṭṭha 1. 321 piṭṭhe.

Tathā hi bhagavā aṭṭhatimsa maṅgalāni dassento “asevanā ca bālānan”¹ti¹ vatvā “paṇḍitānañca sevanā”¹ti¹ avoca. **Chandāgatinti** ettha sandhivasena saralopoti dassento āha “**chandena pemena agatin**”ti. **Chandāti** hetumhi nissakkavacananti āha “**chandena**”ti. Chanda-saddo cettha taṇhāpariyāyo, na kusalacchandādi-pariyāyoti āha “**pemena**”ti. **Parapadesūti** “dosāgatim gacchanto”ti-ādīsu vākyesu. “**Eseva nayo**”ti iminā “dosena kopenā”ti evamādi-atthavacanam atidisati. **Mittoti** daḷhamitto, sambhattoti attho. **Sandiṭṭhoti** diṭṭhamattasahāyo. **Pakativeravasenāti** pakatiyā uppannaveravasena, cirakālānubandhavirodhavavasenāti attho. Tenevāha “**taṅkhaṇuppannakodhavasena vā**”ti. **Yaṃ vā taṃ vā** ayuttaṃ akāraṇaṃ **vatvā**. Visame corādi-ke, visamāni vā kāyaduccaritādāni samādāya vattanena nissito **visamanissito**.

Chandāgati-ādīni na gacchati maggeneva catunnampi agatigamanānaṃ pahinattā, **agatigamanānīti** ca tathāpavattā apāyagamanīyā akusalacittuppādā veditabbā agati gacchati etehīti.

Yassati tena kittiyatīti **yaso**, thutighoso. Yassati tena purecarānucarabhāvena parivāriyatīti **yaso**, parivāroti āha “**kittiyasopi parivārayasopi**”ti. **Parihāyatīti** pubbe yo ca yāvatake labbhati, tato parito hāyati parikkhayaṃ gacchati.

Cha apāyamukhādivaṇṇanā

247. Pūve bhājane pakkhipitvā tajjaṃ udakaṃ datvā madditvā katā **pūvasurā**. Evaṃ sesasurāpi. **Kiṇṇāti** pana tassā surāya bījaṃ vuccati, ye “surāmodakā”tipi vuccanti, te pakkhipitvā katā **kiṇṇapakkhittā**. Harītakīsāsapādinānāsambhārehi saṃyojitā **sambhārasaṃyuttā**. Madhukatālanālīkerādipuppharaso cirapārivāsiko **pupphāsavo**. Panasādiphalaraso **phalāsavo**. Muddikāraso **madhvāsavo**. Ucchuraso **gulāsavo**. Harītakāmalakakaṭukabhaṇḍādinānāsambhāraṇaṃ raso cirapārivāsiko **sambhārasaṃyutto**. **Taṃ sabbampīti** taṃ sabbam dasavidhampi.

1. Khu 1. 3, 319 piṭṭhesu.

Madakaraṇavasena majjaṃ pivantaṃ madayatīti katvā. Surāmerayamajje pamādaṭṭhānaṃ **surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ**. **Anu anu yogoti** punappunaṃ taṃsamaṅgitā. Tenāha “**punappunaṃ karaṇaṃ**”ti, aparāparaṃ pavattananti attho. **Uppannā ceva bhogā parihāyanti** pānabyasanena byasanakaraṇato. **Anuppannā ca nuppajjanti** pamattassa kammantesu ñāyakaṇābhāvato. **Bhogānanti** bhuñjitabbaṭṭhena “bhogā”ti laddhanāmānaṃ kāmagaṇānaṃ. Apāyamukhasaddassa attho heṭṭhā vutto eva. **Avelāyāti** ayuttavelāya. Yadā vicarato attharakkhādayo na honti. **Visikhāsu cariyāti** racchāsu vicaraṇaṃ.

Samajjā vuccati maho, yatthā naccānipi payojīyanti, tesāṃ dassanādi-atthaṃ tattha abhirativasena caraṇaṃ upagamaṇaṃ **samajjābhicaraṇaṃ**. **Naccādidassanavasenāti** naccādiṇaṃ dassanādivasenāti-ādisaddalopo daṭṭhabbo, dassanena vā savanampi gahitaṃ virūpekasesanayena. **Ālocanasabhāvātāya** vā pañcaviññāṇānaṃ savanakiriyāyapi dassanaṣṅkhepasambhavato “dassanavasena” icceva vuttaṃ. Idha cittālasiyatā akāraṇanti “**kāyālasiyatā**”ti vuttaṃ. **Yuttappayuttatāti** tappasutatā atirekataratāya.

Surāmerayassa cha ādīnavādivaṇṇanā

248. Sayāṃ daṭṭhabbanti **sandiṭṭhaṃ**, sandiṭṭhameva **sandiṭṭhikaṃ**, dhanajānisaddāpekkhāya pana itthiliṅgavasena niddeso, diṭṭhadhammikāti ayamettha atthoti āha “**idhalokabhāvinī**”ti. Samaṃ, sammā passitabbāti vā **sandiṭṭhikā**, pānasamakālabhāvinīti attho. **Kalahappavaḍḍhanī** mittassa kalahe anādīnavadassibhāvato. **Khettaṃ** uppattiṭṭhānabhāvato. **Āyatananti** vā kāraṇaṃ, ākaro vāti attho. **Paraloke akittiṃ pāpuṇanti** akittisaṃvattaniyassa kammaṃ pasavanato. **Kopīnaṃ** vā pākaṭabhāvena akattabbarahassakammaṃ. Surāmadamattā ca pubbe attanā kataṃ tādisaṃ kammaṃ amattakāle chādentā vicarivā mattakāle paccatthikānampi vivaranti pākaṭaṃ karonti, tena tesāṃ sā surā tassa kopīnassa nidaṃsanato “**kopī na nidaṃsanti**”ti vuccatīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Kammassakatāpaññanti** nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. “Yaṃ kiñci lokiyaṃ paññaṃ dubbalaṃ karotiyevā”ti hi sakkā viññātum. Tathā hi byatirekamukhena tamatthaṃ

patiṭṭhapetuṃ “**maggapaññaṃ panā**”ti-ādi vuttaṃ. “**Antomukhameva na pavisaṭi**”ti iminā surāya maggapaññādubbalakaraṇassa durasamussāritabhāvamāha. Nanu cevaṃ surāya tassā paññāya dubbalīkaraṇe sāmattiyaavighāto acodito hoti ariyānaṃ anuppayogasseva coditattāti? Nayidamevaṃ upayogopi nāma sadā tesāṃ natthi, kuto kiccakaraṇanti imassa atthassa vuttattā. Atha pana aṭṭhānaparikappavasenessā kadāci siyā upayogo, tathāpi so tassā dubbaliyaṃ īsakampi kātuṃ nālameva sammadeva paṭipakkhadūrībhāvena suppatiṭṭhitabhāvato. Tenāha “maggapaññaṃ pana dubbalaṃ kātuṃ na sakkoti”ti. Maggasīsenā cettha ariyānaṃ sabbassāpi lokiyalokuttarāya paññāya dubbalabhāvāpādāne asamattatā dassitāti daṭṭhabaṃ. Pajjati etena phalanti **padam**, kāraṇaṃ.

249. **Attāpissa** akālacārissa **agutto** sarasato **arakkhito** upakkamatopi parivajjanīyānaṃ aparivajjanato. Tenāha “**avelāya caranto hī**”ti-ādi. **Kaṇṭakādīnipīti** pi-saddena sobbhādike saṅgaṇhāti. **Verinopīti** pi-saddena corādikā saṅgayhanti. **Puttadārāti** ettha puttaggahaṇena puttīpi gahitāti āha “**puttadhītarō**”ti. **Bahi patthananti** kāmapatthanāvasena antogehassitato nibaddhavatthuto bahiddhā patthanam katvā. **Aññehi katapāpakammesūti** parehi katāsu pāpakiriyāsu. **Saṅkitabbo hoti** akāle tattha tattha caraṇato. **Ruhati** yasmiṃ padese corikā pavattā, tattha parehi diṭṭhattā. **Vattum na sakkāti** “ettakaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ domanassaṃ”ti paricchinditvā vattum na sakkā. **Tam sabbampi**¹ **vikālacārimhi** puggale **āharitabbaṃ** tassa upari pakkhipitabbaṃ **hoti**. Kathaṃ? **Aññasmim puggale** tathārūpe āsaṅkitabbe **asati**. Itīti evaṃ. **Soti** vikālacārī. **Purakkhato** purato attano upari āsaṅkante katvā carati.

250. **Naṭanāṭakādīnaccanti** naṭehi nātakehi naccitabbanāṭakādīnaccavidhi. **Ādi**-saddena avasiṭṭhaṃ sabbam saṅgaṇhāti. “Tattha gantabbaṃ hoti”ti vatvā tatthassa gamanena yathā anuppannānaṃ bhogānaṃ anuppādo, uppannānaṃ vināso hoti, tam dassetuṃ “**tassā**”ti-ādi vuttaṃ. **Gīanti** saragataṃ,

1. Sabbam (Aṭṭhakathāyaṃ)

pakaraṇagataṃ, tāḷagataṃ, apadhānagatanti gandhabbasatthavihitam
 aññampi sabbaṃ gītaṃ veditabbaṃ. **Vāditanti** vīṇāveṇumudiṅgādivādanam.
Akkhānanti bhāratayuddhasītāharaṇādi-akkhānam. **Pāṇissaranti** kamsatāḷam,
 “pāṇitāḷan”tipi vadanti. **Kumbhathūnanti** caturassa-ambaṇakatāḷam.
 “Kuṭabherisaddo”ti keci. **“Eseva nayo”**ti iminā “kasmim ṭhāne”ti-ādina
 nacce vuttamattham gītādīsu atidisati.

251. **Jayanti** jūtam jinanto. **Veranti** jitena kīlakapurisena jayanimittam
 attano upari veram virodham **pasavati** uppādeti. Tañhissa verapasavanam
 dassetuṃ **“jitaṃ mayā”**ti-ādi vuttam. **Jinoti** jūtaparājayāpannāya dhanajāniyā
 jino. Tenāha **“aññena jito samāno”**ti-ādi. **Vittam anusocatīti** tam jinam
 vittam uddissa anutthunati. **Vinicchayaṭṭhāneti** yasmim kismiñci
 aṭṭavinicchayaṭṭhāne. **Sakkipuṭṭhassāti** sakkhibhāvena puṭṭhassa.
Akkhasoṇḍoti akkhadhutto. **Jūtakaroti** jūtapamādatṭhānānuyutto. **Tvampi**
nāma kulaputtoti kulaputto nāma tvam, na mayam tayi kolaputtiyam idāni
 passāmāti adhippāyo. **Chinnabhinnakoti** chinnabhinnahirottappo, ahiriko
 anottappīti attho. **Tassa kāraṇāti** tassa atthāya.

Anicchitoti na icchito. **Positabbā bhavissati** jūtaparājayena sabbakālam
 rittatucchabhāvato.

Pāpamittatāya cha ādinavādivaṇṇanā

252. **Akkhadhuttāti** akkhesu dhuttā, akkhanimittam atthavināsakā.
Itthisoṇḍāti itthīsu soṇḍā, itthisambhoganimittam ātappanakā. Tathā
bhattasoṇḍādayo veditabbā. **Pipāsāti** uparūpari surāvīpāsā. Tenāha
“pānasoṇḍā”ti. **Nekatikādayo** heṭṭhā vuttā eva. Metti-uppattiṭṭhānatāya **mittā**
honti. **Tasmāti** pāpamittatāya.

253. **Kammantanti** kammaṃ, yathā suttamyeva suttanto, evam
 kammaṃyeva kammanto, tam kātuṃ **gacchāmāti vutto**. Kammaṃ vā anto
 niṭṭhānam gacchati etthāti **kammanto**, kammakaraṇaṭṭhānam, tam
gacchāmāti vutto.

Pannasakhāti suraṃ pātuṃ panne paṭipajante eva sakhāti pannasakhā. Tenāha “**ayamevattho**”ti. “Sammiyasammiyo”ti vacanaṃ ettha atthīti **sammiyasammiyo**. Tenāha “**sammasammāti vadanto**”ti. **Sahāyo hotīti** sahāyo viya hoti. **Otārameva gavesatīti** randhameva pariyesati anattamassa kātukāmo. **Verappasavoti** parehi attani verassa pasavanaṃ anupavattanaṃ. Tenāha “**verabahulatā**”ti. Paresaṃ kariyamāno anatto ettha atthīti **anatto**, tabbhāvo **anattatāti** āha “**anattakāritā**”ti. Yo hi paresaṃ anattaṃ karoti, so atthato attano anattakāro nāma, tasmā **anattatāti** ubhayānatthakāritā. **Ariyo** vuccati satto, kucchito ariyo **kadariyo**. Yassa dhammassa vasena so “kadariyo”ti vuccati, so dhammo **kadariyatā**, macchariyaṃ. Taṃ pana dubbisajjanīyabhāve ṭhitam sandhāyāha “**suṭṭhu kadariyatā thaddhamacchariyabhāvo**”ti. Avipaṇṇasabhāvato uṭṭhātuṃ asakko ca iṇaṃ gaṇhanto **saṃsīdantova iṇaṃ vigāhati** nāma. Sūriye anuggate eva kammante anārabhanto rattiṃ **anuṭṭhānasīlo**.

Atthāti dhanāni. **Atikkamantīti** apagacchanti. Atha vā **atthāti** kiccāni. **Atikkamantīti** atikkantakālāni honti, tesaṃ atikkamopi atthato dhanānaṃ eva atikkamo. **Iminā kathāmaggenāti** iminā “yato kho gahapatiputtā”ti-ādi¹ nayappavattena kathāsaṅkhātena hitādhigamūpāyena. **Ettakaṃ kammanti** cattāro kammakilesā, cattāri agatigamaṇāni, cha bhogānaṃ apāyamukhānīti evaṃ vuttaṃ cuddasavidhaṃ pāpakammaṃ.

Mittapatirūpakavaṇṇanā

254. **Anatthoti** “bhogajāni, āyasakyaṃ, parisamajjhe maṅkubhāvo, sammūḷhamaraṇaṃ”ti evamādiko diṭṭhadhammiko “duggatiparikilesa, sugatiyaṅca appāyukatā, bahvābādhatā, atidaliddatā, appannapānatā”ti evamādiko ca anatto **uppajjati**. **Yāni kānici bhayānīti** attānuvādabhayaparānuvādabhayaḍaṇḍabhayādīni loke labbhamānāni yāni kānici bhayāni. **Upaddavāti** antarāyā. **Upasaggāti** sarīrena saṃsaṭṭhāni

1. Dī 3. 147 piṭṭhe.

viya uparūpari uppajjanakāni byasanāni. **Aññadatthū**ti ekantenāti etasmim atthe nipāto “aññadatthudaso”ti-ādīsu¹ viyāti vuttam **“ekamsenā”**ti. **Yam kiñci** gahaṇayogyam **haratiyeva** gaṇhātiyeva. Vācā eva paramā etassa kammanti **vacīparamo**. Tenāha **“vacanamattenevā”**ti-ādi. **Anuppiyanti** takkanam, yam vā “rucī”ti vuccati yehi surāpānādīhi bhogā apenti vigacchanti, tesu tesam **apāyesu** byasanahetūsu **sahāyo hoti**.

255. **Hārakoyeva hoti**, na dāyako, tamassa ekamsato hārakabhāvaṃ dassetuṃ **“sahāyassā”**ti-ādi vuttam. **Yam kiñci appakanti** pupphaphalādi yam kiñci parittam vatthum **datvā**, **bahum pattheti** bahum mahaggham vatthayugādīm paccāsīsi. Dāso viya hutvā mittassa tam tam kiccaṃ karonto katham amitto nāma jātoti āha **“ayan”**ti-ādi. Yassa kiccaṃ karoti anathaparihārattham, attano mittabhāvadassanattāha, tam **sevati**. **Atthakāraṇāti** vaḍḍhinimittam, ayametesam bhedo.

256. **Pareti** paradivase. **Na āgatosīti** āgato nāhosi. **Khīṇanti** tādisassa, asukassa ca dinnattā. **Sassasaṅgaheti** sassato kātabbadhaññaṅgahe **kate**.

257. “Dānādīsu yam kiñci karomā”ti vutte “sādhu samma karomā”ti anujānātīti imamattam **“kalyāṇepi eseva nayo”**ti atidisati. Nanu evamanujānanto ayam mitto eva, na amitto mittapatirūpakoti? Anuppiyabhāṇidassanamattametam. Sahāyena vā desakālam, tasmim vā kate uppajjanakavirodhādīm asallakkhetvā “karomā”ti vutte yo tam jānanto eva “sādhu samma karomā”ti anuppiyam bhaṇati, tam sandhāya vuttam “kalyāṇampissa anujānātī”ti. Tena vuttam “kalyāṇepi eseva nayo”ti.

259. **Mittapatirūpakā ete** mittāti **evam jānitvā**.

1. Dī 1. 17 piṭṭhe.

Suhadamittavaṇṇanā

260. **Sundarahadayā**ti pemassa atthivasena bhaddacittā.

261. **Pamattaṃ rakkhatī**ti ettha pamādavāsena kiñci ayutte kate tādise kāle rakkhaṇaṃ “bhītaṃ saraṇaṃ hotī”ti imināva taṃ gahitanti tato aññaṃeva pamattassa rakkhaṇavidhiṃ dassetuṃ “**majjaṃ pivivā**”ti-ādi vuttaṃ. Gehe ārakkhaṃ asaṃvihitassa bahigamanampi pamādapakkhikamevāti “**sahāyo bahigato vā hotī**”ti vuttaṃ. **Bhayaṃharantoti** bhayaṃ paṭibāhanto. Bhogahetutāya phalūpacārena dhanāṃ “**bhogaṃ**”ti vadati. **Kiccakaraṇīyeta**ti khuddake, mahante ca kātabbe uppanne.

262. **Nigūhituṃ yuttakathanti** nigūhituṃ chādetuṃ yuttakathaṃ, nigūhituṃ vā yuttā kathā etassāti **nigūhituṃyuttakathaṃ**, attano kammaṃ. **Rakkhatī**ti anāvikaṛonto chādeti. **Jīvitampī**ti pi-saddena kimaṅgaṃ pana aññaṃ pariggahitavatthunti dasseti.

263. **Passantesu passantesūti** āmeḍitavacanena nivāriyamānassa pāpassa punappunaṃ karaṇaṃ dīpeti. Punappunaṃ karonto hi pāpato visesena nivāretabbo hoti. **Saraṇesūti** saraṇesu **vattassu** abhinnāni katvā paṭipajja, **saraṇesu** vā upāsakabhāvena **vattassu**. **Nipuṇanti** saṅhaṃ. **Kāraṇanti** kammassakatādibhedayuttaṃ. **Idaṃ kammanti** imaṃ dānādibhedāṃ kusalakammaṃ. “Kammaṃ”ti sādharmaṇato vuttassāpi tassa “sagge nibbattantī”ti padantarasaṇnidhānena saddhāhi rottappālobhādiguṇadhammasamaṅgītā viya kusalabhāvo jotito hoti. Saddhādayo hi dhammā saggagāmiṃmaggo. Yathāha—

“Saddhā hiriyaṃ kusalañca dānaṃ,
Dhammā ete sappurisānuyātā.
Etaṃ hi maggaṃ diviyaṃ vadanti,
Etena hi gacchati devalokaṃ”ti¹.

1. Am 3. 68 piṭṭhe.

264. Bhavanam sampattivaḍḍhanam **bhavoti** attho, tappaṭikkhepena **abhavoti** āha “**abhavena avuḍḍhiyā**”ti. **Pārijuññanti** jāni. **Anattamano hotīti** attamano na hoti anukampakabhāvato. Aññadatthu tam bhavam attani āpatitam viya maññati. Idāni tam bhavam sarūpato dassetuṃ “**tathārūpan**”ti-ādi vuttam. **Virūpoti** bībhaccho. **Na pāsādikoti** tasseva vevacanam. **Sujātoti** sundarajātiko jātisampanno.

265. **Jalanti** jalanto. **Aggīvāti** aggikkhandho viya. **Bhāsatīti** virocāti. Yasmāssa bhagavatā savisesam virocanaṃ, loke pākaṭabhāvañca dassetuṃ “jalam aggīva bhāsati”ti vuttam, tasmā yadā aggi savisesam virocāti, yattha ca ṭhito dūre ṭhitānampi paññāyati, tam dassanādivasena tamattham vibhāvetuṃ “**rattin**”ti-ādi vuttam.

“Bhamarasseva iriyato”ti etenevassa bhogasamharaṇam dhammikam nāyopetanti dassento “**attānampī**”ti-ādimāha. **Rāsīm karontassāti** yathāssa dhanadhaññādibhogajātam sampiṇḍitam rāsibhūtam hutvā tiṭṭhati, evam iriyato āyūhantassa ca. **Cakkappamāṇanti** rathacakkappamāṇam. **Nicayanti** vuḍḍhim parivuḍḍhim. “Bhogā sannicayam yanti”ti keci paṭhanti.

Samāhatvāti samharitvā. **Alam**-saddo “alameva sabbasankhāresu nibbindituṃ, alam virajjitun”ti-ādīsu¹ yuttanti imamattham joteti, “alamariyaññadassanavisesan”ti-ādīsu² pariyattanti. Yo ve ṭhitattoti-ādīsu³ viya atta-saddo sabhāvapariyāyoti tam sabbam dassento “**yuttasabhāvo**”ti-ādimāha. **Sanṭhapetunti** sammā ṭhapetuṃ sammadeva pavattetunti attho.

Evam vibhajantoti evam vuttanayena attano dhanam catudhā vibhajanto vibhajanahetu **mittāni ganthati** soḷasa kalyāṇamittāni mettāya ajirāpanena pabandhati. Tenāha “**abhejjamānāni ṭhapeti**”ti. Katham pana vuttanayena catudhā bhogānam vibhajanena mittāni ganthatīti āha “**yassa hr**”ti-ādi. Tenāha bhagavā “dadam mittāni ganthatī”ti⁴.

1. Dī 2. 161; Saṃ 1. 387, 390, 393, 397, 398 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 268, 269 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 310 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 207 piṭṭhe.

Bhuñjeyyāti upabhuñjeyya, upayuñjeyya cāti attho.

Samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikādīnaṃ dānavasena ceva
adhivatthadevatādīnaṃ petabalivasena, nhāpitādīnaṃ vetanavasena ca
viniyogopi upayogo eva. Tathā hi vakkhati “imesu panā”ti-ādi¹. Āyo nāma
heṭṭhimantena vayato catugguṇo icchitabbo, aññathā vayo avicchedavasena
na santāneyya, nidheyya, bhājeyya ca asambhateti vuttaṃ “**dvīhi kammaṃ
payojaye**”ti. **Nidhetvāti**² nidahitvā, bhūmigataṃ katvāti attho.

Rājādivasenāti ādi-saddena aggi-udakacoradubbhikkhādike saṅgaṇhāti.
Nhāpitādīnanti ādi-saddena kulālarajakādīnaṃ saṅgaho.

Chaddisāpaṭicchādānakaṇḍavaṇṇanā

266. **Catūhi kāraṇehīti** na chandagamanādīhi catūhi kāraṇehi. **Akusalaṃ
pahāyāti** “cattāro kammakilesā”ti vuttaṃ akusalañceva
agatigamanākusalañca pajahitvā. **Chahi kāraṇehīti** surāpānādīsu
ādīnavadassanasāṅkhātehi chahi kāraṇehi. Surāpānānuyogādibhedam
chabbidham **bhogānaṃ apāyamukham** vināsamukham **vajjetvā. Soḷasa
mittānīti** upakārādivasena cattāro, pamattarakkhaṇādikiccavisesavasena
paccekam cattāro cattāro katvā soḷasavidhe kalyāṇamitte **sevanto** bhajanto.
Satthavāṇijjādīmicchājīvaṃ pahāya ñāyeneva vattanato **dhammikenā ājīvena
jīvati. Namassitabbāti** upakāravasena, guṇavasena ca namassitabbā sabbadā
natena hutvā vattitabbā. Disā-saddassa attho heṭṭhā vutto eva.
Āgamanabhayanti tattha sammā appaṭipattiyā, micchāpaṭipattiyā ca
uppañjana-anattho. So hi bhāyanti etasmāti “bhayan”ti vuccati. Yena
kāraṇena mātāpitu-ādayo puratthimādibhāvena apadiṭṭhā, taṃ dassetum
“**pubbupakāritāyā**”ti-ādi vuttaṃ, tena atthasarikkhatāya nesam
puratthimādibhāvoti dasseti. Tathā hi mātāpitaro puttānaṃ
puratthimabhāvena tāva upakāribhāvena dissanato, apadissanato ca
puratthimā disā. Ācariyā antevāsikassa dakkhiṇabhāvena, hitāhitam
patikusalabhāvena dakkhiṇārahātāya ca vuttanayena dakkhiṇā disā. Iminā
nayena “**pacchimā disā**”ti-ādīsu

1. Dī-Ṭṭha 3. 135 piṭṭhe.

2. Nidhāpetvā (Aṭṭhakathāyaṃ)

yathārahaṃ attho veditabbo. Gharāvāsassa dukkhabahulatāya te te ca kiccavisesā yathā-uppattitadukkhaniṭṭharaṇatthāti vuttam **“te te dukkhavisesa uttarati”**ti. Yasmā dāsakammakarā sāmikassa pādānaṃ payirupāsanavasena ceva tadanucchavikakiccasādhanavasena ca yubhuyyena santikāvacarā, tasmā vuttam **“pādamūle patiṭṭhānavasena”**ti. **Guṇehī** uparibhāvāvahehi guṇehi. **Upari ṭhitabhāvenā**ti saggamagge, mokkhamagge ca patiṭṭhitabhāvena.

267. **Bhatoti** posito, tam pana bharaṇam jātakālato paṭṭhāya sukhapaccayūpaharaṇena, dukkhapaccayāpaharaṇena ca tehi pavattitanti dassetuṃ **“thaññaṃ pāyetvā”**ti-ādi vuttam. **Jaggitoti** paṭijaggito. **Teti** mātāpitaro.

Mātāpitūnaṃ santakaṃ khettādiṃ avināsetvā rakkhitam tesam paramparāya ṭhitiyā kāraṇam hotīti **“tam rakkhanto kulavaṃsam saṅghapeti nāmā”**ti vuttam. **Adhammikavaṃsatoti** “kulappadesādinā attanā sadisaṃ etaṃ purisaṃ ghaṭetvā vā gīvāyaṃ vā hatthe vā bandhamañiyam vā tāretabban”ti evamādinā pavatta-adhammikapaveṇito. **Hāretvāti** apanetvā tam gāham vissajjāpetvā. Mātāpitaro tato gāhato vivecaneneva hi āyatim tesam paramparāhārikā siyā. **Dhammikavaṃseti** himsādiviratiyā dhammike vaṃse dhammikāya paveṇiyam. **Ṭhapentoti** patiṭṭhapento. **Salākabhaddādiṇi anupacchinditvāti** salākabhaddadānādīni avicchinditvā.

Dāyajjam paṭipajjāmīti ettha yasmā dāyapaṭilābhassa yogyabhāvena vattamānoyeva dāyajjam paṭipajjati nāma, na itaro, tasmā tamattham dassetuṃ **“mātāpitaro”**ti-ādi vuttam. **Dāraketi** putte. **Vinicchayam patvāti** “puttassa cajavissajjanan”ti evamāgataṃ vinicchayam āgamma. **Dāyajjam paṭipajjāmīti vuttanti** “dāyajjam paṭipajjāmī”ti idam catuttham vattanaṭṭhānam vuttam. **Tesanti** mātāpitūnam. **Tatīyadivasato paṭṭhāyāti** matadivasato tatīyadivasato paṭṭhāya.

Pāpato nivāraṇam nāma anāgatavisayam. Sampattavatthutopi hi nivāraṇam vītikkame anāgate eva siyā, na vattamāne. Nibbattitā pana

pāpakiriyā garaḥaṇamattapaṭikārāti āha “**katampi garahantī**”ti. Nivesentīti paṭiṭṭhapenti. Vuttappakārā mātāpitaro anavajjameva sippaṃ sikkhāpentīti vuttaṃ “**muddāgaṇanādisippan**”ti. Rūpādīhīti ādi-saddena bhogaparivārādīm saṅgaṇhāti. **Anurūpenā**ti anucchavikena.

Niccabhūto samayo abhiṅhakaraṇakālo. Abhiṅhattho hi ayaṃ nicca-saddo “niccapahaṃsito niccapahaṭṭho”ti-ādīsu viya. Yuttapattakālo eva samayo **kālasamayo**. “**Uṭṭhāya samuṭṭhāyā**”ti imināssa niccameva dāne tesam yuttapayuttataṃ dasseti. **Sikhāṭhapanam** dāraḥakāle. **Āvāhavivāham** puttadhītūnaṃ yobbanappattakāle.

Tam bhayaṃ yathā nāgacchati, evaṃ pihitā hoti “puratthimā disā”ti vibhattim pariṇāmetvā yojanā. Yathā pana tam bhayaṃ āgaccheyya, yathā ca nāgaccheyya, tadubhayaṃ dassetuṃ “**sace hī**”ti-ādi vuttaṃ.

Vippaṭipannāti “bhato ne bharissāmi”ti-ādinā vuttasammāpaṭipattiyā akaraṇena ceva tappaṭipakkhamicchāpaṭipattiyā akaraṇena ca vippaṭipannā **puttā assu**. **Etam bhayanti** etam “**mātāpitūnaṃ appatirūpā**”ti viññūnaṃ garahitabbatābhayaṃ, paravādabhayan”ti evamādi **āgaccheyya** puttesu. **Puttānaṃ nānurūpā**ti ettha “puttānaṃ”ti padaṃ etam bhayaṃ puttānaṃ āgaccheyyāti evaṃ idhāpi ānetvā sambandhitabbaṃ. Tādisānañhi mātāpitūnaṃ puttānaṃ ovādānusāsaniyo dātuṃ samatthakālato paṭṭhāya tā tesam dātabbā evāti katvā tathā vuttaṃ. Puttānañhi vasenāyaṃ desanā anāgatā. **Sammāpaṭipannesu** ubhosu attano, mātāpitūnañca vasena uppajjanakatāya **sabbaṃ** bhayaṃ **na hoti** sammāpaṭipannattā. Evaṃ paṭipannattā eva **paṭicchannā hoti** tattha kātābbapaṭisaṅghārassa sammadeva katattā. **Khemā**ti anupaddavā. Yathāvuttasammāpaṭipattiyā akaraṇena hi uppajjanaka-upaddavā karaṇena na hontīti.

“Na kho te”ti-ādinā vutto saṅgīti-anāruḷho bhagavatā tadā tassa vutto paramparāgato attho veditabbo. Tenāha “**bhagavā siṅgālakam etadavocā**”ti. **Ayañhī**ti ettha **hi**-saddo avadhāraṇe. Tathā hi “**no aññā**”ti aññadisam nivatteti.

268. Ācariyaṃ dūratova disvā uṭṭhānavacaneneva tassa paccuggamanādisāmīkiriya avuttasiddhāti taṃ dassento “**paccuggamanam katvā**”ti-ādimāha. **Upaṭṭhānenāti** payirupāsanaena. **Tikkhattum upaṭṭhānagamanenāti** pāto, majjhanhike, sāyanti tīsu kālesu upaṭṭhānattham upagamanena. Sippuggahaṇattham pana upagamanam upaṭṭhānantogadham payojanavasena gamanabhāvatoti āha “**sippuggahaṇa -pa- hotī**”ti. Sotum icchā **sussūsā**, sā pana ācariye, sikkhitabbasikkhe ca ādaragāravapubbikā icchitabbā “addhā iminā sippena sikkhitena evarūpaṃ guṇaṃ paṭilabhissāmī”ti. Tathābhūtañca taṃ savanam saddhāpubbaṅgamam hotīti āha “**saddahitvā savanena**”ti. Vuttamevattham byatirekavasena dassetum “**asaddahitvā -pa- nādhigacchatī**”ti vuttaṃ. Tasmā tassattho vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. Yaṃ sandhāya “avasesakhuddakapāricariyāyā”ti vuttaṃ, taṃ vibhajanam anavasesato dassetum “**antevāsikena hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Paccupaṭṭhānādīnīti ādi**-saddena āsanapaññāpanam, bījananti evamādim saṅgaṇhāti. **Antevāsikavattanti** antevāsikena ācariyamhi sammāvattitabbavattam. **Sippapaṭiṅgahaṇenāti** sippaganthassa sakkaccaṃ uggahaṇena. Tassa hi suṭṭhu uggahaṇena tadanusārenassa payogopi sammadeva uggahito hotīti. Tenāha “**thokam gahetvā**”ti-ādi.

Suvinītam vinentīti idha ācāravīnayo adhippeto. Sippasmim pana sikkhāpanavīnayo “suggahitam gāhāpentī”ti imināva saṅgahitoti vuttaṃ “**evam te nisīditabban**”ti-ādi. Ācariyā hi nāma antevāsike na diṭṭhadhammike eva vinenti, atha kho samparāyikepīti āha “**pāpamittā vajjetabbā**”ti. Sippaganthassa uggaṇhanam nāma yāvadeva payogasampādanatthanti āha “**payogam dassetvā gaṇhāpentī**”ti. **Mittāmmacesūti** attano mittāmmacesu. **Paṭiyādentīti** pariggahetvā nam mamattavasena paṭiyādentī. “Ayaṃ amhākaṃ antevāsiko”ti-ādinā hi attano pariggahitadassanamukhena ceva “bahussuto”ti-ādinā tassa guṇapariggaṇhanamukhe ca taṃ tesam paṭiyādentī. **Sabbadisāsu rakkham karonti** cātuddisabhāvasampādanenassa sabbattha sukhajīvibhāvasādhanato. Tenāha “**uggahitasippo hī**”ti-ādi. Sattānañhi duvidhā sarīrarakkhā abhantaraparissayapaṭiṅghātena, bāhiraparissayapaṭiṅghātena ca.

Tattha **abbhantaraparissayo** khuppiṭṭāsādibhedo, so lābhasiddhiyā paṭihaññati tāya tajjāparihārasamvidhānato. **Bāhiraparissayo** cora-amanussādihetuko, so vijjāsiddhiyā paṭihaññati tāya tajjāparihārasamvidhānato. Tena vuttam **“yam yam disan”**ti-ādi.

Pubbe “uggahitasippo hī”ti-ādinā sippasikkhāpaneneva lābhupattiyā disāsu parittāṇakaraṇam dassitam, idāni “yam vā so”ti-ādinā tassa uggahitasippassa nipphattivāsena guṇakittanamukhena paggaṇhanenapi lābhupattiyāti ayametesam vikappānam bhedo. **Sesanti** “paṭicchannā hoti”ti-ādikam pāli-āgatam, “evañca pana vatvā”ti-ādikam aṭṭhakathāgatañca. **Etthāti** etasmim dutiyadisāvāre. **Purimanayenevāti** pubbe paṭhamadisāvāre vuttanayeneva.

269. **Sammānanā** nāma sambhāvanā, sā pana atthacariyālakkaṇā ca dānalakkaṇā ca catutthapañcamaṭṭhāneheva saṅgahitāti piyavacanalakkaṇam tam dassetum **“sambhāvitakathākathanenā”**ti vuttam. Vigatamānanā **vimānanā**, na vimānanā **avimānanā**¹, vimānanāya akaraṇam. Tenāha **“yathā dāsakammakarādayo”**ti-ādi. Sāmikena hi vimānitānam itthīnam sabbo pariṇāno vimānetiyeva. **Paricarantoti** indriyāni paricaranto. **Tam aticarati nāma** tam attano gihinim atimaññitvā aṅaṇetvā vattanato. **Issariyavossaggenāti** ettha yādiso issariyavossaggo gihiniyā anucchaviko, tam dassento **“bhattagehe vissatthe”**ti āha. Gehe eva ṭhatvā vicāretabbampi hi kasivāṇijjādikammaṃ kulitthiyā bhāro na hoti, sāmikasseva bhāro, tato āgatasāpateyyam pana tāya suguttam katvā ṭhapetabbam hoti. **“Sabbam issariyam vissattham nāma hoti”**ti etā maññantīti adhippāyo. Itthiyo nāma puttalābhena viya mahagghavipulālaṅkāralābhenapi na santussantevāti tāsam tosanam alaṅkāradānanti āha **“attano vibhavānurūpenā”**ti.

Kulitthiyā samvihitabbakammantā nāma āhārasampādanavicārappakārāti āha **“yāgubhattapacanakālādīni”**ti-ādi. **Sammānanādīhi**

1. Anavamānanāya (Pāliyam, Aṭṭhakathāyañca)

yathārahaṃ piyavacanehi ceva bhojanadānādīhi ca **pahēṇakapesanādīhi** aññato, tattheva vā uppanassa paṇṇākārassa chaṇadivasādīsu pesetabbapiyabhaṇḍehi ca **saṅgahitaparijanā**. Gehasāminiyā antogehajano niccaṃ saṅgahito evāti vuttaṃ **“idha pariitano nāma -pa- nātijano”**ti. **Ābhatadhananti** bāhirato antogehaṃ pavesitadhanaṃ. Gihiniyā nāma paṭhamāṃ āhārasampādane kosallaṃ icchitabbaṃ, tattha ca yuttapayuttatā, tato sāmikassa itthijānāyattesu kiccākiccesu, tato puttānaṃ parijanassa kātabbakiccesūti āha **“yāgubhattasampādanādīsū”**ti-ādi. “Nikkosajjā”ti vatvā tameva nikkosajjataṃ byatirekato, anvayato ca vibhāvetuṃ **“yathā”**ti-ādi vuttaṃ. **Idhāti** imasmiṃ tatiyadisāvāre. **Purimanayenevāti** paṭhamadisāvāre vuttanayeneva. Iti bhagavā **“pacchimā disā puttadārā”**ti uddisitvāpi dāravaseneva pacchimaṃ disaṃ vissajjesi, na puttavasena. Kasmā? Puttā hi dārakakāle attano mātu anuggaṇhaneneva anuggahitā honti anukampitā, viññutaṃ pattakāle pana yathā tepi tadā anuggahetabbā, svāyaṃ vidhi **“pāpā nivārentī”**ti-ādinā paṭhamadisāvāre dassito evāti kiṃ puna vissajjanenāti. Dānādisaṅgahavatthūsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttamevāti.

270. Cattāripi ṭhānāni laṅghitvā pañcamameva ṭhānaṃ vivarituṃ **“avisamvādanatāyā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **yassa yassa nāmaṃ gaṇhātīti** sahāyo atthikabhāvena yassa yassa vatthuno nāmaṃ katheti. **Avisamvādetvāti** ettha duvidhaṃ avisamvādanaṃ vācāya, payogena cāti taṃ duvidhampi dassetuṃ **“idampī”**ti-ādi vuttaṃ. **“Dānenā”**ti ca idaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ itarasaṅgahavatthuvasenapi avisamvādetvā saṅgaṇhanassa labbhanato, icchitabbato ca. Aparā pacchimā pajā **aparapajā**, aparāparaṃ uppanā vā pajā **aparapajā**. **paṭipūjanā** nāma mamāyanā, sakkārakiriyā cāti tadubhayaṃ dassetuṃ **“kelāyantī”**ti-ādi vuttaṃ. **Mamāyantīti** mamattaṃ karonti.

271. **Yathābalaṃ kammantaṃ vidhānenāti** dāsakammakarānaṃ yathābalaṃ balānurūpaṃ tesāṃ tesāṃ kammantānaṃ samvidahanena vicāraṇena, kārapānenāti attho. Tenāha **“daharehī”**ti-ādi. **Bhattavetanānuppādānenāti** tassa tassa dāsakammakarassa anurūpaṃ bhattassa, vetanassa ca

padānena. Tenevāha “**ayaṃ khuddakaputto**”ti-ādi. **Bhesajjādīnīti ādi-**saddena sappāyāhāravasanaṭṭhānādīm saṅgaṇhāti. Sātabhāvo eva rasānaṃ **acchariyatīti** āha “**accharīye madhurarase**”ti. **Tesanti** dāsakammakarānaṃ. **Vossajjanenāti** kammakaraṇato vissajjanena. **Velam̐ ñatvāti** “pahārāvaseso, upaḍḍhapahārāvaseso vā divaso”ti velam̐ jānitvā. Yo koci mahussavo **chaṇo** nāma. Kattikussavo, phagguṇussavoti evaṃ nakkhattasallakkhito mahussavo **nakkhattam̐**. **Pubbuṭṭhāyitā, pacchānipātītā** ca Mahāsudassane¹ vuttā evāti idha anāmaṭṭhā.

Dinnādāyīnōti pubbapadāvadhāraṇavasena sāvadhāraṇavacananti avadhāraṇena nivattitam̐ dassetum̐ “**corikāya kiñci aggahetvā**”ti vuttam̐. Tenāha “**sāmikehi dinnasseva ādāyīno**”ti. **Na mayam̐ kiñci labhāmāti anujjhāyitvāti** paṭisedhadvayena tehi laddhabbassa lābham̐ dasseti. “**Kim etassa kamma katenāti anujjhāyitvā**”ti idam̐ tuṭṭhahadayatāya kāraṇadassanam̐ paṭipakkhadūrībhāvato. **Tuṭṭhahadayatādassanampi** kammaṃ sukatakāritāya kāraṇadassanam̐. Kitti eva vaṇṇo **kittivaṇṇo**, tam̐ kittivaṇṇam̐ guṇakatham̐ haranti tam̐ tam̐ disam̐ upāharantīti **kittivaṇṇaharā**. Tathā tathā kittetabbato hi **kitti**, guṇo, tesam̐ vaṇṇanam̐ kathanam̐ **vaṇṇo**. Tenāha “**guṇakathāhārakā**”ti.

272. Kāraṇabhūtā mettā etesam̐ atthīti **mettāni**, kāyakammādīni. Yāni pana tāni yathā yathā ca sambhavanti, tam̐ dassetum̐ “**tatthā**”ti-ādi vuttam̐. “**Vihāragamanan**”ti-ādīsu “mettacittam̐ paccupaṭṭhāpetvā”ti padam̐ āharitvā yojetabbam̐. **Anāvaṭṭadvāratāyāti** ettha **dvāram̐** nāma alobhajjhāsayatā dānassa mukhabhāvato. Tassa sato deyyadhammassa dātukāmatā **anāvaṭṭakā** evaṃ hi gharamāvasanto kulaputto gehadvāre pihitepi anāvaṭṭadvāro eva, aññathā apihitepi gharadvāre āvaṭṭadvāro evāti. Tena vuttam̐ “**tatthā**”ti-ādi. Vivaritvāpi vasantoti vacanaseso. **Pidahitvāpīti** etthāpi eseva nayo. “**Silavantesū**”ti idam̐ paṭiḍḍhāhakato dakkhiṇavisuddhidassanattam̐ vuttam̐.

1. Di-Ṭṭha 2. 219 piṭṭhe.

Karuṇākhettepi dānena anāvaṭadvāratā eva. **“Santaññevā”**ti iminā asantaṃ natthivacanaṃ pucchitapaṭivacanaṃ viya icchitabbamevāti dasseti viññūnaṃ atthikānaṃ cittamaddavakaraṇato. **“Purebhattaṃ paribhuñjitabbakan”**ti idaṃ yāvakālike eva āmisabhāvassa niruḷhatāya vuttam.

“Sabbe sattā”ti idaṃ tesam samaṇabrāhmaṇānaṃ ajjhāsayasampattidassanaṃ pakkhapātābhāvadīpanato, odhiso pharaṇāyapi mettābhāvanāya labbhanato. Yāya kusalābhivaḍḍhi-ākankhāya tesam upaṭṭhākānaṃ, tathā nesaṃ gehapavisaṇaṃ, taṃ sandhāyāha **“pavisantāpi alyāṇena cetasā anukampanti nāmā”**ti. **Sutassa pariyodāpanaṃ** nāma tassa yāthāvato atthaṃ vibhāvetvā vicikicchātamavidhamanena visodhananti āha **“atthaṃ kathetvā kaṅkhaṃ vanodenti”**ti. Savanaṃ nāma dhammassa yāvadeva sammāpaṭipajjanāya asati tasmim tassa niratthakabhāvato, tasmā sutassa pariyodāpanaṃ nāma sammāpaṭipajjāpananti āha **“tathattāya vā paṭipajjāpentī”**ti.

273. **Alamattoti** samatthasabhāvo, so ca atthato samattho evāti **“agāraṃ ajjhāvasanasamattho”**ti vuttam. **Disānamassanaṭṭhāneti** yathāvuttadisānaṃ paccupaṭṭhānasaññite namassanakāraṇe. Paṇḍito hutvā kusalo cheko labhate yasanti yojanā. Saṇhaguṇayogato **saṇho, saṇhaguṇoti** panettha sukhumanipuṇapaññā, muduvācāti dassento **“sukhuma -pa- bhaṇanena vā”**ti vuttam. **Disānamassanaṭṭhānenāti** yena ñāṇena yathāvuttā cha disā vuttanayena paṭipajjanto namassati nāma, taṃ ñāṇaṃ disānamassanaṭṭhānaṃ, tena **paṭibhānavā**. Tena hi taṃtaṃkiccayuttapattavasena paṭipajjanto idha “paṭibhānavā”ti vutto. **Nivātavuttīti** paṇipātasīlo. **Atthaddhoti** na thaddho. **Thambharahitoti** cittassa uddhumātalakkhaṇena thambhitabhāvena virahito. **Uṭṭhānavīriyasampannoti** kāyikena vīriyena samannāgato. **Nirantarakaraṇavasena**ti āradhassa kammaṃ satatakāritāvasena. **Ṭhānuppattiyā paññāyāti** tasmim tasmim atthakicce upaṭṭhite ṭhānaso taṅkhaṇe eva uppajjanakapaññāya.

Saṅgahakaroti yathārahaṃ sattānaṃ saṅgaṇhanako. **Mittakaroti** mittabhāvako, so pana atthato mitte pariyesanako nāma

hotīti vuttam **“mittagavesano”**ti. Yathāvuttam vadam vacanam jānātīti **vadaññūti** āha **“pubbakārinā vuttavacanam jānātī”**ti. Idāni tamevattham saṅkhepena vuttam vitthāravasena dassetum **“sahāya kassā”**ti-ādi vuttam. Pubbe yathāpavattāya vācāya jānane vadaññutam dassetvā idāni ākārasallakkaṇena appavattāya vācāya jānanepi vadaññutam dassetum **“apicā”**ti-ādi vuttam. **“Yena yena vā panā”**ti-ādinā vacanīyatthataṃ **vadaññū**-saddassa dasseti. **Netāti** yathādhippetamattham paccakkhato pāpetā. Tenāha **“taṃ taṃ attham dassento paññāya netā”**ti. Neti taṃ taṃ atthanti ānetvā sambandho. **Punappunam netīti** anu anu neti, taṃ taṃ atthanti ānetvā yojanā.

Tasmim tasminti tasmim tasmim dānādīhi saṅgahehi saṅghetabbe **puggale**. **Āṇiyāti** akkhasīsagatāya āṇiyā. **Yāyatoti** gacchato. **Puttakāraṇāti** puttanimittam. Puttahetukañhi puttana kattabbam mānam vā pūjam vā.

Upayogavacaneti upayogatthe. Vuccatīti **vacanam**, attho. Upayogavacane vā vattabbe. **Paccattanti** paccattavacanam. **Sammā pekkhantīti** sammadeva kātabbe pakkhanti. **Pasamsanīyāti** pasamsitabbā. **Bhavanti** ete saṅghetabbe tattha puggale yathāraham pavattentāti adhippāyo.

274. **“Iti bhagavā”**ti-ādi nigamanam. Yā **disāti** yā mātāpitu-ādilakkaṇā puratthimādidiṣā. **Namassāti** namasseyyāsīti attho. **“Yathā katham panā”**ti-ādikāya gahapatiputtassa pucchāya vasena desanāya āraddhattā **“pucchāya thatvā”**ti vuttam. **Akathitam natthi** gihīhi kattabbakamme appamādapaṭipattiyā anavasesato kathitattā. Mātāpitu-ādīsu hi tehi ca paṭipajji tabbapaṭipattiyā niravasesato katheneneva rājādīsupi paṭipajjitabbavidhi atthato kathito eva hotīti. Gihino vinīyanti, vinayam upenti etenāti **gihivinayo**. **Yathānusiṭṭhanti** yathā idha satthārā anusīṭṭham gihicārittam, tathā tena pakārena taṃ avirādhetvā. **Paṭipajjamānassa vuddhiyeva paṭīkañkhāti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi vuddhiyeva icchitabbā avassambhavinīti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Siṅgālasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

9. Āṭānāṭiyasutta

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā

275. “Catuddisaṃ rakkhaṃ ṭhapetvā”ti idaṃ dvīsu ṭhānesu catūsu disāsu ṭhapitaṃ rakkhaṃ sandhāya vuttanti tadubhayaṃ dassetuṃ “**asurasenāyā**”ti-ādi vuttaṃ. Attano hi adhikāre, attano rakkhāya ca appamajjanena tesāṃ idaṃ dvīsu ṭhānesu catūsu disāsu ārakkhaṭṭhapanāṃ. Yaṃ hi taṃ asurasenāya paṭisedhanatthaṃ devapure catūsu disāsu sakkassa devānamindassa ārakkhaṭṭhapanāṃ, taṃ attano **adhikāre appamajjanāṃ**. Yaṃ pana nesāṃ bhagavato santikaṃ upasaṅkamane catūsu disāsu ārakkhaṭṭhapanāṃ, taṃ attano **katārakkhāya appamajjanāṃ**. Tena vuttaṃ “**asurasenāya nivāraṇatthan**”ti-ādi. Pāḷiyaṃ **catuddisanti** bhummatthe upayogavacananti bhummavasena tadatthaṃ dassento “**catūsu disāsū**”ti āha. **Ārakkhaṃ ṭhapetvāti** vessavaṇādayo cattāro mahārājāno attanā attanā rakkhitabbadisāsu ārakkhaṃ ṭhapetvā guttiṃ sammadeva vidahitvā. **Balagumbaṃ ṭhapetvāti** yakkhasenādisenābalasamūhaṃ ṭhapetvā. **Ovaraṇaṃ ṭhapetvāti** paṭipakkhanisedhanasamatthaṃ āvaraṇaṃ ṭhapetvā. Iti tīti padehi yathākkamaṃ paccekāṃ devanagaradvārassa anto, dvārasamīpe, dvārato bahi, disārakkhāvasanoti tividhāya rakkhāya ṭhapitabhāvo vā dīpito. Tenāha “**evaṃ sakkassa -pa- katvā**”ti. **Satta buddhe ārabbhāti** ettha satteva buddhe ārabbha paribandhanakāraṇaṃ **mahāpadānaṭīkāyaṃ**¹ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Dhamma-āṇanti** dhammamayaṃ āṇaṃ, satthu dhammacakkanti attho. “Parisato bāhirabhāvo, asambhogo”ti evamādiṃ **idañcidañca** vivajjanakaraṇaṃ **karissāmāti**. **Sāvananti** catunnampi parisānaṃ tikkhattum parivārena anusāvanaṃ, yathā sakko devānamindo asurasenāya nivāraṇatthaṃ catūsu disāsu ārakkhaṃ ṭhapāpeti, evaṃ mahārājānopi tādise kiccaviseṣe attano ārakkhaṃ ṭhapenti. Imesampi hi tato sāsāṅkaṃ sappaṭibhayanti. Tena vuttaṃ “**attanopī**”ti-ādi.

Abhikkantāti atikkantā, vigatāti atthoti āha “**khaye dissatī**”ti. Teneva hi “**nikkhanto paṭhamo yāmo**”ti anantaraṃ vuttaṃ.

1. Dī-Ṭī 2. 14 piṭṭhe.

Abhikkantataroti ativiya kantataro. Tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha “**sundare dissati**”ti.

Koti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. **Meti** mama. **Pādānīti** pāde. **iddhiyāti** imāya evarūpāya deviddhiyā. “**Yasasā**”ti iminā edisena parivārena, paricchedena ca. **Jalanti** vijjotamāno **abhikkantenāti** ativiya kantena kamanīyena abhirūpena. **Vaṇṇenāti** sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disāti** dasapi disā pabhāsento cando viya, sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpeti** uḷārārūpe sampannarūpe. **Abbhanumodaneti** sampahaṃsane. **Idha panāti** “abhikkantāya rattiyā”ti etasmim pade. **Tenāti** khayapariyāyattā.

Rūpāyatanādīsūti ādi-saddena akkharādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Suvaṇṇavaṇṇoti** suvaṇṇacchavīti ayamettha atthoti āha “**chaviyan**”ti. Tathā hi vuttam “kañcanasannibhattaco”ti. **Saññūlhāti** saṅganthitā. **Vaṇṇāti** guṇavaṇṇanāti āha “**thutiyān**”ti, thomanāyanti attho. **Kulavaggeti** khattiyādikulakoṭṭhāse. Tattha “accho vippasanno”ti-ādinā vaṇṇitabbatṭhena **vaṇṇo**, chavi. Vaṇṇanaṭṭhena **vaṇṇo**, thuti. Abhitthavanaṭṭhena **vaṇṇo**, thuti, aññamaññaṃ asaṅkarato vaṇṇitabbato ṭhapetabbato **vaṇṇo**, khattiyādikulavaggo. Vaṇṇīyati ñāpīyati etenāti **vaṇṇo**, ñāpakaṃ kāraṇaṃ. Vaṇṇanato thūlarassādibhāvena upaṭṭhānato **vaṇṇo**, saṅṭhānaṃ. “Mahantaṃ khuddakaṃ majjhimaṃ”ti vaṇṇetabbato pamāṇetabbato **vaṇṇo**, pamāṇaṃ. Vaṇṇīyati cakkhunā vivarīyatīti **vaṇṇo**, rūpāyatananti evaṃ tasmim tasmim atthe **vaṇṇa**-saddassa pavatti veditabbā. **Soti** vaṇṇasaddo. **Chaviyaṃ daṭṭhabbo** rūpāyatane gayhamāna’ssa chavimukheneva gahetabbato. “Chavigatā pana vaṇṇadhātu eva suvaṇṇavaṇṇoti ettha vaṇṇaggahaṇena gahitā”ti apare.

Kevalaparipuṇṇanti ekadesampi asesetvā niravasesatova paripuṇṇanti ayamettha atthoti āha “**anavasesatā attho**”ti. **Kevalakappāti** kappa-saddo nipāto padapūraṇamattaṃ, kevalaṃ icceva

attho. **Kevala**-saddo bahulavācīti āha “**yebhuyyatā attho**”ti. Keci pana “īsakaṃ asamattā kevalakappā”ti¹ vadanti. Evaṃ sati anavasesattho eva kevala-saddattho siyā, anattantarena pana kappa-saddena padavaḍḍhanam katam kevalam eva kevalakappanti. Atha vā kappanīyatā, paññāpetabbatā kevalakappā. **Abyāmissatā** vijātiyena asaṅkarā suddhatā. **Anatirekatā** tamparamatā visesābhāvo. **Kevalakappanti** kevalam daḥham katvāti attho. **Kevalam** vuccati nibbānam sabbasaṅkhatavivittatā. Tam etassa adhigatam atthīti **kevalī, sacchikatanirodho khīṇāsavo**.

Kappa-saddo panāyam sa-upasaggo, anupasaggo cāti adhippāyena okappaniyapade labbhamānam kappaniyasaddamattam nidasseti, aññathā kappa-saddassa atthuddhāre okappaniyapadam anidassanameva siyā. **Samaṇakappehīti** vinayakkamasiddhehi samaṇavohārehi. **Niccakappanti** niccakālam. **Paññattīti** nāmam hetam tassa āyasmato, yadidam kappoti. **kappitakesamassūti** kattariyā cheditakesamassu. **Dvaṅgulakappoti** majjhanhikavelāya vītikkantāya dvaṅgulatāvīkappo. **Lesoti** apadeso. Anavasesam pharituṃ samatthassa obhāsassa kenaci kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayam pana sabbasova pharīti dassetuṃ samantattho kappa-saddo gahitoti āha “**anavasesam samantato**”ti.

Yasmā devatānam sarīrappabhā dvādasayojanamattam ṭhānam, tato bhiyyopi pharivā tiṭṭhati, tathā vatthābharaṇādīhi samuṭṭhitā pabhā tasmā vuttam “**candimā viya, sūriyo viya ca ekobhāsam ekam pajjotam karitvā**”ti. Kasmā ete mahārājāno bhagavato santike nisīdimsu, nanu yebhuyyena devatā bhagavato santikam upagatā ṭhatvāva kathetabbam kathentā gacchantīti? Saccametam, idha pana nisīdane kāraṇam atthi, tam dassetuṃ “**devatānan**”ti-ādi vuttam. “Idam parittam nāma sattabuddhapaṭisaṃyuttam garu, tasmā na amhehi ṭhatvā gahetabbam”ti cintetvā **parittagāravavasena nisīdimsu**.

276. Kasmā panettha vessavaṇo eva kathesi, na itaresu yo kocīti tattha kāraṇam dassetuṃ “**kiñcāpī**”ti-ādi vuttam.

1. Asamattam kevalam kevalakappanti (?)

Vissāsiko abhiñham upasaṅkamanena. **Byattoti** visārado, tañcassa veyyattiyam suṭṭhu sikkhitabhāvenāti āha “**susikkhito**”ti. Manussesu viya hi devesupi kocideva purimajātiparicayena susikkhito hoti, tatrāpi kocideva yathādhippetamattham vattum samattho paripuṇṇapadabyañjanāya poriyā vācāya samannāgato. “Mahesakkhā”ti imassa atthavacanam “ānubhāvasampannā”ti, **mahesakkhāti** vā mahāparivārāti attho. Paṇātipāte ādīnavadassaneneva tamvipariyāyato tato veramaṇiyam ānisaṃso pākato hotīti “**ādīnavam dassetvā**”icceva vuttam. **Tesu senāsanesūti** yāni “araññavanappatthānī”ti-ādīnā¹ vuttāni bhikkhūnam vasanaṭṭhānabhūtāni araññāyatanāni, tesu bhikkhūhi sayitabbato, āsitabbato ca senāsanasaññitesu. **Nibaddhavāsīnoti** rukkhapabbatapaṭibaddhesu vimānesu niccavāsītāya nibaddhavāsīno. **Baddhattāti** gāthābhāvena ganthitattā sambandhitattā.

“Uggaṇhātu bhante bhagavā”ti attanā vuccamānam parittam bhagavantam uggaṇhāpetukāmo vessavaṇo avocāti adhippāyena codako “**kiṃ pana bhagavato appaccakkhadhammo nāma atthī**”ti codesi. Ācariyo sabbattha appaṭihatañānacārassa bhagavato na kiñci appaccakkhanti dassento “natthī”ti vatvā “uggaṇhātu bhante bhagavā”ti vadato vessavaṇassa adhippāyam vivaranto “**okāsakaraṇatthan**”ti-ādīmāha. Yathā hi Pañcasikho gandhabbadevaputto devānam Tāvatiṃsānam, brahmuno ca Saṅkumārassa sammukhā attano yathāsutam dhammam bhagavato santikam upagantvā pavedeti, evamayampi mahārājā itarehi saddhim āṇāṇānagare gāthāvasena bandhitam parittam bhagavato pavedetum **okāsam kārento** “uggaṇhātu bhante bhagavā”ti **āha**, na nam tassa pariyāpuṇane niyojento. Tasmā **uggaṇhātūti** yathā idam parittam mayā paveditamattameva hutvā catunnam parisānam cirakālam hitāvaham hoti, evam uddham ārakkhāya gaṇhātu, sampaṭicchātūti attho. **Satthu kathiteti** satthu ārocite, catunnam parisānam satthu kathane vāti attho. **Sukhavihārāyāti** yakkhādīhi avihimsāya laddhabbasukhavihārāya.

1. Ma 1. 20, 21, 22 piṭṭhādīsu.

277. **Sattapi buddhā cakkhumanto** pañcahi cakkhūhi cakkhumabhāve visesābhāvato. **Tasmāti** yasmā cakkhumabhāvo viya sabbabhūtānukampitādayo sabbepi visesā sattannampi buddhānam sādharmaṇā tasmā, guṇanemittakāneva vā yasmā buddhānam nāmāni nāma, na līngikāvattikayādicchakāni, tasmā buddhānam guṇavisesaḍipānāni “cakkhumantassā”ti-ādinā¹ vuttāni **etāni ekekassa satta satta nāmāni honti**. Tesam nāmānam sādharmaṇabhāvaṃ atthavasena yojetabbāti dassetuṃ “**sabbepī**”ti-ādi vuttaṃ. **Sabbabhūtānukampinoti** anaññasādhāraṇamahākaruṇāya sabbasattānam anukampikā. **Nhātakilesattāti** aṭṭhaṅgikena ariyamaggajalena sapaṇasantānesu niravasesato dhotakilesamalattā. **Mārasenāpamaddinoti** sapaṇivāre pañcapi māre pamadditavanto. **Vusitavantoti** maggabrahmacariyavāsam, dasavidham ariyavāsāṇca vusitavanto. Vusitavantatāya eva bāhitapāpatā vuttā hotīti “brāhmaṇassā”ti padaṃ anāmatṭham. **Vimuttāti** anaññasādhāraṇānam pañcannampi vimuttīnam vasena niravasesato muttā. **Aṅgoti** sarīraṅgato, ṇāṇaṅgato ca. Dvattim samahāpurisalakkhaṇa² asīti anubyañjanehi³ nikkhamanappabhā, byāmapabhā, ketumālā-uṇhīsappabhā ca sarīraṅgato nikkhamanakarasmiyo, yamakamahāpāṭihāriyādīsu uppajjanakappabhā ṇāṇaṅgato nikkhamanakarasmiyo. **Na etāneva** “cakkhumā”ti-ādinā¹ vuttāni **satta nāmāni**, atha kho aññānīpi bahūni aparimitāni nāmāni. Kathanti āha “**asaṅkhyeyyāni nāmāni saguṇena mahesinoti vuttan**”ti⁴. Kena vuttaṃ? Dhammasenāpatinā.

Yadi evaṃ kasmā vessavaṇo etāneva gaṇhīti āha “**attano pākāṭanāmavasena**”ti. **Khīṇāsavā janāti adhippetā**. Te hi kammakilesehi jātāpi evaṃ na puna jāyissantīti iminā atthena **janā**. Yathāha “yo ca kālaghaso bhūto”ti⁵. **Desanāsīsamattanti** nidassanamattanti attho, avayavena vā samudāyupalakkhaṇametaṃ. Sati ca

1. Dī 3. 159 piṭṭhe.

2. Dī 2. 13; Dī 3. 117; Ma 2. 336 piṭṭhesu vitthāro.

3. Jinālaṅkāraṭīkāya vijātamaṅgalavaṇṇanāyaṃ vitthāro.

4. Abhi-Ṭṭha 1. 420; Udāna-Ṭṭha 306; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 277; Netti-Ṭṭha 119 piṭṭhesu.

5. Khu 5. 68 piṭṭhe Jātake.

pisuṇavācappahāne pharusavācā pahīnāva hoti, pageva ca musāvādoti “**apisuṇā**” icceva vuttā. **Mahattā**ti mahā attā sabhāvo etesanti mahattā. Tenāha “**Mahantabhāvaṃ pattā**”ti. **Mahantā**ti vā mahā-antā, parinibbānapariyosānāti vuttaṃ hoti. Mahantehi vā silādīhi samannāgatā. Ayam tāva aṭṭhakathāyaṃ āgataneyena attho. Itaresaṃ pana matena buddhādīhi ariyehi mahanīyato pūjanīyato **mahaṃ** nāma nibbānaṃ, mahaṃ anto etesanti **mahantā**, nibbānadiṭṭhāti attho. **Nissāradā**ti sārājjarahitā, nibbhayāti attho. Tenāha “**vigatalomahaṃsā**”ti.

Hitanti hitacittāṃ, sattānaṃ hitesīti attho. **Yathābhūtaṃ vipassisunti** pañcupādānakkhandhesu samudayādito yāthāvato vividhenākārena passimsu. “Ye cāpi”ti pubbe paccatabhuvacanena aniyamato vutte **tesampī**ti atthaṃ¹ sampadānabhuvacanavasena niyametvā “namatthū”ti ca padaṃ ānetvā yojeti yaṃ taṃ-saddānaṃ abyabhicāritasambandhabhāvato. Vipassimsu namassantīti vā yojanā. **Paṭhamagāthāyāti** “ye cāpi nibbutā loke”ti evaṃ vuttagāthāya. **Dutiyagāthāyāti** tadanantaragāthāya. Tattha **disanāmukhamattanti** itaresampi buddhānaṃ nāmaggaḥaṇe patte imasseva bhagavato nāmaggaḥaṇaṃ tathā desanāya mukhamattaṃ, tasmā tepi atthato gahitā evāti adhippāyo. Tenāha “**ayampi hī**”ti-ādi. Tattha **ayanti** ayaṃ gāthā. Purimayojanāyaṃ tassāti visesitabbatāya abhāvato “yanti nipātamattan”ti vuttaṃ, idha pana “tassa namatthū”ti evaṃ sambandhassa ca icchitattā “**yan**”ti nāmapadaṃ upayoge kavacacanti dassento “**yaṃ namassanti gotaman**”ti āha.

278. “Yato uggacchati sūriyo”ti-ādikaṃ kasmā āraddhaṃ? Yaṃ ye yakkhādayo satthu dhamma-āṇaṃ, attano ca rājaṇaṃ nādiyanti, tesāṃ “idañcidañca niggahaṃ karissāmā”ti sāvanaṃ kātukāmā tattha tattha dvisahassaparittāpaparivāresu catūsū mahādīpesu attano āṇāya vattānaṃ attano puttānaṃ, aṭṭhavīsatiyā yakkhasenāpati-ādīnañca sattari pasādagāragabahu mānañca pavedetvā niggahārahānaṃ santajjanatthaṃ āraddhaṃ.

1. Attho (Ka)

Tattha “yato uggacchatī”ti-ādisu “**yato ṭhānato udetī**”ti vuccati, kuto pana ṭhānato udetīti vuccati? Pubbavidehavāsīnaṃ tāva majjhanhikaṭṭhāne ṭhito jambudīpavāsīnaṃ udetīti vuccati, uttarakurukānaṃ pana oggacchatīti iminā nayena sesadīpesupi sūriyassa uggacchanoggacchanapariyāyo veditabbo. Ayañca attho heṭṭhā **Aggaññasuttavaṇṇanāyam**¹ pakāsīto eva. **Aditiyā puttoti** lokasamudācāragasena vuttaṃ. Lokiyā hi deve aditiyā puttā, asure atithiyā puttāti vadanti. Ādippanato pana **ādicco**, ekappahārenea tīsu dīpesu ālokavidamaṃsanaṃ samujjalanatoti attho. **Maṇḍalīti** ettha ī-kāro bhusatthoti āha “**mahantaṃ maṇḍalaṃ assāti maṇḍalī**”ti. Mahantaṃ hissa vimānamaṇḍalaṃ paññāsayojanāyāmaṃvitthārato. “**Saṃvarīpi nirujjhati**”ti imināva divasopi jāyatīti ayampi attho vuttoti veditabbo. **Ratti antaradhāyatīti** sinerupacchāyālakkhaṇassa andhakārassa vigacchanato.

Udakarahaḍḍoti jaladhi. “**Tasmim ṭhāne**”ti idaṃ puratthimasamuddassa uparibhāgena sūriyassa gamaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Tathā hi jambudīpe ṭhitānaṃ puratthimasamuddato sūriyo uggacchanto viya upaṭṭhāti. Tenāha “**yato uggacchati sūriyo**”ti. Samuddanaṭṭhena attani patitassa sammadeva, sabbaso ca undanaṭṭhena kiledanaṭṭhena **samuddo**. Samuddo hi kiledanaṭṭho rahado. **Saritodakoti** anekāni yojanasahassāni vitthiṇṇodako, saritā nadiyo uduke etassāti vā **saritodako**.

Sinerupabbatarājā cakkavāḷassa vemajjhe ṭhito, taṃ padhānaṃ katvā vattabanti adhippāyena “itoti sineruto”ti vatvā tathā pana disāvavatthānaṃ anavaṭṭhitanti “**tesaṃ nisinnaṭṭhānato vā**”ti vuttaṃ. **Te santi** catunnaṃ mahārājānaṃ. **Nisinnaṭṭhānaṃ** āñāṇāṇagaram. Tattha hi nisinnā te imaṃ parittaṃ bandhimsu. **Tesaṃ nisinnaṭṭhānatoti** vā satthu santike tesaṃ nisinnaṭṭhānato. Ubhayathāpi sūriyassa udayaṭṭhānā puratthimā disā nāma hoti. Purimapakkaṃyevettha vaṇṇenti. Tena vuttaṃ “ito sā purimā disā”ti. Sūriyo, pana candanakkhattādayo ca sineruṃ dakkhiṇato, cakkavāḷapabbatañca vāmato katvā parivattenti. Yattha ca nesaṃ uggamaṇaṃ paññāyati, sā

1. Dī-Ṭṭha 3. 50 piṭṭhe.

puratthimā disā. Yattha okkamanāṃ paññāyati, sā pacchimā disā. Dakkhiṇapasse uttarā disā, vāmapasse dakkhiṇā disāti catumahādīpavāsīnaṃ paccekāṃ sineru uttarādisāyameva, tasmā anavaṭṭhitā disāvavatthāti āha “iti naṃ ācikkhati jano”ti. **Yaṃ disanti** yaṃ puratthimadisāṃ. **Yasassīti** mahāparivāro. Koṭisatasahassaparimāṇā hi devatā abhiṇhaṃ parivārenti. Candananāgarukkhādīsū osadhitiṇavanappatisugandhānaṃ abbanato, tehi dītabhāvūpagamanato “gandhabbā”ti laddhanāmānaṃ cātumahārājikadevānaṃ adhipati bhāvato¹. **Me sutanti** ettha **meti** nipātamatamā. **Sutanti** vissutanti attho. Ayañhettha yojanā—tassa dhataratṭhamahārājassa puttāpi bahavo. Kittakā? Asīti, dasa, eko ca. Ekanāmā. Kathaṃ? Indanāmā. “Mahapphalā”ti ca sutamā vissutametaṃ loketi.

Ādicco gotamagotto, bhagavāpi gotamagotto, ādiccena samānagottabhāya ādicco bandhu etassātipi ādiccabandhu, ādiccassa vā bandhūti ādiccabandhu, taṃ **ādiccabandhunāṃ**. **Anavajjenāti** avajjapaṭipakkhena brahmavihārena. **Samekkhasi** odhiso, anodhiso ca pharaṇena olokesi āsayānusayacariyādhimutti-ādivibhāgāvabodhavasena. **Vatvā vandantīti** “lokassa anukampako”ti kittetvā vandanti. **Sutam netanti** sutamā nanūti etasmim atthe **nu**-saddo. Aṭṭhakathāyaṃ pana nokāroyanti adhippāyena **amhehīti** attho vutto. **Etanti** etaṃ tathā parikittetvā amanussānaṃ devatānaṃ vandanāṃ. **Vadanti** dhataratṭhamahārājassa puttā.

279. **Yena petā pavuccantīti** ettha vacanasesena attho veditabbo, na yathārutavasenevāti dassento “**yena disābhāgena nīharīyantūti vuccantīti**”ti āha. **Ḍayhantu vāti** pete sandhāya vadati. **Chijjantu vā** hatthapādādike pisuṇā piṭṭhimaṃsikā. **Haññantu** pāṇātipātinoti-ādikā. **Pavuccantīti** vā samuccanti, “alam tesan”ti samācinīyantīti attho. Evañhi vacanasesena vinā eva attho siddho hoti. **Rahassaṅganti** bījaṃ sandhāya vadati.

280. **Yasmim disābhāge sūriyo attham gacchatīti** ettha “yato ṭhānato udeti”ti ettha vuttanayānusārena attho veditabbo.

1. Adhipati issarabhāvato (?)

281. Yena disābhāgena uttarakuru rammo avatṭhito, ito sā uttarā disāti yojanā. **Mahānerūti** mahanto, mahanīyo ca Nerusaṅkhāto pabbato. Tenāha “**Mahāsineru Pabbatarājā**”ti. **Rajatamayaṃ**. Tathā hi tassa pabhāya ajjhotthataṃ tassaṃ disāyaṃ samuddodakaṃ khīraṃ viya paññāyati. **Maṇimayanti** indanīlamayaṃ. Tathā hi dakkhiṇadisāya samuddodakaṃ yebhuyyena nīlavaṇṇaṃ hutvā paññāyati, tathā ākāsāṃ. **Manussā jāyanti**. Kathaṃ jāyanti? Amamā apariggahāti yojanā. **Mamattavirahitāti** “idaṃ mama idaṃ mamā”ti mamaṅkāravirahitāti adhippāyo. Yadi tesaṃ “ayaṃ mayhaṃ bhariyā”ti pariggaho natthi, “ayaṃ me mātā, ayaṃ bhaginī”ti evarūpā idha viya mariyādāpi na siyā mātu-ādibhāvassa ajānanatoti codanaṃ sandhāyāha “**mātaraṃ vā**”ti-ādi. **Chandarāgo nuppajjāti** ettha “dhammatāsiddhassa sīlassa ānubhāvena putte diṭṭhamatte eva mātu thanato thaññaṃ paggharati, tena saññāṇena nesaṃ mātari puttassa mātusaññā, mātu ca putte puttasaññā paccupaṭṭhitā”ti keci.

Naṅgalāti liṅgavipallāseṇa vuttanti āha “**naṅgalānipī**”ti. **Akatṭheti** akasite akatakasikamme.

Taṇḍulāva tassa phalanti sattānaṃ puññānubhāvahetukā thusādi-abhāvena taṇḍulā eva tassa sālissa phalaṃ. **Tuṇḍikiranti** pacanabhājanassa nāmanti vuttaṃ “**ukkhaliyan**”ti. **Ākiritvāti** taṇḍulāni pakkhipitvā. **Niddhumaṅgārenā**¹ti dhūmaṅgārarahitena kevalena **agginā**. Jotikapāsāṇato aggimhi uṭṭhahante kuto dhūmaṅgārānaṃ sambhāvo. **Bhojananti** odanamevādhippetanti “**bhojanamevā**”ti avadhāraṇaṃ katvā tena nivattetabbaṃ dassento “**añño sūpo vā byañjanaṃ vā na hotī**”ti āha. Yadi evaṃ rasavisesayutto tesaṃ āhāro na hotīti? Noti dassento “**bhuñjantānaṃ -pa- raso hotī**”ti āha. **Macchariyacittaṃ nāma na hotīti** dhammatāsiddhassa sīlassa ānubhāvena. Tathā hi te katthacipi amamā pariggahāva hutvā vasanti.

1. Niddhumaṅkārena (Aṭṭhakathāyaṃ)

Apica tattha uttarakurukānaṃ puññānubhāvasiddho ayampi vireso
veditabbo—tattha kira tesu tesu padesesu
ghanacitapattasañchannasākhāpasākhā kūṭāgārūpamā manoramārukkhā
tesaṃ manussānaṃ nivesanakiccaṃ sādheṇṭi, yattha sukhaṃ nivasanti,
aññepi tattha rukkhā sujātā sabbadāpi pupphitaggaṃ tiṭṭhanti, jalāsayaṃpi
vikasitakamalakuvalayapuṇḍarīkasogandhikādīpupphasañchannā sabbakālaṃ
paramasugandhaṃ samantato pavāyantā tiṭṭhanti. Sarīrampi tesaṃ
atidīghatādidosarahitaṃ ārohapariṇāhasampannaṃ jarāya anabhibhūtattā
valipalitādidosarahitaṃ yāvatāyukaṃ
aparikkhīṇajavabalaparakkamasobhameva hutvā tiṭṭhati.
Anuṭṭhānaphalūpajīvītāya na ca nesaṃ kasivāñijjādivasena
āhārapariyeṭṭhivasena dukkhaṃ atthi, tato eva na
dāsadāsikammakarādīpariggaho atthi, na ca tattha
sītuṇhaḍaṃsamakasavātātapasarīsapavāḷādīparissayo atthi. Yathā nāmettha
gimhānaṃ pacchime māse paccūsavelāyaṃ samasītuṇha-utu hoti, evameva
sabbakālaṃ samasītuṇhova utu hoti, na ca tesaṃ koci upaghāto, vihesā vā
uppañjati. Akatṭhapākimateva sālīṃ akaṇaṃ athusāṃ sugandhaṃ
taṇḍulaphalaṃ paribhuñjantānaṃ nesaṃ kuṭṭhaṃ, gaṇḍo, kilāso, soso, kāso,
sāso, apamāro, jaroti evamādiko na koci rogo uppañjati. Na te khujjā vā
vāmanakā vā kāṇā vā kuṇī vā khañjā vā pakkhahatā vā vikalaṅgā vā
vikalindriyā vā honti. Itthiyopi tattha nātīdīghā nātīrassā nātīkisā nātīthūlā
nātīkāḷā nāccodātā sobhaggappattarūpā honti. Tathā hi dīghaṅgulī
tambanakhī lambatthanā tanumajjhā puṇṇacandamukhī visālakkhī
mudugattā saṃhitūrū odātadantā gambhīranābhī tanujaṅghā
dīghanīlavellitakesī puthulasusoṇī nātilomānālomā subhagā
utusukhasamphassā saṅghā sakhilasambhāsā nānābharaṇavibhūsitā vicaranti.
Sabbadā hi soḷasavassuddesikā viya honti. Purisā ca pañcavīsativassuddesikā
viya, na puttadāresu rajjanti. Ayaṃ tattha dhammatā.

Sattāhikameva ca tattha itthipurisā kāmaratīyā viharanti, tato vītarāgā
yathāsakaṃ gacchanti. Na tattha idha viya gabbhokkantimūlakaṃ,
gabbhaparīharaṇamūlakaṃ, vijāyanamūlakaṃ vā dukkhaṃ hoti.
Rattakañcukato

kañcanapaṭimā viya dārakā mātukucchito amakkhitā eva semhādinā
sukheneva nikkhamanti, ayaṃ tattha dhammatā.

Mātā pana puttā vā dhītaraṃ vā vijāyitvā tesāṃ vicaraṇappadese
ṭhapetvā anapekkhā yathārucci gacchāti. Tesāṃ tattha sayitānaṃ ye passanti
purisā, itthiyo vā, te attano aṅguliyo upanāmenti, tesāṃ kammabalena tato
khīraṃ pavattati, tena dārakā yāpenti. Evaṃ pana vaḍḍhantā
katipayadivaseheva laddhabalā hutvā dārikā itthiyo upagacchanti, dārakā
purise. Kapparukkhato eva ca tesāṃ tattha tattha vatthābharaṇāni
nippajjanti. Nānāvīraṅgavaṇṇavicittāni hi sukhumāni mudusukhasamphassāni
vatthāni tattha tattha kapparukkhesu olambantāni tiṭṭhanti.
Nānāvīdharmaṃsijālasamujjalavividhavaṇṇaratanaavinaddhāni
anekavidhamālākammalātākammabhittikammavicittāni
sīsūpagagivūpagahatthūpagakaṭṭhūpagapādūpagāni sovaṇṇamayāni ābharaṇāni
ca kapparukkhato olambanti. Tathā
vīṇāmudīṅgapaṇavasammataḷhasaṅkhavaṃsavetāḷaparivānivallakīpabhutikā
tūriyabhaṇḍāpi tato tato olambhanti. Tattha ca bahū phalarukkhā
kumbhamattāni phalāni phalanti madhurarasāni, yāni paribhuñjitvā te
sattāhampi khuppiṇāsāhi na bādhiyanti. Najjopi tattha suvisuddhajalā
supatitthā ramaṇīyā akaddamā vālukatalā nātisītā nāccuḥhā surabhiṅgandhīhi
jalajapupphehi sañchannā sabbakālaṃ surabhiṃ vāyantiyo sandanti. Na
tattha kaṇṭakatiṇakakkhaḷagacchalatā honti, akaṇṭakā pupphaphalasampannā
eva honti. Candananāgarukkhā sayameva rasaṃ paggharanti. Nhāyitukāmā
ca nadītitthe ekajjhaṃ vatthābharaṇāni ṭhapetvā nadim otarivā nhatvā
uttiṇṇuttiṇṇā upariṭṭhimaṃ vatthābharaṇaṃ gaṇhanti, na tesāṃ evaṃ hoti
“idaṃ mama, idaṃ parassā”ti, tato eva na tesāṃ koci viggaho vā vivādo vā.
Sattāhikā eva ca nesāṃ kāmaratikīḷhā hoti, tato vītarāgā viya vicaranti.
Yattha ca rukkhe sayitukāmā honti, tato honti, tattheva sayanaṃ
upalabhanti. Mate ca satte disvā na rodanti, na socanti, tañca maṇḍayitvā
nikkhipanti. Tāvadeva ca nesāṃ tathārūpā sakuṇā upagantvā mataṃ
dīpantaraṃ nenti. Tasmā susānaṃ vā asuciṭṭhānaṃ vā tattha natthi. Na ca
tato matā nirayaṃ vā tiracchānayaṇiṃ vā pettivisaṃ vā upapajjanti.
“Dhammatāsiddhassa pañcasīlassa ānubhāvena

te devaloke nibbantanti”ti vadanti. Vassasahassameva ca nesam sabbakalam āyuppanānam. Sabbametaṃ tesam pañcasīlam viya dhammatāsiddhamevāti veditabbari. **Tatthāti** tasmim uttarakurudīpe.

Ekakhuram katvāti anekasaphampi ekasapham viya katvā, assam viya katvāti attho. “Gāvin”ti vatvā puna “pasun”ti vuttattā gāvito itaro sabbo catuppado idha “pasū”ti adhippetoti āha “**ṭhapetvā gāvin**”ti.

Tassāti gabbhinittiyā. **Piṭṭhi onamituṃ sahatīti** kucchiyā garubhāratāya tesam āruḥhakāle piṭṭhi onamati, tesam nisajjam sahati pallaṅke nisinnā viya honti. **Sammādiṭṭhiketī** kammapathasammādiṭṭhiyā sammādiṭṭhike. **Etthāti** jambudīpe. Ettha hi janapadavohāro, na uttarakurumhi. Tathā hi “paccanti mamilakkhuvāsike”ti ca vuttam.

Tassa raññoti vessavaṇamahārājassa. Iti so attānameva param viya katvā vadati. Eseva nayo paratopi. **Bahavidham** nānāratanavicittam nānāsaṅṭhānam rathādidibbayānam **upaṭṭhitameva hoti** sudantavāhanayuttam, na nesam yānānam upaṭṭhāpane ussukkaṃ āpajjitabbari atthi. **Etānīti** hatthiyānādīni. **Nesanti** vessavaṇaparicārikānam. Kappitāni hutvā utṭhitāni āruhituṃ **upakappanayānāni**. **Nipannāpi nisinnāpi vicaranti** candimasūriyā viya yathāsakaṃ vimānesu.

Nagarā ahūti liṅgavipallāsena vuttanti āha “**nagarāni bhaviṃsūti attho**”ti. **Āṭānāṭā nāmāti** itthiliṅgavasena laddhanāmarā **nagaram āsi**.

Tasmim ṭhatvāti tasmim padese parakusiṭṭanāṭānāmake nagare ṭhatvā. Tato **ujum uttaradisāyam**. **Etassāti** kasivantanagarassa. **Aparabhāge** aparakoṭṭhāse, parato icceva attho.

Kuveroti tassa purimajātisamudāgataṃ nāmanti teneva pasaṅgena yenāyam sampatti adhigatā, tadassa pubbakammaṃ ācikkhituṃ “**ayam kirā**”ti-ādi vuttam. **Ucchuvappanti** ucchusassam. **Avasesasālāhīti** avasesayantasālāhi, nissakka vacanañcetam. **Tatthevāti** puññattham dinnasālāyameva.

Paṭi-esantoti pati pati atthe esanto vīmaṃsanto. Na kevalaṃ te vīmaṃsanti eva, atha kho tamatthaṃ patiṭṭhāpentīti āha “**visuṃ visuṃ atthe upaparikkhamānā anusāsamānā**”ti. **Yakkharatṭhikā**ti yakkharatṭhādhipatino. Yakkhā ca vessavaṇassa rañño nivesanadvāre niyuttā cāti yakkhadovārikā, tesam **yakkhadovārikānaṃ**.

Yasmā dharaṇīporakkhaṇito purāṇodakam bhassayantaṃ heṭṭhā vuṭṭhi hutvā nikkhamati, tasmā taṃ tato gahetvā meghehi pavuṭṭham viya hotīti vuttaṃ “**yato pokkharāṇito udakam gahetvā meghā pavassanti**”ti. **Yatoti** yato dharaṇīpokkharāṇito. **Sabhā**ti yakkhānaṃ upaṭṭhānasabhā.

Tasmim ṭhāneti tassā pokkharāṇiyā tīre yakkhānaṃ vasanavane. **Sadā phalitā**ti niccakālaṃ sañjātaphalā. **Niccakupphitā**ti niccam sañjātapupphā. **Nānādi jagāṇayutā**ti nānāvidhehi dijagaṇehi yuttā. Tehi pana sakuṇasaṅghehi ito cito ca sampatantehi paribbhamantehi yasmā sā pokkharāṇī ākulā viya hoti, tasmā vuttaṃ “**vividhapakkkhisāṅghasamākulā**”ti. **Koñcasakuṇehī**ti sārāsakuntehi.

“**Evam viravantānaṃ**”ti iminā tathā vassitavasena “jīvañjīvakā”ti ayam tesam samaññāti dasseti. **Uṭṭhavacittakā**ti etthāpi eseva nayo. Tenāha “**evam vassamānā**”ti. **Pokkharasātakā**ti pokkharasaṅghānatāya “pokkharasātakā”ti evam laddhanāmā.

Sabbakālam sobhatīti sabba-utūsu sobhati, na tassā hemantādivasena sobhāvīrato atthi. Evambhūtā ca niccam pupphitajalajathalajapupphatāya, phalabhārabharitarukkharivāritatāya, aṭṭhaṅgasamannāgatasalilatāya ca **nīrantaram sobhati**.

282. **Parikammanti** pubbupacāram. **Parisodhetvā**ti ekakkharassāpi avirādhanavasena ācariyasantike sabbam sodhetvā. **Suṭṭhu uggahitā**ti parimaṇḍalapadabyañjanāya poriyā vācāya vissaṭṭhāya anelagaḷāya atthassa viññāpanīyā sammadeva uggahitā. Tathā hi “**atthañca byañjanañca parisodhetvā**”ti vuttaṃ. Atthaṃ jānato eva hi byañjanaṃ parisujjhati, no ajānato. **Padabyañjanānī**ti padañceva **ahāpetvā**. Evañhi paripuṇṇā

nāma hotīti. **Visaṃvādetvā**ti aññathā katvā. **Tejavantaṃ na hoti** virajjhanato ceva vimhayatthabhāvato ca. **Sabbasoti** anavasesato ādimajjhapariyosānato. **Tejavantaṃ hotīti** sabhāvaniruttiṃ avirādhetvā suppavattibhāvena sādhanato. Evaṃ payogavipattiṃ pahāya payogasampattiyā sati parittassa atthasādhakataṃ dassetvā idāni ajjhāsavipattiṃ pahāya ajjhāsayasampattiyā atthasādhakataṃ dassetuṃ “**lābhahetū**”ti-ādi vuttaṃ. Idaṃ parittabhaṇaṇaṃ sattānaṃ anattapaṭibāhanahetūti tassa ñāṇakarūṇāpubbakatā **nissaraṇapakkho**. **Mettaṃ purecārikaṃ katvā**ti mettāmanasikārena sattesu hitapharaṇaṃ purakkhatvā.

“**Vatthum vā**”ti-ādi pubbe catuparisamajjhe katāya sādhanāya bhagavato pavedanaṃ. **Gharavattunti** vasanagehaṃ. **Nibaddhavāsanti** paragehepi nevāsikabhāvena vāsaṃ na labheyya, yaṃ pana mahārājānaṃ, yakkhasenāpatīnaṃca ajānantānaṃyeva kadāci vasitvā gamanaṃ, taṃ appamaṇanti adhippāyo. **Samitinti** yakkhādisamāgamaṃ. Kāmaṃ pāḷiyam “na meso”ti āgataṃ, itaresampi pana mahārājānaṃ attanā ekajjhāsayatāya tesampi ajjhāsayaṃ hadaye ṭhapetvā vessavaṇo tathā avoca. Kaññaṃ anu anu vahituṃ ayutto anāvayho, sabbakālaṃ kaññaṃ laddhum ayuttoti attho, taṃ **anāvayhaṃ**. Tenāha “**na āvāhayuttan**”ti. Na vivayhanti **avivayhaṃ**, kaññaṃ gahetuṃ ayuttanti attho. Tenāha “**na vivāhayuttan**”ti. Āhito ahammāno etthāti **atthā**, attabhāvo. Attā visayabhūto etāsaṃ atthīti **attā**, paribhāsā, tāhi. Pariyattaṃ katvā vacanena **paripuṇṇāhi**. Yathā yakkhā akkositabbā, evaṃ pavattā akkosā **yakkha-akkosā** nāma, tehi. Te pana “kaḷārakkhi kaḷāradantā kālavaṇṇā”ti evamādayo.

Viruddhāti virujjhanakā parehi virodhino. **Rabhasāti** sārambhakāti adhippāyo. Tenāha “**karaṇuttariyā**”ti. **Rabhasāti** vā sāhasikā. Sāmino manaso assāvāti **manassā**, kiṅkarā. Ye hi “kiṃ karomi bhaddante”ti sāmikassa vase vattanti, te evaṃ vuccanti. Tena vuttaṃ “**yakkhasenāpatīnaṃ ye manassā, tesan**”ti. Āṇāya avarodhitupacārā **avaruddhā**, te pana āṇāvato paccatthikā nāma hontīti “**paccāmittā verino**”ti vuttaṃ. **Ujjhāpetabbanti** heṭṭhā katvā cintāpetabbaṃ,

taṃ pana **ujjhāpanaṃ** tesam nīcakiriyāya jānāpanaṃ hotīti āha “**jānāpetabbā**”ti.

Parittaparikkammakathāvaṇṇanā

Parittassa parikkammaṃ kathetabbanti āṭṭhāyaparittassa parikkammaṃ pubbupacāraṭṭhāniyaṃ mettasuttādi kathetabbam. Evañhi taṃ laddhāsevanaṃ hutvā tejavantaṃ hoti. Tenāha “**paṭṭhamameva hī**”ti-ādi. **Piṭṭhaṃ vā maṃsaṃ vāti vā**-saddo aniyamattho, tena macchaghatasūpādim saṅgaṇhāti. **Otāraṃ**¹ labhanti attanā piyāyitabba-āhārasena, piyāyitabbaṭṭhānavasena ca. “**Paritta -pa- nisīditabban**”ti imināva parittakāraṇassa bhikkhuno parisuddhipi icchitabbāti dasseti.

“**Parittakāraṇa -pa- samparivāritenā**”ti idaṃ parittakāraṇe bāhīrarakkhāsāṃvidhānaṃ. “**Mettacittaṃ -pa- kātabban**”ti idaṃ abhantarakkhā ubhayato rakkhāsāṃvidhānaṃ. Evañhi amanussā parittakāraṇassa antarāyaṃ kātuṃ na visahanti. **Maṅgalakathā vattabbā** pubbupacārasena. **Sabbasannipātoti** tasmim vihāre, tasmim vā gāmakhette sabbesaṃ bhikkhūnaṃ sannipāto. **Ghoseṭabbo**, “cetiyaṅgaṇe sabbehi sannipatitabban”ti. **Anāgantum nāma na labbhati** amanussena buddhāṇābhayena, rājāṇābhayena ca. Gahitakāpadesena amanussova pucchito hotīti āha “**amanussaggahitako ‘tvaṃ ko nāmā’ti pucchitabbo**”ti. **Mālāgandhādīsu** pūjanatthaṃ viniyuñjīyamānesu. **Pattīti** tuyhaṃ pattidānaṃ. **Piṇḍapāte pattīti** piṇḍapāte diyyamāne pattidānaṃ. **Devatānanti** yakkhasenāpatīnaṃ. **Parittaṃ bhaṇitabbanti** etthāpi “mettacittaṃ purecārikaṃ katvā”ti ca “maṅgalakathā vattabbā”ti ca “vihārassa upavane”ti evamādi ca sabbaṃ gihīnaṃ parittakāraṇe vuttaṃ parikkammaṃ kātabbameva.

Sarīre adhimuccatīti sarīraṃ anupavisitvā viya āvisanto yathā gahitakassa vasena na vattati, attano eva vasena vattati, evaṃ adhimuccati adhiṭṭhahitvā tiṭṭhati. Tenāha “**āvisatīti tasseva vevacanan**”ti. **Laggatīti** tattheva laggo allīno hoti. Tenāha “**na apeti**”ti. **Rogaṃ vaḍḍhentoti** dhātūnaṃ samabhāvena vattitum appadānavasena uppannaṃ

1. Okāsaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

rogam vaḍḍhento. Dhātūnaṃ visamabhāvāpattiyā ca āhārassa ca aruccanena gahitakassa sarīre lohitaṃ sussati, maṃsaṃ milāyati, taṃ panassa yakkho dhātukkhobhanimittatāya karonto viya hotīti vuttaṃ “**appamaṃsalohitaṃ karonto**”ti.

283. **Tesaṃ nāmāni** indādināmabhāvena voharitabbato. **Tatoti** tato ārocanato paraṃ. **Teti** yakkhasenāpatayo. **Okāso na bhavissatīti** bhikkhubhikkhuniyo, upāsaka-upāsikāyo viheṭhetuṃ avasaro na bhavissati sammadeva ārakkhāya vihitattāti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Āṭānāṭṭiyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

10. Saṅgītisutta

296. **Dasasahassacakkavāḷeti** buddhakhettabhūte dasasahassaparimāṇe cakkavāḷe. Tattha hi imasmim̐ cakkavāḷe devamanussāyeva katādhikārā, itaresu devā visesabhāgino. Tena vuttam̐ “**dasasahassacakkavāḷe nīṇajālam̐ pattharivā**”ti. **Ñāṇajālapattharaṇanti** ca tesam̐ tesam̐ sattānam̐ āsayādivibhāvanavasena nīṇassa pavattanameva. Tenāha “**lokam̐ volokayamāno**”ti, sattalokam̐ byavalokayamāno āsayānusayacaritādhimutti-ādike visesato ogāhetvā passantoti attho. **Maṅgalam̐ bhaṇāpessanti** “tam̐ tesam̐ āyatim̐ visesādhigamassa vijjāṭṭhānam̐ hutvā dīgharattam̐ hitāya sukhāya bhavissā”ti. **Tīhi piṭakehi sammāsivāti** tipīṭakato ekakadukādinā saṅgahetabbassa saṅgaṇhanavasena sammāsivā vīmaṁsivā. Nātuṁ icchitā atthā **pañhā**, te pana imasmim̐ sutte ekakādivasena āgatā sahasam̐, cuddasacāti āha “**cuddasapañhādhikena pañhasahassena paṭimaṇḍetvā**”ti. Evamidhasampiṇḍetvā dassite pañhe parato suttapariyosāne “ekakavasena dve pañhā kathitā”ti-ādinā¹ vibhāgena parigaṇetvā sayameva dassessati.

Ubbhatakanavasandhāgāraṇṇanā

297. Uccādhīṭṭhānatāya tam̐ sandhāgāram̐ bhūmito ubbhataṁ viyāti “**ubbhatakan**”ti nāmam̐ labhati. Tenāha “**uccattā vā evam̐ vuttan**”ti. **Sandhāgārasālā**ti ekā mahāsālā. Uyyogakaraṇādīsu hi rājāno tattha ṭhatvā “**ettakā purato gacchantu, ettakā pacchā**”ti-ādinā tattha nisīditvā sandham̐ karonti mariyādam̐ bandhanti, tasmā tam̐ ṭhānam̐ “**sandhāgāran**”ti vuccati. Uyyogaṭṭhānato ca āgantvā yāva geham̐ gomayaparibhaṇḍādivasena paṭijagganam̐ karonti, tāva ekam̐ dve divase te rājāno tattha santhambhantītipi **sandhāgāram̐**, tesam̐ rājūnam̐ saha atthānusāsana-agārantipi **sandhāgāranti**. Yasmā vā te tattha sannipatitvā “imasmim̐ kāle kasitum̐ vaṭṭati, imasmim̐ kāle vapitun”ti-ādinā gharāvāsakiccam̐ sandharanti, tasmā chiddāvachiddam̐

1. Di-Ṭṭha 3. 235 piṭṭhe.

gharāvāsaṃ tattha sandharantītipi **sandhāgāraṃ**, sā eva sālāti **sandhāgārasālā**. **Devatāti** gharadevatā. Nivāsavasena anajjhāvutthattā “**kenaci vā manussabhūtenā**”ti vuttaṃ. Kammakaraṇavasena pana manussā tattha nisajjādīni kappesumeva. “Sayameva pana satthu idhāgamanam amhākaṃ puññavaseneva, aho mayam puññavanto”ti haṭṭhatuṭṭhā evam sammā cintesunti dassento “**amhehi**”ti-ādimāha.

298. **Aṭṭakāti** cittakammakaraṇattham baddhā mañcakā. **Muttamattāti** tāvadeva sandhāgāre navakammasa niṭṭhāpitabhāvamāha, tena “acirakāritan”ti-ādinā vuttamevattham vibhāveti. Araññaṃ āraṃmo āramitabbaṭṭhānam etesanti **araññārāmā**. Santharaṇam **santhari**, sabbo sakalo santhari etthāti **sabbasantari**, bhāvanapuṃsakaniddesoym. Tenāha “**yathā sabbam santharam hoti, evan**”ti.

299. **Samantapāsādikoti** samantato sabbabhāgena pasādāvaho cāturiaso. “**Asītihatthamṭhānam gaṇhāti**”ti idaṃ buddhānam kāyappabhāya pakatiyā asītihatthe ṭhāne abhibyāpanato vuttaṃ. Iddhānubhāvena pana anantamaparimāṇam ṭhānam vijjotateva. Nīlapītalohitodātamañjaṭṭhapabhassaravasena **chabbaṇṇā**. **Sabbe disābhāgāti** sarīrappabhāya bāhullato vuttaṃ.

Abbhamahikādīhi upakkiliṭṭham suññaṃ na sobhati, tārakācitam pana antalikkham tāsam pabhāhi samantato vijjotamānam virocātīti āha “**samuggatatārakam viya gaganatalan**”ti. **Sabbapāliphulloti** mūlato paṭṭhāya yāva sākhaḡgā phullo. “**Paṭipāṭiyā ṭhapitānan**”ti-ādinā parikappūpamā. Tathā hi **viya**-saddaggaṇam kataṃ. **Siriyā sirim abhibhavamānam viyāti** attano sobhāya tesam sobhanti attho. “**Bhikkhūpi sabbevā**”ti idaṃ nesam “appicchā”ti-ādinā vuttaguṇesu lokiyaguṇānam vasena yojetabbam. Na hi te sabbeva dasakathāvatthulābhino. Tena vuttaṃ “suttantam āvajjetvā -parahattam pāpuṇissanti”ti¹. Tasmā ye tattha ariyā, te sabbesampi padānam vasena bodhitā honti. Ye pana puthujjanā, te lokiyaguṇādīpakehi padehīti na tathā

1. Dī-Ṭṭha 3. 153 piṭṭhe.

heṭṭhā “asītimahātherā”ti-ādi vuttaṃ. Pubbe arahattabhāgino gahitā.

Rūpakāyassa asīti-anubyañjanapaṭimaṇḍita¹
dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇa²kāyappabhābyāmapabhāketumālāvicittatāva
buddhaveso. Chabbaṇṇā buddharasmiyo vissajjentassa bhagavato kāyassa
ālokitavilokitādīsu paramukkaṃsagato buddhāveṇiko accantupasamo
buddhaviḷāso. Assanti³ tassāṃ.

Sandhāgārānumodanapaṭisaṃyuttāti “sītaṃ uṇhaṃ paṭihantī”ti-ādinā⁴
nayena sandhāgāraguṇūpasañhitā sandhāgārakaraṇapuññānisāmsabhāvinī.
Pakiṇṇakakathāti saṅgīti-anāruḷhā suṇantānaṃ ajjhāsayaṇurūpatāya
vividhavipulahetūpamāsamālaṅkatā nānāyavicittā vitthārakathā. Tenāha
“**tadā hī**”ti-ādi. **Ākāsaṅgam otārento viya** nirupakkilesatāya suvisuddhena,
vipulodāratāya aparimeyyena ca atthena suṇantānaṃ
kāyacittapariḷāhavūpasamanato. **Pathavojaṃ ākaḍḍhanto viya** aññesaṃ
sudukkaratāya, mahāsāratāya vā atthassa. **Mahājamburū matthake gahetvā**
cārento viya cālanapaccayaṭṭhānavasena pubbenāparam anusandhānato.
Yojaniya -pa- pāyamāno viya desanaṃ catusaccayante pakkhipitvā
atthavedadhammavedasseva labhāpanena
sātamadhuradhammāmatarasūpasamharaṇato. **Madhugaṇḍanti**
madhupaṭalaṃ.

300. “**Tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtaṃ**”ti byāpanicchāyaṃ idaṃ
āmeḍitavacananti dassetuṃ “**yaṃyaṃ disaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. **Anuviloketvāti**
ettha **anu**-saddo “parī”ti iminā samānattho, **vilokanañcettha** satthu
cakkhudvayenapi icchitabbanti “maṃsacakkhunā -pa- tato tato viloketvā”ti
saṅkhepato vatvā tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**maṃsacakkhunā hī**”ti-ādi
vuttaṃ. Hatthena kucchitaṃ kataṃ **hatthakukkucaraṃ** kukatameva
kukkuccanti katvā. Evaṃ **pādakukkucaraṃ** daṭṭhabbam. **Niccālā nisīdīmsu**
attano suvinītabhāvena, buddhagārāvena ca. “**Ālokaṃ pana vaḍḍhayitvā**”ti-
ādi kadāci bhagavā evampi

1. Jinālaṅkāraṭīkāya vijātamaṅgalavaṇṇanāya vitthāro.

2. Dī 2. 13; Dī 3. 117; Ma 2. 336 piṭṭhesu vitthāro.

3. Tassanti (Aṭṭhakathāyaṃ)

4. Vi 4. 291, 314 piṭṭhesu.

karotīti adhippāyena vuttaṃ. Na hi satthu sāvakānaṃ viya evaṃ payogasampādanīyametaṃ ñāṇaṃ. Tirohitavidūravattanipi rūpagate maṃsacakkhuno pavattiyā icchitattā vīmaṃsitabbaṃ. **Arahattupagaṃ** arahattapadaṭṭhānaṃ. **Cakkhutaḷesu nimittaṃ ṭhapetvāti** bhāvanānuyogasampattiyā sabbesaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ cakkhutaḷesu labbhamānaṃ santindriyavigatathinamiddhatākārasaṅkhātāṃ nimittaṃ attano hadaye ṭhapetvā sallakkhetvā. **Kasmā āgilāyati** koṭisatasahassatthināgānaṃ balaṃ dhārentassāti codakassa adhippāyo. Ācariyo esa saṅkhārānaṃ sabhāvo, yadidaṃ aniccatā. Ye pana aniccā, te ekanteneva udayavayapaṭipīlitatāya dukkhā eva, dukkasabhāvesu tesu satthu kāye dukkhupattiyā ayaṃ paccayoti dassetuṃ “**bhagavato hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Piṭṭhivāto uppajji**, so ca kho pubbe katakammaṃ paccayā. Svāyamattho paramatthadīpaniyaṃ **Udānaṭṭhakathāyaṃ** āgatanayeneva veditabbo.

Bhinnanigaṇṭhavatthuvaṇṇanā

301. **Heṭṭhā vuttameva** pāsādikasuttavaṇṇanāyaṃ¹.

302. **Svākhyātaṃ dhammaṃ desetukāmoti** svākhyātaṃ katvā dhammaṃ kathetukāmo, satthārā vā svākhyātaṃ dhammaṃ sayāṃ bhikkhūnaṃ kathetukāmo. Satthārā desitadhammaṃ eva hi tato tato gahetvā sāvakā sabrahmacārīnaṃ kathenti.

Ekakavaṇṇanā

303. **Samaggehi bhāsitaḷbanti**² aññamaññaṃ samaggehi hutvā bhāsitaḷbbaṃ, sajjhāyitaḷbbañceva vaṇṇetaḷbbañcāti attho. Yathā pana samaggehi saṅgāyanaṃ hoti, tampi dassetuṃ “**ekavacanehī**”ti-ādi vuttaṃ. **Ekavacanehī**ti virodhābhāvena samānavacanehi. Tenāha “**aviruddhavacanehī**”ti-ādi. **Sāmaggirasāṃ dassetukāmoti** yasmiṃ dhamme saṅgāyane³ sāmaggirasānubhavanaṃ icchitaṃ desanākusalatāya, tattha ekakadukatikādivasena bahudhā sāmaggirasāṃ dassetukāmo. **Sabbe sattāti** anavasesā

1. Dī-Ṭṭha 3. 89 piṭṭhe.

2. Gāyitaḷbbaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

3. Saṅgāyane (Ka)

sattā, te pana bhavabhedato saṅkhepeneva bhinditvā dassento “**kāmabhavādīsū**”ti-ādimāha. Byadhikaraṇānampi bāhiratthasamāso hoti yathā “urasilomo”ti āha “**āhāro ṭhiti etesanti āhāraṭṭhitikā**”ti. Tiṭṭhati etenāti **ṭhiti**, āhāro ṭhiti etesanti **āhāraṭṭhitikā**ti evaṃ vā ettha samāsaviggaho daṭṭhabbo. **Āhāraṭṭhitikā**ti paccayatṭhitikā, paccayāyattavuttikāti attho. Paccayattho hettha āhāra-saddo “ayamāhāro anuppannassa vā kāmaccchandassa uppādāyā”ti-ādīsū¹ viya. Evañhi “**sabbe sattā**”ti iminā asaṅṅhasattāpi pariggahitā honti. Sā panāyaṃ āhāraṭṭhitikatā nippariyāyato saṅkhāradhammo, na sattadhammo. Tenevāha **aṭṭhakathācariyā** “sabbe sattā āhāraṭṭhitikāti āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo”ti². Yadi evaṃ “sabbe sattā”ti idam kathanti? Puggalādhiṭṭhānā desanāti nāyaṃ doso. Yathāha bhagavā “ekadhamme bhikkhave bhikkhu sammā nibbindamāno sammā virajjamāno sammā vimuccamāno sammā pariyantadassāvī sammattam abhisamecca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti, katamasmiṃ ekadhamme? Sabbe sattā āhāraṭṭhitikā”ti³. **Eko dhammoti** “sabbe sattā āhāraṭṭhitikā”ti yvāyaṃ puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbesaṃ saṅkhārānaṃ paccayāyattavuttitāya āhārapariyāyena sāmāṅṅato paccayadhammo vutto, ayaṃ āhāro nāma eko dhammo. **Yāthāvato ṇatvāti** yathāsabhāvato abhisambujjhivā. **Sammadakkhātoti** teneva abhisambuddhākārena sammadeva desito.

Codako vuttampi attham yāthāvato appaṭipajjamāno neyyattham suttapadam nītatthato dahanto “sabbe sattā”ti vacanamatte ṭhatvā “**nanu cā**”ti-ādinā codeti. Ācariyo aviparītam tattha yathādhippetamattham pavedento “na virujjhati”ti vatvā “**tesañhi jhānam āhāro hoti**”ti āha. **Jhānanti** ekavokārabhavāvaham saṅṅāya virajjanavasena pavattam rūpāvacaracatutthajjhānam. Pāḷiyam pana “anāhārā”ti vacanam asaṅṅabhavave catunnam āhārānam abhāvam sandhāya vuttam, na paccayāhārassa abhāvato. “**Evaṃ santepī**”ti idam sāsane yesu dhammesu

1. Saṃ 3. 59, 90 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 198; Vi-Ṭṭha 1. 90; Udāna-Ṭṭha 186; Cūḷaniddesa-Ṭṭha 37 piṭṭhesu.

3. Am 3. 297 piṭṭhe.

visesato āhāra-saddo niruḷho, “āhāraṭṭhitikā”ti ettha yadi te eva gayhanti, abyāpikadoso āpanno. Atha sabbopi paccayadhammo āhāroti adhippeto, imāya āhārapāḷiyā virodho āpannoti dassetuṃ āraddham. “Na virujjhati”ti yenādhippāyena vuttam, taṃ vivaranto **“etasmiñhi sutte”**ti-ādimāha. Kabaḷikārāhārādīnaṃ ojaṭṭhamakarūpāharaṇādi nippariyāyena āhārabhāvo. Yathā hi kabaḷikārāhāro ojaṭṭhamakarūpāharaṇena rūpakāyaṃ upatthambheti, evaṃ phassādayo ca vedanādi-āharaṇena nāmakāyaṃ upatthambhenti, tasmā satipi janakabhāve upatthambhakabhāvo ojaḍisu sātisayo labbhamāno mukhyo āhāraṭṭhoti te eva nippariyāyena āhāralakkhaṇā dhammā vuttā. **Idhāti** imasmim saṅgītisutte. **Pariyāyena paccayo āhāroti vutto** sabbo paccayo dhammo attano phalaṃ āharatīti imaṃ pariyāyaṃ labhatīti. Tenāha **“sabbadhammānañhi”**ti-ādi. Tattha **sabbadhammānanti** sabbesaṃ saṅkhatadhammānaṃ. Idāni yathāvuttamattham suttena¹ samatthetuṃ **“tenevāhā”**ti-ādi vuttam. **Ayanti** paccayāhāro.

Nippariyāyāhāropi gahitova hoti, yāvataṃ sopi paccayabhāveneva janako, upatthambhako ca hutvā taṃ taṃ phalaṃ āharatīti vattabbataṃ labhatīti. **Tatthāti** pariyāyāhāro, nippariyāyāhāroti dvīsu āhāresu. Asaññabhāve yadipi nippariyāyāhāro na labbhati, **paccayāhāro** pana **labbhati** pariyāyāhāralakkhaṇo. Idāni imamevattham vitthārena dassetuṃ **“anuppanne hi buddhe”**ti-ādi vuttam. Uppanne buddhe titthakaramatanissitānaṃ jhānabhāvanāya asijjhanato **“anuppanne buddhe”**ti vuttam. Sāsanikā tādisaṃ jhānaṃ na nibbattenti **“titthāyatane pabbajitā”**ti vuttam. Titthiyā hi upapattiviseṣe vimuttisaññino, saññāvirāgāvirāgesu ādīnavānisamsadassino vā hutvā asaññasamāpattim nibbattetvā akkhaṇabhūmiyaṃ uppajjanti, na sāsanikā. **Vāyokasiṇe parikammaṃ katvāti** vāyokasiṇe paṭhamādīni tīṇi jhānāni nibbattetvā tatiyajjhāne ciṇṇavasī hutvā tato vuṭṭhāya catutthajjhānādhiḡamāya parikammaṃ katvā. Tenāha **“catutthajjhānaṃ nibbattetvā”**ti. Kasmā panettha vāyokasiṇeyeva parikammaṃ vuttanti? Yadettha

1. Am 3. 346 piṭṭhe.

vattabbarā, taṃ **brahmajālaṭīkāyaṃ**¹ vitthāritameva². **Dhī** jigucchanatthe nipāto, tasmā **dhī ciccanti** cittaṃ jigucchāmīti attho. **Dhibbatetaṃ ciccanti** etaṃ mama cittaṃ jigucchitaṃ vata hotu. **Vatā**ti sambhāvane, tena jigucchamā sambhāvento vadati. **Nāmā**ti ca sambhāvane eva, tena cittaassa abhāvaṃ sambhāveti. Cittaassa bhāvābhāvesu ādinavānisamse dassetuṃ “**cittañhī**”ti-ādi vuttamā. **Khantiṃ ruciṃ uppādetvā**ti “cittaassa abhāvo eva sādhu suṭṭhū”ti imam dīṭṭhinijjhānakkhantiṃ, tattha ca abhiruciṃ uppādetvā.

Tathā bhāvitassa jhānassa ṭhitibhāgiyabhāvappattiyā aparihīnajjhānassa tiṭṭhāyatane pabbajitasseva tathā jhānabhāvanā hotīti āha “**manusaloke**”ti. **Paṇihito aho**sīti maraṇassa āsannakāle ṭhapito aho. Yadi ṭhānādīnā ākārena nibbatteyya, kammabalena yāva bheda tenevākārena tiṭṭheyya vāti āha “**so tena iriyāpathenā**”ti-ādi.

Evarūpānampīti evam acetanānampi. **Pi**-saddena pageva sacetanānanti dasseti. Kathamā pana acetanānam nesam paccayāhārassa upakappananti codanam sandhāya tattha nidassanam dassento “**yathā**”ti-ādimāha.

Ye uṭṭhānavīriyeneva divasam vītināmetvā tassa nissandaphalamattamā kiñcideva labhitvā jīvikam kappenti, te **uṭṭhānaphalūpajīvino**. Ye pana attano puññaphalameva upajīventi, te **puññaphalūpajīvino**. Nerayikānam pana neva uṭṭhānavīriyavasena jīvikākappanam, puññaphalassa pana lesopi natthīti vuttamā “**ye pana te nerayikā -pa- na puññaphalūpajīvīti vuttā**”ti. Paṭisandhiviññāṇassa āharaṇena manosañcetanāhāroti vuttā, na yassa kassaci phalassāti adhippāyena “**kiṃ pañca āhārā atthī**”ti codeti, ācariyo nippariyāyāhāre adhippete siyā tava codanāyā’vasaro, sā pana ettha anavasarāti dassetuṃ “pañca, na pañcāti idam na vattabban”ti vatvā pariyāyāhārassseva panettha adhippetabhāvaṃ dassento “**nanu paccayo āhāroti vuttametān**”ti āha. **Tasmā**ti yassa kassaci paccayassa “āhāro”ti icchitattā. Idāni vuttamevattham pāṭiyā samatthento “**yam sandhāyā**”ti-ādimāha.

1. Dī-Ṭī 1. 157 piṭṭhe.

2. Vicāritameva (Ka)

Mukhyāhāravasenapi nerayikānaṃ āhāraṭṭhitikataṃ dassetuṃ “**kabaḷikāraṃ āhāraṃ -pa- sādheti**”ti vuttaṃ. Yadi evaṃ nerayikā sukhaṭṭhisamvedinopi hontīti? Noti dassetuṃ “**kheḷopi hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Tayoti** tayo arūpāhārā kabaḷikārāhārassa abhāvato. **Avasesānanti** asaṅṅhasattehi avasesānaṃ. Kāmabhavādīsu nibbattasattānaṃ paccayāhāro hi sabbesaṃ sādharāṇoti. **Etaṃ pañhanti** “katamo eko dhammo”ti evaṃ coditaṃ etaṃ pañhaṃ. **Kathetvāti** vissajjetvā.

“**Tattha tattha -pa- dukkhaṃ hoti**”ti etena yathā idha paṭṭhamassa pañhassa niyyātanāṃ, dutiyassa uddharaṇaṃ na kataṃ, eva iminā eva adhippāyena ito paresu dukatikādipañhesu tattha tattha ādipariyosānesu eva uddharaṇaniyyātanāni katvā sesesu na katanti dasseti. Paṭicca etasmā phalaṃ eṭīti **paccayo**, kāraṇaṃ, tadeva attano phalaṃ saṅkharotīti **saṅkhāroti** āha “**imasmimpi -pa- saṅkhāroti vutto**”ti. **Āhārapaccayoti** āharaṇaṭṭhavisitṭho paccayo. **Āharaṇaṅcetha** uppādakattappadhānaṃ, **saṅkharaṇaṃ** upatthambhakattappadhānanti ayametesāṃ viseso. Tenāha “**ayamettha hetṭhimato viseso**”ti. Nippariyāyāhāre gahite “sabbe sattā”ti vuttepi asaṅṅhasattā na gahitā eva bhavissantīti padesavisayo sabba-saddo hoti yathā “sabbe tasanti daṇḍassā”ti-ādīsu¹. Na hettha khīṇāsavādīnaṃ gahaṇaṃ hoti. **Pākaṭo bhaveyya** visesasāmaññassa visayattā pañhānaṃ. **No ca gaṇhimsu** aṭṭhakathācariyā. **Dhammo nāma natthi** saṅkhatoti adhippāyo. **Idha** dutiyapañhe “**saṅkhāro**”ti paccayo eva kathitoti sambandho.

Yadā sammāsambodhisamadhigato, tadā eva sabbañeeyaṃ sacchikataṃ jātanti āha “**mahābodhimaṇḍe nisīditvā**”ti. **Sayanti** sāmānyeva. **Addhaniyanti** addhānakkhamaṃ cirakālāvaṭṭhāyi pārampariyavasena. Tenāha “**ekena hī**”ti-ādi. **Paramparakathāniyamenāti** paramparakathākathananiyamena, niyamitatthabyañjanānupubbīyā kathāyāti attho. **Ekakavaseṇāti** ekaṃ ekaṃ parimāṇaṃ etassāti **ekako**, pañho. Tassa ekakassa vasena. **Ekakaṃ niṭṭhitaṃ** vissajjananti adhippāyoti.

Ekakavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 1. 33 piṭṭhe Dhammapade.

Dukavaṇṇanā

304. **Cattāro khandhā**ti tesam tāva nāmanaṭṭhena nāmahāvaṃ paṭhamam vatvā pacchā nibbānassa vattukāmo āha. Tassāpi hi tathā nāmahāvaṃ parato vakkhati. “Nāmam karoti nāmayati”ti ettha yaṃ nāmakaraṇam, tam nāmanti āha “**nāmanaṭṭhenāti nāmakaraṇaṭṭhenā**”ti, attanovāti adhippāyo. Evañhi sātisayamidam tesam nāmakaraṇam hoti. Tenāha “attano nāmam karontāva uppajjanti”ti-ādi. Idāni tamattham byatirekamukhena vibhāvetum “**yathā hī**”ti-ādi vuttam. Yassa nāmassa karaṇeneva te “nāman”ti vuccati, tam sāmaññanāmam, kittimanāmam, guṇanāmam vā na hoti, atha kho opapāṭikanāmanti purimāni tīṇi nāmāni udāharaṇavasena dassetvā “na evam vedanādīnam”ti te paṭikkhipitvā itaranāmaeva nāmakaraṇaṭṭhena nāmanti dassento “**vedanādayo hī**”ti-ādimāha. “Mahāpathavi-ādayo”ti kasmā vuttam, nanu pathavi-āpādayo idha nāmanti anadhippetā, rūpanti pana adhippetāti? Saccametaṃ, phassavedanādīnam viya pana pathavi-ādīnam opapāṭikanāmatāsāmaññena “pathavi-ādayo viyā”ti nidassanam kataṃ, na arūpadhammā viya rūpadhammānam nāmasabhāvattā. Phassavedanādīnam hi arūpadhammānam sabbadāpi phassādīnamakattā, pathavi-ādīnam kesakumbhādīnamantarāpatti viya nāmantarānāpajjanato ca sadā attanāva katanāmatāya catukkhandhanibbānāni nāmakaraṇaṭṭhena nāmam. Atha vā adhivacanasamphasso viya adhivacananāmamantarena ye anupacitasambhāraṇam gahaṇam na gacchanti, te nāmāyattaggahaṇā **nāmam**. Rūpam pana vināpi nāmasādhanam attano ruppanasabhāvena gahaṇam upayātīti **rūpam**. Tenāha “**tesu uppannesū**”ti-ādi. Idhāpi “yathā pathaviyā”ti-ādīsu vuttanayeneva attho veditabbo nidassanavasena āgatattā. “**Atītepi**”ti-ādīna vedanādīsu nāmasaññā niruḥhā, anādikālikā cāti dasseti.

Iti atīdivibhāgavantānampi vedanādīnam nāmakaraṇaṭṭhena nāmahāvo ekantiko, tabbivhāgarahite pana ekasabhāve nicce nibbāne vattabbameva natthīti dassento “**nibbānam pana -pa- nāmanaṭṭhena nāman**”ti āha. **Nāmanaṭṭhenāti** nāmakaraṇaṭṭhena. **Namantīti** ekantato sārammaṇattā tanninnā honti, tehi vinā nappavattantīti attho. **Sabbanti** khandhacatukkam,

nibbānañca. Yasmiñ ārammaṇeyeva vedanākkhandho pavattati, taṃsampayuttatāya saññākkhandhādayopi tattha pavattantīti so ne tattha nāmento viya hoti vinā appavattanato. Esa nayo saññākkhandhādīsupīti vuttaṃ “**ārammaṇe aññamaññaṃ nāmentī**”ti. **Anavajjadhamme** maggaphalādike. Kāmaṃ kesuci rūpadhammesupi ārammaṇādhipatibhāvo labbhateva, nibbāne panesa sātisayo tassa accantasantapaṇītatākappabhāvatoti tadeva ārammaṇādhipatipaccayatāya “**attani nāmetī**”ti vuttaṃ. Tathā hi ariyā sakalampi divasabhāgaṃ taṃ ārabha vītināmentāpi tittim na gacchanti.

“**Ruppanatthenā**”ti etena ruppatīti rūpanti dasseti. Tattha sītādivirodhipaccayasannipāte visadisuppatti **ruppanaṃ**. Nanu ca arūpadhammānampi virodhipaccayasamāgame visadisuppatti labbhatīti? Saccam labbhati, na pana vibhūtatarāṃ. Vibhūtatarāñhettha ruppanaṃ adhippetam sītādiggahaṇato. Vuttañhetam “ruppatīti kho bhikkhave tasmā ‘rūpan’ti vuccati. Kena ruppati? Sītenapi ruppati, uṇhenapi ruppati”ti-ādi¹. Yadi evam katham brahmaloke rūpasamaññāti? Tatthāpi taṃsabhāvānavattanato hotiyeva rūpasamaññā. Anuggāhakaṃpaccayavasena vā visadisapaccayasannipātetī evamattho vedītabbo. “Yo attano santāne vijjamaṇassayeva visadisuppattihetubhāvo, taṃ **ruppanaṃ**”ti aññe. Imasmiṃ pakkhe rūpayati vikāramāpādetīti **rūpaṃ**. “Saṅghaṭṭanena vikārāpattiyam **ruppana**-saddo niruḷho”ti keci. Etasmiṃ pakkhe arūpadhammesu rūpasamaññāya pasaṅgo eva natthi saṅghaṭṭanābhāvato. “Paṭighato **ruppanaṃ**”ti apare. “**Tassāti rūpassā**”ti vadanti, nāmarūpassāti pana yuttam. Yathā hi rūpassa, evam nāmassāpi vedanākkhandhādivasena, madanimmadanādivasena ca vitthārahakathā **Visuddhimagge**² vuttā evāti. Iti ayam duko kusalattikena saṅghahite sabhāvadhamme pariggahetvā pavattoti.

Avijjāti avindiyam “attā, jīvo, itthī, puriso”ti evamādikam vindatīti **avijjā**, vindiyam “dukkham, samudayo”ti evamādikam na vindatīti **avijjā**, sabbampi dhammajātam aviditakaraṇatthena **avijjā**, antarahite saṃsāre satte javāpetīti **avijjā**, atthato pana sā dukkhādīnam catunnam saccānam sabhāvachchādako sammoho hotīti āha “**dukkhādīsu**

1. Saṃ 2. 71 piṭṭhe.

2. Visuddhi 2. 90 piṭṭhe.

aññānan”ti. **Bhavapatthanā** nāma kāmabhavādīnaṃ patthanāvasena pavattataṇhā. Tenāha “**yo bhaveyu bhavacchando**”ti-ādi. Iti ayaṃ duko vaṭṭamūlasamudācāraddassanattham gahito.

Bhavadiṭṭhīti khandhapañcakam “attā ca loko cā”ti gāhetvā taṃ “bhavissati”ti gaṇhanavasena nivīṭṭhā sassatadiṭṭhīti attho. Tenāha “**bhavo vuccati**”ti-ādi. Bhavissatīti **bhavo**, tiṭṭhati sabbakālam atthīti attho. **Sassatanti** sassatabhāvo. **Vibhavadiṭṭhī**ti khandhapañcakameva “attā”ti ca “loko”ti ca gāhetvā taṃ “na bhavissati”ti gaṇhanavasena nivīṭṭhā ucchedadiṭṭhīti attho. Tenāha “**vibhavo vuccati**”ti-ādi. Vibhavissati vinassati ucchijjatīti **vibhavo**, ucchedo.

Yaṃ na hirīyatiti yena dhammena taṃsampayuttadhammasamūho, puggalo vā na hirīyati na lajjati, liṅgavipallāsaṃ vā katvā yo dhammoti attho vedītabbo. **Hirīyitabbenā**ti upayogathe karaṇavacanaṃ, hirīyitabbayuttakam kāyaduccarītādīdhammaṃ na jigucchatīti attho. **Nillajjati**ti pāpassa ajjucchanā. **Yaṃ na ottappati**ti etthāpi vuttanayeneva attho vedītabbo. **Ottappitabbenā**ti pana hetu-atthe karaṇavacanaṃ, ottappitabbayuttakena ottappassa hetubhūtena kāyaduccarītādināti attho. **Hirīyitabbenā**ti etthāpi vā evameva attho vedītabbo. **Abhāyanaka-ākāro**ti pāpato anuttāsanākāro.

“**Yaṃ hirīyati**”ti-ādīsu anantaraduke vuttanayena attho vedītabbo. Niyakajjhataṃ jāti-ādisamuṭṭhānaṃ etissāti **ajjhattasamuṭṭhānā**. Niyakajjhataṃ bahibhāvato bahiddhā parasantāne samuṭṭhānaṃ etissāti **bahiddhāsamuṭṭhānā**. Attā eva adhipati **attādhipati**, ajjhattasamuṭṭhānattā eva attādhipatīto āgamanato **attādhipateyyā**. **Lokādhipateyyanti** etthāpi eseva nayo. **Lajjāsabhāvasaṅṭhitā**ti pāpato jigucchanarūpena avaṭṭhitā. **Bhayasabhāvasaṅṭhitanti** tato uttāsanarūpena avaṭṭhitam. Ajjhattasamuṭṭhānādītā ca hirottappānaṃ tattha tattha pākāṭabhāvena vuttā, na pana tesam kadācīpi aññamaññavippayogato. Na hi lajjanaṃ nibbhayaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ atthīti.

Dukkanti kicchaṃ, aṇiṭṭhanti vā attho. **Vippaṭikūlagāhimhī**ti dhammānudhammapaṭipattiyā vilomagāhake. Tassā eva vipaccanīkam duppaṭipatti sātāṃ iṭṭham

etassāti vipaccanīkasāto, tasmim̄ **vipaccanīkasāte**. Evambhūto ca ovādabhūte sāsānakkame, ovādake ca ādarabhāvarahito hotīti āha “**anādare**”ti. **Tassa kammani** tassa dubbacassa puggalassa anādariyavasena pavattavacetanā **dovacassam̄**. **Tassa bhāvoti** tassa yathāvuttassa dovacassassa atthibhāvo **dovacassatā**, atthato dovacassameva. Tenevāha “**sā atthato saṅkhārakkhandho hoti**”ti. Cetanāppadhānatāya hi saṅkhārakkhandhassa evam̄ vuttam̄. **Etenākārenāti** appadakkhiṇaggāhitākārena.

Assaddhiyadussilyādipāpadhammayogato puggalā pāpā nāma hontīti dassetuṃ “**ye te puggalā assaddhā**”ti-ādi vuttam̄. Yāya cetanāya puggalo pāpasampavaṅko nāma hoti, sā cetanā **pāpamittatā**, cattāropi vā arūpino khandhā tadākārappavattā **pāpamittatāti** dassento “**sāpi atthato dovacassatā viya daṭṭhabbā**”ti-āha.

“Sukham̄ vaco etasmim̄ padakkhiṇaggāhimhi anulomasāte sādare puggaleti **subbaco**”ti-ādinā, “kalyāṇā saddhādayo puggalā etassa mittāti **kalyāṇamitto**”ti-ādinā ca anantaradukassa attho icchitoti āha “**sovacassatā -pa- vuttapaṭipakkhanayena veditabbā**”ti. **Ubhoti** sovacassatā, kalyāṇamittā ca. Tesam̄ khandhānam̄ pavatti-ākāravisesā “sovacassatā, kalyāṇamittatā”ti ca vuccanti, te lokiyāpi honti lokuttarāpīti āha “**lokiyalokuttaramissakā kathitā**”ti.

Vatthubhedādinā anekabhedabhinnā taṃtaṃjātivāsena ekajjham̄ katvā rāsito gayhamānā āpattiyova **āpattikkhandhā**. Tā pana antarāpattīnam̄ aggahaṇe **pañcapi āpattikkhandhā āpattiyō**, tāsam̄ pana gahaṇe **sattapi āpattikkhandhā āpattiyō**. “Imā āpattiyō, ettakā āpattiyō, evaṅca tesam̄ āpajjanam̄ hoti”ti jānanapaññā **āpattikusalatāti** āha “**yā tāsā**”ti-ādi. **Tāsam̄ āpattīnanti** tāsū āpattīsu. Tattha yaṃ sambhinnavatthukāsu viya ṭhitāsu, duviññeyyavibhāgāsu ca āpattīsu asaṅkarato vavatthānam̄, yaṃ visesato **āpattikusalatāti** dassetuṃ dutiya-āpattiggahaṇam̄ kataṃ.

Saha kammavācāyāti kammavācāya saheva. Āpattito vuṭṭhāpanapayogatāya kammabhūtā vācā **kammavācā**, tathābhūtā anusāvanavācā ceva “passissāmī”ti evaṃ pavattavācā ca. Tāya kammavācāya saddhim samakārameva “imāya kammavācāya ito āpattito vuṭṭhānaṃ hoti, hontaṅca paṭhame vā tatiye vā anusāvane yyakārapatte, ‘saṃvarissāmī’ti vā pade pariyoṣite hoti”ti evaṃ taṃtaṃ **āpattīhi vuṭṭhānaparicchedaparijānanaṃ** āpattivuṭṭhānakusalatā. **Vuṭṭhānanti ca** yathāpannāya āpattiyā yathā tathā anantarāyatāpādanaṃ, evaṃ vuṭṭhānaggahaṇeneva desanāyapi saṅgaho siddho hoti.

“Ito pubbe parikammaṃ pavattaṃ, ito paraṃ bhavaṅgamajjhe samāpattī”ti evaṃ samāpattīnaṃ **appanāparicchedajānanaṃ** samāpattikusalatā. Vuṭṭhāne kusalabhāvo **vuṭṭhānakusalatā**, pageva vuṭṭhānaparicchedakaraṇaṃ. Tenāha “**yathāparicchinnasamayavasenevā**”ti-ādi. **Vuṭṭhānasamattā**ti vuṭṭhāpane samattā.

“Dhātukusalatā”ti ettha pathavīdhātu-ādayo, sukhadhātu-ādayo, kāmadhātu-ādayo ca dhātuyo etāsveva antogadhāti etāsu kosalle dassite tāsupi kosallaṃ dassitameva hotīti “aṭṭhārasa dhātuyo cakkhuhātu -pa-manoviññādhātū”ti vatvā “**aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ sabhāvaparicchedakā**”ti vuttaṃ. Tattha **sabhāvaparicchedakā**ti yathābhūtasabhāvāvabodhinī. “Savanaṃ dhāraṇaṃ”ti-ādinā paccemaṃ paññā-saddo yojetabbo. Dhātūnaṃ savanadhāraṇaṃ **sutamayā**, itarā **bhāvanāmayā**. Tatthāpi sammānaṃ lokiyā. Vipassanā paññā hi sā, itarā lokuttarā. Lakkhaṇādivasena, aniccādivasena ca manasikaraṇaṃ **manasikāro**, tattha kosallaṃ **manasikārakusalatā**. Taṃ pana ādimajjhariyoṣānavasena tidhā bhinditvā dassento “**sammānaṃ paṭivedhapaccavekkhaṇaṃ**”ti āha. **Sammānaṃ** hi tassā ādi, **paṭivedhaṃ** majjhe, **paccavekkhaṇaṃ** pariyoṣanaṃ.

Āyatanānaṃ ganthato ca atthato ca uggaṇhanavasena tesam dhātulakkhaṇādivibhāgassa jānanaṃ **uggahajānanaṃ**. Sammānaṃ paṭivedhapaccavekkhaṇavidhino jānanaṃ **manasikārajānanaṃ**. Yasmā āyatanāni atthato dhātuyova, manasikāro ca uggaṇhanādivasena tesam eva

manasikāraavidhi, tasmā dhātukusalatādikā tissopi kusalatā ekadese katvā dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Savanaṃ viya uggaṇhanapaccavekkhaṇānipi parittaṇṇakattukānīti āha “**savana-uggaṇhanapaccavekkhaṇā lokiyā**”ti. Ariyamaggakkhaṇe sammasanamanasikārānaṃ nipphatti pariniṭṭhānanti tesam lokuttaratāpariyāyopi labbhatīti vuttaṃ “**sammasanamanasikārā lokiyalokuttaramissakā**”ti. Paccayadhammānaṃ hetu-ādīnaṃ attano paccayuppannaṃ hetupaccayādibhāvena paccayabhāvo **paccayākāro**, so pana avijjādīnaṃ dvādasannaṃ paṭiccasamuppādaṅgānaṃ vasena dvādasavidhoti āha “**dvādasannaṃ paccayākārānaṃ**”ti. **Uggahādivasenāti** uggahamanasikārasavanasammasanapaṭivepeccavekkhaṇavasena.

Ṭhānañceva tiṭṭhati phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **kāraṇaṇca** hetupaccayabhāvena karaṇato nipphādanato¹. **Tesaṃ** sotaviññāṇādīnaṃ. Etasmiṃ duke attho veditabboti sambandho. Ye dhammā yassa dhammassa kāraṇabhāvato **ṭhānaṃ**, teva dhammā taṃvidhurassa dhammassa akāraṇabhāvato **aṭṭhānanti** paṭhamanaye phalabhedena tasseva dhammassa **ṭhānāṭṭhānatā** dīpitā, dutiyanaye pana abhinnepi phale paccayadhammabhedena tesam **ṭhānāṭṭhānatā** dīpitāti ayametesam viseso. Na hi kadāci ariyā diṭṭhisampadā niccaggāhassa kāraṇaṃ hoti, akiriyaṭā pana siyā tassa kāraṇanti.

Ujuno bhāvo **ajjavaṃ**, ajimhatā akuṭilatā avaṅkatāti atthoti tamatthaṃ anajjavapaṭikkhepamukhena dassetuṃ “**gomuttavaṅkatā**”ti-ādi vuttaṃ. Svāyaṃ anajjavo bhikkhūnaṃ yebhuyyena anesanāya, agocaracāritāya ca hotīti āha “**ekacco hi -pa- carati**”ti. **Ayaṃ gomuttavaṅkatā nāma** ādito paṭṭhāya yāva pariyoṣānā paṭipattiyā vaṅkabhāvato. **Purimasadisoti** paṭhamam vuttabhikkhusadisō. **Candavaṅkatā nāma** paṭipattiyā majjhaṭṭhāne vaṅkabhāvāpattito. **Naṅgalakoṭivaṅkatā nāma** pariyoṣāne vaṅkabhāvāvattito. **Idam ajjavaṃ nāma** sabbatthakameva ujubhāvasiddhito. **Ajjavatāti** ākāraniddeso, yenākārenassa ajjavo pavattati, tadākāraniddesoti attho. Lajjatīti **lajjī**, hirimā, tassa bhāvo **lajjavaṃ**, hirīti attho. Lajjā

1. Nipphattanato (Ka)

etassa atthīti **lajjī** yathā “mālī, māyī”ti ca, tassa bhāvo **lajjībhāvo**, sā eva lajjā.

Parāparādhādīnaṃ adhivāsanakkhamaṃ **adhivāsanakhanti**. Sucisīlatā **soraccam**. Sā hi sobhanakammaratatā, suṭṭhuvā pāpato oratabhāvo viratatā **soraccam**. Tenāha “**suratabhāvo**”ti.

“**Nāmañcarūpañcā**”ti-ādīsu ayamaparo nayo—**nāmakaraṇaṭṭhenāti** aññam anapekkhitvā sayameva attano nāmakaraṇasabhāvatoti attho. Yañhi parassa nāmaṃ karoti, tassa ca tadapekkhattā aññāpekkham nāmakaraṇanti nāmakaraṇasabhāvatā na hoti, tasmā mahājanassa ñāṭīnaṃ, guṇānañca sāmāññanāmādikārakānaṃ nāma bhāvo nāpajjati. Yassa ca aññehi nāmaṃ karīyati, tassa ca nāmakaraṇasabhāvatā natthīti natthiyeva nāma bhāvo, vedanādīnaṃ pana sabhāvasiddhattā vedanādīnaṃmassa nāmakaraṇasabhāvato nāmatā vuttā. Pathavī-ādīnidassanena nāmassa sabhāvasiddhatāmyeva nidasseti, na nāma bhāvasāmāññam, niruḥhattā pana nāmasaddo arūpadhammesu eva vattati, na pathavī-ādīsūti na tesam nāma bhāvo. Na hi pathavī-ādīnaṃ vijahitvā kesādīnāmehi rūpadhammānaṃ viya vedanādīnaṃ vijahitvā aññena nāmena arūpadhammānaṃ voharitabbena piṇḍākārena pavatti atthīti.

Atha vā rūpadhammā cakkhādayo, rūpādayo ca tesam pakāsakapakāsītābbabhāvato vināpi nāmena pākaṭā hontī, na evam arūpadhammāti te adhivacanasamphasso viya nāmāyattaggahaṇīyabhāvena “nāman”ti vuttā. Paṭighasamphasso ca na cakkhādīni viya nāmena vinā pākaṭoti “nāman”ti vutto, arūpatāya vā aññanāmasabhāvattā saṅgahitoyam, aññaphassasabhāgattā vā. Vacanatthopi hi rūpayatīti **rūpaṃ**, nāmāyatīti **nāmanti** idha pacchimapurimānaṃ sambhavati. **Rūpayatīti** vināpi nāmena attānaṃ pakāsetīti attho. **Nāmāyatīti** nāmena vinā apākaṭābhāvato attano pakāsakam nāmaṃ karotīti attho. **Ārammaṇādhipatipaccayatāyāti** satipi rūpassa ārammaṇādhipatipaccayabhāve na tam paramassāsabhūtam nibbānaṃ viya sātīsayam nāmanabhāvena paccayoti nibbānameva “nāman”ti vuttam

“**Avijjā ca bhavataṇhā cā**”ti ayaṃ duko sattānaṃ vaṭṭamūlasamudācārādassanatto. Samudācaratīti hi **samudācāro**, vaṭṭamūlameva samudācāro **vaṭṭamūlasamudācāro**, vaṭṭamūladassanena vā vaṭṭamūlānaṃ pavatti dassitā hotīti vaṭṭamūlānaṃ samudācāro **vaṭṭamūlasamudācāro**, taṃdassanattotho attho.

Ekekasmīṇca “attā”ti ca “loko”ti ca gahaṇavisesaṃ upādāya “attā ca loko cā”ti vuttaṃ, ekaṃ vā khandhaṃ “attā”ti gahetvā aññaṃ attano upabhogabhūtaṃ “loko”ti gaṇhantassa attano attānaṃ “attā”ti gahetvā parassa attānaṃ “loko”ti gaṇhantassa vā vasena “attā ca loko cā”ti vuttaṃ.

Saha sikkhitabbo dhammo **sahadhammo**, tatha bhavaṃ sahadhammikaṃ, tasmīṃ **sahadhammike**. Dovacassa-saddato āya-saddaṃ anaññaṃ katvā “**dovacassāyan**”ti vuttaṃ, dovacassassa vā ayaṇaṃ pavatti **dovacassāyaṃ**. Āsevantaṃsāpi anusikkhanā ajjhāsayena bhajānāti āha “**sevanā -pa- bhajānā**”ti. Sabbatobhāgena bhatti **sambhatti**.

Saha kammavācāyāti abbhānatiṇavattthārakakammavācāya, “ahaṃ bhante itthannāmaṃ āpattiṃ āpajjin”ti-ādikāya ca saheva. Saheva hi kammavācāya āpattivuṭṭhānaṇca paricchijjati, “paññaṃtilakkhaṇāya āpattiyā vā kāraṇaṃ vītikkamalakkhaṇaṃ kāyakammaṃ, vacīkammaṃ vā, vuṭṭhānassa kāraṇaṃ kammavācā”ti kāraṇena saha phalassa jānāvasena “saha kammavācāyā”ti vuttaṃ. “Saha kammavācāyā”ti iminā nayena **saha parikammenā**ti etthāpi attho veditabbo.

Dhātuvisayā sabbāpi pañña **dhātukusalatā**. Tadekadesā **manasikārakusalatā**ti adhippāyena purimāpadepe sammāsanapaṭivedhapañña vuttā. Yasmā pana nippariyāyato vipassanādipañña eva manasikāraṇosallaṃ, tasmā “**tāsaṃyeva dhātūnaṃ sammāsanapaṭivedhapaccavekkhaṇapañña**”ti vuttaṃ.

Āyatanavisayā sabbāpi pañña **āyatanakusalatā**ti dassento “dvādasannaṃ āyatanānaṃ uggahamaṇasikāraṇānaṃ pañña”ti vatvā puna **apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Dvīsūpi vā padesu vācugatāya āyatanapāṭiyā, dhātupāṭiyā ca manasi karaṇaṃ **manasikāro**. Tathā uggaṇhantī manasi

karontī, tadatthaṃ suṇantī, ganthato ca atthato ca dhārentī, “idaṃ cakkhāyatanam nāma, ayaṃ cakkhudhātu nāmā”ti-ādinā sabhāvato, gaṇanato ca paricchedaṃ jānantī ca paññā **uggahapaññādikā** vuttā. Manasikārapade pana catubbidhāpi paññā uggahoti tato pavatto aniccādimanasikāro “uggahamanasikāro”ti vutto. Tassa jānanam pavattanameva, “yathā pavattaṃ vā uggahaṃ, evameva pavatto uggaho”ti jānanam **uggahajānanam**, “manasikāro evaṃ pavattetabbo, evañca pavatto”ti jānanam **manasikārajānanam**, tadubhayampi “manasikārakosallan”ti vuttaṃ. Uggahopi hi manasikārasampayogato manasikāraniruttiṃ laddhum arahati. Yo ca manasikātabbo, yo ca manasikaraṇūpāyo, sabbo so “manasikāro”ti vuttum vaṭṭati, tattha kosallaṃ **manasikārakusalatā**ti. **Sammasanam** paññā, sā maggasampayuttā aniccādisammasanakiccaṃ sādheti niccasaññā dipajahanato. **Manasikāro** sammasanasampayutto, so tattheva aniccādimanasikārikiccaṃ maggasampayutto sādhetīti āha “**sammasanamanasikārā lokiyalokuttaramissakā**”ti. “Iminā paccayena idaṃ hoti”ti evaṃ avijjādīnam saṅkhārādipaccayuppannassa paccayabhāvajānanam **paṭiccasamuppādakusalatā**.

Adhivāsanam khamanam. Tañhi paresam dukkaṭam, duruttañca paṭivirodhākaraṇena attano upari āropetvā vāsanam “adhivāsanam”ti vuccati. **Acaṇḍikkanti** akujjhanam. Domanassavasena paresam akkhīsu assūnam anuppādanā **anassuro**. **Attamanatā**ti sakamanatā. Cittassa abyāpanno sako manobhāvo **attamanatā**. **Cittanti** vā cittabbabandham ekattena gahetvā tassa antarā uppannena pītisahagatamanena **sakamanatā**. Attamano vā puggalo, tassa bhāvo **attamanatā**. Sāna sattassāti puggaladiṭṭhinivāraṇattham “**cittassā**”ti vuttaṃ. Adhivāsanalakkhaṇā khanti **adhivāsanakhanti**. Sucisilatā **soraccam**. Sā hi sobhanakammaratātā. Suṭṭhu pāpato oratabhāvo viratatā soraccam. Tenāha “**suratabhāvo**”ti.

Sakhilo vuccati saṅhavāco, tassa bhāvo **sākhalyam**, saṅhavācatā. Tam pana byatirekamukhena vibhāventī yā pāḷi pavattā, tam dassento “**tattha katamam sākhalyam**”ti-ādimāha. Tattha **aṇḍakā**ti sadosavaṇe rukkhe niyyāsapiṇḍiyo, ahicchattakādīni vā uṭṭhitāni “**aṇḍakāni**”ti

vadanti. Pheggurukkhassa pana kuthitassa aṇḍāni viya uṭṭhitā cuṇṇapiṇḍiyo, gaṇṭhiyo vā **aṇḍakā**. Idha pana byāpajjanakakkasādibhāvato aṇḍakapakatibhāvena vācā “**aṇḍakā**”ti vuttā. Padumanālaṃ viya sotaṃ ghaṃsayamānā pavisaṇṭi **kakkasā** daṭṭhabbā. Kodhena nibbattattā tassa parivārabhūtā **kodhasāmantā**. Pure samvaddhanārī **porī**, sā viya sukumārā mudukā vācā porī viyāti **porī**. **Tatthāti** “bhāsītā hotī”ti vuttāya kiriyāyātipi yojanā sambhavati, **tattha** vācāyāti vā. “**Saṇhavācatā**”ti-ādinā taṃ vācaṃ pavattayamānaṃ cetanaṃ dasseti. Sammodakassa puggalassa mudukabhāvo maddavaṃ **sammodakamudukabhāvo**. **Āmisena** alabbhamānena, tathā **dhammena cāti dvīhi chiddo**. Āmisassa, dhammassa ca alābhena attano, parassa ca antare sambhavantassa hi chiddassa vivarassa bhedassa paṭisantharaṇaṃ pidhanaṃ saṅgaṇhanaṃ **paṭisanthāro**. Taṃ sarūpato, paṭipattito ca pāḷidassanamukhena vibhāvetuṃ “**abhidhammepī**”ti-ādimāha. **Aggaṃ aggahetvāti** aggaṃ attano aggahetvā. **Uddesadānanti** pāḷiyā, aṭṭhakathāya ca uddisanaṃ. **Pāḷivaṇṇanāti** pāḷiyā atthavaṇṇanā. **Dhammakathākathananti** sarabhaññasarabhaṇanādivasena dhammakathanam.

Karuṇāti karuṇābrahmavihāramāha. **Karuṇāpubbabhāgoti** tassa pubbabhāga-upacārajjhānaṃ vadati. Pāḷipade pana yā kāci karuṇā “karuṇā”ti vuttā, **karuṇācetovimuttīti** pana appanāppattāva. **Mettāyapi** eseva nayo. Suci-saddato bhāve yya-kāraṃ, i-kāraṃ ca e-kārādesaṃ katvā ayaṃ niddesoti āha “**soceyyanti¹ sucibhavo**”ti. Hotu tāva sucibhāvo soceyyaṃ, tassa pana mettāpubbabhāgatā kathanti āha “**vuttampi cetan**”ti-ādi.

Muṭṭhā sati etassāti **muṭṭhassati**, tassa bhāvo **muṭṭhassaccaṃ**, satipaṭipakkho dhammo, na satiyā abhāvamattaṃ. Yasmā paṭipakkhe sati tassa vasena sativigatā vippavutthā nāma hoti, tasmā vuttaṃ “**sativippavāso**”ti. “**Assatī**”ti-ādīsu a-kāro paṭipakkhe daṭṭhabbo, na sattapaṭisedhe. Udake lābu viya yena cittaṃ ārammaṇe pilavantā viya tiṭṭhati, na ogāhati, sā **pilāpanatā²**. Yena gahitampi ārammaṇaṃ sammussati

1. Ukārādesaṃ -pa- socabyanti (Ka)

2. Pilapanatā (Ka)

na sarati, sā **sammussanatā**. Yathā vijjāpaṭipakkhā avijjā vijjāya pahātabbato, evaṃ sampajaññaṭipakkhaṃ **asampajaññaṃ**, avijjāyeva.

Indriyasamvarabhedoti indriyasamvaravināso. **Appaṭisaṅkhāti** apaccavekkhitvā ayoniso ca āhāraparibhoge ādīnavānisamse avīmaṃsetvā.

Appaṭisaṅkhāyāti itikattabbatāsu appaccavekkhaṇāya nāmaṃ. Aññaṇaṃ appaṭisaṅkhātanimittaṃ. **Akampanaññaṇanti** tāya anabhibhavanīyaṃ ññaṇaṃ, tattha tattha paccavekkhaṇāññaṇaṇceva paccavekkhaṇāya muddhabhūtaṃ lokuttaraññaṇaṇca. Nippariyāyato maggabhāvanā **bhāvanā** nāma, yā ca tadattā, tadubhayaṇca bhāventasseva icchitabbam, na bhāvitabhāvanassāti vuttaṃ “**bhāventassa uppannaṃ balan**”ti. Tenāha “**yā kusalanāṃ dhammānaṃ āsevanā bhāvanā bahulīkamman**”ti.

Kāmaṃ sampayuttadhammesu thirabhāvopi balaṭṭho eva, paṭipakkhehi pana akammaṇīyatā sātisayaṃ balaṭṭhoti vuttaṃ “**assatiyā akampanavasena**”ti. Paccanīkadhammasamanato **samatho samādhi**. Aniccādinā vividhenākārena dassanato **vipassanā pañña**. **Taṃ ākāraṃ gahetvāti** samādhānākāraṃ gahetvā. Yenākārena pubbe alīnaṃ anuddhataṃ majjhimaṃ bhāvanāvīthipaṭipannaṃ hutvā cittaṃ samāhitaṃ hoti, taṃ ākāraṃ gahetvā sallakkhetvā. **Nimittavasena**ti kāraṇavasena. “**Eseva nayo**”ti iminā paggahova taṃ ākāraṃ gahetvā puna pavattetabbassa paggāhassa nimittavasena paggāhanimittanti imamatthaṃ atidisati, tassattho samathe vuttanayānusārena veditabbo. **Paggāho vīriyaṃ** kosajjapakkhato cittassa patitum adatvā paggaṇhanato. **Avikkhepo ekaggatā** vikkhepassa uddhaccassa paṭipakkhabhāvato. Paṭisaṅkhānakiccanibbattibhāvato lokuttaradhammānaṃ paṭisaṅkhānabalabhāvo, tathā pubbe pavattākārasallakkhaṇavasena samathapaggāhānaṃ upari pavattisabbhāvato samathanimittadukassapi missakatā vuttā.

Yathāsamādinassa sīlassa bhedakaro **vītikamo**. Sīlavināsako **asaṃvaro**. **Sammādiṭṭhivināsikāti** “atthi dinnan”ti-ādi¹ nayappavattāya sammādiṭṭhiyā dūsiyā.

1. Ma 1. 358; Ma 2. 64; Abhi 2. 341 piṭṭhesu.

Sīlassa sampādanam nāma sabbabhāgato tassa anūnatāpādananti āha “**sampādanato paripūraṇato**”ti. Pāripūrattho hi sampadā-saddoti. **Mānasikasīlam** nāma sīlavisodhanavasena abhijjhādippahānam. **Diṭṭhipāripūribhūtam** **ñānanti** atthikadiṭṭhi-ādisammādiṭṭhiyā pāripūribhāvena pavattam **ñānam**.

Visuddhim **pāpetum** **samatthanti** cittavisuddhi-ādi-uparivisuddhiyā paccayo bhavitum samattham. Suvisuddhameva hi sīlam tassā padaṭṭhānam hotīti. **Visuddhim** **pāpetum** **samattham** **dassananti** **ñāṇadassanavisuddhim**, paramatthavisuddhini**bbāna**ñca pāpetum upanetum samattham kammassakatāñāṇādisammā**dassanam**. Tenāha “**abhidhamme**”ti-ādi. Ettha ca “idaṃ akusalam kammaṃ no sakaṃ, idaṃ pana kammaṃ sakaṃ”ti evaṃ byatirekato, anvayato ca kammassakatā**jānana**ñāṇam **kammassakatāñāṇam**. Tenāha “**ettha cā**”ti-ādi. “**Parena katampi**”ti idaṃ nidassanavasena vuttam yathā parena kataṃ, evaṃ attanā katampi sakakammaṃ nāma na hotīti, attanā vā ussāhitena parena katampīti evaṃ vā attho daṭṭhabbo. Yañhi taṃ parassa ussāhanavasena kataṃ, tampi sakakammaṃ nāma hotīti ayañhettha adhippāyo. **Atthabhañjanatoti** diṭṭhadhammikādisabba-atthavināsanato. **Atthajanatoti** idhalokatthaparalokatthaparamatthānam uppādanato. Ārabbhakāle “aniccam dukkham anattā”ti pavattampi **vacīsaccañca** lakkhaṇāni paṭivijjhantaṃ **vipassanāñāṇam anulometi** tattheva paṭivijjhanato. **Paramatthasaccañca** nibbānam **na vilometi** na virodheti ekanteneva sampāpanato.

Ñāṇadassananti **ñāṇabhūtam** **dassanam**, tena maggaṃ vadati. **Tamsampayuttameva vīriyanti** paṭhamamaggasampayuttam vīriyamāha. Sabbāpi maggapaññā diṭṭhivisuddhiyevāti dassetum “**apicā**”ti-ādi vuttam. Ayameva ca nayo abhidhammapāḷiyā¹ sametīti dassento “**abhidhamme panā**”ti-ādimavoca.

Yasmā saṃvego nāma sahotappañāṇam, tasmā saṃvegavatthum bhayato bhāyitabbato dassanavasena pavattañāṇam. Tenāha “**jātibhayan**”ti-ādi. Bhāyanti etasmāti **bhayaṃ**, jāti eva bhayaṃ **jātibhayaṃ**. **Saṃvejanīyanti** saṃvijjita**bbam** bhāyitabbam uttāsita**bbam**. **Thānanti** kāraṇam, vatthūti

1. Abhi 1. 264 piṭṭhe.

attho. **Samvegajātassāti** uppannasamvegassa. **Upāyapadhānanti** upāyena pavattetabbaṃ vīriyaṃ.

Kusalānaṃ dhammānanti sīlādīnaṃ anavajjadhammānaṃ. **Bhāvanāyāti** uppādanena, vaḍḍhanena ca. **Asantuṭṭhassāti** “alamettāvata, kathamettāvata”ti saṅkocāpattivāsena na santuṭṭhassa. **Bhiyyokamyatāti** bhiyyo bhiyyo uppādanicchā. **Vosānanti** saṅkocaṃ asamatthanti. Tussanaṃ tuṭṭhi **santuṭṭhi**, natthi etassa santuṭṭhīti **asantuṭṭhi**, tassa bhāvo **asantuṭṭhitā**. Vīriyappavāhe vattamāne antarā eva paṭigamaṇaṃ nivattanaṃ **paṭivānaṃ**, taṃ tassa atthīti **paṭivānī**, na paṭivānī **appaṭivānī**, tassa bhāvo **appaṭivānitā**. **Sakkaccakiriyatāti** kusalānaṃ karaṇe sakkaccakiriyatā ādarakiriyatā. **Sātaccakiriyatāti** satatameva karaṇaṃ. **Aṭṭhitakiriyatāti** antarā aṭṭhapetvā khaṇḍaṃ akatvā karaṇaṃ. **Anolīnavuttitāti** na līnappavattitā. **Anikkhittachandatāti** kusalacchandassa anikkhipanaṃ. **Anikkhittadhuratāti** kusalakaraṇe vīriyadhurassa anikkhipanaṃ. **Āsevanāti** ādarena sevanā. **Bhāvanāti** vaḍḍhanā brūhanā. **Bahulīkamanti** punappunaṃ karaṇaṃ.

Tisso vijjāti pubbenivāsānussatiñāṇaṃ, dibbacakkhuñāṇaṃ, āsavakkhayañāṇanti imā tisso vijjā. Paṭipakkhavijjhanaṭṭhena pubbe nivutthakkhandhādīnaṃ viditakaraṇaṭṭhena viṣiṭṭhā muttīti **vimutti**. Svāyaṃ viseso paṭipakkhavigamaṇena, paṭiyogivigamaṇena ca icchitabboti tadubhayaṃ dassetuṃ “**ettha cā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha yena visesena samāpattiyo paccanīkadhammehi suṭṭhu muttā, tato nirāsaṅkatāya ārammaṇe ca abhiratā, taṃ vesesaṃ upādāya tā adhikaṃ mucchanato, ārammaṇe adhimucchanato ca **adhimuttiyo nāmāti** vuttaṃ “**cittassa ca adhimutti**”ti. **Muttattāti** sabbasaṅkhārehi visesena nissaṭṭattā **vimutti**.

Khayeñāṇanti samucchadavasena kilese khepetīti **khayo**, ariyamaggo, tappariyāpannaṃ ñāṇaṃ **khayeñāṇaṃ**. **Paṭisandhivasenāti** kilesānaṃ taṃtaṃmaggavajjhānaṃ uppannamagge khandhasantāne puna sandahanavasena. **Anuppādabhūtetī** taṃtaṃphale. **Anuppādapariyosānetī** anuppādakaro maggo **anuppādo**, tassa pariyosāne, kilesānaṃ vā anuppajjanasaṅkhāte pariyosāne, bhaṅgeti atthoti.

Dukavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tikavaṇṇanā

305. Dhammato añño kattā natthīti dassetuṃ kattusādhanavasena “**lubbhatīti lobho**”ti vuttam. Lubbhati tena, lubbhanamattametanti karaṇabhāvasādhanavasenapi attho yujjateva. **Dussati muyhatīti** etthāpi eseva nayo. **Akusalañca tam** akosallasambhūtaṭṭhena ekantākusalabhāvato **mūlañca** attanā sampayuttadhammānaṃ suppatiṭṭhitabhāvasādhanato, na akusalabhāvasādhanato. Na hi mūlakato akusalānaṃ akusalabhāvo, kusalādīnañca kusalādibhāvo. Tathā sati momūhacittadvaye mohassa akusalabhāvo na siyā. **Tesanti** lobhādīnaṃ. “Na lubbhatīti alobho”ti-ādīnā **paṭipakkhanayena**. (1, 2)

Duṭṭhu caritānīti paccayato, sampayuttadhammato, pavatti-ākārato ca na suṭṭhu asammā pavattitāni. **Virūpānīti** bībhacchāni sampati, āyatiñca aniṭṭharūpattā. **Kāyenāti** kāyadvārena karaṇabhūtena. **Kāyatoti** kāyadvārato. “**Suṭṭhu caritānī**”ti-ādīsu vuttavipariyāyena attho veditabbo. Yassa sikkhāpadassa vītikkame kāyasamuṭṭhānā āpatti hoti, tam **kāyadvāre paññattasikkhāpadaṃ**. **Avītikkamo kāyasucaritanti** vārittasilassa vasena vadati, cārittasilassapi vā, yassa akaraṇe āpatti hoti. Vacīduccaritasucaritaniddhāraṇampi vuttanayānusārena veditabbaṃ. **Ubhayattha paññattassāti** kāyadvāre, vacīdvāre ca paññattassa. **Sikkhāpadassa vītikkamova manoduccaritaṃ** manodvāre paññattassa sikkhāpadassa abhāvato, tayidaṃ dvāradvaye akiriyasamuṭṭhānāyā āpattiyā vasena veditabbaṃ. **Avītikkamoti** yathāvuttāyā āpattiyā avītikkamo **manosucaritaṃ**. “Sabbassāpi sikkhāpadassa avītikkamo **manosucaritaṃ**”ti keci. Tadubhayañhi cārittasilāṃ uddissapaññattaṃ sikkhāpadaṃ, tassa avītikkamo siyā kāyasucaritaṃ, siyā vacīsucaritanti.

Pāṇo atipāṭiyati etāyāti **pāṇātipāto**, tathāpavattā cetanā, evaṃ adinnādānādayopīti āha “**pāṇātipātādayo pana tisso cetanā**”ti. **Vacīdvārepi uppannā**

kāyaduccaritaṃ dvārantare uppanassāpi kammassa sanāmāpariccāgato yebhuyyavuttiyā, tabbahulavuttiyā ca. Tenāhu **aṭṭhakathācariyā**—

“Dvāre caranti kammāni, na dvārā dvāracārino.

Tasmā dvārehi kammāni, aññamaññaṃ vavatthitā”ti¹.

Vacīduccaritaṃ kāyadvārepi vacīdvārepi uppannāti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Cetanāsampayuttadhammā**ti manokammabhūtāya cetanāya sammayuttadhammā. Kāyavacīkammabhūtāya pana cetanāya sampayuttā abhijjhādayo taṃtaṃpakkhikā vā honti abbohārikā vāti.

Cetanāsampayuttadhammā manosucaritanti etthāpi eseva nayo. Tividhassa duccaritassa akaraṇavasena pavattā **tisso cetanāpi viratiyopi kāyasucaritaṃ** kāyikassa vītikkamassa akaraṇavasena pavattanato, kāyena pana sikkhāpadānaṃ samādiyane sīlassa kāyasucaritabhāve vattabbameva natthi. Eseva nayo **vacīsucarite**. (3, 4)

Kāmapaṭisaṃyuttoti ettha dve kāmā vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha vatthukāmapakkhe ārammaṇakaraṇavasena kāmehi paṭisaṃyutto vitakko **kāmavitakko**. Kilesakāmapakkhe pana sampayogavasena kāmena paṭisaṃyuttoti yojetabbaṃ. “**Byāpādapaṭisaṃyutto**”ti-ādīsu sampayogavaseneva attho veditabbo. Byāpādavatthupaṭisaṃyuttopi **byāpādapaṭisaṃyuttoti** gayhamāne ubhayathāpi yojanā labbhateva. **Vihimsāpaṭisaṃyuttoti** etthāpi eseva nayo. Vihimsanti etāya satte, vihimsanaṃ vā esā sattānanti **vihimsā**, tāya paṭisaṃyutto **vihimsāpaṭisaṃyuttoti** evaṃ saddattho veditabbo. Appiye amanāpe saṅkhāre ārabha byāpādavitakkappavatti aṭṭhānāghātavasena dīpetabbā. Byāpādavitakkassa avadhim dassetum “**yāva vināsanā**”ti vuttaṃ. **Vināsanam** pana paṇātipāto evāti. “Saṅkhāro hi dukkhāpetabbo nāma natthi”ti kasmā vuttaṃ, nanu ye “dukkhāpetabbā”ti icchitā sattasaññitā, tepi atthato saṅkhārā evāti? saccametam, ye pana indriyabaddhā saviññāṇakatāya dukkham paṭisaṃvedenti, tasmā te vihimsāvitakkassa visayā icchitā sattasaññitā. Ye pana na dukkham

1. Abhi-Ṭṭha 1. 126 piṭṭhe.

paṭisaṃvedenti vuttalakkhaṇāyogato, te sandhāya “vihimsāvitakko saṅkhāresu nuppajjati”ti vuttaṃ. Yattha pana uppajjati, yathā ca uppajjati, taṃ dassatuṃ “**ime sattā**”ti-ādi vuttaṃ. (5)

Nekkhammaṃ vuccati lobhato nikkhantattā alobho, nīvaraṇehi nikkhantattāpi paṭhamajjhānaṃ, sabbākusalehi nikkhantattā sabbo kusalo dhammo, sabbasaṅkhatehi pana nikkhantattā nibbānaṃ. Upanissayato, sampayogato, ārammaṇakaraṇato ca nekkhammena paṭisaṃyuttoti **nekkhammapaṭisaṃyutto**. **Nekkhammavitakko** sammāsaṅkappo. Idāni taṃ bhūmivibhāgena dassetuṃ “**so**”ti-ādi vuttaṃ. **Asubhapubbabhāgeti** asubhajjhānassa pubbabhāge. Asubhaggahaṇaṅcetha kāmavitakkassa ujuvipaccanīkadassanattaṃ kataṃ. Kāmavitakkapaṭipakkho hi nekkhammavitakkoti. Evañca katvā uparivitakkadvayassa bhūmim dassentena sapubbabhāgāni mettākaraṇājjhānādīni uddhaṭāni. **Asubhajjhāneti** asubhārammaṇe paṭhamajjhāne. Avayave hi samudāyavohāraṃ katvā niddisati yathā “**rukkhe sākhā**”ti. **Jhānaṃ pādakaṃ katvāti** nidassanamattaṃ. Taṃ jhānaṃ sammasitvā uppannamaggaphalakālepi hi so lokuttaroti. Byāpādassa paṭipakkho, kiñcipi na byāpādeti etenāti vā **abyāpādo**, mettā, tāya paṭisaṃyutto **abyāpādapāṭisaṃyutto**. **Mettājhāneti** mettābhāvanāvasena adhigate paṭhamajjhāne. **Karuṇājjhāneti** etthāpi eseva nayo. Vihimsāya paṭipakkho, na vihimsanti vā etāya satteti **avihimsā**, karuṇā.

Nanu ca alobhādosānaṃ aññamaññāviraḥato tesāṃ vasena uppajjanakānaṃ imesaṃ nekkhammavitakkādīnaṃ, aññamaññānaṃ asaṅkaraṇato vavatthānaṃ na hotīti? noti dassetuṃ “**yadā**”ti-ādi āradham. **Alobho sīsaṃ hotīti** alobho padhāno hoti. Niyamitaparīñatasamudācārādivasena yadā alobhappadhāno nekkhammagaruko cittuppādo hoti, tadā laddhāvasaro nekkhammavitakko paṭiṭṭhahati. Taṃsampayuttassa pana adosalakkhaṇassa abyāpādassa vasena yo tasseva abyāpādavitakkabhāvo sambhaveyya, sati ca abyāpādavitakkabhāve kussacipi aviheṭhanajātikatāya avihimsāvitakkabhāvo ca sambhaveyya, te **itare dve**. **Tadanvayikāti** tasseva nekkhammavitakkassa anugāmino, sarūpato adissanato “tasmim sati

honti, asati na hontī”ti tadanumānaneyyā bhavanti. Sesadvayepi iminā nayena attho veditabbo. **Vuttanayenevāti** “kāmapaṭisaṃyutto saṅkappo **kāmasaṅkappo**”ti-ādinā **vitakkattike** vuttanayeneva¹ **veditabbo** atthato abhinnattā. Yadi evaṃ kasmā puna desanā katāti? Tathā desanāya bujghanakānaṃ ajjhāsavayasena desanāmetamevetam. (6, 8)

Kāmavitakkādīnaṃ viya uppajjanākāro veditabbo “tāsu dve sattesupi saṅkhāresupi uppajjantī”ti-ādinā. Tattha kāraṇamāha “**taṃsampayuttāyeva hi etā**”ti. **Tathevāti** yathā nekkhammavitakkādīnaṃ “asubhapubbabhāge kāmāvacaro hotī”ti-ādinā kāmāvacarādībhāvo vutto, theva **tāsampi** nekkhammasaññādīnampi **kāmāvacarādībhāvo veditabbo**. (9, 10)

Kāmapaṭisaṃyuttoti sampayogavasena kāmena paṭisaṃyutto. Takkanavasena **takko**. Visesato takkanavasena **vitakko**. Saṅkappanaparikkappanavasena **saṅkappo**. Aññesupi kāmapaṭisaṃyuttetu dhammesu vijjamānesu vitakke eva kāmopapado dhātu-saddo niruḷho veditabbo vitakkassa kāmasaṅkappavattiyā sātisayattā. Esa nayo **byāpādadhātu-ādīsu**. **Sabbepi akusalā dhammā kāmādhātū** hīnājjhāsayehi kāmītabbādībhāvato kilesakāmassa ārammaṇasabhāvattāti attho. **Viheṭṭetī** vibādhati. **Tatthāti** tasmim yathāvutte kāmādhātuttike. Sabbākusalasaṅgāhikāya kāmādhātuyā itarā **dve** saṅgahetvā kathanā **sabbasaṅgāhikā kathā**. Tisso dhātuyo aññamaññaṃ asaṅkarato kathā **asambhinnā**. **Itarā dve gahitāva hontī** itarā dve dhātuyo gahitā eva honti “sabbepi akusalā dhammā kāmādhātū”ti vuttattā sāmaññaṅjanāya savisayassa atibyāpanena. **Tatoti** itaradhātudvayasaṅgāhikāya kāmādhātuyā. **Nīharitvāti** niddhāretvā. **Dassetī** evaṃ bhagavā dassetī vattum vaṭṭati. **Byāpādadhātum -pa- kathesi**. Kasmā? Pageva apavādā abhinivisanti, tato param ussaggo pavattati, ṭhapetvā vā apavādavisayam tam pariharantova ussaggo pavattatī, ñāyo hesa loke niruḷhoti. (11)

1. Dī-Ṭṭha 3. 168 piṭṭhe.

Dve kathāti “sabbasaṅgāhikā, asambhinnā cā”¹ti anantarattike vuttā dve kathā. Tattha **vuttanayena** ānetvā kathanavasena **veditabbā**. Tasmā tattha vutta-attho idhāpi āharitvā veditabbo “nekkhammadhātuyā gahitāya itarā dve gahitāva hontī”ti-ādinā.

(12)

Suññataṭṭhenāti attasuññatāya. Kāmabhavo kāmo uttarapadalopena suññataṭṭhena dhātu cāti **kāmadhātu**. **Brahmalokanti** paṭhamajjhānabhūmisaññitam brahmalokam. **Dhātuyā āgataṭṭhānamhīti** “kāmadhātu rūpadhātū”ti-ādinā dhātuggahaṇe kate². **Bhavena paricchinditabbāti** “kāmadhavorūpabhavo”ti-ādinā bhavavasena tadattho paricchinditabbo, na yāya kāyaci dhātuyā vasena. Yadaggena ca dhātuyā āgataṭṭhāne bhavena paricchedo kātabbo, tadaggena bhavassa āgataṭṭhāne dhātuyā paricchedo kātabbo, bhavavasena dhātuyā paricchiḥhanato. Nirujjhati kilesavaṭṭam etthāti **nirodho**, sā eva suññataṭṭhena **dhātūti nirodhadhātu**, nibbānam. Niruddhe ca kilesavaṭṭe kammavipākavaṭṭā niruddhā eva hontī. (13, 14)

Hīnadhātuttiko **abhidhamme**³ hīnattikena paricchinditabboti vuttam “**hīnā dhātūti dvādasa akusalacittuppādā**”ti. Te hi lāmakatṭhena **hīnadhātu**. Hīnapañitānam majjhe bhavāti **majjhimadhātu**, avasesā tebhūmakadhammā. Uttamaṭṭhena, atappakatṭhena ca **pañītdadhātu**, navalokuttaradhammā. (15)

Pañcakāmaguṇā visayabhūtā etassa santīti **pañcakāmaguṇiko**, kāmarāgo. **Rūpārūpabhavesūti** rūpārūpūpapattibhavesu yathādhighatesu. Anadhigatesu pana so patthanā nāma hotīti “**bhavavasena patthanā**”ti imināva gahito. **Jhānanikantīti** rūpārūpajjhānesu nikantī. **Bhavavasena patthanāti** bhavesu patthanāti. Evaṃ catūhipi padehi yathākkamam mahaggatūpapattibhavavisayā, mahaggatakammabhavavisayā, bhavadiṭṭhisahagatā, bhavapatthanābhūtā ca taṇhā “**bhavataṇhā**”ti vuttā. Vibhavadiṭṭhi **vibhavo** uttarapadalopena, vibhavasahagatā taṇhā **vibhavataṇhā**. Rūpādipañcavatthu kāmavisayā balavarāgabhūtā taṇhā **kāmataṇhāti** paṭhamanayo,

1. Dī-Ṭṭha 3. 169 piṭṭhe.

2. Āgate (?)

3. Abhi 1. 3 piṭṭhe.

“sabbepi tebhūmakadhammā kāmaṇīyaṭṭhena kāmā”¹ti vacanato te ārabha pavattā diṭṭhivippayuttā sabbāpi taṇhā **kāmatanḥā**ti dutiyanayoti ayametesam viseso. (16)

Abhidhamme panāti pana-saddo visesatthajotano, tena pañcakāmaguṇikarāgato aññopi kāmāvacaradhammavisayo lobho **abhidhamme**² “kāmatanḥā”ti āgatoti imam visesam joteti. Tikantarampi samānam taṇhamyeva nissāya pavattitadesanānantaratāya tam “vāro”ti vattabbatam arahatīti “**iminā vārenā**”ti vuttam. **Iminā vārenā**ti iminā pariyaēnāti attho. **Rajanīyaṭṭhenā**ti kāmaṇīyaṭṭhena. **Pariyādiyivāti** pariggahetvā. **Tatoti** kāmatanḥāya. **Nīharitvāti** niddhāretvā. **Itarā dve taṇhā**ti rūpatanḥam, arūpatanḥaṇca **dasseti**, etena “kāmatanḥā”ti sādharmaṇavacanametam sabbassapi lobhassa, tassa pana “rūpatanḥā arūpatanḥā”ti visesavacanam yathā kāmaguṇikarāgo rūparāgo arūparāgoti dasseti. **Nirodhatanḥā**ti bhavanirodhe bhavasamucchede taṇhā. Yasmā hi ucchedadiṭṭhi manussatṭabhāve, kāmāvacaradevattabhāve, rūpāvacara-arūpāvacarattabhāve ṭhitassa attano sammā samucchedo hotīti bhavanirodham ārabha pavattati, tasmā taṃsahagatāpi taṇhā tameva ārabha pavattīti. (17, 18)

Vaṭṭasminti tividhepi vaṭṭe. Yathā tehi nissarituṃ appadānavasena kammavipākavaṭṭe taṃsamaṅgisattam tesam parāparuppattiyā paccayabhāvena **saṃyojenti**, evam kilesavaṭṭepīti. **Satīti** paramatthato vijjamāne. **Rūpādibhedeti** rūpavedanādivibhāge. **Kāyeti** khandhasamūhe. **Vijjamānāti** satī paramatthato upalabbhamānā. Diṭṭhiyā parikappito hi attādi paramatthato natthi, diṭṭhi pana ayam athevāti. **Vicinantoti** dhammasabhāvam vīmaṃsanto. **Kicchatīti** kilamati. **Parāmasatīti** parato āmasati. “Sīlena suddhi, vatena suddhī”ti gaṇhanto hi visuddhimaggaṃ atikkamivā tassa parato āmasati nāma. **Visativatthukā diṭṭhīti** rūpādīdhamme, paccakam te vā nissitam, tesam vā nissayabhūtam, sāmībhūtam vā katvā parikappanavasena pavattiyā visativatthukā attadiṭṭhi visati. **Vimatīti**

1. Khu 7. 2 piṭṭhe Mahāniddese.

2. Abhi 2. 379 piṭṭhe.

dhammesu sammā, micchā vāmananābhāvato saṃsayitaṭṭhena amati, appaṭipajjananti attho. **Vipariyāsaggāho**ti asuddhimagge “suddhimaggo”ti viparītaggāho. (19)

Cirapārivāsiyaṭṭhenāti ciraparivutthatāya purāṇabhāvena. **Āsavanaṭṭhenā**ti sandanaṭṭhena, pavattanaṭṭhenāti attho. **Savatī**ti pavattati. Avadhi-attho ā-kāro, **avadhi** ca mariyādābhividhibhedato duvidho. Tattha **mariyādo** kiriyaṃ bahi katvā pavattati yathā “ā pāṭaliputtā vuṭṭho devo”ti. **Abhividhi** kiriyaṃ byāpetvā pavattati yathā “ā bhavaggā bhagavato yaso pavatto”ti. Abhividhi-attho ayamākāro veditabbo.

Katthaci dve āsavā āgatāti vinayapāḷim¹ sandhāyāha. Tattha hi “diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā”ti¹ dvidhā āsavā āgatāti. **Katthacī**ti tikanipāte āsavasutte², aññesu ca saḷāyatanasuttādīsu³. Saḷāyatanasuttessupi hi “tayome āvuso āsavā kāmāsavo bhavāsavo avijjāsavo”ti tayo eva āgatāti. Nirayaṃ gamentīti **nirayagāminīyā**. Yasmā idha sāsavaṃ kusalākusalaṃ kammaṃ āsavapariyāyena desitaṃ, tasmā pañcagatisaṃvattanīyabhāvena āsavā āgatā. **Imasmim saṅgītisutte tayo** āgatāti. Ettha yasmā aññesu ca ā bhavaggānaṃ ā gotrabhuṃ pavattantesu mānādīsu vijjamānesu attattaniyādiggāhavasena, abhibyāpanamadakaraṇavasena āsavasadisatā ca etesaṃyeva, na aññesaṃ, tasmā etesveva āsava-saddo niruḷho daṭṭhabbo. Na cettha “diṭṭhāsavo nāgato”ti cintetabbaṃ bhavataṇhāya, bhavadiṭṭhiyāpi bhavāsavaggahaṇeṇeva gahitattā. **Kāmāsavo nāma** kāmānaṭṭhena, āsavanaṭṭhena ca. **Vuttāyeva** atthato ninnānākaraṇato. (20, 21)

Kāme esati gavesati etāyāti **kāmesanā**, kāmānaṃ abhipatthanāvasena, pariyeṭṭhivasena, paribhuñjanavasena vā pavattarāgo. **Bhavesanā** pana bhavapatthanā, bhavābhiraṭṭhivajjhosānavasena pavattarāgo. **Diṭṭhigatikasammatassā**ti aññatitthiyehi parikappitassa

1. Vi 1. 24 piṭṭhe.

2. Khu 1. 228 piṭṭhe Itivuttake; Saṃ 3. 52 piṭṭhe āsavasuttepi.

3. Saṃ 2. 450 piṭṭhe.

sambhāvitassa ca. **Brahmacariyassā**ti tapopakkamassa. **Tadekaṭṭhanti** tāhi rāgadiṭṭhīhi sahajekaṭṭham. **Kammanti** akusalakammaṃ. Tampi hi kāmādi ke nibbattanādhiṭṭhānādivasena pavattam “esatī”ti vuccati. **Antaggāhikā diṭṭhī**ti nidassanamattametam. Yā kāci pana micchādiṭṭhi tapopakkamahetukā **brahmacariyesanā** eva. (22)

Ākārasaṅṭhānanti viṣiṭṭhākārāvaṭṭhānam. **Kathamvidhanti** hi kena pakārena saṅṭhitam, samavaṭṭhitanti attho. Saddatthato pana vidahanam viṣiṭṭhākārena avaṭṭhānam **vidhā**, vidhiyati visadisākārena ṭhapīyatīti **vidhā**, koṭṭhāso. Vidahanato hīnādivasena vividhenākārena dahanato upadhāraṇato **vidhā**, mānova. **Seyyasadisahīnānam vasenā**ti seyyasadisahīnabhāvānam yāthāvā’yāthāvabhūtānam¹ vasena. **Tayo mānā vuttā** seyyasseva uppajjanakā. Esa nayo sadisahīnesupi. Tenāha “**ayañhi māno**”ti-ādi. Idāni yathā-uddiṭṭhe navavidhepi māne vatthuvibhāgena dassetum “**tatthā**”ti-ādi vuttam. **Rājūnañcepa pabbajitānañca uppajjati**. Kasmā? Te visesato attānam seyyato dahantīti. Idāni tamattham vitthārato dassenti “**rājā hī**”ti-ādimāha. **Ko mayā sadiso atthīti ko**-saddo paṭikkhepatto, añño sadiso natthīti adhippāyo. **Etesamīyevā**ti rājūnam, pabbajitānañca. **Uppajjati** seṭṭhavatthukattā tassa. “Hīnohamasmī”ti mānepi eśevanayo.

“**Ko mayā sadiso añño rājapuriso atthī**”ti vā “**mayham aññehi saddhirim kim nānākaraṇan**”ti vā “**amaccoti nāmameva -pa- nāmāhan**”ti vāti sadisassa seyyamānādīnam tiṇṇam pavatti-ākāradassanam.

Dāsādīnanti ādisaddena bhatikakammakarādīnam parādhīnavuttikānam gahaṇam. **Ādi**-saddena vā gahite eva “pukkusacaṇḍālādayopī”ti sayameva dasseti. Nanu ca māno nāmāyam sampaggaharaso, so katham omāne sambhavatīti? Sopi avakaraṇamukhena vidhānavatthunā paggaṇhanavaseneva pavattatīti nāyam virodho. Tenevāha “kim dāso nāma ahanti ete māne karotī”ti. Tathā hissa yāthāvamānatā vuttā.

1. Yathātathāvabhūtānam (Ka)

Yāthāvamānā bhavanikanti viya, attadiṭṭhi viya ca na mahāsāvajjā,
tasmā te na apāyagamanīyā. Yathābhūtavattthukatāya hi te yāthāvamānā.
“**Arahattamaggavajjhā**”ti ca tassa anavasesappahāyitāya vuttaṃ.
Dutiyatatiyamaggehi ca te yathākkamaṃ pahīyanti, ye oḷārikatarā,
oḷārikatamā ca. Māno hi “ahasmī”ti pavattiyā uparimaggesu
sammādiṭṭhiyā ujuvipaccanīko hutvā pahīyati. **Ayāthāvamānā nāma**
ayathābhūtavattthukatāya, teneva te mahāsāvajjabhāvena
paṭhamamaggavajjhā vuttā. (23)

Atati satataṃ gacchati pavattatīti **addhā**, kāloti āha “**tayo addhāti tayo kālā**”ti. **Suttantapariyāyenāti** bhaddekarattasuttādīsu¹ āgatanayena. Tattha hi
“yo cāvuso mano, ye ca dhammā, ubhayametaṃ paccuppannaṃ, tasmim ce
paccuppanne chandarāgapaṭibaddhaṃ hoti viññāṇaṃ,
chandarāgapaṭibaddhattā viññāṇassa tadabhinandati, tadabhinandanto
paccuppannesu dhammesu saṃhīratī”ti¹ addhāpaccuppannaṃ sandhāya
evaṃ vuttaṃ. Tenāha “**paṭisandhito pubbe**”ti-ādi. **Tadantaranti** tesaṃ
cutipaṭisandhīnaṃ vemajjhaṃ **paccuppanno addhā**, yo pubbantāparantānaṃ
vemajjhatāya “pubbantāparante kaṅkhati², pubbantāparante aññāṇaṃ”ti³
evamādīsu “pubbantāparanto”ti ca vuccati. Bhaṅgo dhammo atītaṃsena
saṅgahitoti āha “**bhaṅgato uddhaṃ atīto addhā nāmā**”ti. Tathā anuppanno
dhammo anāgataṃsena saṅgahitoti āha “**uppādato pubbe anāgato addhā nāmā**”ti. **Khaṇattayeti** uppādo, ṭhiti, bhaṅgoti tīsu khaṇesu. Yadā hi
dhammo hetupaccayassu samavāye uppajjati, yadā ca veti, iti dvīsupi
khaṇesu ṭhitikkhaṇe viya paccuppannoti. Dhammānañhi
pākabhāvūpādhikaṃ pattabbaṃ **udayo**, viddhaṃsabhāvūpādhikaṃ **vayo**,
tadubhayavemajjhaṃ **ṭhiti**. Yadi evaṃ addhā nāmāyaṃ dhammo eva
āpannoti? Na dhammo, dhammassa pana avatthābhedo, tañca upādāya loke
kālasamaññāti dassetuṃ “**atītādibhedo ca nāma ayan**”ti-ādi vuttaṃ. **Idhāti**
imasmim loke. **Teneva vohārenāti** taṃ taṃ avatthāvisesaṃ upādāya
dhammo “atīto anāgato paccuppanno”ti yena

1. Ma 3. 237 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 225 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 216, 222, 226 piṭṭhesu.

vohārena voharīyati, dhammappavattimattatāya hi paramatthato avijjamānopi kālo tasseva dhammassa pavatti-avatthāvisesaṃ upādāya teneva vohārena “atīto addhā”ti-ādinā vutto. (24)

Anta-saddo loke pariyoṣāne, koṭiyam nirulhoti tadattham dassento “**antoyeva anto**”ti āha, koṭi antoti attho. **Parabhāgo**ti pārimanto. Amati gacchati bhavappabandho niṭṭhānam etthāti **anto**, koṭi. Amanam niṭṭhānagamananti **anto**, osānam. So pana “esevanto dukkhassā”ti¹ vuttattā dukkhaṇṇavassa pārimantoti āha “**parabhāgo**”ti. Ammati paribhuyyati hīḷiyatīti **anto**, lāmako. Ammati bhāgaso nīyātīti **anto**, amsoti āha “**koṭṭhāso anto**”ti. Santo paramatthato vijjamāno kāyo dhammasamūhoti **sakkāyo**, khandhā, te pana ariyasaccabhūtā idhādhippetāti vuttam “**pañcupādānakkhandhā**”ti. **Purimatanḥā**ti yesam nibbattikā, tannibbattito pageva siddhā taṇhā. **Appavattibhūtanti** nappavattati tadubhayaṃ etthāti tesam appavattiṭṭhānabhūtā. Yadi “sakkāyo anto”ti-ādinā aññamaññam vibhattitāya dukkhasaccādayo gahitā, atha kasmā maggo na gahitoti āha “**maggo panā**”ti-ādi. Tattha **upāyattā**ti upāyabhāvato, sampāpakahetubhāvatoti attho.

Yadi pana hetumantaggahaṇeneva hetu gahito hoti, nanu evam sakkāyaggahaṇeneva tassa hetubhūto sakkāyasamudayo gahito hotīti? Tassa gahaṇe saṅkhataduko viya, sappaccayaduko viya ca dukovāyam āpajjati, na tiko. Yathā pana sakkāyam gahetvā sakkāyasamudayopi gahito, evam sakkāyanirodham gahetvā sakkāyanirodhupāyo gayheyya, evam sati catukko ayam āpajjeyya, na tiko, tasmā hetumantaggahaṇena hetuggahaṇam na cintetabbam. Ayam panettha adhippāyo yutto siyā—idha sakkāyasakkāyasamudayā anādikalikā, asati maggabhāvanāyam paccayānuparamena aparīyantā ca, nibbānam pana appaccayattā attano niccatāya eva sabbadābhāvīti anādikaliko, aparīyanto ca. Iti imāni tīṇi saccāni mahāthero imāya sabhāgatāya “tayo antā”ti tikam katvā

1. Ma 3. 310; Sam 1. 311 piṭṭhesu.

dasseti. Ariyamaggo pana kadāci karahaci labbhamāno na tathāti tassa ativiya dullabhapātubhāvataṃ dīpetuṃ tikato bahikatoti ayamettha attanomati. (25)

Dukkhatāti dukkhabhāvo, dukkhamyeva vā yathā devo eva devatā. Dukkha-saddo cāyaṃ adukkkhasabhāvesupi sukhupekkhāsu kañci aniṭṭhatāvisesaṃ upādāya pavattatī tato nivattento sabhāvadukkhavācinā ekena dukkha-saddena visesetvā “**dukkhadukkhata**”ti āha. Bhavati hi ekantato taṃsabhāvepi atthe aññassa dhammassa yena kenaci sadisatālesena byabhicārāsaṅkāti visesitabbatā yathā “rūparūpaṃ¹, tilatelan”ti² ca. **Saṅkhārabhāvenāti** saṅkhatabhāvena. Paccayehi saṅkhariyantīti **saṅkhārā**, adukkkhamasukhavedanā. Saṅkhariyamānattā eva hi asārakatāya paridubbalabhāvena bhaṅgabhaṅgābhimukhakkhaṇesu viya attalābhakkhaṇepi vibādhattattā eva hutvā saṅkhārā pavattantīti āha “**saṅkhatattā uppādajarābhaṅgapīlita**”ti. **Tasmāti** yathāvuttakāraṇato. **Aññadukkkhasabhāvavirahatoti** dukkhadukkhatavipariṇāmadukkhataśaṅkhātassa aññassa dukkkhasabhāvassa abhāvato. **Vipariṇāmeti** pariṇāme, vigameti attho. Tenāha **papañcasūdaniyaṃ** “vipariṇāmadukkhāti natthibhāvo dukkhan”ti. Apariññātavatthukānañhi sukhavedanuparamo dukkhato upaṭṭhāti, svāyamattho piyavippayogena dīpetabbo. Tenāha “**sukhassa hī**”ti-ādi. Pubbe vuttanayo padesaṇissito vedanāvisesamattavisayattāti anavasesato saṅkhāradukkhataṃ dassetuṃ “**apicā**”ti dutiyanayo vutto. Nanu ca “sabbe saṅkhārā dukkhā”ti³ vacanato sukhadukkhavedanānampi saṅkhāradukkhata āpannāti? Saccametaṃ, sā pana sāmāññajotanā-apavādabhūtena itaradukkhatavacanena nivattiyatīti nāyaṃ virodho. Tenevāha “**ṭhapetvā dukkhavedanaṃ sukhavedanañcā**”ti. (27)

Micchāsabhāvoti “hitasukhāvaho me bhavissatī”ti evaṃ āsīsitopi tathā abhāvato, asubhādīsuyeva “subhan”ti-ādiviparītappavattito ca micchāsabhāvo, musāsabhāvoti attho. Mātughātakādīsū pavattamānāpi hi hitasukhaṃ icchantāva pavattantīti

1. Abhidhammatthasaṅgaha-aṭṭhakathāyaṃ rūpaparicchede rūpasamuddese.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 21 piṭṭhe.

3. Khu 1. 53 piṭṭhe Dhammapade.

te dhammā “hitasukhāvahā me bhavissanti”ti āsisitā honti. Tathā asubhāsukhāniccānattesu subhādivipariyāsadaḷhatāya ānantariyakammaniyatamicchādiṭṭhīsu pavatti hotīti te dhammā asubhādīsu subhādiviparītappavattikā honti. Vipākadāne sati khandhabhedānantarameva vipākadānato **niyato**, micchatto ca so niyato cāti **micchattaniyato**. Anekesu ānantariyesu katesu yaṃ tattha balavaṃ, taṃ vipaccati, na itarānīti ekantavipākajanakatāya niyatatā na sakkā vattunti “**vipākadāne sati**”ti vuttaṃ. **Khandhabhedānantaranti** cuti-anantaranti attho. Cuti hi maraṇaniddese “kandhānaṃ bhedo”ti¹ vuttā, etena vacanena sati phaladāne cuti-anantaro eva etesaṃ phalakālo, na aññoti phalakālaniyamena niyatatā vuttā hoti, na phaladānaniyamenāti niyataphalakālānaṃ aññesampi upapajjavedanīyānaṃ, diṭṭhadhammavedanīyānampi niyatatā āpajjati, tasmā vipākadhammadhammānaṃ paccayantaravikalatādīhi avipaccamānānampi attano sabhāvena vipākadhammatā viya balavatā ānantariyena vipāke dinne avipaccamānānampi ānantariyānaṃ phaladāne niyatasabhāvā, ānantariyasabhāvā ca pavattīti attano sabhāvena phaladānaniyameneva niyatatā, ānantariyatā ca veditabbā. Avassaṅca niyatasabhāvā, ānantariyasabhāvā ca tesāṃ pavattīti sampañcchitabbametāṃ aññassa balavato ānantariyassa abhāve cuti-anantaraṃ ekantena phaladānato.

Nanu evaṃ aññesampi upapajjavedanīyānaṃ aññasmim vipākadāyake asati cuti-anantarameva ekantena phaladānato ānantariyasabhāvā, niyatasabhāvā ca pavatti āpajjatīti? Nāpajjati asamānajātikena cetopaṇidhivasena, upaghātakena ca nivattetabbavipākattā anantarekantaphaladāyakkattābhāvā, na pana ānantariyānaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ dutiyajjhānādīni viya asamānajātikāṃ phalanivattakāṃ atthi sabbānantariyānaṃ avīciphalattā, na ca heṭṭhūpapattim icchato sīlavato cetopaṇidhi viya uparūpapattijanakkammabalaṃ ānantariyabalaṃ nivattetuṃ samattho cetopaṇidhi atthi anicchantasseva avīcipātanato, na ca ānantariyupaghātakāṃ kiñci kammaṃ atthi. Tasmā tesāmyeva anantarekantavipākajanakasabhāvā pavattīti.

1. Dī 2. 244; Ma 1. 82; Ma 3. 292; Abhi 2. 104 piṭṭhesu.

Anekāni ca ānantariyāni katāni ekante vipāke niyatattā uparatāvipaccanasabhāvāsankattā nicchitāni sabhāvato niyatāneva. Cuti-anantaram pana phalam **anantaram** nāma, tasmim anantare niyuttāni tannibbattanena anantarakaraṇasīlāni, anantarapayojanāni cāti sabhāvato **ānantariyāneva** ca hontī. Tesu pana samānasabhāvesu ekena vipāke dinne itarāni attanā kātabbakiccassa teneva katattā na dutiyam, tatiyaṅca paṭisandhim karonti, na samatthatāvighātattāti natthi tesam niyatānantariyatānivattīhi. Na hi samānasabhāvaṃ samānasabhāvassa samattataṃ vihanatīti. Ekassa pana aññānipi upatthambhakāni hontīti daṭṭhabbānīti. **Sammāsabhāveti** saccasabhāve. Niyato ekantiko anantameva phaladānenāti **sammattaniyamato**. **Na niyatoti** ubhayathāpi na niyato. **Avasesānam dhammānanti** kilesānantariyakammaniyyānikadhammehi aññesaṃ dhammānam. (28)

Tamandhakāroti tamo andhakāroti padavibhāgo. **Avijjā tamo nāma** ārammaṇassa chādanaṭṭhena. Tenevāha “tamo vihato, āloko uppanno¹, tamokkhandho padālito”²ti ca ādi. **Avijjāsīsenā vicikicchā vuttā** mahatā sammohena sabbakālam aviyujjanato. **Āgammāti** patvā. **Kaṅkhatīti** “ahosiṃ nu kho aham atītamaddhānan”³ti-ādinā³ kaṅkham uppādeti saṃsayam āpajjati. **Adhimuccitum na sakkotīti** pasādādhimokkhasena adhimuccitum na sakkoti. Tenāha “**na sampasīdati**”³ti. Yāvattakañhi yasmiṃ vatthusmiṃ vicikicchā na vigacchāti, tāva tattha saddhādhimokkho anavasaro. Na kevalam saddhādhimokkho, nicchayādhimokkhopi tattha na paṭiṭṭhahati eva. (29)

Na rakkhitabbānīti “imāni mayā rakkhitabbānī”³ti evam katthaci rakkhākiccaṃ natthi parato rakkhitabbasseva abhāvato. **Satiyā eva rakkhitānīti** muṭṭhassaccassa bodhimūle eva savāsanam samucchinnattā satiyā rakkhitabbāni nāma sabbadāpi rakkhitāni eva. **Natthi tathāgatassa kāyaduccaritanti** tathāgatassa kāyaduccaritam nāma nattheva, yato suparisuddho kāyasamācāro bhagavato. **No aparisuddhā**, parisuddho eva aparisuddhihetūnam kilesānam pahīnattā. Tathāpi vinaye apakataññutāvasena

1. Ma 1. 315; Vi 1. 5 piṭṭhe. 2. Saṃ 1. 131 piṭṭhe. 3. Ma 1. 10; Saṃ 1. 265 piṭṭhe.

siyā tesam apārisuddhilesa, na bhagavatoti dassetuṃ **“na panā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **vihāarakāraṃ** apattinti ekavacanavasena “āpattiyō”ti ettha apatti-saddaṃ ānetvā yojetabbaṃ. Abhidheyyānurūpañhi liṅgavacanāni honti. Ese nayo sesesupi. **“Manodvāre”**ti idaṃ tassā apattiyā akiriyasamuṭṭhānatāya vuttaṃ. Na hi manodvāre paññattā apatti atthīti. **Sa-upārambhavasenāti** savattabbatāvasena, na pana duccharitalakkaṇāpattivasena, yato naṃ bhagavā paṭikkhipati yathā āyasmato mahākappinassāpi “gaccheyyaṃ vāhaṃ uposathaṃ, na vā gaccheyyaṃ. Gaccheyyaṃ vāhaṃ saṃghakammaṃ, na vā gaccheyyaṃ”¹ parivittakkaṃ. **Manoduccharitanti** manodvārikam appasatthaṃ caritaṃ. Satthārā appasatthatāya hi taṃ duccharitaṃ nāma jātaṃ, na sabhāvato.

Yasmā mahākāruṇiko bhagavā sadevakassa lokassa hitasukhāya eva paṭipajjamāno accantavivekajjhāsayatāya tabbidhuraṃ dhammasenāpatino cittuppādaṃ paṭikkhipanto “na kho te -pa- uppādetabban”ti avoca, tasmā so therassa cittuppādo bhagavato na pāsāmsoti katvā, **manoduccharitaṃ** nāma jāto, tassa ca paṭikkhepo upārambhōti āha **“tasmiṃ manoduccharite upārambhaṃ āropento”**ti. **Bhagavato pana ettakampi² natthi**, yato pavāraṇāsutte “handā dāni bhikkhave pavāremi vo, na ca me kiñci garahatha kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā”³ vutto bhikkhusaṃgho “na kho mayaṃ bhante bhagavato kiñci garahāma kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā”⁴ti satthu parisuddhakāyasamācārādikaṃ sirasā sampaṭicchī⁴. Ayañhi lokanāthassa duccharitābhāvo Bodhisattabhūmiyampi cariyācirānugato ahosi, pageva buddhabhūmiyanti dassento **“anacchariyañcetan”**ti-ādimāha.

Buddhānaṃyeva dhammā guṇā, na aññesanti **buddhadhammā**. Tathā hi te buddhānaṃ āveṇikadhammāti vuccanti. Tattha **“natthi tathāgatassa kāyaduccharitaṃ”**ti-ādinā kāyavacīmanoduccharitābhāvavacanāṃ yathādhikāraṃ kāyakammādīnaṃ ñāṇānuparivattitāya laddhaguṇakittanaṃ, na āveṇikadhammantaradassanaṃ. Sabbasmiñhi kāyakammādike ñāṇānuparivattini kuto kāyaduccharitādīnaṃ sambhavo. **“Buddhassa appaṭihatañāṇaṃ”**ti-ādinā vuttāni sabbaññutaññāṇato

1. Vi 3. 143 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 192 piṭṭhe.

2. Ettakaṃ nāma (Aṭṭhakathāyaṃ)

4. Sampaṭicchamsu (Ka)

visumyeva tīṇi ñāṇāni catuyonipañcagatiparicchedakañāṇāni viyā”ti vadanti. Ekaṃyeva hutvā tīsu kālesu appaṭihatañāṇaṃ nāma sabbaññutaññānameva. **Natthi chandassa hānī**ti sattesu hitachandassa hāni natthi. **Natthi vīriyassa hānī**ti khemapavivekavitakkānugatassa vīriyassa hāni natthi. “**Natthi davā**ti khiḍḍadhippāyena kiriyā natthi. **Natthi ravā**ti sahasā kiriyā natthī”ti vadanti, sahasā pana kiriyā **davā** “aññaṃ karissāmī”ti aññakaraṇaṃ **ravā**. **Khalitanti**¹ virajjhaṇaṃ ñāṇena apphuṭaṃ. **Sahasā**ti vegāyitattaṃ turitakiriyā. **Abyāvaṭo manoti** niratthako cittasamudācāro. **Akusalacittanti** aññāṇupekkhamāha, ayaṅca dīghabhāṇakānaṃ pāṭho ākulo viya. Ayaṃ pana pāṭho anākulo—

Atītaṃse buddhassa bhagavato appaṭihatañāṇaṃ, anāgataṃse, paccuppannaṃse. Imehi tīhi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato sabbaṃ kāyakammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivatti, sabbaṃ vacīkammaṃ, sabbaṃ manokammaṃ. Imehi chahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi chandassa hāni, natthi dhammadesanāya, natthi vīriyassa, natthi samādhissa, natthi paññāya, natthi vimuttiyā. Imehi dvādasahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi davā, natthi ravā, natthi apphuṭaṃ, natthi vegāyitattaṃ, natthi abyāvaṭaṃ, natthi appaṭisaṅkhānupekkhāti.

Tattha **appaṭisaṅkhānupekkhāti** aññāṇupekkhā. Sesaṃ vuttanayameva. Ettha ca Tathāgatassa ājīvaṇapārisuddhiṃ kāyavacīmanosamācārapārisuddhiyāva saṅgahetvā samācārattayavasena mahātherena tiko desito. (30)

Kiñcanāti kiñcikkhā. Ime pana rāgādayo palibundhanaṭṭhena kiñcanā viyāti **kiñcanā**. Tenāha “**kiñcanāti palibodhā**”ti. (31)

Anudhanaṭṭhenāti anu anu dahanatṭhena. Rāgādayo arūpadhammā ittarakkhaṇā kathaṃ anudahantīti āsaṅkaṃ nivattetuṃ “**tattha vatthūnī**”ti vuttaṃ, daṭṭhabbānīti vacanaseso. **Tatthāti** tasmim rāgādīnaṃ anudhanaṭṭhe. **Vatthūnī**ti sāsane, loke ca pākaṭṭā paccakkhabhūtāni kāraṇāni.

1. Calitanti (Aṭṭhakathāyaṃ)

Rāgo uppanno tikhiṇakaro hutvā. Tasmā taṃsamuṭṭhānā tejodhātu ativiya tikhiṇabhāvena saddhiṃ attanā sahaṇādammehi hadayappadesaṃ jhāpesi yathā taṃ bāhirā tejodhātu sanissayaṃ. Tena sā bhikkhunī supato viya byādhi jhāyitvā matā. Tenāha “**teneva jhāyitvā kālamakāsī**”ti. Dosassa nissayānaṃ dahanatā pākaṭā evāti itaraṃ dassetuṃ “**mohavasena hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Ativattitvā**ti atikkamitvā. (32)

Kāmaṃ āhuneyyaggi-ādayo tayo aggī brāhmaṇehi icchitā santi, te pana tehi icchitamattā, na sattānaṃ tādīsā atthasādhakā. Ye pana sattānaṃ atthasādhakā, te dassetuṃ “**āhunaṃ vuccati**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha ādarena hunanaṃ pūjanaṃ **āhunaṃ**ti sakkāro “āhunaṃ”ti vuccati, taṃ **āhunaṃ arahanti**. Tenāha bhagavā “āhuneyyāti bhikkhave mātāpitūnaṃ etaṃ adhvācanaṃ”ti¹. Yadaggena ca te puttānaṃ bahukāratāya āhuneyyāti tesu sammāpaṭipatti nesaṃ hitasukhāvahā, tadaggena tesu micchāpaṭipatti ahitadukkhāvahāti āha “**tesu -pa- nibbantaṃ**”ti. **Svāyamatthoti** yo mātāpitūnaṃ attano upari vippaṭipannaṃ puttānaṃ anudhanaṃ paccayabhāvena anudhanaṭṭho, so ayaṃ attho. **Mittavindakavatthunā**ti mittavindakassa nāma mātari vippaṭipannassa purisassa tāya eva vippaṭipattiyā cirataraṃ kāyaṃ āpāyikadukkhānubhavanādīpanena vatthunā vedītabbo.

Idāni tamatthaṃ kassapassa bhagavato kāle pavattaṃ vibhāvetuṃ “**mittavindako hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Dhanalobhena**, na dhammacchānaṇāti adhippāto. **Akutobhayaṃ** kenaci anuṭṭhāpanīyatāya. **Nivāresi** samuddapayākā nāma bahvantarāyāti adhippāyena. **Antaraṃ katvāti** atikkamanavasena dvinnāṃ pādānaṃ antare katvā.

Nāvā atṭhāsi tassa pāpakammabalena vātassa avāyanato. Ekadivasam rakkhita-uposathakammānubhāvena **sampattiṃ anubhavanto**. Yathā purimāhi parato mā agamāsīti vutto, evaṃ aparāparāhipīti āha “**tāhi ‘parato parato**² **mā agamāsī’ti vuccamāno**”ti. **Khuracakkadharanti** khuradhārūpamacakkadharaṃ. **Ekam** purisaṃ. **Upaṭṭhāsi** pāpakamma balena.

1. Khu 1. 269 piṭṭhe Itivuttake.

2. Purato purato (Aṭṭhakathāyaṃ)

Catubbhīti catūhi accharāsadisīhi vimānapetīhi, sampattim, anubhavitvāti vacanaseso. **Aṭṭhahjthagamāti** rūpādikāmaguṇehi tato visiṭṭhatarā aṭṭha vimānapetiyo adhigacchi. **Atricchanti** atricchāsāṅkhātena atilobhena samannāgatattā atra atra kāmaguṇe icchanto. **Cakkanti** khuracakkam. **Āsadoti** anattāhāvahabhāvena āsādeti.

Soti gehasāmiko bhattā. **Purimanayenevāti** anudahanassa paccayatāya.

Aticāriniṭi sāmikam atikkamitvā carinī¹ micchācarinī². **Rattim dukkhanti** attano pāpakammānubhāvasamupaṭṭhitena sunakhena khāditabbatādukkham. **Vañcivvāti** taṃ ajānāpetvāva kāraṇaṭṭhānagamanam sandhāya vuttam. **Paṭapaṭantīti** paṭapaṭā katvā. Anuravadassanañhetam. Muṭṭhiyogo kirāyam tassa sunakhantaradhānassa, yadidaṃ kheḷapiṇḍam bhūmiyam niṭṭhubhitvā pādena ghaṃsanam. Tena vuttam “**so tathā akāsi. Sunakhā antaradhāyimsū**”ti.

Dakkhiṇāti cattāro paccayā diyyamānā dakkhanti etehi hitasukhānīti. Taṃ dakkhiṇam arahaṭīti **dakkhiṇeyyo**, bhikkhusaṅgho. **Revatīvattu** Vimānavathupetavattūsū³ tesam aṭṭhakathāyañca āgatanayena veditabbam. (33)

“Tividhena rūpasāṅgaho”ti ettha nanu saṅgaho ekavidhova, so kasmā “catubbidho”ti vuttoti? “Saṅgaho”ti atthaṃ avatvā aniddhāritatthassa saddasseva vuttattā. “Tividhena rūpasāṅgaho”ti-ādīsū⁵ padesu saṅgahasaddo tāva attano atthavasena catubbidhoti ayañhettha attho. Atthopi vā aniddhāritaviseso sāmāññena gahetabbatam patto “tividhena rūpasāṅgaho”ti-ādīsū⁵ “saṅgaho”ti vuttoti na koci doso. Niddhārite hi visese tassa ekavidhatā siyā, na tato pubbeti. “**Jātisāṅgaho**”ti vuttepi jāti-saddassa sāpekkhasaddattā attano jātiyā saṅgahoti ayamattho viññāyateva sambandhārahassa aññassa avuttattā yathā “mātāpitu

1. Caraṇī (Ka)

2. Micchācāram (Ka)

3. Khu 2. 73, 206 piṭṭhādīsū.

4. Vimāna-Ṭṭha 240; Petavatthu-Ṭṭha 240 piṭṭhesu.

5. Abhi 1. 148 piṭṭhe.

upaṭṭhānan”ti¹. Aṭṭhakathāyaṃ pana yathādhippetamattham̐ aparipuṇṇam̐ katvā dassetum̐ “**jātisaṅgaho**”icceva vuttam̐. Samānajātikānam̐ saṅgaho, samānajātiyā vā saṅgaho sajjātisaṅgaho. Sañjāyati etthāti **sañjāti**, sañjātiyā saṅgaho **sañjātisaṅgaho**, sañjātidesena saṅgahoti attho. Kiriyāya evarūpāya saṅgaho **kiriyāsaṅgaho**. **Rūpakkhandhagaṇananti** “rūpakkhandho”ti gaṇanam̐ saṅkhyam̐ **gacchati** ruppanasabhāvattā. **Tīhi koṭṭhāsehi rūpagaṇanāti** vakkhamānehi tīhi bhāgehi rūpassa saṅgaho, gaṇetabbatāti attho.

Rūpāyatanam̐ nipassati paccakkhato vijānātīti **nidassanam̐**, cakkhuviññānam̐, nidassatīti vā **nidassanam̐**, daṭṭhabbabhāvo, cakkhuviññānassa gocarabhāvo, tassa ca rūpāyatanato anaññattepi aññehi dhammehi rūpāyatanam̐ visesetum̐ aññam̐ viya katvā “**saha nidassanenāti sanidassanam̐**”ti evamettha attho veditabbo. Dhammasabhāvasāmaññena hi ekībhūtesu dhammesu yo nānattakaro sabhāvo, so añño viya katvā upacaritum̐ yutto. Evañhi atthavisesāvabodho hotīti.

Cakkhupaṭiḥananasamatthatoti cakkhuno ghaṭṭanasamatthatāla. Ghaṭṭanam̐ viya ca **ghaṭṭanam̐** daṭṭhabbam̐. Dutiyena atthavikappena daṭṭhabbabhāvasaṅkhātān̐ nāssa nidassananti anidassananti yojanā. Etta ca dasanam̐ āyatanānam̐ yathāraham̐ sayam̐, nissayavasena ca sampattānam̐, asampattānañca paṭimukhabhāvo aññamaññāpatanam̐ **paṭiḥananam̐**, yena byāpārādivikārapaccayantarassannidhāne cakkhādīnam̐ visayesu vikāruppatti. Tattha **byāpāro** cakkhādīnam̐ savisayesu āvicchannam̐, rūpādīnam̐ iṭṭhāniṭṭhatā, tattha ca cittassa ābhujananti ime ādi-saddasaṅgahitā. Tehi vikāruppattiyā paccayantarabyāpārato aññanti katvā anuggahūpaghāto **vikāro**. Upanissayo pana appadhānassa paccayo idha gahito. Kāraṇakāraṇampi kāraṇamevāti gayhamāne siyā tassāpi saṅgahoti. **Vuttappakāranti** “cakkhuviññānasāṅkhātan”ti vuttappakāram̐. **Nāssa paṭighoti** etthāpi “vuttappakāran”ti ānetvā sambandho. **Avasesam̐** soḷasavidham̐ **sukhumarūpaṃ**. (34)

Saṅkharontīti sampiṇḍenti. Cetanā hi āyūhanarasatāya yathā sampayuttadhamme yathāsakam̐kicesu sam̐vidahantī viya abhisandahantī

1. Khu 1. 4, 319 piṭṭhesu.

vattamānā teneva kiccavisesena te sampiṇḍentī viya hoti, evaṃ attano vipākadhammepe paccayasamavāye saṅkharontī sampiṇḍentī viya hoti. Tenāha “**sahajāta -pa- rāsī karontī**”ti. **Abhisāṅkharotī**ti abhivisiṭṭhaṃ katvā saṅkhāroti. Puññābhisāṅkhāro hi attano phalaṃ itarassa phalato ativiya visiṭṭhaṃ bhinnaṃ katvā saṅkharoti paccayato, sabhāvato, pavatti-ākārato ca sayam itarehi visiṭṭhasabhāvattā. Esa nayo itarehipi.

Pujjabhavaphalanibbattanato, attano santānassa punanato ca **puñño**.

Mahācittacetanānanti asaṅkhyeyyāyuniṭṭhādanādimaṅgalaṃ bhāvanāya mahācittesu pavattacetanānaṃ. **Aṭṭheva cetanā honti**, yā kāmāvacarā kusalā. “Terasapī”ti kasmā vuttaṃ, nanu “navā”ti vattabbaṃ. Na hi bhāvanā nāṇarahitā yuttāti anuyogaṃ sandhāyāha “**yathā hī**”ti-ādi.

Kasiṇaparikkammaṃ karontassāti kasiṇesu jhānaparikkammaṃ karontassa. “Pathavī pathavī”ti-ādibhāvanā hi kasiṇaparikkammaṃ. Tassa hi parikkammaṃ supagaṇabhāvato anuyuttassa tattha ādarākaraṇena siyā nāṇarahitacittaṃ. jhānapaccavekkhaṇāyapi eseva nayo. Keci maṅḍalakaraṇampi bhāvanānaṃ bhājāpentī.

Dānavasena pavattacittacetāsikkadhammā **dānaṃ**, tattha byāpārabhūtā āyūhanacetanā dānaṃ ārabha, dānaṃca adhikicca uppajjati vuttā. Evaṃ itaresupī. **Ayaṃ saṅkhepadesanā**ti ayaṃ puññābhisāṅkhāre saṅkhepato atthadesanā, atthavaṇṇanāti attho.

Somanassacittentiti anumodanāpavattidassanamattemaṃ daṭṭhabbaṃ. Upekkhāsahagatenāpi hi anussarati evāti. Kāmaṃ niccasīlaṃ, uposathasīlaṃ, niyamasīlampi sīlameva, paripuṇṇaṃ pana sabbaṅgasampannaṃ sīlaṃ dassetuṃ “**sīlapūraṇatthāyā**”ti-ādi vuttaṃ. Nayadassanaṃ vā etaṃ, tasmā “niccasīlaṃ, uposathasīlaṃ, niyamasīlaṃ samādiyissāmi”ti vihāraṃ gacchantassa, samādiyitvā samādinnaṃ ca tasmim “sādhu suṭṭhū”ti āvajjantassa, taṃ sīlaṃ sodhentassa ca pavattā cetanā sīlamayāti evamettha yojanā vedittā.

Pubbe samathavasena bhāvanānayo gahitoti idāni sammayanāyena taṃ dassetuṃ “**paṭisambhidāyaṃ vuttenā**”¹ti-ādi vuttaṃ. Tattha **aniccatoti** aniccabhāvato. **Dukkhato, anattatoti** etthāpi eseva nayo.

Tattha ye pañcupādānakkhandhā nāmarūpabhāvena pariggahitā, te yasmā dvārārammaṇehi saddhim dvārappavattadhammasena vibhāgaṃ labhanti, tasmā dvārachakkādivasena cha chakkā gahitā. Yasmā pana lakkhaṇesu anattalakkhaṇaṃ dubbibhāvaṃ¹, tasmā tassa vibhāvanāya cha dhātuyo gahitā. Tato yesu kasiṇesu ito bāhirakānaṃ attābhīniveso, tāni imesaṃ jhānānaṃ ārammaṇabhāvena upaṭṭhānākāramattāni, imāni pana tāni jhānānīti dassanattamaṃ dasa kasiṇāni gahitāni. Tato dukkhānupassanāya parivārabhāvena paṭikkūlakārasena dvattimsa koṭṭhāsā gahitā. Pubbe khandhavasena saṅkhepato ime dhammā gahitā, idāni nātisāṅkhepavittāranāyena ca manasi kātābbāti dassanattamaṃ dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo ca gahitā. Tesu ime dhammā satipi suññānirīha-abyāpārabhāve dhammasabhāvato ādhipaccabhāvena pavattantīti anattabhāvavibhāvanattamaṃ indriyāni gahitāni. Evaṃ anekabhedabhinnāpi ime dhammā bhūmittayapariyāpannatāya tividhāva hontīti dassanattamaṃ tisso dhātuyo gahitā. Etthāvataṃ nimittam dassetvā pavattam dassetuṃ kāmabhavādayo nava bhavā gahitā. Ettake abhiññeyyavisese pavattamanasikāraḥkosallena saṅhasukhumesu nibbattitamahaggatadhammesu manasikāro pavattetabboti dassanattamaṃ jhāna-appamaññārūpāni gahitāni. Tattha jhānāni nāma vuttāvasesārammaṇāni rūpāvacarajjhānāni. Puna paccayapaccayuppannavibhāgato ime dhammā vibhajja manasikātābbāti dassanattamaṃ paṭiccasamuppādaṅgāni gahitāni. Paccayākāraṃmanasikāro hi sukhena, suṭṭhutarāṇca lakkhaṇattayaṃ vibhāveti, tasmā so pacchato gahito. Evamete sammasanīyabhāvena gahitā khandhādivasena koṭṭhāsato pañcavīsatividhā, pabhedato pana atītādibhedam anāmasitvā gayhamānā dvīhi ūnāni dvesatāni honti. Idam tāvettha pāḷivavattānaṃ, atthavicāraṃ pana icchantehi paramatthamañjūsāyaṃ **visuddhimaggasamvaṇṇanāyaṃ**²vuttanāyeneva veditabbaṃ.

1. Dubbībhāgaṃ (Ka)

2. Visuddhi-Ṭī 2. 393 piṭṭhe.

Na puññoti **apuñño**. Tassa puñña-sadde vuttavipariyāyena attho veditabbo. Santānassa iñjanahetūnaṃ nīvaraṇādīnaṃ suvikkhambhanato rūpaṇḥāsāṅkhātassa iñjitassa abhāvato **aniñjam**, aniñjameva “**āneñjan**”ti vuttaṃ. Tathā hi rūpārammaṇaṃ rūpanimittārammaṇaṃ sabbampi catutthajjhānaṃ nippariyāyena “**āneñjan**”ti vuccati. (35)

Cattāro maggaṭṭhā, heṭṭhimā tayo phalaṭṭhāti evaṃ **sattavidho**. **Tisso sikkhā**ti adhisīlādikā tisso sikkhā. Tāsu jātoti vā **sekkho**, ariyapuggalo hi ariyāya jātiyā jāyamāno sikkhāsu jāyati, na yoniyā. Sikkhanasīloti vā **sekkho**. Puggalādhiṭṭhānāya vā kathāya sekkhassa ayanti aññāsādhāraṇamaggaphalattayadhammā sekkhapariyāyena vuttā. **Asekkhoti** ca yattha sekkhabhāvāsāṅkā atthi, tatthāyaṃ paṭisedhoti lokiyānibbānesu asekkhabhāvānāpatti daṭṭhabbā. Sīlasamādhīpaññāsāṅkhātā hi sikkhā attano paṭipakkhakilesehi vipparamuttā parisuddhā upakkilesānaṃ ārammaṇabhāvampi anupagamanato, etā “sikkhā”ti vattuṃ yuttā-aṭṭhasupi maggaphalesu vijjanti, tasmā catumaggahetṭhimaphalattayasamaṅgino viya arahattaphalasamaṅgīpi tāsu sikkhāsu jātoti ca taṃsamaṅgino arahato itaresaṃ viya sekkhatte sati sekkhassa ayanti ca sikkhā sīlaṃ etassāti ca “sekkho”ti vattabbo siyāti tannivattanattham **asekkhoti** yathāvuttasekkhabhāvapaṭisedho kato. Arahattaphale hi pavattamānā sikkhā pariniṭṭhitasikkhākiccattā na sikkhākiccaṃ karonti, kevalaṃ sikkhāphalabhāveneva pavattanti, tasmā na tā sikkhāvacaṇaṃ arahanti, nāpi taṃsamaṅgī sekkhāvacaṇaṃ, na ca “sikkhanasīlo, sikkhāsu jāto”ti ca vattabbasaṃ arahati. Heṭṭhimaphalesu pana sikkhā sakadāgāmimaggavipassanādīnaṃ upanissayabhāvato sikkhākiccaṃ karontīti sikkhāvacaṇaṃ arahanti, taṃsamaṅgino ca sekkhāvacaṇaṃ, “sikkhanasīlā, sikkhāsu jātā”ti ca vattabbataṃ arahanti.

“Sikkhatīti sekkho”ti ca ariyositasikkho dassitoti. Anantameva “khīṇāsavo”ti-ādīṃ vatvā “na sikkhatīti¹ asekkho”ti vuttattā pariyoṣitasikkho dassito, na sikkhārahito tassa tatiyapuggalabhāvena gahitattā. Vuddhippattasikkho vā asekkhoti

1. Sikkhissatīti (Aṭṭhakathāyaṃ)

etasmim atthe sekkhadhammesu eva ṭhitassa kassaci ariyassa asekkhabhāvāpattīti arahattamaggadhammā vuddhippattā, yathāvuttehi ca atthehi sekkhoti katvā taṃsamaṅgino aggamaggaṭṭhassa asekkhabhāvo āpannoti? Na taṃsadesu tabbohārato. Arahattamaggato hi ninnānākaraṇaṃ arahattaphalaṃ ṭhapetvā pariññādikiccakaraṇaṃ, vipākabhāvañca, tasmā te eva sekkhadhammā “aggaphaladhammabhāvaṃ āpannā”ti sakkā vattum, kusalasukhato ca vipākasukhaṃ santataratāya pañītataraṇti, vuddhippattā ca te dhammā hontīti taṃsamaṅgī “asekkho”ti vuccatīti. (36)

Jātimahallakoti jātiyā vuḍḍhataro addhagato vayo-anupatto. So hi rattaññutāya yebhuyyena jātidhammakuladhammapadesu thāvāriyappattiyā **jātihero nāma. Therakaraṇā dhammā**ti sāsane thirabhāvakarā guṇā paṭipakkhanimadanakā. **Theroti** vakkhamānesu dhammesu thirabhāvappatto. **Sīlavā**ti pāsāmsena sātisayena sīlena samannāgato, sīlasampannoti attho, etena dussīlyasaṅkhātassa bālyassa abhāvamāha. Suttageyyādi bahu sutametenāti **bahussuto**, etenāssa sutavirahasāṅkhātassa bālyassa abhāvaṃ, paṭisaṅkhānabalena ca paṭiṭṭhitabhāvaṃ vadati. **“Catunnaṃ jhānaṃ lābhī”**ti iminā nīvaraṇādisaṅkhātassa bālyassa abhāvaṃ, bhāvanābalena ca paṭiṭṭhitabhāvaṃ katheti. **“Āsavānaṃ khayā”**ti-ādinā avijjāsaṅkhātassa bālyassa sabbaso abhāvaṃ, khīṇāsavatttherabhāvena paṭiṭṭhitabhāvañcassa dasseti. Na cettha samudāye vākyaparisamāpanaṃ, atha kho paccekaṃ vākyaparisamāpananti dassento **“evaṃ vuttesu dhammesū”**ti-ādimāha. **Theranāmako vā** “thero”ti evaṃnāmako vā. (37)

Anuggahavasena, pūjāvasena vā attano santakaṃ parassa dīyati etenāti **dānaṃ**, pariccāgacetanā. Dānameva **dānamayaṃ**. Padapūraṇamattaṃ mayasaddo. Puññañca taṃ yathāvuttena kiriyā ca kammabhāvatoti **puññakiriyā**. Paresaṃ piyamaṇāpatāsevanīyatādīnaṃ **ānisaṃsānaṃ. Pubbe -pa-**
vasenevāti saṅkhārattite¹
vuttadānamayasīlamayabhāvanāmayacetanāvaseneva. Imāni veditabbānīti sambandho. **Etthā**ti etesu puññakiriyavattthūsu. **Kāyena karontassā**ti attano kāyena

1. Dī 3. 182; Dī-Ṭṭha 3. 179 piṭṭhesu.

pariccāgapayogaṃ pavattentassa. **Tadatthanti** dānattham. “Imaṃ deyyadhammaṃ dehi”ti **vācaṃ nicchārentassa**. **Dānapāramiṃ āvajjetvā vāti** yathā kevalaṃ “annadānādīni demī”ti dānakāle taṃ dānamayaṃ puññakiriyavatthu hoti, evaṃ “imaṃ dānamayaṃ sammāsambodhiyā paccayo hotū”ti dānapāramiṃ āvajjetvā **dānakālepi** dānasīseneva pavattitattā. **Vattasīse** **ṭhatvāti** “etaṃ dānaṃ nāma mayhaṃ kulavaṃso kulatanti kulapaveṇī kulacārittā”ti cārittasīle **ṭhatvā dadato cārittasīlamayaṃ**. Yathā deyyadhammapariccāgavasena pavattamānāpi dānacetanā vattasīse **ṭhatvā dadato sīlamayaṃ puññakiriyavatthu hoti** pubbhābhisaṅkhārassa, aparabhāgacetanāya ca tathā pavattattā, evaṃ deyyadhamme **khayato, vayato sammasanaṃ paṭṭhapetvā dadato bhāvanāmayaṃ puññakiriyavatthu hoti** pubbhābhāgacetanāya, deyyadhamme aparabhāgacetanāya ca tathā pavattattā.

Apacīcetanā **apacītisahagataṃ** apacīyati etāyāti yathā nandīrāgo eva nandīrāgasahagatā, yathāvuttāya vā apacīyā sahagataṃ sahapavattanti **apacītisahagataṃ**. Apacāyanavasena pavattam **puññakiriyavatthu**. Vayasā, guṇehi ca vuḍḍhatarānaṃ vattapaṭipattīsu byāvaṭo hoti yāya cetanāya, sā **veyyāvaccam**, veyyāvaccameva **veyyāvaccasahagataṃ**. Veyyāvaccasaṅkhātāya vā vattapaṭipattiyā samuṭṭhāpanavaseneva sahagataṃ pavattanti **veyyāvaccasahagataṃ**, tathāpavattam puññakiriyavatthu. Attano santāne pattaṃ puññaṃ anuppadīyati etenāti **pattānuppadānam**. Tathā parena anuppadinnaṭṭāya pattaṃ abbhānumodati etenāti **pattābbhānumodanam**. Ananuppadinnaṃ pana kevalaṃ abbhānumodīyati etenāti **abbhānumodanam**. Dhammaṃ deseti etāyāti **desanā**, desanāva **desanāmayaṃ**. Suṇāti etenāti **savanam**, savanameva **savanamayaṃ**. Diṭṭhiyā ñāṇassa ujugamaṇaṃ **diṭṭhijugataṃ**. Sabbattha “puññakiriyavatthū”ti padaṃ apekkhitvā napuṃsakalīṅgatā.

Pūjāvasena sāmīcikiriyā apacāyanaṃ **apacīti**. Vayasā, guṇehi ca jeṭṭhānaṃ, gilānānaṃca taṃtaṃkiccakaraṇaṃ **veyyāvaccam**. Ayametesam visesoti āha “**tattā**”ti-ādi. **Cattāro paccaye datvā sabbasattānanti** ca ekadesato ukkaṭṭhaniddeso, yaṃ kiñci deyyadhammaṃ datvā, puññaṃ vā katvā “katipayānaṃ, ekasseva vā patti hotū”ti pariṇāmanampi **pattānuppadānameva**. Taṃ na mahapphalaṃ taṇhāya parāmaṭṭhattā. Paresam

deseti hitapharaṇena muducittena ānetvā sambandhitabbaṃ. **Evanti** evamimamā dhammaṃ sutvā bahussuto hutvā pare dhammadesanāya anuggaṇhissāmīti **hitapharaṇena muducittena dhammaṃ suṇāti**. Evañhissa savanaṃ attano, paresaṅca sammāpaṭipattiyā paccayabhāvato mahapphalaṃ bhavissatīti. **Sabbesanti** sabbesampi dasannaṃ puññakiriyavatthūnaṃ. **Niyamalakkhaṇanti** mahapphalabhāvassa niyāmakasabhāvam. **Diṭṭhiyā ujubhāvenevāti** “atthi, natthī”ti antadvayassa durasamussāritatāya “atthi dinnan”ti-ādi¹ nayappavattāya sammādiṭṭhiyā ujukameva pavattiyā. Dānādīsu hi yaṃ kiñci imāya eva sammādiṭṭhiyā parisodhitaṃ mahājutikaṃ mahāvippahāraṃ bhavati.

Purimeheva tīhīti pāliyaṃ āgateheva tīhi. **Sīlamaye** puññakiriyavatthumhi **saṅgahaṃ gacchanti** cārittasīlabhāvato. **Dānamaye** saṅgahaṃ gacchanti dānasabhāvattā, dānavisayattā ca. Kāmaṃ desanā dhammadānasabhāvato dānamaye saṅgahaṃ gacchatīti vattum yuttā, kusaladhammāsevanabhāvato pana vimuttāyatanasīse ṭhatvā pavattitā viya savanena saddhim **bhāvanāmaye** saṅgahaṃ gacchantīti vuttam. “Diṭṭhijugataṃ bhāvanāmaye”ti keci, **diṭṭhijugate** eva ca attanā katassa puññassa anussaraṇam, tassa ca paresam atthāyapariṇāmanam, guṇapasamsā, aññehi kariyamānāya puññakiriyāya, sammāpaṭipattiyā ca anumodanam saraṇagamananti evamādayo puññavisesā saṅgahaṃ gacchanti diṭṭhijukammavaseneva tesam ijghanato. (38)

Parassa paṭipattiyā sodhanattho anuyogo **codanā**, sā yāni nissāya pavattati, tāni **codanāvattūni** diṭṭhasutaparisaṅkitāni. Tenāha “**codanākāraṇāni**”ti. **Diṭṭhenāti** ca hetumhi karaṇavacanam, diṭṭhena hetunāti attho. Kim pana tam diṭṭhanti āha “**vītikkaṃ**”ti. **Disvāti** ca dassanahetūti ayamettha attho yathā “paññāya cassa disvā”ti. “**Sutenā**”ti-ādīsupi iminā nayena attho veditabbo. **Parassāti** parato, **parassa** vā vacanam **sutvā**. **Diṭṭhaparisaṅkitenāti** diṭṭhānagatena parisāṅkitena, tathā parisāṅkitena vā vītikkaṃmena. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Codeti** vatthusandassanena vā

1. Ma 2. 64; Ma 3. 117; Abhi 2. 341 piṭṭhesu.

saṁvāsappaṭikkhepena vā sāmīcippaṭikkhepena vā. Imasmim̄ pana atthe vitthāriyamāne atippapañco hotīti āha “**ayamettha saṅkhepo**”ti. Vitthāram̄ pana icchantānaṁ tassa adhigamupāyaṁ dassento “**vitthāro pana -pa-veditabbo**”ti āha. (39)

Kāmūpapattiyoti kāmehi upapannatā, samannāgatāti attho. Samannāgamo ca tesam̄ paṭisevanaṁ, samadhigamo cāti āha “**kāmūpasevanā kāmapaṭilābhā vā**”ti. **Paccupaṭṭhitakāmāti** dutiyatatiyarāsīnaṁ viya sayam̄, parehi ca animmitā. Uṭṭhānakammaphalūpajīvibhāvato pana tadubhayavasena paccupaṭṭhitā kāmā etesanti **paccupaṭṭhitakāmā**. Te pana tesam̄ yebhuyyena nibaddhāni honṭīti “**nibaddhakāmā**”ti vuttam̄. **Catudevalokavāsinoti** cātumahārājikato paṭṭhāya yāva tusitā devā. **Vinipātikāti** āpāyikā. Paranimmitā kāmā etesanti **paranimmitakāmā**.

pakatisevanavasenāti anumānato jānanaṁ vadati, na paccakkhato. **Vasaṁ vattenti**ti yathārucipātabyataṁ āpajjanti. “**Methunaṁ paṭisevanti**”ti idaṁ pana kecivādapaṭisedhanattham̄ vuttam̄. Tenāha “**keci panā**”ti-ādi. Te “yāmānaṁ aññamaññaṁ **ālingitamattena**, tusitānaṁ hatthāmasanamattena, nimmānaratīnaṁ **hasitamattena**, paranimmitavasavattīnaṁ **olokitamattena kāmakkiccam̄ ijjhati**”ti vadanti. “Itaresam̄ dvinnam̄ dvayaṁdvayasamāpattiyā vā”ti vadanti tādisassa kāmesu virajjanassa tesu abhāvato, kāmāñca uttaruttari paṇītapañītataraṇītatamabhāvato. Kevalam̄ pana nissandābhāvo tesam̄ vattabbo. **Kāmakkicanti** taṅkhaṇikapariḷāhūpasamāvahaṁ phassasukham̄. **Kāmāti** kāmūpabhogā. **Pākatikā evāti** heṭṭhimehi ekasadisā eva. **Ekasaṅkhātanti** ekarūpaṁ samānarūpanti, samaññātam̄ samānabhāvanti vā attho. (40)

Sukhapaṭilābhāti sukhasamadhigamā. **Heṭṭhāti** paṭhamajjhānabhūmito heṭṭhā manussesu, devesu vā. **Paṭhamajjhānasukhanti** kusalapaṭhamajjhānaṁ. Bhūmivasenapi heṭṭhupariḷābhāvo labbhateva brahmakāyikesu, brahmapurohitesu vā kusalajjhānaṁ nibbattetvā brahmapurohitesu, mahābrahmesu vā vipākasukhānubhavanassa labbhanato. Ettha ca dutiyatatiyajjhānabhūmivasena dutiyatatiyasukhūpapattīnaṁ vuccamānattā paṭhamajjhānabhūmivaseneva

paṭhamajjhānasukhūpapatti vuttā. **Tintā**ti temikā, jhānasukhena ceva jhānasamuṭṭhānapañītarūpaphuṭṭhakāyena ca pañīta vittāti attho. Tenevāha “**samantato tintā**”ti-ādi. Yasmā kusalasukhato vipākasukhaṃ santataratāya pañītataraṃ, bahulañca pavattati, tasmā vuttaṃ “**idampi vipākajjhānasukhameva sandhāya vuttan**”ti. **Tesanti** ābhassarānaṃ. Sappītikassa sukhasa ativiya ulārabhāvato tena ajjhotthatacittānaṃ **bhavalobho mahā uppajjati. Santamevā**ti vitakkavicārasaṅkhobhapīti-ubbilāvivigamena ativiya upasantamyeva. Tathā santabhāveneva hi taṃ attano paccayehi padhānabhāvaṃ nītatāya “pañītan”ti vuccati. Tenāha “**pañītamevā**”ti. Atappakena sukhapāramippattena sukkena saṃyuttāya tusāya pītiyā itā pavattāti **tusitā**. Yasmā te tato uttari sukhasa abhāvato eva na patthenti, tasmā vuttaṃ “**tato -pa- santuṭṭhā hutvā**”ti. **Tatiyajjhānasukhanti** tatiyajjhānavipākasukhaṃ. (41)

Satta-ariyapaññāti aṭṭhamakato paṭṭhāya sattannaṃ ariyānaṃ tesam tesam āveṇīkapaññā. Ṭhapetvā lokuttaraṃ paññaṃ **avasesā paññā** nāma. Sabbāpi tebhūmikā paññā “sekkhā”tipi na vattabbā, “asekkhā”tipi na vattabbāti **nevasekkhānāsekkhā**, puthujjanapaññā. (42)

Yogavihitesūti paññāvihitesu paññāpariṇāmitesu upāyapaññāya sampāditesu. **Kammāyatanesū**ti ettha kammameva **kammāyatanaṃ**, kammañca taṃ āyatanañca ājīvādīnanti vā **kammāyatanaṃ**. Esa nayo **sippāyatanesupī**. Tattha ca duvidhaṃ kammaṃ hīnañca vaḍḍhakikammādi, ukkaṭṭhañca kasivāṇijjādi. Sippampi duvidhaṃ hīnañca naḷakārasippādi, ukkaṭṭhañca muddagaṇanādi. Vijjāva **vijjāṭṭhānaṃ**, taṃ dhammikameva nāgamaṇḍalaparittaphudhamanakamantasadisam veditabbaṃ. Tāni panetāni ekacce paṇḍitā Bodhisattasadisā manussānaṃ phāsuvihāraṃ ākaṅkhaṇā neva aññehi kariyamānāni passanti, na vā katāni uggaṇhanti. Na karontānaṃ suṇanti, atha kho attano dhammatāya cintāya karonti. Paññavantehi attano dhammatāya cintāya katānipi aññehi uggaṇhitvā karontehikatasadisāneva honti. **Kammassakatanti** “idaṃ kammaṃ sattānaṃ sakaṃ, idaṃ no sakan”ti evaṃ jānanaññaṃ. **Saccānulomitanti** vipassanāññaṃ. Tañhi saccapaṭivedhassa anulomanato “saccānulomikan”ti vuccati. Idānissa pavattanākāraṃ dassetuṃ “**rūpaṃ aniccanti**

vā”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **vā**-saddena aniyamatthena dukkhānattalakkhaṇānipi gahitānevāti daṭṭhabbaṃ nānantariyakabhāvato. Yañhi aniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattāti (sijjhanato)¹. **Yaṃ evarūpanti** yaṃ evaṃ heṭṭhā niddiṭṭhasabhāvaṃ. “**Anulomikaṃ khantiṃ**”ti-ādini paññāvevacanāni. Sā hi heṭṭhā vuttānaṃ kammāyatanādīnaṃ pañcannaṃ kāraṇānaṃ apaccanīkadassanena anulomanato, tathā sattānaṃ hitacariyāya maggasaccassa, paramatthasaccassa ca nibbānassa avilomanato anulometīti ca **anulomikā**. Sabbānipi etāni kāraṇāni khamati sahati daṭṭhum sakkotīti **khanti**. Passatīti **diṭṭhi**. Rocetīti **ruci**. Munatīti **muti**. Pekkhatīti **pekkhā**. Te ca kammāyatanādayo dhammā nijjhāyamānā etāya nijjhānaṃ khamantīti **dhammanijjhānakkhanti**. **Parato asutvā paṭilabhatīti** aññassa upadesavacanaṃ asutvā sayameva cintento paṭilabhati. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ cintāmayā paññā nāma vuccati. Sā panesā abhiññātānaṃ Bodhisattānameva uppajjati. Tatthāpi saccānulomikaññānaṃ dvinnaṃ eva bodhisattānaṃ antimabhavikānaṃ, sesapaññā sabbesampi pūritapāramīnaṃ mahāpaññānaṃ uppajjati.

Parato sutvā paṭilabhatīti kammāyatanādīni parena kariyamānāni, parena katāni vā disvāpi parassa kathayamānassa vacanaṃ sutvāpi ācariyasantike uggahetvāpi paṭiladdhā sabbā parato sutvā paṭiladdhanāmāti veditabbā. **Samāpānassatīti** samāpattisamaṅgissa, nidassanamattametaṃ. Vipassanāmaggaapaññā hi idha “bhāvanāpaññā”ti visesato icchitāti. (43)

Āvudhaṃ nāma paṭipakkhvimathanatthaṃ icchitabbaṃ, rāgādisadiso ca paṭipakkho natthi, tassa ca vimathanāṃ buddhavacanamevāti “sutameva āvudhan”ti vatvā “**taṃ atthato tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ**”ti āha. Idāni tamatthaṃ vivaranto “tañhi”ti-ādīm vatvā “**sutāvudho**”ti-ādinā² suttapadena samattheti. Tattha **akusalaṃ pajahatīti** tadaṅgādivasena akusalaṃ pariccajati. **Kusalaṃ bhāvetīti** samathavipassanādikusalaṃ dhammaṃ uppādeti, vaḍḍheti ca. **Suddhamattānaṃ pariharatīti** tena akusalappahānena, tāya ca kusalabhāvanāya rāgādisaṃkilesato visuddhaṃ attabhāvaṃ pavatteti.

1. Adhikapāṭho viya dissati.

2. Am 2. 480 piṭṭhe.

Vivekaṭṭhakāyānanti gaṇasaṅgaṇikaṃ vajjetvā tato apakaḍḍhitakāyānaṃ. Svāyaṃ kāyaviveko na kevalaṃ ekākībhāvo, atha kho paṭhamajjhānādi nekkhammayogatoti āha “**nekkhammābhiratānaṃ**”ti. **Cittavivekoti** kilesasaṅgaṇikaṃ pahāya tato cittassa vivittatā. Sā pana jhānavimokkhādīnaṃ vasena hotīti āha “**parisuddhacittānaṃ paramavodānappattānaṃ**”ti. **Upadhivivekoti** nibbānaṃ. Tadadhigamena hi puggalassa nirupadhitā. Tenāha “**nirupadhīnaṃ puggalānaṃ**”ti, visankhāragatānaṃ adhigatanibbānānaṃ, phalasaṃpattisamaṅgīnañcāti attho. Sutampi avassayaṭṭheneva āvudhaṃ vuttanti āha “**ayampi**”ti. Tathā hi vuttaṃ “tañhi nissāyā”ti. Kāmañcettha sutapavivekāpi paññāvaseneva yathā dhippeta-āvudhattasādhakā¹, paññā pana sutena, ekaccapavivekena vā vināpi idhādhippeta-āvudhattasādhanīti tato paññā sāmattiyaḍḍassanattamaṃ visum āvudhabhāvena vuttā. Tenāha “**yassa sā atthi, so na kutoci**”ti-ādi. (44)

Nāññātaṃ aviditaṃ dhammanti anamatagge saṃsāraḍḍe na aññātaṃ aviditaṃ amatadhammaṃ, catusaccadhammeva vā **jānissāmīti paṭipannaṃ** iminā pubbābhogena **uppannaṃ indriyaṃ**. Yaṃ pāḷiyaṃ saṅgahavāre “nava indriyāni honti”ti vuttaṃ, taṃ pubbābhogasiddhaṃ pavatti-ākāravisesaṃ dīpetuṃ vuttaṃ, atthato pana maggasaṃmādiṭṭhi eva sāti āha “**sotāpattimaggañāṇassetānaṃ adhvacaṇaṃ**”ti. **Aññīndriyanti** ājānanaka-indriyaṃ, paṭhamamaggena ñātamaṃyādānaṃ anatikkamitvā tesaññeva tena maggena ñātānaṃ catusaccadhammaṃ jānanaka-indriyanti vuttaṃ hoti. Tenāha “**aññābhūtaṃ ājānanabhūtaṃ indriyaṃ**”ti. Ājānātīti **añño**, aññaṃ bhūtaṃ, ājānanavasena vā bhūtanti **aññābhūtaṃ**. **Aññātāvīsūti** jānitabbaṃ catu-ariyasaccaṃ ājānitvā ṭhitesu. Tenāha “**jānanakiccaḍḍariyosānappattesu**”ti, pariññātibhedassa jānanakiccassa pariniṭṭhānappattesu. (45)

Maṃsacakkhu cakkhupasādoti maṃsacakkhu nāma catasso dhātuyo, vaṇṇo, gandho, raso, ojā, sambhavo, saṅghānaṃ, jīvitaṃ, bhāvo, kāyappasādo, cakkhupasādoti evaṃ cuddasasambhāro maṃsapīṇḍo.

1. Yathādhippetato āvudhattasādhakā (Ka)

Kasiṇālokaṃ vaḍḍhetvā tattha rūpadassanato “**dibbacakkhu ālokanissitaṃ ñāṇaṃ**”ti vuttaṃ. Dibbacakkhupaññāvanimuttā eva lokiyapaññā **paññācakkhūti** ayamatto avuttasiddho dibbacakkhussa visum gahitattāti vuttaṃ “**paññācakkhu lokiyalokuttarapaññā**”ti. (46)

Adhikaṃ visiṭṭhaṃ sīlanti **adhisīlaṃ**. **Sikkhitabbatoti** āsevitabbato. **Adhisīlaṃ** nāma anavasesakāyikavācasikasamvarabhāvato, maggasīlassa padaṭṭhānabhāvato ca. **Adhicittaṃ** maggasamādhissa adhiṭṭhānabhāvato. **Adhipaññā** maggapaññāya adhiṭṭhānabhāvato. Idāni nesaṃ adhisīlādibhāvaṃ kāraṇena paṭipādetum “**anappannepi hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **anuppanneti** appavatte. **Adhisīlameva** nibbānādhigamassa paccayabhāvato. **Samāpannāti** ettha “nibbānaṃ patthayantenā”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ.

“Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakaṃ.

Anubhoti dvayampetaṃ, anubandhaṃ hi kāraṇaṃ”ti¹—

evaṃ atīte, anāgate ca vaṭṭamūlakadukkhassallakkhaṇavasena samvegavatthutāya vimutti-ākaṅkhāya paccayabhūtā kammassakatāpaññā adhipaññā”ti vadanti. Lokiyasīlādīnaṃ adhisīlādibhāvo pariyāyenāti nippariyāyameva taṃ dassetuṃ “**sabbaṃ vā**”ti-ādi vuttaṃ. (47)

Pañcadvārikakāyoti pañcadvāresu kāyo phassādidhammasamūho. Kāyo ca so bhāvitabhāvena bhāvanā cāti **kāyabhāvanā nāma**. Yasmā khīṇāsavānaṃ aggamaggādhigamanena sabbasaṃkilesā pahīnāti pahīnakālate paṭṭhāya sabbaso āsevanābhāvato natthi tesaṃ bhāvinīyāpi cakkhusotaviññeyyā dhammā, pageva kālakā, tasmā pañcadvārikakāyo subhāvito eva hoti. Tena vuttaṃ “**khīṇāsavassa hi -pa- subhāvito hotī**”ti. **Na aññesaṃ viya dubbalā** dubbalabhāvakarānaṃ kilesānaṃ sabbaso pahīnattā. (48)

Vipassanā dassanānuttariyaṃ aniccānupassanādivasena saṅkhārānaṃ sammadeva dassanato. **Maggo paṭipadānuttariyaṃ** taduttaripaṭipadāya abhāvato. **Phalaṃ vimuttānuttariyaṃ** akuppabhāvato. **Phalaṃ vā dassanānuttariyaṃ** divasampi

1. Saṃ 1. 229 piṭṭhe.

nibbānaṃ paccakkhato disvā pavattanato. **Nibbānaṃ vimuttānuttariyaṃ** sabbasaṅkhatavinissaṭṭā. Dassana-saddaṃ kammaśādhanaṃ gahetvā nibbānassa dassanānuttariyatā vuttāti dassento “**tato uttarañhi daṭṭhabbaṃ nāma natthi**”ti āha. Natthi ito uttaranti **anuttaraṃ**, anuttarameva **anuttariyanti** āha “**uttamaṃ jeṭṭhakaṃ**”ti. (49)

Sesoti vuttāvaseso pañcakanayena, catukkanayena ca tividho samādhi, iminā eva ca samādhittayāpadesena suttantesupi pañcakanayo āgato evāti veditabbaṃ. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ paramatthamañjūsāyaṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ**¹ vuttameva, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbaṃ. (50)

Āgacchati nāmaṃ etasmāti āgamaṇaṃ, tato **āgamanato**. **Saguṇatoti** sarasato. **Ārammaṇatoti** ārammaṇadhammato. **Anattato abhinivisitvāti** “sabbe saṅkhārā anattā”ti vipassanaṃ paṭṭhapetvā. **Anattato disvāti** paṭhamaṃ saṅkhārānaṃ “anattā”ti anattalakkhaṇaṃ paṭivijjhivā. **Anattato vuṭṭhātīti** vuṭṭhānagāminivipassanāya anattākārato pavattāya maggavuṭṭhānaṃ pāpuṇāti. **Asuññatattakāraṇaṃ kilesānaṃ abhāvāti** attābhinivesapaccayānaṃ diṭṭhekaṭṭhānaṃ kilesānaṃ vikkhambhanaṃ vipassanā suññatā nāma attasuññatāya yāthāvato gahaṇato. Nanu evaṃ vipassanāya saguṇato suññatā, na āgamanatoti nippariyāyato natthīti? Saccametaṃ nāmalābhe, na pana nāmadāneti nāyaṃ doso. Atha vā suttantakathā nāma pariyāyakathā, na abhidhammakathā viya nippariyāyāti bhīyyopi na koci doso.

Yasmā saguṇato, ārammaṇato ca nāmalābhe saṅkaro hoti ekasseva nāmantaralābhasambhavato. Āgamanato pana nāmalābhe saṅkaro natthi nāmantaralābhābhāvato, asambhavato ca, tasmā “**aparo**”ti-ādi vuttaṃ. **Nimittakāraṇakilesābhāvāti** niccanimittādiggāhakaṃ paccayānaṃ kilesānaṃ vikkhambhanaṃ. Kāmañcāyaṃ vipassanā niccanimittādiṃ ugghāṭentī pavattati, saṅkhāranimittassa pana avisajjanatona nippariyāyato animittanāmaṃ labhatīti. Pariyāyena panetaṃ vuttaṃ. Tathā hi nippariyāyadesanattā abhidhamme maggassa animittanāmaṃ uddhaṭaṃ. Sutte ca—

1. Visuddhi-Ṭī 1. 107 piṭṭhe.

“Animittañca bhāvehi, mānānusayamujjaha.
Tato mānābhisamayā, upasanto carissasī”¹—

animittapariyāyo āgato. **Paṇidhikāra**kakilesābhāvāti sukhapaṇidhi-
ādipaccayānaṃ kilesānaṃ vikkhambhanato.

Rāgādīhi suññattāti samucchavedavasena pajahanato rāgādīhi vivittattā.
Rāgādayo eva **rāganimittādīni**. Purimuppannā hi rāgādayo parato
uppajjanakarāgādīnaṃ kāraṇaṃ hoti. Rāgādayo eva tathā paṇidhānassa
paccayabhāvato **rāgapaṇidhi-ādayo**. Nibbānaṃ visaṅkhārahāveveva
sabbasaṅkhāravinissaṭṭā rāgādīhi suññaṃ,
rāgādīnimittapaṇidhivirahitañcāti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca saṅkhārupekkhā
sānulomā vuṭṭhānagāminivipassanā, sā suññato vipassantī “suññatā”²ti
vuccati, dukkhato passantī taṇhāpaṇidhisosanato “appaṇihitā”³ti. Sā
maggādhigamāya āgamanapaṭipadāṭhāne ṭhatvā maggassa “suññataṃ
animittaṃ appaṇihitaṃ”³ti nāmaṃ deti. Āgamanato ca nāme laddhe saguṇato
ca ārammaṇato ca nāmaṃ siddhameva hoti, na pana saguṇārammaṇehi
nāmalābhe sabbattha āgamanato nāmaṃ siddhaṃ hotīti
paripuṇṇanāmasiddhihetuttā, “saguṇārammaṇehi sabbesampi
nāmattayayogo, na āgamanato”³ti vavatthānakarattā ca nippariyāyato
āgamanatova nāmalābho padhānaṃ, na itarehi, pariyāyato pana tidhā
nāmalābho icchitabboti aṭṭhakathāyaṃ “tividhākathā”³ti-ādinā ayaṃ vicāro
katoti daṭṭhabbaṃ. (51)

Sucibhāvoti kilesāsucivigamena suddhabhāvo asaṅkiliṭṭhabhāvo.
Tenāha “**tiṇṇaṃ sucaritānaṃ**² **vasena veditabbo**”³ti. (52)

Munino etānīti **moneyyāni**. Yehi dhammehi ubhayahitamunanato **muni**
nāma hoti, te evaṃ vuttāti āha “**muni**bhāvakarā **moneyyapaṭipadā**
dhammā”³ti. Tattha yasmā kāyena akattabbassa akaraṇaṃ, kattabbassa ca
karaṇaṃ, “atthi imasmim kāye kesā”³ti-ādinā³ kāyasaṅkhātassa ārammaṇassa
jānaṇaṃ, kāyassa ca samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato
nissaraṇato ca yāthāvato pari jānaṇaṃ,

1. Khu 1. 329; Saṃ 1. 190 piṭṭhesu.

2. Sucaritānañca (Ka)

3. Dī 2. 233; Ma 1. 72; Ma 3. 132, 133; Am 2. 285; Am 3. 343; Abhi 2. 200;

Khu 1. 2; Khu 10. 63 piṭṭhesu.

tathā pariḷānāvasena pavatto vipassanāmaggo, tena ca kāye chandarāgassa pajahanam, kāyasaṅkhāram nirodhetvā pattabbasamāpatti cāti sabbe ete kāyamukhena pavattā moneyya paṭipadā dhammā kāyamoneyyam nāma, tasmā tamattham dassetuṃ “**tividhakāyaduccaritassa pahānan**”ti-ādinā pāḷi āgatā. Sesadvayepi eseva nayo. Tattha copanavācañceva saddavācañca ārabha pavattā paññā **vācārammaṇe ñāṇam**. Tassa vācāya samudayādito pariḷānanam **vācāpariññā**. Ekāsītividham lokiyacittam ārabha pavattañāṇam **manārammaṇe ñāṇam**. Tassa samudayādito pariḷānanam **manopariññā**ti ayameva viseso. (53)

Ayanti ito sampattiyoti **āyo**, kusalānam dhammānam abhibuddhīti āha “**āyoti vuḍḍhī**”ti. Apenti sampattiyo etenāti **apāyo**, kusalānam dhammānam hānīti āha “**apāyoti avuḍḍhī**”ti. Tassa tassāti āyassa ca apāyassa ca. **Kāraṇam upāyo** upeti upagacchati etena āyo, apāyo cāti. Tattha duvidhā vuḍḍhi anattahānito, atthuppattito ca, tathā avuḍḍhi atthahānito, anattuppattito ca. **Tesam pajānanāti** tesam āyāpāyasaññitānam yathāvuttappabhedānam vuḍḍhi-avuḍḍhīnam yāthāvato pajānanā. **Kosallam** kusalatā nipuṇatā. Tadutayampi pāḷivaseneva dassetuṃ “**vuttañhetan**”ti-ādi vuttam.

Tattha **idam vuccatīti** yā imesam akusaladhammānam anuppattinirodhesu, kusaladhammānañca uppattibhiyyobhāvesu paññā, idam **āyakosallam** nāma vuccati. Idāni apāyakosallampi pāḷivaseneva dassetuṃ “**tattha kataman**”ti-ādi vuttam. Tattha **idam vuccatīti** yā imesam kusaladhammānam anuppajjananirujjhanesu, akusaladhammānañca uppattibhiyyobhāvesu paññā, idam **apāyakosallam** nāma vuccatīti. Etthāha—āyakosallam tāva paññā hotu, apāyakosallam katham paññā nāma jātāti evam maññati “apāyuppādanasamatthatā apāyakosallam nāmā”ti, tam pana tassa matimattam. Paññavā eva hi “mayham evam manasi karoto anuppannā kusalā dhammā nuppajjanti, uppannā nirujjanti. Anuppannā akusalā dhammā uppajjanti, uppannā vaḍḍhanti”ti pajānāti, so evam ñatvā anuppanne akusale dhamme na uppādeti, uppanne pajahati. Anuppanne kusale dhamme uppādeti, uppanne bhāvanāpāripūrim pāpeti. Evam apāyakosallampi

paññā evāti. **Sabbāpīti** āyakosallapakkhikāpi apāyakosallapakkhikāpi. **Tatrupāyāti** tatra tatra karaṇīye upāyabhūtā.

Tassa tikicchanatthanti accāyikassa kiccassa, bhayassa vā pariharaṇattham. **Ṭhānuppattiyakāraṇajānanavasenevāti** ṭhāne taṅkhaṇe eva uppatti etassa atthīti ṭhānuppattikam, ṭhānaso uppajjanakakāraṇam, tassa jānanavaseneva. (54)

Majjanākāravasena pavattamānāti attano vatthuno madanīyatāya madassa āpajjanākārena pavattamānā uṇṇatiyo. **Nirogoti** arogo. **Mānakaraṇanti** mānassa uppādanam. **Yobbane ṭhatvāti** yobbane patiṭṭhāya, yobbanam apassāyāti attho. Sabbesampi jīvitam nāma maraṇapabhaṅguraṃ, dukkhānubandhaṅca, tadubhayaṃ anoloketvā, pabandhaṭṭhitipaccayā sulabhataṅca nissāya uppajjanakamado **jīvitamadoti** dassetuṃ “**ciraṃ jīvin**”ti-ādi vuttam. (55)

Adhipati vuccati jeṭṭhako, issaroti attho. Tato adhipatito āgatam **ādhipateyyam**. Kim tam? Pāpassa akaraṇam. Tenāha “**ettakomhī**”ti-ādi. Tattha sīlādayo lokiyā eva daṭṭhabbā, tasmā **vimuttiyāti** lokiyavimuttiyā. **Jeṭṭhakanti** issaram, garunti attho. Ettha ca attānam, dhammaṅca adhipatim katvā pāpassa akaraṇam hiriyā vasena veditabbanam. Lokam adhipatim katvā akaraṇam ottappassa vasena. (56)

Kathāvattḥūnīti kathāya pavattiṭṭhānāni. Yasmā tehi vinā kathā nappavattati, tasmā “**kathākāraṇāni**”ti vuttam. Addhāna-saddassa attho heṭṭhā vutto eva, so panatthato dhammappavattimattam. **Dhammā** cettha khandhā eva, tabbinimuttā ca tesam gati natthīti āha “**atītam dhammam, atītakhandheti attho**”ti. Ayaṅca addhā nāma disādi viya atthato dhammappavattim upādāya paññattimattam, na upādā na bhūtaḍḍhammoti tamattham dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttam. (57)

“Tamavijjhaṇaṭṭhena viditakaraṇaṭṭhena”ti saṅkhepatō vuttamatthamvivaritum “**pubbenivāsā**”ti-ādi vuttam. **Pubbenivāsanti** pubbe nivutthakkhandhe. **Tamanti** mohatamam. **Vijjhatīti** vihanati, pajahatīti attho. Teneva ca

paṭicchādakatamavijjhanena **pubbenivāsañca viditaṃ** pākaṭaṃ **karotīti vijjāti. Tanti** cutūpapātaṃ. (58)

Upapattidevavisesabhāvāvaho vihāroti katvā **dibbo vihāro**. Nanu evaṃ aññamaññānampi dibbavihārabhāvo āpajjatīti? Na tāsāṃ sattesu hitūpasamhārādivasena pavattiyā savisesaṃ niddosaṭṭhena, seṭṭhaṭṭhena ca brahmavihārasamaññāya nirulhabhāvato. Suvisuddhito, paṭipakkhasamucchindanavasena araṇiyato pattabbato, ariyabhāvappattiyā vā anantaraṃ **ariyo**. Ariyānaṃ ayanti vā **ariyo**, vihāro. (59)

Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva. (60)

Tikavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catukkavaṇṇanā

306. **Pubbeti** heṭṭhā mahāsatipaṭṭhānavāṇṇanāyaṃ. (1)

Yo chandoti yo chandiyanasena chando. **Chandikatāti** chandabhāvo, chandikaraṇākāro vā. **Katthukamyatāti** kattukāmatā. **Kusaloti** cheko kosallasambhūto. **Dhammacchandoti** sabhāvacchando. Ayañhi **chando** nāma taṇhāchando, diṭṭhichando, vīriyachando, dhammacchandoti bahuvidho. Idha kattukamyatākusaladhammacchando adhippeto. **Chandaṃ janetīti** taṃ chandaṃ uppādeti. Taṃ pavattento hi janeti nāma. **Vāyāmaṃ karotīti** payogaṃ parakkamaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatīti** kāyikacetāsikavīriyaṃ pavatteti. **Cittaṃ upatthambhetīti** teneva sahaṃjātavīriyena cittaṃ ukkhipati. **Padahatīti** padhānaṃ vīriyaṃ karoti. Paṭipāṭiyā panetāni padāni uppādanāsevanābhāvanābahulīkammaśācaccakiriyāhi yojetabbāni. Vitthāraṃ pariharanto “**ayametta saṅkhepo**”ti-ādimāha. (2)

Chandaṃ nissāyāti “chandavato cetosamādhi hoti, mayhaṃ evaṃ hoti”ti evaṃ chandaṃ nissāya chandaṃ dhuraṃ jeṭṭhakaṃ pubbaṅgamaṃ katvā **pavatto samādhi chandasamādhi. Padhānabhūtāti** padhānajātā, padhānabhāvaṃ vā pattā. **Saṅkhārāti** catukiccasādhakaṃ sammappadhānavīriyaṃ vadati. **Tehi**

dhammehīti yathāvuttasamādhivīriyehi **upetaṃ** sampayuttaṃ. **Iddhiyā pādanti** nipphattipariyāyena ijjhanaṭṭhena, ijjhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena “iddhī”ti saṅkhyam̐ gatānam̐ upacārajjhānādikusalacittasampayuttānam̐ chandasamādhipadhānasāṅkhārānam̐ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūtaṃ. Yasmā purimā iddhi pacchimāya iddhiyā pādo pādakaṃ padaṭṭhānam̐ hoti, tasmā “**iddhibhūtaṃ vā pādan**”ti ca vuttaṃ. **Sesesupīti** dutiya-iddhipādādīsu. Kāmañcetha **janavasabhasuttepi** iddhipādavicāro āgato, sopi saṅkhepato evāti āha “**vitthāro pana -pa- dīpito**”ti. (3)

307. **Diṭṭhadhammo** vuccati paccakkhabhūto attabhāvoti āha “**imasmimyeva attabhāve**”ti. **Sukhavihāratthāyāti** nikkilesahāya nirāmisena sukhena viharanaṭṭhāya. **Phalasarāpattijjhānānīti** cattāripi phalasarāpattijjhānāni. **Aparabhāgeti** āsavakkhayādhigamato aparabhāge. **Nibbattitajjhānānīti** adhigatarūpārūpajjhānāni. (5-1)

Sūriyacandapajjotamaṇi-ādīnanti pajjotaggahaṇena padīpaṃ vadati. **Ādi-saddena** ukkāvijjulatādīnam̐ saṅgaho. **Ālokoti manasi karotīti** sūriyacandālokādīm̐ divā, rattiñca upaladdham̐ yathāladdhavaseneva manasi karoti citte ṭhapeti. Tathāva nam̐ manasi karoti, yathāssa subhāvitālokaṣiṇassa viya kaṣiṇāloko yadicchakaṃ yāvadicchakaṃ. So āloko rattiyaṃ upatiṭṭhati, yena tattha divāsaññaṃ ṭhapeti divā viya vigatathinamidhho hoti. Tenāha “**yathā divā tathā rattin**”ti. **Yathā rattim̐ āloko diṭṭhoti** yathā rattiya candālokādi-āloko diṭṭho upaladdho. **Evameva divā manasi karotīti** rattim̐ diṭṭhākāreneva divā taṃ ālokaṃ manasi karoti citte ṭhapeti. **Apihitenāti** thinamidhapidhānena na pihitena. **Anaddhenāti** asañchādītena. **Sa-obhāsanti** saññaṇobhāsam̐. Thinamidhavinodana-āloko viya vā hotu kaṣiṇāloko viya vā parikkammāloko viya vā, upakkilesāloko viya sabbāyaṃ āloko ñāṇasamuṭṭhānovāti. **Ñāṇadassanapaṭilābhatthāyāti** dibbacakkhuñāṇapaṭilābhatthāya. Dibbacakkhuñāṇāhi rūpagatassa dibbassa, itarassa ca dassanaṭṭhena idha “ñāṇadassanan”ti adhippetam̐. “Ālokasaññaṃ manasi

karotī”ti ettha vutta-āloko **thinamiddhavinodana-āloko**. **Parikamma-ālokoti** dibbacakkhuñāyā parikammakaraṇavasena pavattita-āloko. Tattha purimassa vasena “**khīṇāsavassā**”ti visesetvā vuttaṃ. Tassa hi thinamiddham suppahīnaṃ hoti, na aññesaṃ. Dutiyassa vasena “**tasmim̐ vā āgatepī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **tasminti** dibbacakkhuñāṇe. **Āgatepī**ti paṭiladdhepi. **Anāgatepī**ti appaṭiladdhepi. Yasmā tathārūpassa pādakajjhānasseva vasena parikamma-ālokassa sambhavo, yato taṃ parisuddhapariyodātātādiguṇavisesupasañhitaṃ, tasmā āha “**pādaka -pa-bhāvetīti vuttan**”ti. (5-2)

Sattaṭṭhānikassāti “abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti”ti-ādinā¹ vuttassa sattaṭṭhānikassa. Satipi sekkhānaṃ pariññātabhāve ekantato pariññātavatthukā nāma arahanto evāti vuttaṃ “**khīṇāsavassa vatthu viditaṃ hoti**”ti-ādi. **Vatthārammaṇaviditatāyā**ti vatthuno, ārammaṇassa ca yāthāvato viditabhāvena. Yathā hi sappapariyesanaṃ² carantena tassa āsaye vidite sopi vidito eva ca hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evaṃ vedanāya āsayabhūte vatthumhi, ārammaṇe ca vidite ādikammikassapi vedanā viditā eva hoti salakkhaṇato, sāmāññalakkhaṇato ca tassā gahaṇassa sukarattā, pageva pariññātavatthukassa khīṇāsavassa. Tassa hi uppādakkhaṇepi ṭhitikkhaṇepi bhaṅgakkhaṇepi vedanā viditā pākaṭā honti. Tenāha “**evaṃ vedanā uppajjantī**”ti-ādi. Nidassanamattañcetaṃ, yadidaṃ pāḷiyaṃ vedanāsaññāvitakkaggahaṇanti dassento “**ne kevalan**”ti-ādimāha, tena avasesato sabbadhammānampi uppādādito viditabhāvaṃ dasseti.

Idāni na kevalaṃ khaṇato eva, atha kho paccayatopi aniccāditopi na kevalaṃ khīṇāsavānaṃyeva vasena, atha kho ekaccānaṃ sekkhānampi vasena vedanādīnaṃ viditabhāvaṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **avijjāsamudaya**ti avijjāya uppādā, atthibhāvāti attho. Nirodhavirodhī hi uppādo atthibhāvavācakopi hotīti tasmā purimabhavasiddhāya avijjāya sati imasmim̐ bhāve

1. Dī 1.67; Dī 2. 33; Ma 1. 72 piṭṭhesu.

2. Sabbapariyesanaṃ (Ka)

vedanāya uppādo hotīti attho. Avijjādīhi atītakālikādīhi tesam̐ sahakāraṇabhūtāni uppādādīnipi¹ gahitānevāti veditabbar̐. Vedanāya pavattipaccayesu phassassa balavabhāvato so eva gahito “**phassasamudayā**”ti. Tasmim̐ pana gahite pavattipaccayatāsāmaññena vatthārammaṇādīnipi gahitāneva hontīti sabbassāpi vedanāya anavasesato paccayato udayadassanāṃ vibhāvitanti daṭṭhabbar̐. “**Nibbattilakkhaṇaṃ**”ti-ādinā khaṇavasena udayadassanāmāha. Uppajjati etasmāti **uppādo**, uppajjanāṃ **uppādoti** paccayalakkhaṇāṃ, khaṇalakkhaṇāṃca ubhayaṃ ekajjhaṃ gahetvā āha “**evaṃ vedanāya uppādo vidito hotī**”ti.

Aniccato manasi karototi vedanā nāmāyaṃ anaccantikātāya ādi-antavatī udayabbayaparicchinnā khaṇabhaṅgurā tāvakālikā, tasmā “aniccā”ti aniccato manasi karoto. Tassā khayato, vayato ca **upaṭṭhānaṃ viditaṃ pākaṭaṃ hoti**. **Dukkhatō manasi karototi** aniccattā eva vedanā udayabbayapaṭipīlitātāya, dukkhamatāya, dukkhavatthutāya ca “dukkhā”ti manasi karoto **bhayato** bhāyitabbato tassā **upaṭṭhānaṃ viditaṃ pākaṭaṃ hotīti**. Tathā aniccattā, dukkhattā eva ca vedanā attarahitā asārā nissārā avasavattinī tucchāti vedanaṃ **anattato manasi karoto suññato** rittato asāmikato **upaṭṭhānaṃ viditaṃ pākaṭaṃ hoti**. “**Khayato**”ti-ādi vuttasseva atthassa nigamaṇāṃ. Tasmā vedanaṃ khayato bhayato suññato jānātīti atthavasena vibhattipariṇāmo veditabbo. **Avijjānirodhā vedanānirodhoti** aggamaggena avijjāya anuppādanirodhato vedanāya anuppādanirodho hoti paccayābhāve abhāvato. Sesam̐ samudayavāre vuttanayānusārena veditabbar̐. Idha **samādhībhāvanā**ti sikhāppattā ariyānaṃ vipassanāsamādhībhāvanā. Tassā pādakabhūtā jhānasamāpatti veditabbā. (5-3)

Vuttanayameva mahāpadāne². (5-4)

308. **Pamāṇaṃ aggahetvāti** asubhabhāvanā viya padesaṃ aggahetvā. Ekasmimpi satte pamāṇā’ggahaṇena **anavasesapharaṇena**³. Natthi

1. Upādādīnipi (Ka) 2. Dī 2. 30 piṭṭhe. 3. Anavasesapharaṇavasena (Atṭhakathāyaṃ)

etāsaṃ gaḥetabbaṃ pamāṇanti hi **appamāṇā**, appamāṇā eva **appamaññā**. (6)

Apassayitabbaṭṭhena **apassenāni**, idha bhikkhu yāni apassāya tisso sikkhā sikkhituṃ samattho hoti, tesāṃ eva adhivacanaṃ. Tāni panetāni paccayānaṃ saṅkhāya sevītā adhivāsanakkhanti, vajjanīyavajjanaṃ, vinodetabbavinodanañca. Tenāha “saṅkhāyekaṃ adhivāsetī”ti-ādi. Tattha sammadeva khāyati upaṭṭhāti paṭibhātīti **saṅkhā**, ñāṇanti āha “**saṅkhāyāti ñāṇenā**”ti. Saṅkhāya sevītā nāma yaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti, tassa sevanāti āha “**sevitabbayuttakameva sevati**”ti. **Adhivāsanā**dīsupi eseva nayo. **Anto pavisitunti** abbhantare attano citte pavattituṃ **na deti**. (8)

Ariyavaṃsacatukkavaṇṇanā

309. **Vaṃsa**-saddo “piṭṭhivaṃsaṃ atikkamitvā nisīdatī”ti-ādīsu dvinnāṃ dvinnāṃ vopānasinaṃ sandhānaṭṭhāne ṭhapetabbadaṇḍake āgato.

“Vaṃso visālova yathā visatto,
Puttesu dāresu ca yā apekkhā.
Vaṃse kaḷīrova asajjamāno,
Eto care khaggavisāṇakappo”ti-ādīsu¹—

akaṇḍake. “Bherisaddo mudiṅgasaddo vaṃsasaddo kaṃsatāḷasaddo”ti-ādīsu tūriyavisese, yo “veṇū”tipi vuccati. “Abhinnena piṭṭhivaṃsena mato hatthī”ti-ādīsu hatthi-ādīnaṃ piṭṭhivemajjhe padese. “Kusavaṃsaṃ ṭhapessāmī”ti-ādīsu² kulavaṃbhe. “Vaṃsānurakkhako paveṇīpālato”ti-ādīsu³ guṇānupubbiyaṃ guṇānaṃ pabandhappavattiyaṃ. Idha pana catupaccayasantosabhāvanārāmatāsaṅkhātaguṇānaṃ pabandhe daṭṭhabbo. Tassa pana vaṃsassa kulanvayaṃ, guṇanvayañca nidassanavasena dassetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **khattiyavaṃsoti** khattiyakulanvayo. Eseva nayo sesapadesupi. **Samaṇavaṃso** pana samaṇatanti samaṇapaveṇī. **Mūlagandhādīnanti ādi**-saddena yathā sāragandhādīnaṃ saṅgaho, evamettha gorasādīnampi

1. Khu 3. 9 piṭṭhe Apadāne.

2. Dī 3. 154 piṭṭhe.

3. Visuddhi 1. 95; Dhammapada-Ṭṭha 2. 244 piṭṭhesu.

saṅgaho daṭṭhabbo. Dutiyena pana **ādi**-saddena kāsikavatthasappimaṇḍādīnaṃ. **Ariya**-saddo amilakkhūsupi manussesu vattati, yesaṃ pana nivāsanatṭhānaṃ “ariyaṃ āyatanan”ti vuccati. Yathāha “yāvata ānanda ariyaṃ āyatanan”ti¹. Lokiyasādhujanesu “ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā -pa- tesamahaṃ aññataro”ti-ādīsu². Idha pana ye “ārakā kilesehī”ti-ādīnaṃ laddhanibbacanā paṭividdha-ariyasaccā, te eva adhippetāti dassetuṃ “ke pana te ariyā”ti puccham katvā **“ariyā vuccanti”**ti-ādi vuttaṃ.

Tattha ye mahāpaṇidhānakappato paṭṭhāya yāvāyaṃ kappo, etthantare uppannā sammāsambuddhā, te tāva sarūpato dassetvā tadaññepi sammāsambuddhe, paccekabuddhe, buddhasāvake ca saṅgahetvā anavasesato ariye dassetuṃ **“apicā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha yāva sāsanaṃ na antaradhāyati, tāva satthā dharati eva nāmāti imameva bhagavantaṃ, ye ceterahi buddhasāvaka, te ca sandhāya **paccuppannaggahaṇaṃ**. Tasmim tasmim vā kāle te te paccuppannāti ce, **atītānāgata**ggahaṇaṃ na kattabbaṃ siyā. Idāni yathā bhagavā “dhammaṃ vo bhikkhave desessāmi ādikalyāṇaṃ majjhakalyāṇaṃ pariyośanakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsessāmi, yadidaṃ chachakkāni”ti chachakkadesanāya³ aṭṭhahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi, evaṃ mahā-ariyavaṃsadesanāya ariyānaṃ vaṃsānaṃ “cattārome bhikkhave ariyavaṃsā aggaññā rattaññā vaṃsaññā porāṇā asaṃkiṇṇā asaṃkiṇṇapubbā na saṅkiyanti na saṅkiyissanti appaṭikuṭṭhā samaṇehi brāhmaṇehi viññūhi”ti⁴ yehi navahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi, tāni tāva ānetvā thomanāvaseneva vaṇṇento **“te kho panete”**ti-ādimāha. **Aggāti jānitabbā** sabbavaṃsehi seṭṭhabhāvato, seṭṭhabhāvasādhanato ca. **Dīgharattaṃ pavattāti jānitabbā** rattaññūhi, buddhādīhi tehi ca tathā anuṭṭhitattā. **Mamsāti jānitabbā** buddhādīnaṃ ariyānaṃ vaṃsāti jānitabbā. **Porāṇāti** purātanā. **Na adhunuppattikāti** na adhunātanā. **Asaṃkiṇṇāti** na khittā na chaḍḍitā. Tenāha **“anapanitā”**ti. **Na apanitapubbāti**

1. Dī 2. 74; Khu 1. 187 piṭṭhesu.

3. Ma 3. 327 piṭṭhe.

2. Ma 1. 20, 21 piṭṭhesu.

4. Am 1. 336 piṭṭhe.

na chaḍḍitapubbā tissannaṃ sikkhānaṃ paripūraṇūpāyabhāvato na paricattapubbā. Tato eva **idānipi na apanīyanti, anāgatepi na apanīyissanti.** Ye dhammasabhāvassa vijānaneva **viññū** samitapāpasamaṇā ceva bāhitapāpa **brāhmaṇā** ca, **tehi appaṭikuṭṭhā** appaṭikkhittā. Ye hi na paṭikkositabbā, te aninditabbā agarahitabbā. Apariccajitabbatāya appaṭikkhipitabbā hontīti.

Santuṭṭhoti ettha yathādhippetasantosameva dassento “**paccayasantosavasena santuṭṭho**”ti vuttaṃ. Jhānavipassanādivasenapi idha bhikkhuno santuṭṭhatā hotīti. **Itaritareṇāti** itarena itarena. Itara-saddo yaṃ aniyamavacano, dvikkhattuṃ vuccamāno yaṃ kiñci-saddehi samānattho hotīti vuttaṃ “**yena kenaci**”ti. Svāyaṃ aniyamavācītāya eva yathā thūlādīnaṃ aññataravacano, evaṃ yathāladdhādīnampi aññataravacanoti tattha dutiyapakkhasseva idha icchitabhāvaṃ dassento “**atha kho**”ti-ādimāha. Nanu ca yathāladdhādayopi thūlādayo eva? Saccametaṃ, tathāpi atthi viseso. Yo hi yathāladdhesu thūlādīsu santoso, so **yathālābhasantoso** eva, na itaro. Na hi so paccayamattasannissayo icchito, atha kho attano kāyabalasārubbhāvasannissayopi. Thūladukādayo ca tayopi cīvare labbhanti. Majjhimo catupaccayasādhāraṇo, pacchimo pana cīvare, senāsane ca labbhatīti daṭṭhabbaṃ. “**Ime tayo santose**”ti idaṃ sabbasaṅgāhikavasena vuttaṃ. Ye hi parato gilānapaccayaṃ piṇḍapāte eva pakkhipitvā cīvare vīsati, piṇḍapāte pannarasa, senāsane pannarasāti samapaṇṇāsasantosā vuccanti, te sabbepi yathārahaṃ imesu eva tīsu santosesu saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchantīti.

Cīvaram jānitabbanti “idaṃ nāma cīvaram kappiyan”ti jātito cīvaram jānitabbam. **Cīvarakkhettanti** cīvarassa uppattikkhattam. **Paṃsukūlanti** paṃsukūlacīvaram, paṃsukūlalakkhaṇappattam cīvaram **jānitabbanti** attho. **Cīvarasantosoti** cīvare labbhamāno sabbo santoso **jānitabbo**. **Cīvarapaṭisaṃyuttāni dhutaṅgāni jānitabbāni**, yāni tosanto cīvarasantosena sammadeva santuṭṭho hotīti. Khomakappāsikakoseyyakambalasāṅghaṅgāni **khomādīni**. Tattha **khomam** nāma khomasuttehi vāyitam khomapaṭacīvaram,

tathā sesānīpi. **Sānanti** sāṇavākasuttehi katacīvarāṃ. **Bhaṅganti** pana khomasuttādīni sabbāni ekaccāni vomissetvā katacīvarāṃ. “**Bhaṅgampi** vākamayamevā”ti keci. **Chāti** gaṇanaparicchedo. Yadi evaṃ ito aññā vatthajāti natthīti? No natthi, sā pana etesaṃ anulomāti dassetuṃ “**dukūlādīni**”ti-ādi vuttaṃ. **Ādi**-saddena paṭṭuṇṇaṃ, somārapaṭṭaṃ, cīnapaṭṭaṃ, iddhijaṃ, devadinnanti etesaṃ saṅgaho. Tattha **dukūlaṃ** sāṇassa anulomaṃ vākamayattā. Paṭṭuṇṇadesa sañjātavattaṃ **paṭṭuṇṇaṃ**. “Paṭṭuṇṇaṃ koseyyaviseso”ti hi amarakose vuttaṃ. Somāradese, cīnadese ca jātavattāni **somāracīnapaṭṭāni**. **Paṭṭuṇṇādīni** tīṇi koseyyassa anulomāni pāṇakehi katasuttamayattā. **Iddhijaṃ** ehibhikkhūnaṃ puññiddhiyā nibbattaṃ cīvaraṃ, taṃ khomādīnaṃ aññataraṃ hotīti tesaṃ eva anulomaṇca. Devatāhi dinnāṃ cīvaraṃ **devadinnaṃ**, taṃ kapparukkhe nibbattaṃ jāliniyā devakaññāya anuruddhattherassa dinnavatthasadiṣaṃ, tampi khomādīnaṃyeva anulomaṃ hoti tesu aññatarabhāvato. **Imānīti** antogadhāvadhāraṇavacanāṃ, imāni evāti attho. Buddhādīnaṃ paribhogayogyatāya **kappiyacīvarāni**.

Idāni avadhāraṇena nivattitāni ekadesena dassetuṃ “**kusacīraṃ**”ti-ādi vuttaṃ. tattha kusatiṇehi, aññehi vā tādisehi tiṇehi katacīvaraṃ **kusacīraṃ**. Potakīvākādīhi vākehi katacīvaraṃ **vākacīraṃ**. Catukkoṇehi tikoṇehi vā phalakehi katacīvaraṃ **phalakacīraṃ**. Manussānaṃ kesehi katakambalaṃ **kesakambalaṃ**. Cāmarīvāla-assavālādīhi kataṃ **vālakambalaṃ**. Makacitantūhi vāyito **potthako**. **Cammani** migacammādi yaṃ kiñci cammaṃ. Ulūkapakkhehi ganthetvā katacīvaraṃ **ulūkapakkhaṃ**. Bhujatacādīmayāṃ **rukkhadussaṃ**, tirīṭakanti attho. Sukhumatarāhi latāvākehi vāyitaṃ **latādussaṃ**. Erakavākehi kataṃ **erakadussaṃ**. Tathā **kadalidussaṃ**. Sukhumehi veḷuvilīvehi kataṃ **veḷudussaṃ**. **Ādi**-saddena vakkalādīnaṃ saṅgaho. **Akappiyacīvarāni** titthiyaddhajabhāvato.

Aṭṭhannaṇca mātikānaṃ vasenāti “sīmāya deti, katikāya deti”ti-ādīnā āgatānaṃ aṭṭhannaṃ cīvaruppattimātikāna vasena. Cīvarānaṃ

paṭilābhakkhettadassanattañhi bhagavatā “aṭṭhimā bhikkhave mātikā”ti-
 ādinā mātikā ṭhapitā. **Mātikāti** hi mātaro cīvaruppattijanikāti. **Sosānikanti**
 susāne pahitakam. **Pāpaṇikanti** āpaṇadvāre patitakam. **Rathiyanti**
 puññatthikehi vātapānantarena rathikāya chaḍḍitacoḷakam. **Saṅkarakūṭakanti**
 saṅkāraṭṭhāne chaḍḍitacoḷakam. **Sinānanti** nhānacoḷam, yaṃ bhūṭavejjehi
 sīsam nhāpetvā “kāḷakaṇṇicoḷakan”ti chaḍḍetvā gacchanti. **Titthanti**
 titthacoḷakam sinānatitthe chaḍḍitapilotikā. **Aggidaddhanti** agginā
 daḍḍhappadesam. Tañhi manussā chaḍḍenti. **Gokhāyitakā**dīni pākaṭāneva.
 Tānipi hi manussā chaḍḍenti.

Dhajaṃ ussāpetvāti nāvaṃ ārohantehi vā yuddham pavisantehi vā
 dhajayaṭṭhim ussāpetvā tatha baddham pārutacīvaram, tehi chaḍḍitanti
 adhippāyo.

Sādakabhikkhunāti gahapaticīvarassa sādiyanabhikkhunā.
Ekamāsamattanti cīvaramāsasaññitam ekamāsamattam. **Vitakketurū vaṭṭati**,
 na tato paranti adhippāyo. Sabbassāpi hi taṇhāniggahatthāya sāsane
 paṭipattīti. **Paṃsukūliko addhamāseneva karotīti** aparapaṭibaddhattā
 paṭilābhassa. Itarassa pana parapaṭibaddhattā māsamattam anuññātam. **Iti**
māsaddha -pa- vitakkasantoso vitakkanassa parimitakālikattā.

Mahātheram tatha attano sahāyaṃ icchantopi garugāravena
 gāmadvāram “**bhante gamissāmi**” iccevamāha. Mahātheropissa ajjhāsayaṃ
 ñatvā “**ahampāvuso gamissāmi**”ti āha. “Imassa bhikkhuno vitakkassa
 avasaro mā hotū”ti **pañham pucchamāno gāmaṃ pāvīsi**. **Uccārapalibuddhoti**
 uccārena pīḷito. Tadā bhagavato dukkarakiriyānussaraṇamukhena tathāgate
 uppannapīṭisomanassavegassa balavabhāvena kilesānaṃ vikkhambhi tathā
tasmimyeva -pa- tīṇi phalāni patto.

“Kattha labhissāmi”ti cintanāpi lābhāsāpubbikāti tathā “**acintetvā**”ti
 vuttam, “sundaram labhissāmi, manāpaṃ labhissāmi”ti evamādicintanāya kā
 nāma kathā. Katham pana vattabbanti āha “**kammaṭṭhānasīseveva**
gamanan”ti, tena cīvaram paṭicca kiñcipi na cintetabbamevāti dasseti.

Apesalo appatirūpāyapi pariyesanāya paccayo bhaveyyāti “**pesalaṃ bhikkhuṃ gahetvā**”ti vuttam.

Āhariyamānanti susānādīsu patitakaṃ vatthaṃ “ime bhikkhū paṃsukūlapariyesanaṃ carantī”ti ñatvā kenaci purisena tato āñiyamānaṃ.

Evaṃ laddhaṃ gaṇhantassāpīti evaṃ paṭilābhasantosaṃ akopetvāva laddhaṃ gaṇhantassāpi. **Attano pahonakamattenevāti** yathāladdhānaṃ paṃsukūlavatthānaṃ ekapaṭṭadupaṭṭānaṃ atthāya attano pahonakapamaṇeneva, avadhāraṇena uparipaccāsaṃ nivatteti.

Gāme bhikkhāya āhiṇḍantena sapaḍānacārinā viya dvārapaṭipāṭiyā caraṇaṃ **loluppavivajjanaṃ** nāma cīvaraloluppassa dūrasamussāritattā¹.

Yāpetunti attabhāvaṃ pavattetuṃ.

Dhovanupagenāti dhovanayoggena.

Paṇṇānīti ambajambādipaṇṇāni.

Akopetvāti santosaṃ akopetvā. **Pahonakanīhārenevāti** antaravāsakādīsu yaṃ kātukāmo, tassa pahonakaniyāmeneva yathāladdhaṃ thūlasukhumādīṃ gahetvā **karaṇaṃ**.

Timaṇḍalapaṭicchādanamattassevāti “nivāsanaṃ ce nābhimaṇḍalaṃ jāṇumaṇḍalaṃ, itaraṃ ce galavāṭamaṇḍalaṃ jāṇumaṇḍalan”ti evaṃ timaṇḍalapaṭicchādanamattasseva **karaṇaṃ**, taṃ pana atthato tiṇṇaṃ cīvarānaṃ heṭṭhimantena vuttaparimāṇameva hoti.

Avicāretvāti na vicāretvā.

Kusibandhanakāleti maṇḍalāni yojetvā sibbanakāle. **Sattavāreti** sattasibbanavāre.

Kappabindu-apadesena kassaci vikārassa akaraṇaṃ **kappasantoso**.

Sītaṭṭiḥhātādi atthāpattito sijjhatīti mukhyameva cīvaraparibhoge payojanaṃ dassetuṃ “**hirikopīnapaṭicchādanamattavasenā**”ti vuttam. Tenāha bhagavā “yāvadeva hirikopīnapaṭicchādanatthan”ti².

1. Dussamussāritattā (Ka)

2. Ma 1. 12; Aṃ 2. 341; Khu 7. 397 piṭṭhesu.

Vaṭṭati, na tāvatā santoso kuppatti sambhārānaṃ, dakkhiṇeyyānañca alābhato.

Sāraṇiyadhamme ṭhatvāti sīlavantehi bhikkhūhi sādharmaṇato paribhoge ṭhatvā.

“**Iti**”ti-ādinā paṭhamassa ariyavaṃsassa paṃsukūlikaṅgatecīvarikaṅgānaṃ, tesañca tassa paccayataṃ dassento iti ime dhammā aññamaññassa samuṭṭhāpakā, upatthambhakā cāti dīpeti. Esa nayo ito paratopi.

“Santuṭṭho hoti vaṇṇavādī”ti ettha catukkoṭīkaṃ sambhavati, tattha catutthoyeva pakkho satthārā vaṇṇito thomitoti mahātherena tathā desanā katā. **Eko santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ na katheti** seyyathāpi thero nālako¹. **Eko na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇavādī** seyyathāpi upanando sakyaputto². **Eko neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇaṃ katheti** seyyathāpi thero lāḷudāyī³. **Eko santuṭṭho ceva hoti, santosassa ca vaṇṇavādī** seyyathāpi thero mahākassapo.

Anesananti ayuttaṃ esanaṃ. Tenāha “**appatirūpan**”ti, sāsane ṭhitānaṃ na patirūpaṃ asārappaṃ ayogyāṃ. **Kohaññaṃ karontoti** cīvaruppādanimittaṃ paresaṃ kuhaṇaṃ vimhāpanaṃ karonto. **Uttasatīti** taṇhāsantāsenā uparūpari tasati. **Paritasatīti** parito tasati. Yathā sabbe kāyavacīpayogā tadatthā eva jāyanti, evaṃ sabbabhāgehi tasati. **Gadhitaṃ** vuccati gaddho, so cettha abhijjhālakkhaṇo adhippeto. Gadhitaṃ etassa natthīti **agadhitoti** āha “**agadhito -pa- lobhagiddho**”ti. Mucchanti taṇhāvasena muyhanaṃ, tassa vā samussayaṃ⁴ adhigataṃ. **Anāpanno** anupagato. **Anotthatoti** anajjhotthato. **Apariyonaddhoti** taṇhāchadanena acchādito. **Ādinavaṃ passamānoti** diṭṭhadhammikaṃ, samparāyikañca dosaṃ passanto. Gadhitaṃ paribhogato nissarati etenāti **nissaraṇaṃ**, idamatthikatā, taṃ pajānātīti **nissaraṇapañño**. Tenāha “**yāvadeva -pa-pajānanto**”ti.

1. Khu 1. 385 piṭṭhe Suttanipāte vitthāro.

2. Vi 1. 311, 317, 320; 323 piṭṭhādīsu vitthāro.

3. Theragāthā-Ṭṭha 2. 258 piṭṭhe vitthāro.

4. Samassayaṃ (Ka)

Nevattānukkaṃsetīti attānaṃ neva ukkaṃseti na ukkhipati na ukkaṭṭhato dahati. “**Ahan**”ti-ādi ukkaṃsanākāradassanaṃ. **Na vambhetī**ti na tīlayati nihīnato na dahati. **Tasmim cīvarasantoseti** tasmim yathāvutte vīsatividhe cīvarasantose. Kāmañcettha vuttappakārasantosaggahaṇena cīvarahetu anesanāpajjanādipi gahitameva tasmim sati tassa bhāvato, asati ca abhāvato, vaṇṇavāditānattukkaṃsanā paravambhanaṇi pana gahitāni na hontīti “**vaṇṇavāditādīsu vā**”ti vikappo vutto. Ettha ca “**dakkho**”ti-ādi yesaṃ dhammānaṃ vasenassa yathāvuttasantosādi ijjhati, taṃ dassanaṃ. Tattha “**dakkho**”ti iminā tesāṃ samuṭṭhāpanapaññaṃ dasseti, “**analaso**”ti iminā paggaṇhanavīriyaṃ, “**sampajāno**”ti iminā pāṭihāriyapaññaṃ, “**paṭissato**”ti iminā tattha asammosavuttiṃ dasseti.

Piṇḍapāto jānitabboti pabhedato piṇḍapāto jānitabbo. **Piṇḍapātakkhettanti** piṇḍapātassa uppattiṭṭhānaṃ. **Piṇḍapātasantoso jānitabboti** piṇḍapāte santoso pabhedato jānitabbo. Idha bhesajjampi piṇḍapātāgatikameva. Āharitabbato hi sappi-ādīnampi gahaṇaṃ kataṃ.

Piṇḍapātakkhattaṃ piṇḍapātassa uppattiṭṭhānaṃ. Khattaṃ viya **khattaṃ**. Uppajjati ettha, etenāti ca **uppattiṭṭhānaṃ**. Saṃghato vā hi bhikkhuno piṇḍapāto uppajjati uddesādivasena vā. Tattha sakalassa saṃghassa dātabbaṃ bhattaṃ **saṃghabhattaṃ**. Katipaye bhikkhū uddisitvā uddesena dātabbaṃ bhattaṃ **uddesabhattaṃ**. Nimantetvā dātabbaṃ bhattaṃ **nimantaṇaṃ**. Salākadānavasena dātabbaṃ bhattaṃ **salākabhattaṃ**. Ekasmim pakkhe ekadivasāṃ dātabbaṃ bhattaṃ **pakkhikaṇṇaṃ**. Uposathe dātabbaṃ bhattaṃ **uposathikaṇṇaṃ**. Pāṭipadadivase dātabbaṃ bhattaṃ **pāṭipadikaṇṇaṃ**. Āgantukānaṃ dātabbaṃ bhattaṃ **āgantukabhattaṃ**. Dhuragehe eva ṭhapetvā dātabbaṃ bhattaṃ **dhurabhattaṃ**. Kuṭṭim uddissa dātabbaṃ bhattaṃ **kuṭṭibhattaṃ**. Gāmaṃ vāsi-ādīhi varena dātabbaṃ bhattaṃ **vārabhattaṃ**. Vihāraṃ uddissa dātabbaṃ bhattaṃ **vihārabhattaṃ**. Sesāni pākāṭāneva.

Vitakketi “kattha nu kho ahaṃ ajja piṇḍāya carissāmi”ti. “Kattha piṇḍāya carissāmi”ti¹ therena vutte “asukagāme bhante”ti kāmametaṃ

1. Te kattha piṇḍāya carissāma (Ka)

paṭivacanadānaṃ, yena pana cittaena “cintetvā”ti vuttaṃ, taṃ sandhāyāha “**ettakaṃ cintetvā**”ti. **Tato paṭṭhāyāti** vitakkamaḷake ṭhatvā vitakkitaḷato paṭṭhāya. “**Tato paraṃ vitakkento ariyavaṃsā cuto hoti**”ti idaṃ tiṇṇampi ariyavaṃsikānaṃ vasena gahetabbaṃ, na ekacārikasseva. Sabbopi hi ariyavaṃsiko ekavārameva vitakketuṃ labhati, na tato paraṃ. **Paribāhiroti** ariyavaṃsikabhāvato bahibhūto. Svāyaṃ vitakkasantoso kammaṭṭhānamanasikārena na kuppatti, visujjhati ca. Ito paresupi eseva nayo. Tenevāha “**kammaṭṭhānasīsena gantabban**”ti.

Gahetabbamevāti aṭṭhānappayutto **eva-saddo**. Yāpanamattameva gahetabbanti yojetabbaṃ.

Etthāti etasmiṃ piṇḍapātaṭṭiggaṇe. **Appanti** attano yāpanapamaṇatopi appaṃ. **Gahetabbaṃ** dāyakassa cittārādhanatthaṃ. **Pamāṇenevāti** attano yāpanappamāṇeneva appaṃ **gahetabbaṃ**. “Pamāṇena gahetabban”ti ettha kāraṇaṃ dassetuṃ “**paṭiggahaṇasmiṃhi**”ti-ādi vuttaṃ. **Makkhetīti** viddhaṃseti apaneti. **Vinipātetīti** vināseti aṭṭhānaviniyogena. **Sāsananti** satthu sāsaṇaṃ anusīṭṭhim. **Na karoti** nappaṭipajjati.

Sapadānacārino viya dvārapaṭipāṭiyā caraṇaṃ loluppavivajjanasantosoti āha “**dvārapaṭipāṭiyā gantabban**”ti.

Harāpetvāti adhikaṃ apanetvā.

Āhāragedhato nissarati etenāti **nissaraṇaṃ**. Jighacchāya paṭivinodanatthaṃ kathā, kāyassa ṭhiti-ādipayojanaṃ pana atthāpattito āgatamevāti āha “**jighacchāya -pa- santoso nāmā**”ti.

Nidahitvā na paribhuñjitabbaṃ tadahupīti adhippāyo. Itarattha pana sikkhāpadeneva vāritaṃ. **Sāraṇiyadhamme ṭhitenāti** sīlavantehi bhikkhūhi sādharmaṇabhogibhāve ṭhiteṇa. (9-2)

Senāsanenāti sayanena, āsanena ca. Yattha yattha hi mañcādike, vihārādike ca seti, taṃ **senam**. Yattha yattha pīṭhādike āsati, taṃ **āsanam**. Tadubhayaṃ ekato katvā “senāsanam”ti vuttaṃ. Tenāha “**mañco**”ti-ādi. Tattha **mañco** masārakādi, tathā **pīṭham**. Mañcabhisi,

pīṭhabhisīti duvidhā **bhisi**. **Vihāro** pākāraparicchinnō sakalo āvāso.

“Dīghamukhapāsādo”ti keci. **Aḍḍhayogoti** dīghapāsādo.

“Ekapassacchadanakasenāsanān”ti keci. **Pāsādoti** caturassapāsādo.

“Āyatacaturassapāsādo”ti keci. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanapāsādo. **Guhāti** kevalā pabbataguhā. **Leṇaṃ** dvārabandhaṃ. **Aṭṭo** bahalabhittikaṃ gehaṃ, yassa gopānasiyo aggahetvā iṭṭhakāhi eva chadanāṃ hoti. “Aṭṭalakākārena kariyatī”tipi vadanti. **Mālo** ekakūṭasaṅgahito anekakoṇo patissayaviseso.

“Vaṭṭākārena katasenāsanān”ti keci.

Piṇḍapāte vuttanayenevāti “sādako bhikkhu ‘ajja kattha vasissāmī’ti vitakketī”ti-ādinā yathārahaṃ piṇḍapāte vuttanayena **veditabbā**, “tato paraṃ vitakkento ariyavaṃsā cuto hoti paribāhiro”ti, “senāsanāṃ gavesantenāpi ‘kuhiṃ labhissāmī’ti acintetvā kammaṭṭhānasīseneva gantabban”ti ca evamādi sabbāṃ purimanayeneva. (9-3)

Kasmā panettha paccayasantosāṃ dassentena mahātherena gilānapaccayasantoso na gahitoti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbanti dassento “**gilānapaccayo pana piṇḍapāte eva pavitṭho**”ti āha, āharitabbatāsāmaññenāti adhippāyo. Yadi evaṃ tattha piṇḍapāte viya vitakkasantosādayopi pannarasa santosā icchitabbāti? Noti dassento āha “**tatthā**”ti-ādi. Nanu cettha dvādaseva dhutaṅgāni viniyogaṃ gatāni, ekaṃ pana nesajjikaṅgaṃ na katthaci viniyuttanti āha “**nesajjikaṅgaṃ bhāvanārāma-ariyavaṃsaṃ bhajati**”ti. Ayañca attho aṭṭhakathāruḷho evāti dassento “**vuttampi cetan**”ti-ādimāha.

“**Pathaviṃ pattharamāno viyā**”ti-ādi ariyavaṃsadesanāya sudukkarabhāvadassanaṃ mahāvisayatāya tassā desanāya. Yasmā nayasahassapaṭimaṇḍitā hoti ariyamaggādhigamāya vitthārato pavattiyamānā desanā yathā taṃ cittuppādakaṇḍe, ayañca bhāvanārāma-ariyavaṃsakathā ariyamaggādhigamāya vitthārato pavattiyamānā evaṃ hotīti vuttam “**sahassanayappaṭimaṇḍitaṃ -pa- desanaṃ ārabhī**”ti. Paṭipakkhavidhamanato

abhimukhabhāvena ramaṇaṃ **āramaṇaṃ ārāmoti** āha “**abhiratīti attho**”ti. Byadhikaraṇānampi padānaṃ vasena bhavati bāhiratthasamāso yathā “urasilomo, kaṇṭhekāḷoti āha “**pahāne ārāmo assāti pahānārāmo**”ti. Āramitabbaṭṭhena vā **ārāmo**, pahānaṃ ārāmo assāti **pahānārāmoti** evamettha samāsayojanā veditabbā. “**Pajahanto ramatī**”ti etena pahānārāmasaddānaṃ kattusādhanataṃ, kammadhārayasamāsaṅca dasseti. “Bhāvento ramatī”ti vuttattā **bhāvanārāmoti** etthāpi eseva nayo.

Kāmaṃ “nesajjikaṅgaṃ bhāvanārāma-ariyavaṃsaṃ bhajatī”ti vuttaṃ bhāvanānuyogassa anucchavikattā, nesajjikaṅgavasena pana nesajjikassa bhikkhuno ekaccāhi āpattīhi anāpattibhāvoti tampi saṅgaṇhanto “terasannaṃ dhutaṅgānaṃ”ti vatvā “vinayaṃ patvā garuke ṭhātabban”ti icchitattā sallekhasa apariccajanavasena paṭipatti nāma vinaye ṭhitassevāti āha “**terasannaṃ -pa- kathitaṃ hotī**”ti. Kāmaṃ sutta¹ bhidhammapiṭakesupi² tattha tattha sīlakathā āgatā eva, yehi pana guṇehi sīlassa vodānaṃ hoti, tesu kathitesu yathā sīlakathābhūllaṃ vinayapiṭakaṃ kathitaṃ hoti, evaṃ bhāvanākathābhūllaṃ suttantapiṭakaṃ, abhidhammapiṭakaṅca catutthena ariyavaṃsena kathitameva hotīti vuttaṃ “**bhāvanārāmena avasesaṃ piṭakadvayaṃ kathitaṃ hotī**”ti. “So nekkhammaṃ bhāvento ramatī”ti nekkhammapadaṃ ādim katvā tattha desanāya pavattattā, sabbesampi vā samathavipassanāmaggadhammānaṃ yathāsakaṃpaṭipakkhato nikkhamanena nekkhammasaññitānaṃ tattha āgatattā so paṭho “**nekkhammapāḷī**”ti vuccatīti āha “**nekkhammapāḷiyā kathetabbo**”ti. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ “sabbepi kusalā dhammā nekkhammanti pavuccare”ti³. **Dasuttarasuttantapariyāyenāti** dasuttarasuttantadhammena, dasuttarasuttante⁴ āgatanayenāti vā attho. Sesadvayepi eseva nayo.

Soti jāgariyaṃ anuyutto bhikkhu. **Nekkhammanti** kāmehi nikkhantabhāvato nekkhammasaññitaṃ paṭhamajjhānūpacāraṃ. “So abhijjhaṃ loke pahāyā”ti-ādinā⁶ āgatā paṭhamajjhānassa pubbabhāgabhāvanāti

1. Dī 1. 3, 59 piṭṭhādīsu.

2. Abhi 2. 253 piṭṭhe.

3. Itivuttaka-Ṭṭha, 331 piṭṭhe.

4. Dī 3. 227 piṭṭhe.

5. Abhi 2. 253, 261 piṭṭhesu.

idhādhippetā, tasmā **“abyāpādan”**ti-ādisupi evameva attho veditabbo. Yam panettha vattabam, tam **brahmajālaṭikāyam**¹ vuttanayena veditabam. Sa-upāyāsānam hi aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ, aṭṭhārasannaṃ mahāvipassanānaṃ, catunnaṃ ariyamaggānañca vasenettha desanā pavattāti.

“Ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati, ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramati”ti ca na idaṃ dasuttarasutte āgataniyāmena vuttaṃ, tattha pana **“eko dhammo bhāvetabbo, eko dhammo pahātabbo”**ti² ca desanā āgatā. Evaṃ santepi yasmā atthato bhedo natthi, tasmā paṭisambhidāmagge nekkhammapāḷiyam³ āgatanīhārenea **“ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati, ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramati”**ti vuttaṃ. Esa nayo sesavāresupi. Yasmā cāyam ariyavaṃsadesanā nāma satthu paññattāva. Satthārā hi desitaṃ desanaṃ āyasmā dhammasenāpati sārīputtatthero saṅgāyanavasena idhānesi, tasmā mahā-ariyavaṃsasutte satthudesanānīhārena nigamaṇaṃ dassento **“evaṃ kho bhikkhave bhikkhu bhāvanārāmo hoti”**ti āha. Eseva nayo ito paresu **satipaṭṭhāna**⁴**pariyāya-abhidhammaniddesapariyāyesupi.** Kāmañcetta kāyānupassanāvaseneva saṅkhipitvā yojanā katā, ekavīsatiyā pana ṭhānānaṃ vasena vitthārato yojanā veditabbā. **“Aniccato”**ti⁵ ādisu yam vattabam, tam **visuddhimaggasaṃvaṇṇāsu**⁴ vuttanayena veditabam. (9-4)

310. Saṃvarādīnaṃ sādhanavasena padahati ettha, etehīti ca **padhānāni. Uttamavīriyānī**ti seṭṭhavīriyāni visiṭṭhassa atthassa sādhanato. **Saṃvarantassa uppannavīriyanti** yathā abhijjhādayo na uppajjanti, evaṃ satiā upaṭṭhāpane cakkhādīnaṃ pidahane analasassa uppannavīriyam. **Pajahantassāti** vinodentassa. **Uppannavīriyanti** tasseva pajahanassa sādhanavasena pavattavīriyam. **Bhāventassa uppannavīriyanti** etthāpi eseva nayo. **Samādhinimittanti** samādhi eva. Purimuppannasamādhi hi parato uppajjanakasamādhipavivekassa kāraṇaṃ hotīti **“samādhinimittan”**ti vuttaṃ.

Upadhivivekattāti khandhūpadhi-ādi-upadhīhi vivittatthā vinissaṭṭā. **Tam āgammāti** tam nibbānaṃ maggena adhigamahetu. Rāgādayo virajjanti ettha,

1. Dī-Ṭī 1. 103, 104 piṭṭhesu.

3. Khu 9. 26, 417 piṭṭhesu.

5. Visuddhi-Ṭī 2. 394, 395 piṭṭhādīsu.

2. Dī 3. 227 piṭṭhe.

4. Satipaṭṭhānasuttanta (Aṭṭhākathāyam)

etenāti vā **virāgo**. Evaṃ **nirodhopi** daṭṭhabbo. Yasmā idha bojjaṅgā missakavasena icchitā, tasmā “**āramaṇavasena adhigantabbavasena**vā”ti vuttaṃ. Tattha **adhigantabbavasena**ti taṃninnatāvasena.

Vossaggapariṇāmiti vossajjanavasena pariṇāmitaṃ pariccajanavasena ceva pakkhandanavasena ca pariṇamanasīlaṃ. Tenāha “**dve vossaggā**”ti-ādi.

Khandhānaṃ pariccajanaṃ nāma tappaṭibaddhakilesappahānavasenaṃti yenākārena vipassanā kilese pajahati, tenevākārena taṃnimittake, khandhe ca “pajahatī”ti vattabataṃ arahatīti āha “**vipassanā -pa- pariccajati**”ti.

Yasmā vipassanā vuṭṭhānagāminibhāvaṃ pāpuṇanti

ninnapoṇapabbhārahāvena ekaṃsako nibbānaṃ “pakkhandatī”ti

vattabataṃ labhati, maggo ca samucchadavasena kilese, khandhe ca

pariccajati, tasmā hathākkamaṃ vipassanāmaggānaṃ vasena

pakkhandanapariccāgavossaggāpi veditabbā. **Vossaggatthāyāti**

pariccāgavossaggatthāya ceva pakkhandanavossaggatthāya ca. **Pariṇamatīti**

paripaccati. Taṃ **pariṇamanaṃ** vuṭṭhānagāminibhāvappattiyā ceva

ariyamaggabhāvappattiyā ca icchitanti āha “**vipassanābhāvañceva**

maggabhāvañca pāpuṇatī”ti. **Sesapadesūti** “dhammavicayasambojjaṅgaṃ bhāveti”ti-ādīsu sesasambojjaṅgakotṭhāsesu. (10-3)

Bhaddakanti abhaddakānaṃ nīvaraṇādīpāpadhammānaṃ vikkhambhanaena rāgavidhamanena ekantahitattā, dullabhata ca bhaddakaṃ sundaraṃ. Na hi aññaṃ samādhinimittaṃ evaṃdullabhaṃ, rāgassa ca ujuvipaccanīkabhūtaṃ atthi. **Anurakkhatīti** ettha **anurakkhanā** nāma adhigatasamādhito yathā na parihāni hoti, evaṃ paṭipatti, sā pana tappaṭipakkhavidhamanenaṃti āha “**samādhī**”ti-ādi. **Aṭṭhikasāññādikāti** aṭṭhikajjhānādikā. Saññāsīsena hi jhānaṃ vadati. (10-4)

Ekaṭṭhāyāyeva **catusaccadhamme** **ñāṇanti** catūsu ariyasaccesu ekābhisamayavasena pavattaññaṃ, maggaññaṃti attho.

Catusaccantogadhattā **catusaccabbhantare nirodhadhamme**¹ nibbāne **ñāṇaṃ**, tena phalaññaṃ vadahi. Yasmā maggānantarassa phalassa maggānuguṇā pavatti, yato taṃsamudayaṃpakkhiyesu dhammesu

paṭippassaddhippahānavasena pavattati, tasmā nirodhasaccepi yo maggassa sacchikiriyābhisamayo, tadanuguṇā pavattitī phalaññaṃseva dhamme **ñāṇatā** vuttā, na yassa kassaci nibbānārammaṇassa

1. Nirodhasacce dhamme (Aṭṭhakathāyaṃ)

ñāṇassa. Tena vuttaṃ “**yathāhā**”ti-ādi. Ettha ca maggapaññā tāva catusaccadhammassa paṭivijjhanato dhammeñāṇaṃ nāma hotu, phalapaññā pana kathanti codanā sodhitā hoti nirodhadhammaṃ ārabha pavattanato. Duvidhāpi hi paññā aparappaccayatāya attapaccakkhato ariyasaccadhamme kiccato ca ārammaṇato ca pavattattā “dhammeñāṇaṃ”ti veditabbā. Ariyasaccesu hi ayaṃ dhamma-saddo tesāṃ aviparītasabhāvattā, saṅkhatappavaro vā ariyamaggo, tassa ca phaladhammo. Tattha paññā taṃsahagatā dhamme ñāṇaṃ.

Anvayeñāṇanti anugamanañāṇaṃ. **Paccakkhato disvāti** cattāri saccāni maggañāṇena paccakkhato paṭivijjhitvā. **Yathā idānīti** yathā etarahi pañcupādānakkhandhā dukkhasaccaṃ, **evaṃ atītepi anāgatepi pañcupādānakkhandhā dukkhasaccamevāti** ca sarikkhaṭṭhena vuttaṃ. Esa nayo **samudayasacce, maggasacce ca. Ayamevāti** avadhāraṇe. Nirodhasacce pana sarikkhaṭṭho natthi tassa niccattā, ekasabhāvattā ca. **Evaṃ tassa ñāṇassa anugatiyaṃ ñāṇanti** tassa dhammeñāṇassa “evaṃ atītepi”ti-ādinā anugatiyaṃ anugamane anvaye ñāṇaṃ. Idāṃ anvaye ñāṇanti yojanā. **Tenāhā**”ti-ādinā yathāvuttamatthaṃ pāḷiyā vibhāveti. **Soti dhammañāṇaṃ** patvā ṭhito bhikkhu. **Iminā dhammenāti** dhammagocarattā gocaravohārena “dhammo”ti vuttena maggañāṇena, upayogathe vā karaṇavacanaṃ, **iminā dhammena ñāṭenāti** imaṃ catusaccadhammaṃ ñāṇena jānitvā ṭhiteṇa maggañāṇenāti attho. **Diṭṭhenāti** dassanena saccadhammaṃ passivā ṭhiteṇa. **Pattenāti** saccānaṃ patvā ṭhiteṇa. **Viditenāti** saccāni viditvā ṭhiteṇa. **Pariyogāḷhenāti** catusaccadhammaṃ pariyogāhetvā ṭhiteṇāti evaṃ tāvettha Abhidhammaṭṭhakathāyaṃ¹ attho vutto. Duvidhampi pana maggaphalañāṇaṃ dhammeñāṇaṃ. Paccavekkhaṇāya ca mūlaṃ, kāraṇaṇca nayanayanassāti duvidhenāpi tena dhammenāti na na yujjati. Tathā catusaccadhammassa ñātata, maggaphalasaṅkhātassa vā dhammassa saccapaṭivedhasampayogaṃ gatattā nayanayanaṃ hotīti tena iminā dhammena ñāṇavisayabhāvena, ñāṇasampayogena vā ñāṭenāti ca attho na na yujjati. **Atītānāgate nayaṃ netīti** atīte, anāgate ca nayaṃ neti

1. Abhi-Ṭṭha 2. 398 piṭṭhe.

harati peseti. Idam̄ pana na maggañāṇassa kiccaṃ,
paccavekkhaṇañāṇakiccaṃ, sathārā pana maggañāṇaṃ atītānāgate
nayanayanasadisaṃ kataṃ maggamūlakattā. Bhāvitamaggassa hi
paccavekkhaṇā nāma hoti. Nayidaṃ aññaṃ ñāṇuppādanaṃ nayanayanam̄,
ñāṇasseva pana pavattivisesoti.

Paresaṃ cetaso pariso ayanam̄ paricchindanam̄ pariyo, tasmim̄ **pariye**.
Tenāha “**paresaṃ cittaparichede**”ti. **Avasesaṃ sammutimhiñāṇaṃ nāma**
“ñāṇaṃ”ti sammatattā. Vacanatthato pana sammutimhi ñāṇanti
sammutimhiñāṇaṃ. Dhammeñāṇādīnam̄ viya hi sātisaṃyassa
paṭivedhakiccassa abhāvā visayobhāsanasaṅkhātājānanasāmañña
“ñāṇaṃ”ti sammatesu antogadhanti attho. Sammutivasena vā pavattaṃ
sammutimhiñāṇaṃ sammutidvārena atthassa gahaṇato. **Avasesaṃ** vā
itarañāṇattayavisabhāgaṃ ñāṇaṃ tabbisabhāgasāmañña
sammutimhiñāṇamhi pavatṭhattā **sammutimhiñāṇaṃ nāma** hotīti. (11)

Kāmaṃ sotāpattimaggañāṇādīni dukkhañāṇādīniyeva,
ukkaṭṭhaniddesena panevamāha “**arahattaṃ pāpetvā**”ti. Vaṭṭato niggacchati
etenāti **niggamaṇaṃ**, catusaccakammaṭṭhānaṃ. Purimāni **dve saccāni vaṭṭaṃ**
pavattipavattihetubhāvato. Itarāni pana **dve vivatṭaṃ**
nivattinivattihetubhāvato. **Abhinivesoti** vipassanābhiniveso **hoti** lokiyassa
ñāṇassa visabhāgūpagamanato. **No vivatṭeti** vivaṭṭe abhiniveso no hoti
avisayabhāvato. **Pariyattīti** kammaṭṭhānatanti. **Uggahetvāti** vācuggataṃ
katvā. **Uggahetvāti** vā pālito, atthato ca yathārahaṃ
savanadhāraṇaparipucchanamanasānupekkhanādivasena cittena uddham̄
uddham̄ gaṇhitvā. **Kammaṃ karotīti** nāmarūpapariṅgahādikkamena
yogakammaṃ karoti.

Yadi purimesu dvīsu eva vipassanābhiniveso, tesu eva uggahādi,
kathamidaṃ catusaccakammaṭṭhānaṃ jātanti āha “**dvīsu**”ti-ādi. Kāmaṃ
pacchimānipi dve saccāni abhiññeyyāni, pariññeyyatā pana tattha natthīti na
vipassanābyāpāro. Kevalam̄ pana anussavamatte ṭhatvā
accantapanītabhāvato **iṭṭhaṃ**, ātappakanirāmisapītisañjananato **kantaṃ**,
uparūpari abhirucijananena manassa vaḍḍhanato **manāpanti** manasikāraṃ
pavatteti. Tenāha “**nirodhasaccaṃ nāmā**”ti-ādi. **Dvīsu saccesūti** dvīsu
saccesu

visayabhūtesu, tāni ca uddissa asammoḥapaṭivedhavasena. Pavattamāno hi maggo te uddissa pavatto nāma hoṭīti. **Tiṇi** dukkhasamudayamaggasaccāni. **Kiccavasenā**ti asammyuhanavasena. **Ekanti** nirodhasaccam. **Ārammaṇavasenā**ti ārammaṇakaraṇavasenapi asammyuhanakiccavasenapi tattha paṭivedho labbhateva. **Dve saccāni**ti dukkhasamudayasaccāni. **Duddasattā**ti daṭṭhum asakkuṇeyyattā. Oḷārikā hi dukkhasamudayā, tīracchānagatānampi dukkham, āhārādīsu ca abhilāso pākaṭo. Piḷanādi-āyūhanādivasenapi “idam dukkham, idamassa kāraṇam”ti yāthāvato nāṇena ogāhitum asakkuṇeyyattā tāni **gambhīrani**. **Dveti** nirodhamaggasaccāni. Tāni saṅhasukhumabhāvato sabhāveneva gambhīratāya yāthāvato nāṇena durogāhattā “**duddasāni**”ti. (12)

Sotāpattiyaṅgādicatukkavaṇṇanā

311. **Soto** nāma ariyasoto purimapaḍalopena, tassa ādito sabbapaṭhamam pajjanam **sotāpatti**, paṭhamamaggapaṭilābho. Tassa aṅgāni adhigamūpāyabhūtāni kāraṇāni **sotāpattiyaṅgāni**. Tenāha “**sotā -pa- attho**”ti. Santakāyakammāditāya santadhammasamannāgamato, santadhammapavedanato ca santo purisāti **sappurisā**. Tattha yesam vasena catusaccasampaṭivedhāvaham saddhammassavanam labbhati, te eva dassento “**Buddhādīnam sappurisānan**”ti āha. Santo, satam vā dhammoti **saddhammo**. So hi yathānusiṭṭham paṭipajjamāne apāyadukkhe, saṃsāradukkhe ca apatante dhāretīti evamādiguṇātisayayogavasena **santo** saṃvijjamāno, pasattho, sundaro vā dhammo, **satam vā** ariyānam **dhammo**, tesam vā tabbhāvasādhako dhammoti **saddhammo**, “idha bhikkhu dhammam pariyaṇṇatī”ti-ādinā¹ vuttā pariyaṇṇatī. Sā pana mahāvisayatāya na sabbā sabbassa visesāvahāti tassa tassa anucchavikameva dassento āha “**sappāyassa teṭṭakadhammassa savanan**”ti. **Yonisomanasikāro** heṭṭhā vutto eva. **Pubbabhāgaṭipattiyāti** vipassanānuyogassa. (13)

Aveccappasādenāti saccasampaṭivedhavasena buddhādīnam guṇe ṇatvā uppannappasādena, so pana pasādo devādīsu kenacipi akampiyatāya

1. Am 2. 76 piṭṭhe.

niccaloti āha “**acalappasādenā**”ti. **Etthā**ti etasmim catukkattaye āhāracatukke. **Lūkhapaṇītavatthuvasenā**ti odanakummāsādikassa lūkhassa ceva paṇītaṣṣa ca vatthuno vasena. Sā paṇāyaṃ āhārassa oḷārikasukhumatā “kumbhilānaṃ āhāraṃ upādāya morānaṃ āhāro sukhumo”ti-ādinā¹ aṭṭhakathāyaṃ vitthārato āgatā eva. (14 -pa- 17)

Ārammaṇaṭṭhitivasenāti ārammaṇasaṅkhātassa pavattipaccayaṭṭhānassa vasena. Tiṭṭhati etthāti **ṭhiti**, ārammaṇameva ṭhiti **āramaṇaṭṭhiti**. Tenevāha “rūpārammaṇan”ti-ādi. **Ārammaṇattho** cettha upatthambhanattho veditabbo, na visayalakkhaṇova. Upatthambhanabhūtaṃ rūpaṃ upeti rūpūpāyaṃ. Tenāha “**rūpaṃ upagataṃ hutvā**”ti-ādi. **Rūpakkhandham nissāya tiṭṭhati** tena vinā appavattanato. **Tanti** rūpakkhandham nissāya ṭhānappavattanaṃ. **Etanti** “rūpūpāyan”ti etaṃ vacanaṃ. Rūpakkhandho gocaro pavattiṭṭhānaṃ paccayo etassāti **rūpakkhandhagocaraṃ**. Rūpaṃ sahaṅkārikāraṇabhāvena patiṭṭhā etassāti **rūpappatiṭṭham**². Iti tīhi padehi abhisāṅkhāraviññānaṃ patirūpakkhandhassa sahaṅkārikāraṇabhāvoyevettha vutto. Upasittaṃ viya **upasittaṃ**, yathā byañjanehi upasittaṃ sinehitaṃ odanaṃ rucitaṃ, pariṇāmayogyaṅca, evaṃ nandiyā upasittaṃ sinehitaṃ kammaviññānaṃ abhirucitaṃ hutvā vipākayogyaṃ hotīti. **Itaranti** dosasahagatādi-akusalaṃ, kusalaṅca **upanissayakoṭiyā** upasittaṃ hutvāti yojanā. **Evaṃ pavattamānanti** evaṃ rūpūpāyanti desanābhāvena pavattamānaṃ. Vipākadhammatāya **vuddhiṃ -pa- āpajjati**. Tatthāpi nipariyāyaphalanibbattanavasena **vuddhiṃ**, pariyaṅyaphalanibbattanavasena **viruḷiṃ**, nissandaphalanibbattanavasena **vepullaṃ**. Diṭṭhadhammavedanīyaphalanibbattanena vā **vuddhiṃ**, upapajjavedanīyaphalanibbattanavasena **viruḷiṃ**, aparāpariyāyaphalanibbattanavasena **vepullaṃ āpajjati**ti yojanā. Ekantato vedanupāyādivasena patti nāma arūpabhāvevāti āha “**imehi panā**”ti-ādi. Evaṅca katvā pāḷiyaṃ kataṃ **vā**-saddaggahaṅgaṅca samatthitaṃ hoti. “Rūpūpāyan”ti-ādinā yathā abhisāṅkhāraviññānaṣṣa upanissayabhūtā rūpādayo gayhanti, evaṃ tena nibbattetabbāpi te gayhantīti adhippāyena “**Catukkavasena -pa- na vuttan**”ti āha. Vipākopi hi

1. Saṃ-Ṭṭha 2. 22 piṭṭhe.

2. Rūpapatiṭṭhitaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

dhammo vipākadhammaviññāṇaṃ upagataṃ nāma hoti tathā nandiyā upasittatā. Tenāha “nandūpasecanan”ti. **Vitthāritāneva** siṅgālasutte. (18, 19)

Bhavati etena ārogyanti **bhavo**, gilānapaccayo. Parivuddho bhavo **abhavo**. Vuddhi-attho hi ayamakāro yathā “saṃvarāsamvaro¹ phalāphalan”ti² ca. **Telamadhuphāṇitādīnī**ti **ādi**-saddena sappinavanītānaṃ gahaṇaṃ, telādīnaṃ gahaṇaṇcetta nidassanamattaṃ. Sabbassāpi gilānapaccayassa saṅgaho daṭṭhabbo. Atha vā **bhavābhavoti** khuddako ceva mahanto ca upapattibhavo veditabbo. Evañca sati “imesaṃ panā”ti-ādivacanaṃ samatthitaṃ hoti. Bhavūpapattipahānattho hi visesato catutthariyavaṃso. **Ṭaṇhuppādānanti** ṭaṇhuppattīnaṃ, cīvarādihetu uppajjanakataṇhānanti attho. **Padhānakaraṇakāleti** bhāvanānuyogakkhaṇe. **Sītādīni na khamatīti** bhāvanāya pubbhāgākālaṃ sandhāya vuttaṃ. **Khamatīti** sahati abhibhavati. **Vitakkasamananti** nidassanamattaṃ. Sabbesampi kilesānaṃ samanavasena pavattā paṭipadā. (20, 22)

Samādhijhānādibhedo dhammo pajjati paṭipajjīyati etenāti **dhammapadaṃ**. Anabhijjhāva dhammapadaṃ **anabhijjhādhmapadaṃ**. Ayam tāva alobhapakkhe nayo, itarapakkhe pana anabhijjhāpadhāno dhammakotṭhāso **anabhijjhādhmapadaṃ**. **Akopoti** adoso, mettāti attho. **Suppaṭṭhitasatīti** kāyādīsu sammadeva upaṭṭhitā sati. **Satisisenāti** satipadhānamukhena. Samādhipadhānattā jhānānaṃ “**samāpatti vā**”ti vuttaṃ. Kāmaṃ saviññāṇaka-asubhepi jhānabhāvanā alobhappadhānā hoti kāyassa jigucchanaena, paṭikkūlakāraggahaṇavasena ca pavattanato, sattavidha-uggahakosallādivasena panassā pavatti satipadhānāti tatiyadhammapadeneva naṃ saṅgaṇhitukāmo “**dasa asubhavasena vā**”ti āha. Hitūpasamhārādivasena pavattanato brahmavihārabhāvanā byāpādavirodhinī abyāpādappadhānāti āha “**catubrahma -pa- dhammapadan**”ti. Tattha adhigatāni jhānādīnīti yojanā. Gamanādito āhārassa paṭikkūlabhāvasallakkhaṇaṃ saññāya thirabhāveneveva hoti tassā thirasaññāpadaṭṭhānattāti āhāre

1. Vi-Ṭṭha 1. 18; Dī-Ṭṭha 1. 20; Abhi-Ṭṭha 1. 22 piṭṭhesu. 2. Kaṅkhā-Ṭṭha 283 piṭṭhe.

paṭikkūlasaññāpi tatiyadhammapade eva saṅgahaṃ gatā. Āruppasamādhi-abhiññānaṃ adhiṭṭhānabhāvato kasiṇabhāvanā,
sattavidhabojjhaṅgavijjāvimuttipāripūrihetuto ānāpānesu paṭhama-
ānāpānabhāvanā viśesato samādhipadhānāti sā¹ catutthadhammapadena
saṅgahitā. Catudhātuvavatthānavasena adhigatānīpi ettheva saṅgahetabbāni
siyūṃ, paññāpadhānatāya pana na saṅgahitāni. (23)

Dhammasamādānesu paṭhamaṃ acelakapaṭipadā etarahi ca
dukkhabhāvato, anāgatepi apāyadukkhavattadukkhāvahato.
Acelakapaṭipadāti ca nidassanamattam daṭṭhabbam channaparibbājakānampi
ubhayadukkhāvahapaṭipattidassanato. **Dutiyaṃ -pa- brahmacariyacaraṇam**
etarahi satipi dukkhe āyatim sukhāvahattā. **Kāmesu pātabyatā** yathākāmaṃ
kāmaparibhogo. **Alabhamānassāpīti pi**-saddena ko pana vādo
labhamānassāti dasseti. (24)

Dussīlyādipāpadhammānaṃ khambhanaṃ paṭibandhanaṃ **khandhaṭṭho**,
so pana sīlādi evāti āha “**guṇaṭṭho khandhaṭṭho**”ti. Guṇavisayatāya **khandha-**
saddassa guṇatthata veditabbā. **Vimuttikkhandhoti** paṭipakkhato suṭṭhu
vimuttā guṇadhammā adhippetā, na avimuttā, nāpi vimuccamānāti tehi saha
desanaṃ āruḥhā sīlakkhandhādayopi tayoti āha “**phalasīlaṃ adhippetam,**
catūsūpi ṭhānesu phalameva vuttan”ti ca, eteneva cettha **vimuttikkhandhoti**
phalapariyāpannā sammāsaṅkappavāyāmasatiyo adhippetāti veditabbam.
(25)

Upatthambhanaṭṭhena sampayuttadhammānaṃ tattha thirabhāvena
pavattanato, eteneva ahirika-anottappānampi savisaye balaṭṭho siddho
veditabbo. Na hi tesam paṭipakkhehi akampiyatṭho ekantiko.
Hirottappānañhi akampiyatṭho sātisayo kusaladhammānaṃ
mahābalabhāvato, akusalānañca dubbalabhāvato. Tenāha bhagavā “abalā
naṃ balīyanti, maddante naṃ parissayā”ti².
Bodhipakkhiyadhammavasenāyaṃ desanāti
“**samathavipassanāmaggasenā**”ti vuttam. (26)

Adhīti upasaggamattam, na “adhicittan”ti-ādīsu³ viya adhikārādi-
attham. Karaṇādhikaraṇabhāvasādhanavasena adhiṭṭhāna-saddassa attham
dassento

1. Tā (?) 2. Khu 1. 399; Khu 7. 9, 14; Khu 10. 6 piṭṭhesu. 3. Khu 1. 41 piṭṭhe.

“**tena vā**”ti-ādimāha. **Tena** adhiṭṭhānena **tiṭṭhanti** attano sammāpaṭipattiyam guṇādhikā purisā, te eva **tattha** adhiṭṭhāne **tiṭṭhanti** sammāpattiyā, **ṭhānameva** adhiṭṭhānameva sammāpaṭipattiyanti yojanā. **Paṭhamena** adhiṭṭhānena. **Aggaphalapaññā**ti ukkaṭṭhaniddesoyam. **Kilesūpasamoti** kilesānam accantavūpasamo. Paṭhamena nayena adhiṭṭhānāni ekadesatova gahitāni, na nippadesatoti nippadesatova tāni dassetuṃ “**paṭhamena cā**”ti-ādi vuttam. “**Ādirim katvā**”ti etena jhānābhiññāpaññañceva maggapaññañca saṅgaṇhāti. **Vacīsaccam ādirim katvāti ādi**-saddena viratisaccam saṅgaṇhāti. Tatiyena **ādi**-saddena kilesānam vītikkamapariccāgam, pariyuṭṭhānapariccāgam, heṭṭhimamaggehi anusayapariccāgañca saṅgaṇhāti. “**Vikkhambhitekilese**”ti etena samāpattihi kilesānam vikkhambhanavasena vūpasamam vatvā **ādi**-saddena heṭṭhimamaggehi kātabbam tesam samucchadavasena vūpasamam saṅgaṇhāti. **Arahattaphalapaññā kathitā** ukkaṭṭhaniddesatova, aññathā vacīsaccādīnampi gahaṇam siyā. Nibbānañca asammosadhammatāya uttamaṭṭhena **saccam**, sabbasamkilesapariccāganimitatāya **cāgo**, sabbasamkhārūpasamabhāvato **upasamoti** ca visesato vattabbatam arahatīti therassa adhippāyo. Pakatṭhajānanaphalatāya **paññā**, anavasesato kilesānam cajante ca vūpasante ca uppannattā **cāgo**, **upasamoti** ca visesato aggaphalaññaṇam vuccatīti thero āha “**sesehi arahattaphalapaññā kathitā**”ti. (27)

Pañhabyākaraṇādicatukkavaṇṇanā

312. **Kālakanti** malīnam, cittassa apabhassarabhāvavakaraṇanti attho. Tam panettha kammaṭṭhappattameva adhippetanti āha “**dasa-akusalakammaṭṭhakkamman**”ti. Kaṇhābhijātihetuto vā **kaṇham**. Tenāha “kaṇhavipākan”ti. Apāyūpapatti, manussesu ca dobhaggiyam **kaṇhavipāko**. Ayam tassa tamabhāvo vutto. **Nibbattanoti** nibbattāpanato. **Paṇḍaranti** odātam, cittassa pabhassarabhāvavakaraṇanti attho. Sukkābhijātihetuto vā **sukkam**. Tenāha “sukkavipākan”ti. Saggūpapatti, manussesu sobhaggiyañca **sukkavipāko**. Ayam tassa jotibhāvo vutto. Ukkaṭṭhaniddesena pana “**sagge nibbattanato**”ti vuttam, nibbattāpanatoti attho. **Missakakammanti** kālena kaṇham, kālena sukkanti evam

missakavasena katakammanā. **“Sukhadukkhavipākan”**ti vatvā tattha sukhadukkhānaṃ pavatti-ākāraṃ dassetuṃ **“missakakammañhi”**ti-ādi vuttam. Kammaṃ kaṇhasukkasamaññā kaṇhasukkābhijātihetutāyāti apacayagāmitāya tadubhayaviddhamāsakassa kammakkhayakarakammaṃ idha sukkapariyāyopi na icchitoti āha **“ubhaya -pa- ayamettha attho”**ti. Tattha **ubhayavipākassā**ti yathādhiyatassa ubhayavipākassa. Sampattibhavapariyāpanno hi vipāko idha **“sukhavipāko”**ti adhippeto, na accantaparisuddho ariyaphalavipāko. (29)

Pubbenivāso, sattānaṃ cutūpapāto ca **paccakkhakarāṇena sacchikātabbā**, itare **paṭilābhena**, asammohapaṭivedhavasena **paccakkhakarāṇena** ca **sacchikātabbā**. Nanu ca paccavekkhaṇāpettha paccakkhato pavattatīti? Saccam paccakkhato pavattatī sarūpadassanato, na pana paccakkhakarāṇavasena pavattatī paccakkhakārīnaṃ piṭṭhivattanato. Tenāha **“kāyena”**ti-ādi. (30)

Ohanantīti heṭṭhā katvā hananti gamenti. Tathābhūtā ca adho sīdenti nāmāti āha **“osīdāpentī”**ti. Kāmanaṭṭhena kāmo ca so yathāvuttenatthena ogho cāti, kāmesu oghoti vā **kāmogho**. Bhavogho nāma bhavarāgoti dassetuṃ **“rūpārūpabhavesū”**ti-ādi vuttam. Tattha paṭhamo upapattibhavesu rāgo, dutiyo kammabhavesu, tatiyo bhavadiṭṭhisahagato. Yathā rañjanaṭṭhena rāgo, evam ohanaṭṭhena **“ogho”**ti vutto. (31)

Yojentīti kammanā vipākena, bhavādiṃ bhavantarādīhi dukkhe satte yojenti ghaṭṭentīti **yogā**. **Oghā viya veditabbā** atthato kāmayogādibhāvato. (32)

Visaṃyojentīti paṭipannaṃ puggalaṃ kāmayogādito viyojenti. Saṃkilesakaraṇaṃ yojanaṃ **yogo**, ganthikaraṇaṃ¹, saṅkhalikacakkalikānaṃ viya paṭibaddhatākaraṇaṃ vā ganthanaṃ gantho, ayametesam viseso. **Palibundhatī**ti nissarituṃ appadānavasena na muñceti vibandhati. **Idamevā**ti attano yathā-upaṭṭhitaṃ sassatavā dādikaṃ vadati. **Saccanti** bhūtaṃ. (33, 34)

1. Ganthakaraṇaṃ (Mūlaṭī 1. 53 piṭṭhe)

Bhusaṃ, dalhañca ārammaṇaṃ ādīyati etehīti **upādānāni**. Yaṃ pana tesam tathāgahaṇaṃ, tampi atthato ādānamevāti āha “**upādānānīti ādānaggahaṇānī**”ti. **Gahaṇatthenā**ti kāmanavasena daḷhaṃ gahaṇatthena. Puna **gahaṇatthenā**ti micchābhinivesanavasena daḷhaṃ gahaṇatthena. **Iminā**ti iminā silavatādinā. **Suddhī**ti saṃsārasuddhi. **Etenā**ti etena diṭṭhigāhena. “**Attā**”ti paññāpento **vadati ceva** abhinivesanavasena **upādiyati ca**. (35)

Yavanti tāhi sattā amissitāpi samānajātītāya missitā viya hontīti **yoniyō**, tā pana attato aṇḍādi-uppattiṭṭhānavisiṭṭhā khandhānaṃ bhāgasō pavattivisesāti āha “**yoniyoti koṭṭhāsā**”ti. **Sayanasminti** pupphasantharādisayanasmim. Tattha vā te sayitā jāyantīti **sayanaggahaṇaṃ**. Tayidaṃ manussānaṃ, bhummadevānañca vasena gahetabbaṃ. Pūtimacchādīsū kimayo nibbattanti. **Upapatitā viyāti** upapajjavasena patitā viya. Bāhirapaccayanirapekkhatāya vā upapatane sādhuḥkāriṇo **opapātino**, te eva idha “**opapātikā**”ti vuttā. **Devamanussesū**ti ettha ye deve sandhāya devaggahaṇaṃ, te dassento “**bhummadevesū**”ti āha. (36)

Attano satisammosena āhāra’ppayogena maraṇato “**paṭhamo khiddāpadosikavasenā**”ti vuttaṃ. Attano, parassa ca manopadosavasena maraṇato “**tatiyo manopadosikavasenā**”ti vuttaṃ. **Neva attasañcetanāya maranti, na parasañcetanāya** kevalaṃ puññakkhayeneva maraṇato, tasmā **catuttho -pa- vedītabbo**. (38)

Dakkhiṇāvisuddhādicatukkavaṇṇanā

313. Dānasaṅkhātā **dakkhiṇā**, na deyyadhammasaṅkhātā. **Visujjhanā** mahājutikatā, sā pana mahāphalatāya vedītabbāti āha “**mahapphalā hontī**”ti. (39)

Anariyānanti asādhūnaṃ. Te pana nihīnācārā hontīti āha “**lāmakānan**”ti. **Vohārāti** sabbohārā abhilāpā vā, atthato tathāpavattā cetanā. Tenāha “**ettha cā**”ti-ādi. (41, 46)

Attantapādicatukkavaṇṇanā

314. Tesu **acelakoti** nidassanamattaṃ channaparibbājakānampi attakilamathaṃ anuyuttānaṃ labbhanato. (47)

Na sīlādisampannoti sīlādīhi guṇehi aparipuṇṇo. (48)

Tamoti appakāsabhāvena tamobhūto. Tenāha “**andhakārabhūto**”ti, andhakāraṃ viya bhūto jāto appakāsabhāvena, andhakārattaṃ vā pattoti attho. **Tamamevāti** vuttalakkaṇaṃ tamameva. **Paraṃ** parato **ayanaṃ gati** niṭṭhāti attho. “**Nīce -pa- nibbattivā**”ti etena tassa tamabhāvaṃ dasseti, “**ṭīṇi duccharitāni paripūreti**”ti etena tamaparāyanabhāvaṃ appakāsabhāvāpattito. Tathāvidho hutvāti nīce -pa- nibbattetvā. “**ṭīṇi sucaritāni paripūreti**”ti etena tassa jotiparāyanabhāvaṃ dasseti pakāsabhāvāpattito. Itaradvaye vuttanayānusārena attho veditabbo. (49)

Ma-kāro padasandhimattaṃ “aññamaññan”ti-ādīsu¹ viya. **Catūhi vātehīti** catūhi disāhi utṭhitavātehi. **Parappavādehīti** paresaṃ diṭṭhigatikānaṃ vādehi. “Akampiyo”ti vatvā tattha kāraṇamāha “**acalasaddhāyā**”ti, maggenāgatasaddhāya. **Patanubhūtattāti** ettha dvīhi kāraṇehi patanubhāvo veditabbo adhiccuppattiyā, pariyuṭṭhānamandatāya ca. Sakadāgāmissa hi vaṭṭānusārimahājanassa viya kilesā abhiṇhaṃ na uppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti. Uppajjamānā ca vaṭṭānusārimahājanassa viya maddantā abhibhavantā na uppajjanti, dvīhi pana maggehi pahīnattā mandā mandā tanukākārā uppajjanti. Iti kilesānaṃ patanubhāvena guṇasobhāya guṇasoraccena **sakadāgāmī samaṇapadumo nāma**. **Rāgadosānaṃ abhāvāti** guṇavikāsavibandhānaṃ sabbaso rāgadosānaṃ abhāvena. **Khippameva pupphissatīti** aggamaggavikasanena nacirasseva anavasesaguṇasobhāpāripūriyā pupphissati. Tasmā **anāgāmī samaṇapuṇḍarīko nāma**. “**Puṇḍarīkan**”ti hi rattakamalaṃ vuccati. Taṃ kira lahuṃ pupphissati. “**Paduman**”ti setakamalaṃ, taṃ cirena pupphissatī”ti vadanti. **Ganthakārakilesānanti** cittassa baddhabhāvakarānaṃ uddhambhāviyakilesānaṃ sabbaso **abhāvā**

1. Khu 1. 374 piṭṭhe Suttanipāte.

samaṇasukhumālo nāma samaṇabhāvena paramasukhumālabhāvappattito.
(50)

Catukkavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca paṭhamabhāṇavāraṇṇanā.

Pañcakavaṇṇanā

315. Saccesu viya ariyasaccāni khandhesu upādānakkhandhā antogadhāti khandhesu lokiyalokuttaravasena vibhāgaṃ dassetvā itaresu tadabhāvato “**upādānakkhandhā lokiyāvā**”ti āha. (2)

Gantabbāti upapajjitabbā. Yathā hi kammabhavo paramatthato asatipi kārake paccayasāmaggiyā siddho “taṃsamaṅgināsantānalakkaṇaṇena sattena kato”ti voharīyati, evaṃ upapattibhavalakkaṇāgatiyo paramatthato asatipi gamake taṃtaṃkammavasena yehi tāni kammāni “katānī”ti vuccanti, tehi “gantabbā”ti voharīyanti. Yassa uppajjati, taṃ brūhanto eva uppajjatīti **ayo**, sukham. Natthi ettha ayoti **nirayo**. Tato eva assādetabbaṃ ettha natthīti “**nirassādo**”ti āha. Avīci-ādi-okāsepi nirayasaddo niruḷhoti āha “**sahokāsenā khandhā kathitā**”ti. Sūriyavimānādi-okāsavisesepi loke deva-saddo niruḷhoti āha “**catutthe okāsopi**”ti. (4)

Āvāseti visaye bhummaṃ. **Peto vā ajagaro vā hutvā nibbattati** laggacittatāya, hīnajjhāsayatāya ca. Tehi tehi kāraṇehi ādīnavam dassetvā **yathā aññe na labhanti, evaṃ karoti** attano visamanissitatāya, balavanissitatāya ca. Vaṇṇamacchariyena attano eva vaṇṇaṃ vaṇṇeti, paresaṃ vaṇṇo¹ “kim vaṇṇo eso”ti taṃ taṃ dosaṃ vadati. Paṭivedhadhammo ariyānaṃyeva hoti, te ca taṃ na maccharāyanti macchariyassa sabbaso pahīnattāti tassa asamabhavo evāti āha “**pariyattidhamme**”ti-ādi. “Ayaṃ imaṃ dhammaṃ uggahetvā aññathā atthaṃ viparivattetvā nassessatī”ti **dhammānuggahena na deti**. “Ayaṃ imaṃ dhammaṃ uggahetvā

1. Na paresaṃ vaṇṇaṃ (?)

uddhato unnaḷo avūpasantacitto apuññaṃ pasavissatī”ti **puggalānuggahena na deti. Na taṃ** adānaṃ **macchariyaṃ** macchariyalakkhaṇasseva abhāvato. (5)

Cittaṃ nivārentīti jhānādivasena uppajjanakaṃ kusalacittaṃ nisedhenti tathāssa uppajjitum na denti. **Nīvaraṇappatto**ti nīvaraṇavattho. **“Arahattamaggavajjho”**ti etena bhavarāgānusayassapi nīvaraṇabhāvaṃ anujānāti, taṃ vicāretabbaṃ. Kimettha vicāretabbaṃ? “Āruppe kāmaccandanīvaraṇaṃ paṭicca thinamiddhanīvaraṇaṃ”ti¹ ādivacanato nayidaṃ “pariyāyena vuttan”ti sakkā vattum sabbesampi tebhūmakadhammānaṃ kāmaṇīyaṭṭhena kāmabhāvato bhavarāgassapi kāmaccandabhāvassa icchitattā. Tasmā “kāmaccando nīvaraṇappatto”ti bhavarāgānusayamāha. So hi arahattamaggavajjho. “Yā tasmim samaye cittassa akalyatā”ti² ādivacanato **thinam cittagelaññaṃ**. Tathā “yā tasmim samaye vedanākkhandhassā”ti³ ādivacanato **middhaṃ khandhattayagelaññaṃ**. Ettha ca cittagelaññaena cittaṣseva akalyatā, khandhattayagelaññaena pana rūpakāyassapi thinamiddhassa niddāhetuttā. **Tathā uddhaccanti** uddhaccassa arahattamaggavajjhatam upasamharati tathā-saddena, na ubhayatam. Na hi tassa tādisī ubhayatā atthi. Yaṃ pana keci vadanti “puthujjanasantānavutti sekkhasantānavutti”ti, taṃ idha anupayogi sekkhasantānavuttino eva cettha adhippetattā. (6)

Tehīti saṃyojanehi. “Orambhāgiyāni uddhambhāgiyāni”ti visesaṃ anāmasitvā “saṃyojanāni”ti sādharmaṇato paduddhāro idāni vuccamānacatukkānucchavikatāvasena, kassacipi kilesassa avikkhambhitattā kathaṅcipi avinipāteyyatāmutto kāmabhavo ajjhattaggahaṇassa visesapaccayattā imesaṃ sattānaṃ abhantaraṭṭhena **anto** nāma. Rūpārūpabhavo tabbipariyāyato **bahi** nāma. Tathā hi yassa orambhāgiyāni saṃyojanāni appahīnāni, so ajjhattasaṃyojano vutto, yassa tāni pahīnāni, so bahiddhāsaṃyojano, tasmā anto asamucchinnabandhanatāya, bahi ca pavattamānabhavaṅgasantānatāya **antobaddhā bahisayitā nāma**. Nirantarappavattabhavaṅgasantānavasena hi sayitavohāro. Kāmaṃ nesaṃ bahibandhanampi asamucchinnaṃ, antobandhanassa pana thūlatāya evaṃ

1. Abhi 10. 300 piṭṭhe Paṭṭhāne.

2. Abhi 1. 233 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 24 piṭṭhe.

vuttam. Tenāha “**tesaṇhi kāmabhava bandhanan**”ti. Iminā nayena sesadvayepi attho veditabbo. Asamucchennesu ca orambhāgiyasamyojaniyesu laddhappaccayesu uddhambhāgiyasamyojanāni agaṇanūpagāni hontīti. Ariyānaṃyeva vasenettha catukkassa uddhaṭṭā labbhamānāpi puthujjanā na uddhaṭṭā. (7, 8)

Sikkhakoṭṭhāsoti sikkhitabbabhāgo. Pajjati sikkhā etenāti **sikkhāpadam**, sikkhāya adhigamupāyoti. **Āgatāyeva**, tasmā tattha āgatanayeneva veditabbāti adhippāyo. (9)

Abhabbatṭhānādipaṇcakaṇṇanā

316. **Desanāsīsamevāti** desanāpadeso eva, tasmā **sotāpannādayopi abhabbā**. Yadi evam kasmā tathā desanāti āha “**puthujjanakhīṇāsavānan**”ti-ādi.
(10)

Ñātibyasane yesam ñātīnam vināso, tesam hitasukham viddhamseti, tasmā **byasatīti**¹ **byasanam**. Bhogabyasanepi eseva nayo. Rogabyasanādīsu pana “yassa rogo”ti-ādinā yojetabban. **Neva akusalāni** asamkiliṭṭhasabhāvattā. **Na tilakkhaṇāhatāni** abhāvadhammattā. Itaram pana vuttavipariyāyato **akusalam**, **tilakkhaṇāhataṇca**. (11)

Guṇehi samiddhabhāvā **sampadā**. (12)

Vatthusandassanāti yasmim vatthusmim tassa āpatti, tassa sarūpato dassanā. **Āpattisandassanāti** yam āpattim so āpanno, tassā dassanā. **Samvāsapaṭikkhepoti** uposathapavāraṇādīsamvāsassa paṭikkhipanam akaraṇam. **Sāmīcipaṭikkhepo** abhivādanādīsāmīcikiriya akaraṇam. **Codayamānenāti** codentena. **Cuditakassa kāloti** cuditakassa puggalassa codetabbakālo. **Puggalanti** codetabban puggalam. **Upaparikkhitvāti** “ayam cuditakalakkhaṇe tiṭṭhati, na tiṭṭhati”ti vīmaṇsitvā. **Ayasm āropeti** “ime mam abhūtena abbhācikkhantā anayabyasanam āpādentī”ti bhikkhūnam ayasm uppādeti. (15)

1. Viyassatīti (Aṭṭhākathāyam)

Padhāniyaṅgapañcakavaṇṇanā

317. Padahatīti **padahano**, bhāvanamanuyutto yogī, tassa bhāvo bhāvanānuyogo **padahanabhāvo**. Padhānamassa atthīti padhāniko, ka-kārassa ya-kāraṃ katvā “**padhāniyo**”ti vuttam. “Abhinhārako paṭṭhāya āgatattā”ti vuttattā paccekabodhisattasāvaka-bodhisattānampi paṇidhānato pabhuti āgatā saddhā āgamanasaddhā eva, ukkaṭṭhaniddesena pana “**sabbaññubodhisattānan**”ti vuttam. Adhigamato samudāgatattā aggamaggaphalasampayuttāpi **adhigamanasaddhā nāma**, yā sotāpannessa aṅgabhāvena vuttā. **Acalabhāvenā**ti paṭipakkhena anabhibhavanīyattā niccalabhāvena. **Okappananti** okkantivā pakkhanditvā adhimuccanam. **Pasāduppatti** pasādanīye vatthusmiṃ pasīdanameva. **Suppaṭividdhanti** suṭṭhu paṭividdham, yathā tena paṭivedhena sabbaññutaññānam hatthagatam ahoṣi, tathā paṭividdham. Yassa buddhasubuddhatāya saddhā acalā asampavedhī, tassa dhammasudhammatāya, saṅghasuppaṭipannatāya ca saddhā na tathāti aṭṭhānametaṃ anavakāso. Tenāha bhagavā “yo bhikkhave buddhe pasanno, dhamme so pasanno, saṅghe so pasanno”ti-ādi. **Padhānavīriyaṃ ijjhati** “addhā imāya paṭipadāya jarāmaṇato mucchissāmi”ti sakkaccam padahanato.

Appa-saddo abhāvatto “appa-saddassa -pa- kho panā”ti-ādīsu viyāti āha “**arogo**”ti. **Samavepākiniyāti** yathābhuttamāhāraṃ samākāreneva paccanasīlāya. Daḥam katvā paccantī hi gahaṇīghorabhāvena pittavikārādivasena rogaṃ janeti, sithilam katvā paccantī mandabhāvena vātavikārādivasena. Tenāha “**nātisītāya nāccuṇhāyā**”ti. Gahaṇītejassa mandatikkhatāvasena sattānam yathākkamaṃ sītuṇhasahagatāti āha “**atisītāgahaṇiko**”ti-ādi. Yāthāvato accayadesanā attano āvikaraṇam nāmāti āha “**yathābhūtam attano aḡuṇam pakāsetā**”ti. **Udayatthagāminiyāti** saṅkhārānam udayam, vayañca paṭivijjhantiyāti ayamettha atthoti āha “**udayañcā**”ti-ādi. **Parisuddhāyāti** nirupakkilesāya. **Nibbijhituṃsamatthāyāti** tadaṅgavasena avasesam pajahitum samatthāya. **Tassa tassa dukkhassa khayagāminiyāti** yaṃ dukkham imasmim ṇāṇe anadhigate pavattāraham, adhigate na pavattati, tam sandhāya vadati. Tathā hesa yogāvacarō “cūlasotāpanno”ti vuccati. (16)

Suddhāvāsādīpañcakavaṇṇanā

318. “**Suddhā āvasimsū**”ti-ādinā addhattayepi tesam̐ suddhāvāsapariyāyo abyabhicārīti dasseti. **Kilesamalarahitāti** nāmakāyaparisuddhim̐ vadanto eva rūpakāyaparisuddhimpī atthato dasseti. Tenāha “**anāgāmikhīṇāsavā**”ti. (17)

Āyuno majjhanti avihādīsu yattha yattha uppanno, tattha tattha āyuno majjham̐ **anatikkamitvā**. **Antarāvāti** tassa antarāva orameva. **Majjham̐ upahaccāti** āyuno majjham̐ aticca. Tenāha “**atikkamitvā**”ti. **Appayogenāti** anussahanena. **Akilamantoti** akilanto. **Sukhenāti** akicchena. Uddham̐ vāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotam̐, vaṭṭasotañcāti **uddham̐soto**, uddham̐ vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti **uddham̐soto**. Akaniṭṭham̐ gacchatīti **akaniṭṭhagāmī**. **Sodhetvāti** tattha tattha uppajjanto te te devaloke sodhento viya hotīti vuttam̐ “**cattāro devaloke sodhetvā**”ti. Tattha tattha vā uppajjitvā puna anuppajjanārahabhāveneva tatopi gacchanto devūpapatti bhavaśāññite attano khandhaloke bhavarāgamalam̐ visodhetvā vikkhambhetvā. Ayañhi avihesu kappasahassam̐ vasanto arahattam̐ pattum̐ asakkuṇitvā atappam̐ gacchati, tatthāpi dve kappasahassāni vasanto arahattam̐ pattum̐ asakkuṇitvā sudassam̐ gacchati, tatthāpi cattārikappasahassāni vasanto arahattam̐ pattum̐ asakkuṇitvā sudassim̐ gacchati, tatthāpi atṭhakappasahassāni vasanto arahattam̐ pattum̐ asakkuṇitvā akaniṭṭham̐ gacchati, tattha vasanto aggamaggam̐ adhigacchati. (18)

Cetokhilapañcakavaṇṇanā

319. **Cetokhilā** nāma atthato vicikicchā, kodho ca, te pana yasmim̐ santāne uppajjanti, tassa kharabhāvo kakkhaḷabhāvo hutvā upatiṭṭhanti, pageva attanā sampayuttacittassāti āha “**cittassa thaddhabhāvo**”ti. Yathā lakkhaṇapāripūriyā gahitāya sabbā sathurūpakāyasirī gahitāva nāma hoti, evam̐ sabbaññutāya sabbā dhammakāyasirī gahitā eva nāma hotīti tadubhayavattthukameva kaṅkham̐ dassento “**sarīre kaṅkhamāno**”ti-ādimāha. Ātapati kileseti

ātappaṃ, sammāvāyāmoti āha “**ātappāyāti vīriyakaraṇatthāyā**”ti.

Punappunaṃ yogāyāti bhāvanaṃ punappunaṃ yuñjanāya. **Satatakiriyaṃyāti** bhāvanāya nirantarappayogāya. “Paṭivedhadhamme kaṅkhamāno”ti ettha kathaṃ lokuttaradhamme kaṅkhā pavattatīti? Na ārammaṇakaraṇavasena, anussavākāraparivittakkaladdhe parikkappitarūpe kaṅkhā pavattatīti dassento āha “**vipassanā -pa- vadanti, taṃ atthi nu kho natthīti kaṅkhatī**”ti. **Sikkhāti** cettha pubbabhāgasikkhā veditabbā. “Kāmañcetta visesuppattiyā mahāsāvajjatāya ceva saṃvāsanimittaghaṭṭanāhetu abhiṇṇhuppattikatāya ca ‘sabrahmacārīsū’ti kopassa visayo visesetvā vutto, tato aññatthāpi pana kopo ‘na cetokhilo’ti na sakkā viññātun”ti keci. Yadi evaṃ vicikicchāyapi ayaṃ nayo āpajjati, tasmā yathārutavaseneva ghetabbaṃ. (19)

Cetasovinibandhādipaṅcakavaṇṇanā

320. Pavattitum appadānavasena kusalacittaṃ vinibandhantīti **cetaso**¹ **vinibandhā**. Taṃ pana vinibandhantā muṭṭhigāhaṃ gaṇhantī viya hontīti āha “**cittaṃ bandhitvā**”ti-ādi. Kāmagiddho puggalo vatthukāme viya kilesakāmeṃpi assādeti abhinandatīti vuttaṃ “**vatthukāmeṃpi kilesakāmeṃpi**”ti. **Attano kāyeti** attano karajakāye, attabhāve vā. **Bahiddhārūpeti** paresaṃ kāye, anindriyabaddharūpe ca. Udaṃ avadihati upacinoti paripūretīti **udarāvadehakaṃ**. **Seyyasukhanti** seyyāya sayanavasena uppajjanakasukhaṃ. **Saṃparivattakanti** saṃparivattetvā. **Paṇidhāyāti** taṇhāvasena paṇidahitvā. Iti paṅcavidhopi lobhaviseso eva cetovinibandho vuttoti veditabbo. (20)

Lokiyāneva kathitāni rūpindriyānaṃyeva kathitattā.

Paṭhamadutiyacattutthāni lokiyāni parittabhūmakattā. **Tatīyapaṅcamāni** kāmarūpaggabhūmikattā, kāmarūpārūpaggabhūmikattā ca.

Lokiyalokuttarāni kathitānīti ānetvā yojanā.

“Samathavipassanāmaggaphalavasenā”ti vattabbaṃ.

“**Samathavipassanāmaggavasenā**”ti vuttaṃ. (21, 22, 23)

1. Ceto... (?)

Nissaraṇiyapañcakavaṇṇanā

321. Nissarantīti **nissaraṇīyā**ti vattabbe rassaṃ katvā niddeso. Kattari hesa añīya-saddo yathā “niyyānikā”ti. Tenāha “**nissaṭā**”ti. Kuto pana nissaṭāti? Yathāsakaṃpaṭipakkhato. Nijjīvaṭṭhena **dhātuyoti** āha “**attasuññiasabhāvā**”ti. Atthato pana dhammadhātumanoviññāṇadhātuvisesā. Tādisassa bhikkhuno kilesavasena kāmesu manasikāro nāma natthīti āha “**vīmaṃsanatthan**”ti. “Nekkhamanissitaṃ idāni me cittaṃ, kiṃ nu kho kāmavitakkopi uppajjati”ti vīmaṃsantassāti attho. **Pakkhandanaṃ** nāma anuppaveso, so pana tattha natthīti āha “**na pavisati**”ti. **Pasādaṃ** nāma abhirucisantiṭṭhānaṃ, vimuccanaṃ adhimuccananti taṃ sabbam pakkhipanto vadati “**pasādaṃ nāpajjati**”ti-ādi. Evaṃbhūtaṃ panassa cittaṃ tattha kathaṃ tiṭṭhatīti āha “**yathā panā**”ti-ādi. Tanti paṭhamajjhānaṃ. **Assāti** bhikkhuno. **Cittaṃ pakkhandatīti** parikkamma-cittena saddhiṃ jhānacittaṃ ekaṭṭhavasena ekajjhaṃ gahetvā vadati. **Gocare gatattāti** attano ārammaṇe eva pavattattā. **Ahānabhāgiyattāti** ṭhitibhāgiyattā, visesabhāgiyattā vā. **Suṭṭhu vimuttanti** vikkhambhanavimuttiyā sammadeva vimuttaṃ. Cittassa, kāyassa ca hananato **vighāto**, dukkhaṃ. Paridahanato **parilāho**, kāmadaratho. **Na vedayati** anuppajjanato. Nissaranti tatoti **nissaraṇaṃ**. Ke nissaranti? Kāmā. Evañca katvā **kāmānanti** kattari sāmivacanaṃ suṭṭhu yujjati. Yadaggena kāmā tato “nissaṭā”ti vuccanti, tadaggena jhānampi kāmato “nissaṭaṇ”ti vattabataṃ labhatīti vuttaṃ “**kāmehi nissaṭattā**”ti. Evaṃ vikkhambhanavasena kāmanissaraṇaṃ vatvā idāni samucchadavasena accantatova nissaraṇaṃ dassetuṃ “**yo panā**”ti-ādi vuttaṃ. (24-1)

Sesapadesūti sesakoṭṭhāsesu. Ayaṃ pana visesoti visesaṃ vadantena “taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā”ti-ādiko avisesoti vatvā dutiyatatiyavāresu sabbaso anāmaṭṭho, catutthavāre pana ayampi visesoti dassetuṃ “**accantanissaraṇe cettha arahattaphalaṃ yojetabban**”ti vuttaṃ. (24-2-4)

Yasmā arūpajjhānaṃ pādakaṃ katvā aggamaggaṃ adhigantvā arahatte ṭhitassa cittaṃ sabbaso rūpehi nissaṭaṃ nāma hoti. Tassa hi phalasaṃpattito

vuṭṭhāya vīmaṁsanattham rūpābhimukham cittaṁ pesentassa idamakkhātanti samathayānikānam vasena heṭṭhā cattāro vārā kathitā, idam pana sukkhavipassakassa vasenāti āha “**suddhasaṅkhāre**”ti-ādi. **Puna sakkāyo natthīti uppananti** idāni me sakkāyappabandho natthīti vīmaṁsantassa uppannam. (24-5)

Vimuttāyatanapañcakavaṇṇanā

322. Vimuttiyā vaṭṭadukkhato vimuccanassa āyatanāni kāraṇāni **vimuttāyatanānīti** āha “**vimuccanakāraṇānī**”ti. **Pāḷi-attham jānantassāti** “idha sīlam āgataṁ, idha samādhi, idha paññā”ti-ādinā tam tam pāḷi-attham yāthāvato jānantassa. **Pāḷim jānantassāti** tadatthajotanam pāḷim yāthāvato upadhārentassa. **Taruṇapīṭīti** sañjātamattā mudukā pīti jāyati. Katham jāyati? Yathādesitadhammam upadhārentassa tadanucchavikameva attano kāyavacīmanosamācāram pariggaṇhantassa somanassappattassa pamodalakkhaṇam pāmojjam jāyati. **Tuṭṭhākārabhūtā balavapīṭīti** purimuppannāya pītiyā vasena laddhāsevanattā ativiya tuṭṭhākārabhūtā kāyacittadarathapassambhanasamatthāya passaddhiyā paccayo bhavitum samatthā balappattā pīti jāyati. Yasmā nāmakāye passaddhe rūpakāyopi passaddho eva hoti, tasmā “**nāmakāyo paṭipassambhati**” icceva vuttam. **Sukham paṭilabhatīti** vakkhamānassa cittasamādhānassa paccayo bhavitum samattham cetasikam nirāmisam sukham paṭilabhati vindati. “Samādhiyati”ti ettha na yo koci samādhi adhippeto, atha kho anuttarasamādhīti dassento “**arahatta -pa- samādhiyati**”ti āha. “**Ayañhī**”ti-ādi tassā desanāya tādisassa puggalassa yathāvuttasamādhipaṭilābhassa kāraṇabhāvavibhāvanam. Tassa vimuttāyatanabhāvo. **Osakkītunti** nayitum. **Samādhiyeva samādhinimittanti** kammaṭṭhānapāḷi-āruḷho samādhiyeva parato uppajjanakabhāvanāsamādhissa kāraṇabhāvato samādhinimittam. Tenāha “**ācariyasantike**”ti-ādi. (25)

Vimutti vuccati arahattam sabbaso kilesehi paṭippassaddhivimuttīti katvā. **Paripācentīti** sādheti nipphādentī. **Aniccānupassanāññāne** nissayapaccayabhūte **uppannasaññā**, tena ñāṇena sahaḡatāti attho.

sesesupi eseva nayo. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ**¹ vuttanayena veditabbaṃ. (26)

Pañcakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Chakkavaṇṇanā

323. Attānaṃ adhi **ajjhata**, adhi-saddo samāsaviseyā adhikārattham, pavatti-atthañca gahetvā pavattatī attānaṃ, adhikicca uddissa pavattā **ajjhata**, ajjhatesu bhavāni **ajjhattikānī**ti niyakajjhatesupi abbhantarāni cakkhādīni vuccanti, tāni pana yena ajjhatabhāvena “ajjhattikānī”ti vuccanti, tamattham pākaṭaṃ katvā dassento “**ajjhatajjhattikānī**”ti āha. Saddatthato pana ajjhatajjhattāniyeva **ajjhatajjhattikānī** yathā “venayiko”ti² daṭṭhabbaṃ. **Tato ajjhatajjhattatoti** tato ajjhatajjhattato, yāni ajjhattikāni vuttāni. Ajjhattikānañhi paṭiyogīni bāhirāni ajjhataḍḍhamānaṃ viya bahiddhāḍḍhamā. “Ajjhattikānī”ti hi saparasantānikāni cakkhādīni vuccanti, tathā rūpādīni “bāhirānī”ti. Ajjhattāni pana sasantānikā eva cakkhurūpādayo, tato aññeva bahiddhāti. “Viññāṇasamūhā”ti ettha yadipi tesam viññāṇānaṃ samodhānaṃ natthi bhinnakālikattā, cittaṇa pana ekajjhaṃ abhisamīyūhanavasena samūhatā vuttā yathā “vedanākkhandho”ti³. **Cakkhupasādanissitanti** cakkhupasādaṃ nissāya paccayaṃ labhitvā uppannaṃ kusalākusalavipākaviññāṇaṃ cakkhuvīññāṇatāsāmaññaṇa ekajjhaṃ katvā vuttaṃ. **Cakkhusannissito samphasso**, na cakkhudvāriko. **Ime dasa samphasseti** ime pasādavattuke dasa vipākasamphasse **ṭhapetvā**. **Eteneva nayanāti** etena phasse vutteneva nayeṇa. **taṇhāchakke** taṇhaṃ ārabba pavattāpi taṇhā **dhammataṇhāti** veditabbā. (1-pa- 8)

Appaṭissayoti appaṭissavo, va-kārassa ya-kāraṃ katvā niddeso. Garunā kismiñci vutte gāravavasena paṭissavanaṃ **paṭissavo**, paṭissavabhūtaṃ, taṃsabhāgañca yaṃ kiñci gāraṃ, natthi etasmim paṭissavoti **appaṭissavo**, gāravarahito. Tenāha “**anīcavutti**”ti. yathā cetiyaṃ uddissa kataṃ

1. Visuddhi-Ṭī 1. 79, 343 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 193; Am 3. 20; Vi 1. 3 piṭṭhesu.

3. Abhi 2. 1 piṭṭhe.

satthu katasadisam, evam cetiyassa purato kataṃ satthu purato katasadisamevāti āha “**parinibbute panā**”ti-ādi. **Sakkaccaṃ na gacchatīti** ādaraṃ gāraṃ uppadetvā na upasaṅkamati. Yathā sikkhāya ekadese kopite, agārove ca kate sabbā sikkhā kuppāti, sabbattha ca agāraṃ kataṃ nāma hoti samudāyato saṃvarasamādānaṃ avayavato bhedoti. Evam **ekabhikkhusmimpi -pa- agāro katova hoti**. Anādariyamattenapi sikkhāya aparipūriyevāti āha “**apūrayamānova sikkhāya agāro nāmā**”ti. **Appamādalakkaṇaṃ** sammāpaṭipatti. **Duvidhanti** dhammāmisavasena duvidhaṃ. (9)

Somanassūpavicārāti somanassasahagatā vicārā adhippetā, upasaddo ca nipātamattanti āha “**somanassasampayuttā vicārā**”ti. Tathā hissa abhidhamme¹ “cāro vicāro -pa- upavicāro”ti niddeśo pavatto. **Somanassakāraṇabhūtaṃ** sabhāvato, saṅkappatopi somanassassa upattiyā paccayabhūtaṃ. Kāmaṃ paritabhūmakā vitakkavicārā aññamaññamaviyogino, kiriyābhedato pana paṭhamābhiniṭṭatāya vitakkassa byāpāro sātisayo. Tato paraṃ vicārassāti taṃ sandhāya “vitakketvā”ti pubbakālakiriyāvasena vatvā “**vicārena paricchindatī**”ti vuttaṃ. Laddhapubbāsevanassa vicārassa byāpāro paññā viya hoti. Tathā hi “vicāro vicikicchāya paṭipakkho”ti peṭake vuttaṃ. “**Diṭṭhisāmaññaṃ gato**”ti ettha yāya diṭṭhiyā puggalo diṭṭhisāmaññaṃ gato vutto, sā paṭhamamaggasammādiṭṭhi kosambakasutte adhippetoti āha “**kosambakasutte paṭhamamaggo kathito**”ti. **Idhāti** imasmiṃ sutte. Catūsūpi maggesu sammādiṭṭhi diṭṭhiggahaṇena gahitāti āha “**cattāropi maggā kathitā**”ti. (11, 14-5)

Vivādamūlachakkavaṇṇanā

325. **Kodhanoti** kujjhanasīlo. Yasmā so appahīnakodhatāya vigatakodhano nāma na hoti, tasmā “**kodhena samannāgato**”ti āha. Upanāho etassa atthi, upanayhanasīloti vā **upanāhī**. **Vivādo** nāma uppajjamāno yebhuyyena paṭhamāṃ dvinnāṃ vasena

1. Abhi 1. 18 piṭṭhe.

uppajjatīti vuttam **“dvinnam bhikkhūnam vivādo”**ti. So pana yathā bahūnam anathāvaho hoti, tam nidassanamukhena dassento **“kathan”**ti-ādimāha.

Abbhantaraparisāyāti parisabbhantare.

Paraguṇamakkhanāya pavattopi attano kārakam gūthena paharantam gūtho viya paṭhamataram makkhetīti **makkho**, so etassa atthīti **makkhī**. Palāsatiṭi palāso, parassa guṇe ḍamsitvā viya apantēti attho, so etassa atthīti **palāsī**. Palāsīpuggalo hi dutiyassa dhuram na deti, samam pasāretvā tiṭṭhati. Tenāha **“yugaggāhalakkhaṇena palāsena samannāgato”**ti. **“Issukī”**ti-ādinam padānam attho heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyova. kammaopathappattāya micchādiṭṭhiyā vasenettha micchādiṭṭhi veditabbāti āha **“natthikavādī ahētukavādī akiriyavādī”**ti. (15)

Nissaraṇiyachakkavaṇṇanā

326. **Hāpetvāti** kusalacittam parihāpetvā pavattitumeva appadānavasena. **Abhūtam byākaraṇam byākaroti** “mettā hi kho me cetovimutti bhāvitā”ti-ādinā¹ attani avijjamānam guṇabyāhāram byāharati. Cetovimutti-saddam apekkhitvā **“nissaṭṭā”**ti vuttam. **Puna byāpādo natthīti** idāni mama byāpādo nāma natthī² sabbaso natthīti nātvā. (17-1)

“Animittā”ti vatvā yesam nimittānam abhāvena arahattaphalasamāpattiyā animittatā, tam dassetum **“sā hī”**ti-ādi vuttam. Tattha rāgassa nimittam, rāgo eva vā nimittanti **rāganimittam**. **Ādi-saddena** dosanimittādīnam saṅgaho datṭhabbo. Rūpavedanādisaṅkhāranimittam **rūpanimittādi**. Tesaññeva niccādivasena upaṭṭhānam **niccanimittādi**. Tayidam nimittam yasmā sabbena sabbam arahattaphale natthi, tasmā vuttam **“sā hi -pa- animittāti vuttā”**ti. **Nimittam anusaratīti** tam nimittam anugacchati ārabha pavattati. (17-5)

Asmimānoti “asmī”ti pavatto attavisayo māno. **Ayam nāma aham asmīti** rūpalakkhaṇo, vedanādīsu vā aññataralakkhaṇo ayam nāma

1. Am 2. 257 piṭṭhe.

2. Natthīti (Ka)

attā ahaṃ asmi. “Asmī”ti māno samugghāṭiyati etenāti
asmimānasamugghāto, arahattamaggo. **Puna asmimāno natthīti** tassa
 anuppattidhammatāpādanam kintento samugghātattameva vibhāveti. (17-6)

Anuttariyādicchakkavaṇṇanā

327. Natthi etesaṃ uttarāni visiṭṭhānīti **anuttarāni**, anuttarāni eva
anuttariyāni yathā anantameva ānantariyanti āha “**anuttariyānīti**
anuttarāni”ti. **Dassanānuttariyam nāma** anuttaraphalavisesāvahattā. Esa
 nayo sesesupi. **Satta vidha ariyadhanalābhoti**
 sattavidhasaddhādīlokuttaradhanalābho. **Sikkhattayapūraṇanti**
 adhisīlasikkhādīnam tissannaṃ sikkhānam paripūraṇam. Tattha paripūraṇam
 nipariyāyato asekkhānam vasena veditabbaṃ. Kalyāṇaputhujjanato
 paṭṭhāya hi satta sekkhā tisso sikkhā pūrenti nāma, arahā pana
 paripuṇṇasikkhoti. Iti imāni anuttariyāni lokiya lokuttarāni kathitāni. (18)

Anussatiyo eva diṭṭhadhammikasamparāyikādihitasukhānam
 kāraṇabhāvato ṭhānānīhi **anussatiṭṭhānāni**. **Evam anussaratoti** yathā
 buddhānussati visesādhigamassa ṭhānam hoti, evam “itipi so bhagavā”ti-
 ādinā¹ buddhaguṇe anussarantassa. **Upacārakammaṭṭhānanti** paccakkhato
 upacārajjhānāvahaṃ kammaṭṭhānam, paramparāya pana yāva arahattā
 lokiya lokuttaravisesāvahaṃ. (19)

Satatavihārachakkavaṇṇanā

328. **Niccavihārāti** sabbadā pavattanakavihārā. Ṭhapetvā hi
 samāpattivelam, bhavaṅgavelaṅca khīṇāsavā imināva
 chaḷaṅgupekkhāvihārena sabbakālam viharanti. **Cakkhunā rūpaṃ disvāti**
 nissayavohārena vuttaṃ. Sasambhārakathā hesā yathā “dhanunā vijjhatī”ti².
 Tasmā nissayasīsenā nissitassa gahaṇam daṭṭhabbanti āha “**cakkhuvīññāpena**
disvā”ti. **Iṭṭhe arajjantoti** iṭṭhe ārammaṇe rāgam anuppādentō maggena
 samucchinnattā. **Neva sumano hoti** gehasitapemavasēnapi. **Na dummano**
 pasādaññathattavasēnapi. **Asamapekkhaneti** iṭṭhepi anīṭṭhepi majjhattepi
 ārammaṇe na

1. Dī 1. 46, 82 piṭṭhesu.

2. Khu 6. 174 piṭṭhe Jātaka. (Atthato samānam.)

samaṃ na sammā ayoniso gahaṇe. Yo akhīṇāsavānaṃ moho uppajjati, taṃ **anuppādeto** maggeneva tassa samugghāṭitattā. Ñāṇupekkhāvaseneva **upekkhako viharati majjhatto**. Ayañcassa paṭipattivepullappattiyā, paññāvepullappattiyā vāti āha “**satiyā**”ti-ādi. **Chalaṅgupekkhāti** chasu dvāresu pavattā satisampajaññassa vasena chāvayavā upekkhā. **Ñāṇasampayuttacittāni labbhanti** tehi vinā sampajānatāya asambhavato. **Mahācittānīti** aṭṭhapi mahākiriyaṇācittāni **labbhanti**. **Satatavihārāti** ñāṇuppattipaccayarahitakālepi pavattibhedanato. **Dasacittānīti** aṭṭha mahākiriyaṇācittāni hasituppādavoṭṭhabbanacittehi saddhiṃ dasa cittāni **labbhanti**. Arajjanādussanavasena pavatti tesampi sādharmaṇāti. “Upekkhato viharati”ti vacanato chalaṅgupekkhāvasena āgatānaṃ imesaṃ satatavihārānaṃ “somanassaṃ kathaṃ labbhati”ti codetvā “**āsevanato labbhati**”ti sayameva pariharatīti. Kiñcāpi khīṇāsavo iṭṭhānīṭṭhepi ārammaṇe majjhatte viya bahulaṃ upekkhako viharati attano parisuddhapakatibhāvāvijahanato, kadāci pana tathā cetobhisāṅkhārābhāve yaṃ taṃ sabhāvato iṭṭhaṃ ārammaṇaṃ, tattha yāthāvasabhāvaggahaṇavasena api arahato cittaṃ somanassasahagataṃ hutvā pavattateva, tañca kho pubbāsevanavasena. Tenāha “āsevanato labbhati”ti. (20)

Abhijātichakkavaṇṇanā

329. “Abhijātiyo”ti ettha **abhi**-saddo upasaggamattaṃ, na atthavisesajotakoti āha “**jātiyo**”ti. **Abhijāyatīti** etthāpi eseva nayo. **Jāyatīti** ca antogadhahetu-atthapadaṃ, uppādetīti attho. Jātiyā, taṃnibbattakakammānañca kaṇhasukkapariyāyatāya yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Paṭippassambhanavasena kilesānaṃ nibbāpanato **nibbānaṃ sace kaṇhaṃ bhavye**ya yathā taṃ dasavidhaṃ dussīlyakammaṃ. **Sace sukkaṃ** bhavye ya yathā taṃ dānasīlādikusalakammaṃ. **Dvinnampi** kaṇhasukkavipākānaṃ. **Arahattaṃ adhippetam** “abhijāyatī”ti vacanato. Taṃ kilesanibbānante jātattā **nibbānaṃ** yathā rāgādīnaṃ khayante jātattā rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti. (21)

Nibbedhabhāgiyachakkavaṇṇanā

Nibbedho vuccati nibbānaṃ maggañāṇena nibbijhitabbaṭṭhena, paṭivijhitabbaṭṭhenāti attho. **Nirodhānupassanāñāṇeti** nirodhānupassanāñāṇe nissayapaccayabhūte uppannā **saññā**, tena sahaṅgāti attho. (22)

Chakkavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattakavaṇṇanā

330. **Sampattiṭṭhānā**ti sīlasampatti-ādīnaṃ sammāsambodhipariyosānānaṃ sampattīnaṃ ṭṭhānānaṃ paṭilābhāpanaṭṭhena, sampattīnaṃ vā paṭilābho **sampattiṭṭhānā**, tassa kāraṇaṃ sampattiṭṭhānā, tena **sampattiṭṭhānā**. Tenevāha “sampattīnaṃ paṭilābhakāraṇato”ti. **Saddhāva** ubhayahitattikehi dhanāyitabbaṭṭhena dhanam **saddhādhanam**. **Etthāti** etesu dhanesu. **Sabbasetṭham** sabbesaṃ paṭilābhakāraṇabhāvato, tesaṅca saṅkilesavisodhanena mahājutikamahāvippahārabhāvāpādanato. Tenāha “**paññāya hī**”ti-ādi. Tattha **paññāya ṭṭhānā**ti kammassakatāpaññāya paṭiṭṭhāya **sucaritādīni pūretvā saggūpagā honti**. Tattha ceva pāramitā paññāya ca ṭṭhānā **sāvakaṭṭhānā**ti paṭivijjhanti. (1)

Samādhim parikkharonti abhisankharontīti **samādhiparikkhārā**, samādhissa sambhārabhūtā sammādiṭṭhi-ādayo. Idha pana sahaṅgānaṃ sambhārabhūtā adhippetāti āha “**samādhiparivārā**”ti. (3)

Asatam asādhūnaṃ **dhammā** tesam asādhubhāvasādhanaṃ. **Asantāti** asundarā gārayhā. Tenāha “**lāmakā**”ti. “Vipassakasseva kathitā”ti vatvā tassa vipassanānibbattim dassetum “**tesupī**”ti-ādi vuttam. Catunnampi hi saccānaṃ visesena dassanato maggaṭṭhā sātisaṅgānaṃ “vipassanā”ti vattabbā, taṃsamaṅgī ca ariyo vipassanakoti. (4, 5)

Sappurisānaṃ dhammāti sappurisānaṃyeva dhammā, na asappurisānaṃ. Dhammānudhammapaṭipattiyā eva hi dhammaññu-ādibhāvo, na paṭilābhāpanaṭṭhānaṃ. **Bhāsītassāti** suttageyyādibhāsītassa ceva tadaññassa ca attatthaparattabodhakassa padassa. Atthakusalatāvasena **attham jānātīti**

atthaññū. Attānaṃ jānātīti yāthāvato attano pamāṇajānanavasena attānaṃ jānāti. Paṭiggahaṇaparibhogamattaññutāhi eva pariyesanavissajjanamattaññutāpi bodhitā hontīti “**paṭiggahaṇaparibhogesu**”icceva vuttaṃ. Evañhi tā anavajjā hontīti. **Yogassa adhigamāyāti** bhāvanāya anuyuñjanassa. **Atisambādhanti** atikhuddakaṃ atikkhapaññaṃ tāvatā kālena tīretuṃ asakkuṇeyyattā. **Aṭṭhavidhaṃ parisanti** Khattiyaparisādikaṃ aṭṭhavidhaṃ parisam. Bhikkhuparisādikaṃ catubbidhaṃ Khattiyaparisādikaṃ manussaparisameva puna catubbidhaṃ gahetvā aṭṭhavidhaṃ vadanti apare. “Imaṃ me sevantassa akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti, tasmā sevitaḃbo, vipariyāyato tadañño asevitabbo”ti evaṃ **sevitabbāsevitabbaṃ puggalaṃ jānātīti puggalaññū**. Evaṃ tesam puggalānampi bodhanaṃ ukkaṭṭhaṃ, nihīnaṃ vā **jānāti** nāma. (6)

331. “**Niddasavatthūnī**”ti “ādi-saddalopenāyaṃ niddeso”ti āha “**niddasādivatthūnī**”ti. Natthi dāni imassa dassāti niddaso. **Pañhoti** ñātuṃ icchito attho. **Puna dasavasso na hotīti** tesam matimattanti dassetuṃ “**so kirā**”ti kira-saddagahaṇaṃ. “Niddaso”ti cetam desanāmatam, tassa nibbīsādībhāvassa viya ninnavādībhāvassa ca icchitattāti dassetuṃ “**na kevalañcā**”ti-ādi vuttaṃ. **Gāme vicarantoti** gāme piṇḍāya vicaranto.

Na idaṃ titthiyānaṃ adhivacanaṃ tesu tannimittassa abhāvā. Sāsanepi sekkhassāpi na idaṃ adhivacanaṃ, kimaṅgaṃ pana puthujjanassa. Yassa panetaṃ adhivacanaṃ, yena ca kāraṇena, tam dassetuṃ “**khīṇāsavassetan**”ti-ādi vuttaṃ. Appaṭisandhikabhāvo hissa paccakkhato kāraṇaṃ. Paramparāya itarāni, yāni pāḷiyam āgatāni.

Sikkhāya sammadeva ādānaṃ **sikkhāsamādānaṃ**, tam panassā paṇipūriyā veditabbanti āha “**sikkhattayapūraṇe**”ti. Sikkhāya vā sammadeva ādito paṭṭhāya rakkhaṇaṃ **sikkhāsamādānaṃ**, tañca atthato pūraṇe paricchinnaṃ arakkhaṇe sabbenā sabbaṃ abhāvato, rakkhaṇe ca paṇipūraṇato. **Bahalacchandoti** dalḥacchando. **Āyatinti** anantarānāgatadivasādikālo

adhippeto, na anāgatabhavoti āha “**anāgate punadivasādīsūpi**”ti. Sikkhaṃ paripūrentassa tattha niṅṅṅha-atthitā **avigatapematā**, tebhūmakadhammānaṃ aniccādivasena sammadeva nijjhānaṃ **dhammanisāmanāti** āha “**vipassanāyetaṃ adhivacanan**”ti. **Tañhāvinayaneti** virāgānupassanādivipassanāññānubhāvasiddhe tañhāvikkhambhāne. **Ekibhāveti** gaṇasaṅgaṇikākilesasaṅgaṇikāvīgamasiddhe vivekabhāve. **Vīriyārambheti** sammappadhānavīriyassa paggaṇhane, taṃ pana sabbaso vīriyassa paribrūhanamhotīti āha “**kāyikacetāsikassavīriyassa pūraṇe**”ti. **Sati yañceva nepakkabhāve cāti** satokāritāya ceva sampajānakāritāya ca. Satisampajāññabaleneva vīriyārambho ijjhati. **Diṭṭhipaṭivedheti** sammādiṭṭhiyā paṭivijjhane. Tenāha “**maggadassane**”ti. Saccasampāṭivedhe hi ijjhamāne maggasammādiṭṭhi siddhā eva hoti. (7)

Asubhānupassanāññāneti dasavidhassa, ekādasavidhassāpi vā asubhassa anupassanāvasena pavattaññāṇe. Idañhi dukkhānupassanāya paricayaññānaṃ. **Ādīnavānupassanāññāneti** saṅkhārānaṃ aniccadukkhavipariṇāmatāsamsūcitassa ādīnavassa anupassanāvasena pavattaññāṇe. **Appahīnatṭhenāti** maggena asamucchinnabhāvena. **Anusentīti**¹ santāne anu anu sayanti. Kāraṇalābhe hi sati uppannārahā kilesā santāne anu anu sayitā viya honti, tasmā te tadavatthā “anusayā”ti vuccanti. **Thāmagatoti** thāmappatto. **Thāmagamanañca** aññehi asādhāraṇo kāmarāvādīnaṃ eva āveṇiko sabhāvo daṭṭhabbo. Tathā hi vuttaṃ abhidhamme “thāmagatānusayaṃ pajahatī”ti. Kāmarāgo eva anusayo **kāmarāgānusayo**. Ye pana “kāmarāgassa anusayo kāmarāgānusayo”ti vadanti, taṃ tesāṃ matimattaṃ. Na hi kāmarāgavinimutto kāmarāgānusayo nāma koci atthi. Yadi “tassa bījan”ti vadeyyuṃ, tampi tabbinimuttaṃ paramatthato na upalabbhatevāti. Eseva nayo sesesupi. (8, 13)

Adhikaraṇasamathasattakavaṇṇanā

Adhikarīyanti etthāti **adhikaraṇāni**. Ke adhikarīyanti? Samathā. Kathaṃ adhikarīyantīti? Samanavasena, tasmā te tesāṃ samanavasena pavattantīti

1. Anusayantīti (Aṭṭhakathāyaṃ)

āha “**adhikaraṇāni samentī**”ti-ādi. **Uppannānaṃ uppannānanti** uṭṭhitānaṃ uṭṭhitānaṃ. **Samathatthanti** samanatthaṃ.

“**Aṭṭhārasahi vatthūhī**”ti lakkhaṇavacanametam yathā “yadi me byādhi dāheyyuṃ dātabbamidamosadhan”ti, tasmā tesu aññataraññatarena vivadantā “**aṭṭhārasahi vatthūhi vivadantī**”ti vuccanti. **Upavadanā**ti akkoso. **Codanā**ti anuyogo.

Adhikaraṇassa sammukhāva vinayanato **sammukhāvinayo**. Sannipatitaparīsāya dhammavādīnaṃ yebhuyyatāya yebhuyyasikakamassa karaṇaṃ **yebhuyyasikā**. **Ayanti** ayaṃ yathāvuttā catubbidhā sammukhatā **sammukhāvinayo nāma**.

Samghasāmaggivasena **sammukhībhāvo**, na yathā tathā kārakapuggalānaṃ sammukhatā. **Bhūtatā**ti tacchatā. Saccapariyāyo hi idha **dhamma**-saddo “dhammavādī”ti-ādīsu¹ viya. Vineti etenāti **vinayo**, tassa tassa adhikaraṇassa vūpasamanāya bhagavatā vuttavidhi, tassa vinayassa sammukhatā **vinayasammukhatā**. Tenāha “**yathā taṃ -pa- sammukhatā**”ti. **Yenā**ti yena puggalena. Vivādavatthusāṅkhāte atthe paccatthikā **atthapaccatthikā**. **Samghasammukhatā parihāyati** sammatapuggaleheva vūpasamanato.

Nanti vivādādhikaraṇaṃ. “Na chandāgatiṃ gacchatī”ti-ādīnaṃ vuttaṃ **pañcaṅgasamannāgataṃ**. **Guḷhakā**disu alajjussannāya parisāya guḷhako salākaggāho kātabbo, lajjussannāya vivaṭako, bālussannāya sakaṇṇajappako. Yassā kiriyāya dhammavādīno bahutarā, sā **yebhuyyasikā**ti āha “**dhammavādīnaṃ yebhuyyatāyā**”ti-ādi.

“**Catūhi samathehi sammatī**”ti idaṃ sabbasaṅgāhikavasena vuttaṃ. Tattha pana dvīhi dvīhi eva vūpasamanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Evaṃ vinicchitanti** sace āpatti natthi, ubho khamāpetvā, atha atthi, āpattiṃ dassetvā ropanavasena vinicchitaṃ. Paṭikammaṃ pana āpattādikaraṇasamathe parato āgamissati.

Na samaṇasāruppaṃ **assāmaṇakaṃ**, samaṇehi akatthabbaṃ, tasmīṃ. **Ajjhācāre** vītikkame sati.

1. Dī 1. 4, 60 piṭṭhesu.

Paṭicaratoti paṭicchādentassa. Pāpussannatāya **pāpiyo**, puggalo, tassa kattabbakammaṃ **tassapāpiyasikaṃ**. **Sammukhāvinayeneva vūpasamo natthi** paṭiññāya tathārūpāya, khantiyā vā vinā avūpasamanato.

Etthāti āpattidesanāya. Paṭiññāte āpannabhāvādike karaṇaṃ kiriya “āyatim samvareyyāsi”ti, parivāsādānādivasena ca pavattaṃ vacīkammaṃ **paṭiññātakaraṇaṃ**.

Yathānurūpanti “dvīhi samathehi catūhi tīhi ekenā”ti evaṃ vuttanayena yathānurūpaṃ. **Etthāti** imasmim sutte, imasmim vā samathavicāre. **Vinicchayanayoti** vinicchaye nayamattaṃ. Tenāha “**vitthāro panā**”ti-ādi. **Samantapāsādikāyaṃ** vinayaṭṭhakathāya¹ **vutto**, tasmā vuttanayeneva veditabboti adhippāyo. (14)

Sattakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca dutiyabhāṇavāraṇṇanā.

Atṭhakavaṇṇanā

333. **Ayāthāvāti** na yāthāvā. Aniyyanikatāya **micchāsabhāvā**. Viparītavuttikatāya **yāthāvā**. Niyyanikatāya **sammāsabhāvā** aviparītavuttikā. (1-2)

334. Kucchitaṃ sīdatīti **kusīto** da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Yassa dhammassa vasena puggalo “kusīto”ti vuccati, so kusītabhāvo idha **kusīta-**saddena vutto. Vināpi hi bhāvajotanaṃ saddaṃ bhāvattho viññāyati yathā “paṭassa sukkan”ti, tasmā kusītabhāvavattthūnīti attho. Tenāha “**kosajjakāraṇānīti attho**”ti. **Kammaṃ** nāma samaṇasārappaṃ idisanti āha “**cīvaravicāraṇādī**”ti. **Vīriyanti** padhānavīriyaṃ, taṃ pana caṅkamanavasena karaṇe “kāyikan”tipi vattabbataṃ labhatīti āha “**duvidhampī**”ti. **Pattiyāti** pāpuṇanattamaṃ. **Osīdananti** bhāvanānuyoge saṅkoco. Māsehi ācītaṃ nicītaṃ viyāti **māsācītaṃ**, taṃ **maññe**.

1. Vi-Ṭṭha 4. 36 piṭṭhādīsu.

Yasmā māsā tintāvisesena garukā honti, tasmā “**yathā tintamāso**”ti-ādi vuttam. **Vuṭṭhito hoti** gilānabhāvāti adhippāyo. (4)

335. **Tesanti** ārambhavatthūnam. **Imināva nayanāti** iminā kusītavatthūsu vutteneva nayena. “Duvidhampi vīriyam ārabhatī”ti-ādinā, “**idam paṭhamanti** idam handāham vīriyam ārabhāmīti evam bhāvanāya abhussahanam paṭhamam ārambhavatthū”ti-ādinā ca **attho veditabbo**. Yathā tathā paṭhamam pavattam abhussahanañhi upari vīriyārambhassa kāraṇam hoti. Anurūpapaccavekkhaṇāsahitāni hi abhussahanañi, tammūlakāni vā paccavekkhaṇāni aṭṭha ārambhavatthūni veditabbāni. (5)

336. **Āsajjāti** yassa deti, tassa āmodanahetu tena samāgamanimittam. Tenāha “**ettha āsādanam dānakāraṇam nāmā**”ti. **Bhayāti** bhayahetu. Nanu bhayam nāma laddhakāmatā¹ rāgādayo viya cetanāya avisuddhikaram, tam kasmā idha gahitanti? Na idam tādisam corabhayādim sandhāya vuttanti dassetum “**tatthā**”ti-ādi vuttam. **Adāsi meti** yam pubbe kataṃ upakāram cintetvā dīyati, tam sandhāya vuttam. **Dassati meti** paccupakārāsīsāya yam dīyati, tam sandhāya vadati. **Sāhu dānanti** “dānam nāmetam paṇḍitapaññattan”ti sādhusamācāre ṭhatvā deti. **Alaṅkārathanti** upasobhanattham. **Parivāratthanti** parikkhārattham. Dānañhi datvā tam paccavekkhantassa pāmojjapītisomanassādayo uppajjanti, lobhadosa-issāmaccherādayo vidūrī bhavanti. Idāni dānam anukūladhammaparibrūhanena, paccanīkadhammavidūrībhāvakaṇaena ca bhāvanācittassa upasobhanāya ca parikkhārāya ca hotīti “alaṅkāratham, parivāratthañca deti”ti vuttam. Tenāha “**dānañhi cittaṃ mudukaṃ karotī**”ti-ādi. **Muducitto hoti** laddhā² dāyake “iminā mayham saṅgaho kato”ti, dātāpi laddhari. Tena vuttam “**ubhinnampi cittaṃ mudukaṃ karotī**”ti.

Adantadamananti adantā anassavāpissa dānena dantā assavā honti vase vattanti. **Adānam dantadūsakanti** adānam pana pubbe dantānam assavānampi vighātuppādanena cittaṃ dūseti. **Unnamanti** dāyakā, piyamvadā ca paresam

1. Laddhakāmatā (Ka)

2. Laddhā = Labha-dhātu + ta-paccayo.

garucittikāraṭṭhānatāya. **Namanti** paṭiggāhakā **dānena**, **piyavācāya** laddhasaṅgahā saṅgāhakānam.

Cittālankāradānameva uttamaṃ anupakkiliṭṭhatāya, suparisuddhatāya, guṇavisesapaccayatāya ca. (6)

337. **Dānapaccayā**ti dānakāraṇā, dānamayapuññassa katattā upacittatīti attho. **Upapattiyoti** manussesu devesu ca nibbattiyo. **Ṭhapetī**ti ekavārameva anuppajjitvā yathā uparūpari tenevākārena pavattati, evaṃ ṭhapeti. Tadeva cassa **adhittānanti** āha “**tasseva vevacanan**”ti. **Vaḍḍhetī**ti brūheti, na hāpeti. **Vimuttanti** adhimuttaṃ, ninnam poṇam pabbhāranti attho. **Vimuttanti** vā visiṭṭham. Nippariyāyato **uttari** nāma paṇītam majjhepi hīnamajjhimavibhāgassa labbhanatoti vuttam “**uttari abhāvitanti tato upari¹ maggaphalattāya abhāvitan**”ti. **Samvattati** tathā paṇihitam dānamayacittam. Yam pana pāḷiyam “tañca kho”ti-ādi vuttam, tam tatrūpapattiyā vibandhakāradussīlyābhāvadassanaparam daṭṭhabbam, na dānamasassa puññassa kevalassa taṃsamvattanatādassanaparanti daṭṭhabbam. (7, 1)

Samucchinnarāgassāti samucchinnakāmarāgassa. Tassa hi siyā brahmaloke upapatti, na samucchinnabhavarāgassa. **Vītarāgaggahaṇena** cettha kāmesu vītarāgatā adhippetā, yāya brahmalokūpapatti siyā. Tenāha “**dānamattenevā**”ti-ādi. Yadi evaṃ dānam tattha kimatthiyanti āha “**dānam panā**”ti-ādi. **Dānena muducittoti** baddhāghāte verīpuggalepi attano dānasampañchanena mudubhūtacitto. (7, 8)

Parisīdati parito ito cito ca samāgacchatīti **parisā**, samūho. (8)

Lokassa dhammāti sattalokassa avassambhāvī dhammā. Tenāha “**etehi mutto nāma natthi**”ti-ādi. Yasmā te lokadhammā aparāparam kadāci lokam anupatanti, kadāci te loko, tasmā tañcettha attham dassento “aṭṭhime”ti suttapadam² āhari. Ghāsacchādanādīnam laddhi **lābho**, tāni eva vā laddhabbato **lābho**. Tadabhāvo **alābho**.

1. Uttari (Aṭṭhakathāyam)

2. Am 3. 7 piṭṭhe.

Lābhaggahaṇena cettha tabbisayo anurodho gahito, **alābh**aggahaṇena virodho. Yasmā lohite sati tadupaghātavasena pubbo viya anurodhe sati virodho laddhāvasaro eva hoti, tasmā vuttaṃ “**lābhe āgate alābho āgato evā**”ti. Esa nayo yasādīsupi. (9)

Atṭhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navakavaṇṇanā

340. Vasati tattha phalaṃ tannimittakatāya pavattatīti **vatthu**, kāraṇanti vutto vāyamattho. Tenāha “**āghātavattḥūnīti āghātakāraṇānī**”ti. Kopo nāmāyaṃ yasmim vatthusmim uppajjati, na tattha ekavārameva uppajjati, atha kho punapi uppajjatevāti vuttaṃ “**bandhati**”ti. Atha vā yo paccayavisesena uppajjamāno āghāto savisaye baddho viya na vigacchati, punapi uppajjeyyeva, taṃ sandhāyāha “**āghātaṃ bandhati**”ti. Taṃ panassa paccayavasena nibbattaṃ uppādanamevāti vuttaṃ “**karoti uppādeti**”ti. (1)

Taṃ kutettha labbhāti ettha tanti kiriyāparāmasanaṃ, padajjhāhārena ca attho veditabboti dassento “**taṃ anattacaraṇaṃ mā ahoṣī**”ti-ādimāha. **Kena kāraṇena laddhabbaṃ** niratthakabhāvato. Kammassakā hi sattā, te kassa ruciyā dukkhitā, sukhitā vā bhavanti, tasmā kevalaṃ tasmim mayhaṃ kujjhanamattamevāti adhippāyo. **Atha vā taṃ kopakaraṇaṃ ettha puggale kuto labbhā** paramatthato kujjhitabbassa, kujjhanakassa ca abhāvato. Saṅkhāramattañhetam, yadidaṃ khandhapañcakaṃ. Yaṃ “satto”ti vuccati, te saṅkhārā ittarakālā khaṇikā, kassa ko kujjhatīti attho. **Lābhā nāma ke siyūṃ** aññatra anuppattito. (2)

341. Sattā āvasanti etesūti **sattāvāsā**. Nānattakāyānānattasaññī-ādibhedā sattanikāyā. Yasmā te te sattanikāyā tappariyāpannānaṃ sattānaṃ tāya eva tappariyāpannatāya ādhāro viya vattabbaṃ arahanti samudāyādhāratāya avayavassa yathā “rukke

sākhā”ti, kasmā “**sattānaṃ āvāsā, va sanaṭṭhānānīti attho**”ti vuttaṃ. **Suddhāvāsāpi sattāvāsova** “na so bhikkhave sattāvāso sulabharūpo, yo mayā anāvutthapubbo iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehī”ti vacanato. Yadi evaṃ kasmā idha na gahitāti tatha kāraṇamāha “**asabbakālikattā**”ti-ādi. Vehapphalo pana catutthamyeva sattāvāsaṃ bhajatīti daṭṭhabbaṃ. (3)

342. **Opasamikoti** vaṭṭadukkhassa upasamāvaho, taṃ pana vaṭṭadukkhāṃ kilesesu upasantesu upasamati, na aññathā, tasmā “**kilesūpasamakaro**”ti vuttaṃ. Takkaraṃ sambodhaṃ gametīti **sambodhagāmī**.

Yasmim devanikāye dhammadesanā na viyujjati savanasseva abhāvato, so pāḷiyāṃ “dīghāyuko devanikāyo”ti adhippetoti āha “**asaññabhavaṃ vā arūpabhavaṃ vā**”ti. (4)

343. Anupubbato viharitabbāti **anupubbavihārā. Anupaṭipāṭiyāti** anukkamena. **Samāpajjitabbavihārāti** samāpajjitvā samaṅgino hutvā viharitabbavihārā. (5)

344. **Anupubbanirodhāti** anupubbena anukkamena pavattetabbanirodhā. Tenāha “**anupaṭipāṭiyā nirodhā**”ti. (6)

Navakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasakavaṇṇanā

345. Yehi silādīhi sammannāgato bhikkhu dhammasaraṇatāya dhammeneva nāthati īsati abhibhavatīti **nāthoti** vuccati, te tassa nāthabhāvakarā dhammā “**nāthakaraṇā**”ti vuttāti āha “**sanāthā -pa-paṭiṭṭhākaraṃ dhammā**”ti. Tatha **attano paṭiṭṭhākaraṃ**ti yassa nāthabhāvakarā, tassa attano paṭiṭṭhāvīdhāyino. Appaṭiṭṭho anātho, sappatiṭṭho sanāthoti paṭiṭṭhattho¹ nāthattho. (1-1)

Kalyāṇaguṇayogato **kalyāṇā**ti dassento “**sīlādiguṇasampannā**”ti āha. Mijjanalakkhaṇā mittā etassa atthīti **mitto**, so vuttanayena kalyāṇo assa atthīti tassa atthitāmatam kalyāṇamittapadena vuttam. Assa tena sabbakālam avijahitavāsoti tam dassetum “kalyāṇasahāyo”ti vuttanti āha “**tevassā**”ti-ādi. **Tevassā**ti te eva kalyāṇamittā assa bhikkhuno. **Saha ayanatoti** saha vattanato. Asamodhāne **cittena**, samodhāne pana **cittena ceva kāyena ca sampavaṅko**. (1-3)

Sukham vaco etasmim anukūlagāhimhi ādaragāravavati puggaleti **suvaco**. Tenāha “**sukhena vattabbo**”ti-ādi. **Khamoti** khantā, tamevassa khamabhāvam dassetum “**gāḷhenā**”ti-ādi vuttam. **Vāmatoti** micchā, ayoniso vā **gaṇhāti**. **Paṭippharātī**ti paṭāṇikabhāvena tiṭṭhati. **Padakkhiṇam gaṇhātī**ti sammā, yoniso vā gaṇhāti. (1-4)

Uccāvācānīti vipulakhuddakāni. **Tatrupagamanīyā**ti tatra tatra mahante, khuddake ca kamme sādhanavasena upāyena upagacchantiyā, tassa tassa kamma nippādanena samatthāyāti attho. **Tatrupāyāyā**ti vā tatra tatra kamme sādhetabbe upāyabhūtāya. (1-5)

Dhamme assa **kāmoti dhammakāmoti** byadhikaraṇānampi bāhirattho samāso hotīti katvā vuttam. Kāmetabbato vā piyāyitabbato **kāmo**, dhammo, dhammo kāmo assāti **dhammakāmo**. **Dhammoti** pariyattidhammo adhippetoti āha “**tepiṭakam buddhavacanam piyāyatīti attho**”ti. Samudāharaṇam kathanam **samudāhāro**, piyo samudāhāro etassāti **piyasamudāhāro**. **Sayañcā**ti ettha **ca**-saddena “sakkaccan”ti padam anukaḍḍhati, tena sayañca sakkaccam desetukāmo hotīti yojanā. **Abhidhammo sattappakaraṇāni** adhiko abhivisiṭṭho ca pariyattidhammoti katvā. **Vinayo ubhatovibhaṅgā** vinayanato kāyavācānam. **Abhivinayo khandhakaparivārā** visesato ābhisamācārikadhammakittanato. **Ābhisamācārikadhammapāriṇivaseneva** hi ādibrahmacariyakadhammapāriṇipūrī. **Dhammo eva** piṭakadvayassāpi pariyattidhammabhāvato. **Maggaphalāni abhidhammo** nibbānadhammassa abhimukhoti katvā. **Kilesavūpasamakāraṇam** pubbabhāgiyā tisso sikkhā saṅkhepato

vivaṭṭanissito samatho, vipassanā ca. **Bahulapāmojjoti** balavapāmojjo. (1-6)

Kāraṇattheti nimittatthe. Kusalahammanimittāṃ hissa vīriyārambho. Tenāha “**tesaṃ adhigamattāyā**”ti. **Kusalesu dhammesūti** vā nipphādetabbe bhummaṃ yathā “cetaso avūpasame ayonisomanasikārapadaṭṭhānaṃ”ti. (1-8)

346. **Sakalatṭthenāti** nissesatṭhena, anavasesapharaṇavasena cettha sakalatṭho veditabbo, asubhanimittādīsu viya ekadese aṭṭhatvā anavasesato gahetabbatṭhenāti attho. **Tadārammaṇānaṃ dhammānanti** taṃ kasiṇaṃ ārabba pavattanakadhammānaṃ. **Khettaṭṭhenāti** uppattiṭṭhānaṭṭhena. **Adhiṭṭhānaṭṭhenāti** pavattiṭṭhānabhāvena. Yathā khettaṃ sassānaṃ uppattiṭṭhānaṃ vaḍḍhiṭṭhānaṃ, evametāṃ jhānaṃ taṃsampayuttānaṃ dhammānanti, yogino vā sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvena. “**Paricchinditvā**”ti idaṃ **uddhaṃ adhoti** etthāpi yojetabbaṃ. Paricchinditvā eva hi sabbattha kasiṇaṃ vaḍḍhetabbaṃ. **Tena tena vā kāraṇenāti** tena tena upari-ādīsu kasiṇavaḍḍhanakāraṇena. Yathā kinti āha “**ālokamiva rūpadassanakāmo**”ti. Yathā dibbacakkhunā uddhaṃ ce rūpaṃ daṭṭhukāmo, uddhaṃ ālokaṃ pasāreti, adho ce, adho, samantato ce rūpaṃ daṭṭhukāmo samantato ālokaṃ pasāreti, evamayāṃ kasiṇanti attho.

Ekassāti pathavīkasiṇādīsu ekekassa. **Aññabhāvānupagamanatthanti** aññakasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṃ, aññassa vā kasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṃ, na hi aññena pasāritakasiṇaṃ tato aññena pasāritakasiṇabhāvaṃ upagacchati, evampi nesaṃ aññakasiṇasambhedābhāvo veditabbo. **Na aññaṃ** pathavī-ādi. Na hi udake ṭhitaṭṭhāne sasambhārapathavī atthi. **Añño kasiṇasambhedoti** āpokasiṇādinā saṅkaro. **Sabbatthāti** sabbesu sesakasiṇesu. Ekadese aṭṭhatvā anavasesapharaṇaṃ pamāṇassa aggahaṇato **appamāṇaṃ**. Teneva hi nesaṃ kasiṇasamaññā. Tathā cāha “**tañhī**”ti-ādi. **Cetasā pharantoti** bhāvanācittena ārammaṇaṃ karonto. Bhāvanācittaṃhi kasiṇaṃ parittaṃ vā vipulaṃ vā sakalameva manasi karoti, na ekadesaṃ.

Kasiṇugghāṭimākāse pavattaviññāṇaṃ pharaṇa-appamāṇavasena “**viññāṇakasiṇaṃ**”ti vuttaṃ. Tathā hi taṃ “**viññāṇaṇcaṃ**”ti vuccati. **Kasiṇavasena**ti yathā-ugghāṭitakasiṇavasena. **Kasiṇugghāṭimākāse uddhamadhotiriyatāveditabbā**. Yattakañhi ṭhānaṃ kasiṇaṃ pasāritam, tattakaṃ ākāsaḥāvanāvasena ākāso hotīti, evaṃ yattakaṃ ṭhānaṃ ākāsaṃ hutvā upaṭṭhitam, tattakaṃ sakalameva pharivā viññāṇassa pavattanato āgamanavasena viññāṇakasiṇepi uddhamadhotiriyatā vuttāti āha “**kasiṇugghāṭimākāsavasena tatha pavattaviññāṇe uddhamadhotiriyatā veditabbā**”ti.

Akusalakammaphadadasakavaṇṇanā

347. **Pathabhūtattā**ti tesam pavattanupāyattā maggabhūtattā. **Methunasamācāresūti** sadārasantosaparadāragamanavasena duvidhesu methunasamācāresu. Tepi hi kāmetabbato kāma nāma. **Methunavattūsūti** methunassa vatthūsu tesu sattesu. **Micchācāro**ti gārayhācāro. **Gārayhatā** cassa ekantanihīnatāya evāti āha “**ekantanindito lāmakācāro**”ti. **Asaddhammādhippāyenāti** asaddhammasevanādhippāyena.

Sagottehi rakkhitā **gottarakkhitā**. Sahadhammikehi rakkhitā **dhammarakkhitā**. Sassāmikā **sārakkhā**. Yassā gamane raññā daṇḍo ṭhapito, sā **saparidaṇḍā**. Bhariyābhāvatthaṃ dhanena kītā **dhanakkītā**. Chandena vasantī **chandavāsini**. Bhogatthaṃ vasantī **bhogavāsini**. Paṭatthaṃ vasantī **paṭavāsini**. Udakapattaṃ āmasitvā gahitā **odapattakinī**. Cumbaṭaṃ apanetvā gahitā **obhatacumbaṭā**. Karamarānītā **dhajāhaṭā**. Taṅkhaṇikā **muhuttikā**. Abhibhavitvā vītikkame micchācāro mahāsāvajjo, na tathā dvinnam samānacchandahāya. “Abhibhavitvā vītikkamane satipi maggenamaggapaṭipatti-adhivāsane purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato micchācāro na hoti abhibhuyyamānassā”ti vadanti. Sevanacitte sati payogābhāvo appamāṇaṃ yebhuyyena itthiyā sevanapayogassa abhāvato. Tasmim asati puretaram sevanacittassa upaṭṭhāpanepi tassā micchācāro na siyā, tathā purisassapi sevanapayogābhāveti. Tasmā attano ruciyā pavattitassa vasena tayo, balakkārena

pavattitassa vasena tayoti sabbepi aggahitaggahaṇena “**cattāro sambhārā**”ti vuttam.

Upasaggavasena atthavisesavācino dhātusaddāti “**abhijjhāyati**”ti padassa “**parabhaṇḍābhimukhī**”ti-ādinā attho vutto. Tattha **tanninnatāyāti** tasmim parabhaṇḍe lubbhanavasena ninnatāyāti ayamettha adhippāyo veditabbo. **Abhipubbo** vā **jhā**-saddo lubbhane niruḷho daṭṭhabbo. Upasaggavasena atthavisesavācino eva dhātusaddā. Adinnādānassa appasāvajjamahāsāvajjatā **brahmajālavaṇṇanāyam**¹ vuttāti āha “**adinnādānam viya appasāvajjā, mahāsāvajjā cā**”ti. Tasmā “yassa bhaṇḍam abhijjhāyati, tassa appaṇatāya appasāvajjatā, mahāṇatāya mahāsāvajjatā”ti-ādinā appasāvajjamahāsāvajjavibhāgo veditabbo. **Attano pariṇāmanam** cittenevāti veditabban.

Hitasukham byāpādayatiti yo nam uppādeti, tassa yaṁ pati cittaṁ uppādeti, tassa tassa sati samavāye hitasukham vināseti. Pharusavācāya appasāvajjamahāsāvajjatā brahmajālavaṇṇanāyam vibhāvitāti āha “**pharusavācā viyā**”ti-ādi. Tasmā “yaṁ pati cittaṁ byāpādeti, tassa appaṇatāya-appasāvajjo, mahāṇatāya mahāsāvajjo”ti-ādinā tadubhayavibhāgo veditabbo. “**Aho vatā**”ti iminā parassa accantāya vināsacintanam dīpeti. Evañhissa dāruṇappavattiyā kammaopathappavatti.

Yathābhuccagahaṇābhāvenāti yāthāvagahaṇassa abhāvena aniccādisabhāvassa niccādito gahaṇena. **Micchā passati**ti vitatham passati. “**Samhappalāpo viyā**”ti iminā āsevanassa mandatāya appasāvajjatam, mahantatāya mahāsāvajjatam dasseti. **Gahitākāraviparītatāti** micchādīṭṭhiyā gahitākāraviparītabhāvo. **Vatthunoti** tassa ayathābhūtasabhāvamāha. **Tathābhāvenāti** gahitākāreneva viparītakāreneva. **Tassa** diṭṭhigatikassa, **tassa** vā vatthuno **upaṭṭhānam** “evametam, na ito aññathā”ti.

1. Dī-Ṭṭha 1. 70 piṭṭhe.

Dhammatoti sabhāvato. **Koṭṭhāsato**ti phassapañcamakādīsu cittaṅgakoṭṭhāsesu ye koṭṭhāsā honti, tatoti attho.

Cetanādhammāti cetanāsabhāvā.

“Paṭipāṭiyā sattā”ti ettha nanu cetanā abhidhamme kammapathesu na vuttāti paṭipāṭiyā sattannaṃ kammapathabhāvo na yuttoti? Na, avacanassa aññahetukattā. Na hi tattha cetanāya akammapathappattattā¹ kammapatharāsīmhi avacanaṃ, kadāci pana kammapatho hoti, na sabbadāti kammapathabhāvassa aniyatattā avacanaṃ. Yadā pana kammapatho hoti, tadā kammapatharāsisaṅgaho na nivārito.

Etthāha—yadi cetanāya sabbadā kammapathabhāvābhāvato aniyato kammapathabhāvoti kammapatharāsīmhi avacanaṃ, nanu abhijjhādīnampi kammapathabhāvaṃ appattānaṃ atthitāya aniyato kammapathabhāvoti tesampi kammapatharāsīmhi avacanaṃ āpajjati? Nāpajjati kammapathatātaṃsabhāgatā hi tesam tattha vuttattā. Yadi evaṃ cetanāpi tattha vattabbā siyāti? Saccametam, sā pana pāṇātipātādikāvāti pākaṭo tassā kammapathabhāvoti na vuttaṃ siyā. Cetanāya hi “cetanāhaṃ bhikkhave kammaṃ vadāmi², tividhā bhikkhave kāyasañcetanā akusalaṃ kāyakammaṃ”ti³ vacanato kammabhāvo pākaṭo, kammaṃyeva ca sugatiduggatīnaṃ, taduppajjanasukhadukkhānaṃca pathabhāvena pavattaṃ “kammapatho”ti vuccati pākaṭo tassā kammapathabhāvo. Abhijjhādīnaṃ pana cetanāsamīhanabhāvena sucaritaduccaritabhāvo, cetanājanitabhāvena⁴ sugatiduggatitaduppajjanasukhadukkhānaṃ pathabhāvo cāti na tathā pākaṭo kammapathabhāvoti te eva tena sabhāvena dassetuṃ abhidhamme cetanā kammapathabhāve na vuttā, atathājātiyattā vā cetanā tehi saddhiṃ na vuttāti daṭṭhabbānaṃ. **Mūlaṃ patvā**ti mūladesanaṃ patvā, mūlasabhāvesu dhammesu desiyamānesūti attho.

“**Adinnādānaṃ sattārammaṇaṃ**”ti idaṃ “pañcasikkhāpadā parittārammaṇā evā”ti imāya pañhapucchakapāḷiyā⁵ virujjhati. Yañhi pāṇātipātādiddussīlyassa

1. Akammapathattā (Mūlaṭī 1. 81 piṭṭhesu)

2. Am 2. 363; Abhi 4. 290 piṭṭhesu.

4. Cetanājanitatambandhatibhāvena (Anuṭī 1. 90 piṭṭhesu)

3. Abhi 4. 290 piṭṭhe.

5. Abhi 2. 305 piṭṭhe.

ārammaṇaṃ, tadeva taṃveramaṇiyā ārammaṇaṃ. Vītikkamitabbavatthuto eva hi viratīti. **Sattārammaṇanti** vā sattasaṅkhātasāṅkhārārammaṇaṃ, tameva upādāya vuttanti na koci virodho. Tathā hi vuttam **sammohavinodaniyaṃ** “yāni sikkhāpadāni ettha ‘sattārammaṇāni’ ti vuttāni, tāni yasmā sattoti saṅkhaṃ gate saṅkhāreyeva ārammaṇaṃ karontī”¹. Esa nayo ito paresupi. Visabhāgavatthuno “itthī puriso” ti gahetabbato **“sattārammaṇo” ti eke**. “Eko diṭṭho, dve sutā” ti-ādinā samphappalāpena **diṭṭhasutamutaviññātavasena**. Tathā **abhijjhāti** ettha **tathā-saddo** “diṭṭhasutamutaviññātavasena” ti idampi upasaṃharati, na sattasaṅkhārārammaṇataṃ eva dassanādivasena abhijjhāyanato. “Natthi sattā opapātikā” ti² pavattamānāpi micchādiṭṭhi tebhūmakadhammavisayā evāti adhippāyenassā saṅkhārārammaṇatā vuttā. Kathaṃ pana micchādiṭṭhiyā sabbe tebhūmakadhammā ārammaṇaṃ hotīti? Sādhāraṇato. “Natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko” ti³ pavattayamānāya atthato rūpārūpāvacaradhammāpi gahitā eva hontīti.

Sukhabahulatāya rājāno hasamānāpi “ghāthethā” ti vadanti, hāso pana nesaṃ attavūpasamādi-aññavisayoti āha **“sanniṭṭhāpaka -pa- hotī”** ti. **Majjhattavedano na hoti**, sukhavedanova ettha sambhavatīti. Musāvādo lobhasamuṭṭhāno sukhavedano vā siyā majjhattavedano vā, dosasamuṭṭhāno dukkhavedano vāti **musāvādo tivedano**. Iminā nayena sesesupi yathārahaṃ vedanābhedo veditabbo.

Dosamohavasena dvimūlakoti sampayuttamūlameva sandhāya vuttam. Tassa hi mūlaṭṭhena upakārakabhāvo. Nidānamūle pana gayhamāne “lobhamohavasenaṃ” ti vattabbaṃ siyā. Āmisakiñjakkhahetupi pāṇaṃ hananti. Tenevāha “lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyā” ti-ādi⁴. Sesesupi eseva nayo. (3)

1. Abhi-Ṭṭha 2. 369 piṭṭhe.

2. Dī 1. 51 piṭṭhe.

3. Dī 1. 51; Ma 2. 63 piṭṭhādīsu.

4. Am 1. 133 piṭṭhe.

Kusalakammaṭṭhādasakavaṇṇanā

Pāṇātipātā -pa- veditabbāni lokiyalokuttaramissakavasenettha kusalakammaṭṭhānaṃ desitattā. Verahetutāya verasaññitaṃ pāṇātipātādipāpadhammaṃ maṇati “mayi idha ṭhitāya kathamāgacchasi”ti tajjantī viya nīharatīti **veramaṇī**, viramati etāyāti vā “viramaṇī”ti vattabbe niruttinayena “**veramaṇī**”ti vuttaṃ. Samādānavasena uppannā virati **samādānavirati**. Asamādinnaṣīlassa sampattato yathā-upaṭṭhitavītikkamitabbavatthuto virati **sampattavirati**. Kilesānaṃ samucchindanasena pavattā maggasampayuttā virati **samucchedavirati**. Kāmañcetta pāliyaṃ viratiyeva āgatā, **sikkhāpadavibhaṅge**¹ pana cetanāpi āharitvā dassitāti tadubhayampi gaṇhanto “**cetanāpi vattanti viratiyopī**”ti āha. **Anabhijjhā hi mūlaṃ patvāti** kammaṭṭhākoṭṭhāse “anabhijjhā”ti vuttadhammo mūlato **alobho kusalamūlaṃ hotīti** evamettha attho daṭṭhabbo. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Dussīlyārammaṇā tadārammaṇajīvitindriyādi-ārammaṇā kathaṃ dussīlyāni pajayantīti taṃ dassetuṃ “**yathā panā**”ti-ādi vuttaṃ. **Pajahantīti veditabbā** pāṇātipātādīhi viramaṇavaseneva pavattanato. Atha tadārammaṇabhāve, na so tāni pajahati. Na hi tadeva ārabha taṃ pajahitum sakkā tato avinissaṭṭhabhāvato.

Anabhijjhā -pa- viramantassāti abhijjhaṃ pajahantassāti attho. Na hi manoduccaritato virati atthi abhijjhādīheva tappahānasiddhito. (4)

Ariyavāsadasakavaṇṇanā

348. Ariyānaṃ eva vāsāti **ariyavāsā** anariyānaṃ tādisānaṃ asambhavato. **Ariyāti** cettha ukkaṭṭhaniddesena khīṇāsavā gahitā, te ca yasmā tehi sabbakālaṃ avirahitavāsā eva, tasmā vuttaṃ “**ariyā eva vasīṃsu vasanti vasissanti**”ti. Tattha **vasīṃsūti** nissāya vasīṃsu. Pañcaṅgavippahīnattādayo hi ariyānaṃ aṭṭhāyā. Tesu

1. Abhi 2. 299 piṭṭhe.

pañcaṅgavippahānapaccekasaccapanodana-esanāsamavayavissajjanāni
 “saṅkhāyekaṃ paṭisevati, adhivāseti, parivajjeti, vinodetī”ti vuttesu
 apassenesu vinodanañca maggakiccāneva, itare maggeneva samijjhanti. (5-
 1)

Ñāṇādayoti ñāṇañceva taṃsampayuttadhammā ca. Tenāha “**ñāṇanti**
vutte”ti-ādi. Tattha vattabbaṃ heṭṭhā vuttameva. (5-2)

Ārakkhakiccaṃ sādheti sativepullappattatā. “**Carato**”ti-ādinā
 nīccasamādānaṃ dasseti, taṃ vikkhepābhāvena daṭṭhabbaṃ. (5-3)

Pabbajjupagatāti yaṃ kiñci pabbajjaṃ upagatā, na samitapāpā.
Bhovādinoti jātimattabrāhmaṇe vadati. **Pāṭekkasaccānī**ti tehi tehi
 diṭṭhigatikehi pāṭiyekkaṃ gahitāni “idameva saccan”ti¹ abhiniviṭṭhāni
 diṭṭhisaccādīni. Diṭṭhigatānīpi hi “idameva saccan”ti¹ gahaṇaṃ upādāya
 “saccānī”ti vohariyanti. Tenāha “**idamevā**”ti-ādi. **Nīhaṭānī**ti attano santānato
 nīharitāni apanītāni. **Gahitaggahaṇassāti** ariyamaggādhihamato pubbe
 gahitassa diṭṭhigāhassa. **Vissatṭhabhāvavevacanānī**ti ariyamaggena sabbaso
 pariccāgabhāvassa adhivacanāni. (5-5)

Natthi etāsaṃ vayo vekalyanti **avayāti** āha “**anūnā**”ti, anavasesāti attho.
Esanāti heṭṭhā vuttakāmesanādayo. (5-6)

Maggassa kiccanipphatti kathitā rāgādīnaṃ pahīnabhāvādīpanato. (5-9)

Paccavekkhaṇāya phalaṃ kathitanti paccavekkhaṇamukhena
 ariyaphalaṃ kathitaṃ. Adhigate hi aggraphale sabbaso rāgādīnaṃ
 anuppādadhammataṃ pajānāti, tañca pajānaṃ paccavekkhaṇañāṇanti. (5-
 10)

Asekkhadhammasakavaṇṇanā

Phalañca te sampayuttadhammā cāti **phalasampayuttadhammā**,
 ariyaphalasabhāvā sampayuttā dhammāti attho. **Phalasampayuttadhammā**ti
 phaladhammā ceva taṃsampayuttadhammā cāti evamettha attho veditabbo.
Dvīsupi thānesu paññāva kathitā sammā dassanaṭṭhena **sammādiṭṭhi**, sammā
 jānanaṭṭhena **sammāñāṇanti** ca. Atthi hi dassana jānanānaṃ savisaye pavatti-
 ākāraviseso,

1. Ma 2. 150, 166, 381; Ma 3. 22, 23; Khu 1. 162; Khu 10. 80 piṭṭhādīsu.

svāyaṃ heṭṭhā dassito eva. **Phalasaṃpattidhammā**ti phalasaṃpattiyāṃ dhammā, phalasaṃpattisahagatadhammāti attho.

Ariyaphalasaṃpayuttadhammāpi hi sabbaso paṭipakkhato vimuttatāṃ upādāya “vimutti”ti vattabbatāṃ labhanti. Kenaci pana yathā asekkhā phalapaññā dassanakiccaṃ upādāya “sammādiṭṭhī”ti vuttā, jānanakiccaṃ upādāya “sammāñāṇaṃ”tipi vuttā eva, evaṃ ariyaphalasaṃpattiyaṃ samādānaṭṭhaṃ upādāya “sammāsaṃpattiyaṃ”ti vutto, vimuccanaṭṭhaṃ upādāya “sammāvimutti”tipi vutto. Evañca katvā “anāsavaṃ cetovimuttin”ti dutiyavimuttiggahaṇaṃca samatthitaṃ hotīti. (6)

Dasakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañhasamodhānavāṇṇanā

Samodhānetabbāti samāharitabbā.

349. **Okappanā**ti balavasaddhā. Āyatim bhikkhūnaṃ avivādahetubhūtaṃ tattha tattha bhagavatā desitānaṃ atthānaṃ saṅgāyanaṃ **saṅgīti**, tassa ca kāraṇaṃ ayaṃ suttadesanā tathā pavattattāti vuttaṃ “**saṅgītipariyāyanti sāmaggīyā kāraṇaṃ**”ti. **Samanuñño satthā aho**si “paṭibhātu taṃ sārīputta bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathā”ti ussāhetvā ādito paṭṭhāya yāva pariyoṣānā suṇanto, sā panettha bhagavato samanunñatā “sādhu sādhu”ti anumodanena pākaṭā jātāti vuttaṃ “**anumodanena samanunñō aho**si”ti. **Jinabhāsito nāma jāto**, na sāvakaḥāsito. Yathā hi rājayuttehi likhitapaṇṇaṃ yāva rājamuddikāya na lañjitaṃ hoti, na tāva “rājapaṇṇaṃ”ti saṅkhyāṃ gacchati, lañjitamattaṃ pana rājapaṇṇaṃ nāma hoti. Evamevaṃ “sādhu sādhu sārīputta”ti-ādi anumodanavacanasaṃsūcitāya samanunñāsāṅkhātāya jinavacanamuddāya lañjitattā ayaṃ suttanto jinabhāsito nāma jāto āhaccavacano. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Saṅgītisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

11. Dasuttarasutta

350. **Āvuso bhikkhaveli sāvakānaṃ ālapananti sāvakānaṃ** āmantanavasena ālapanasamudācāro, na kevalaṃ “bhikkhave”ti, so pana buddhānaṃ ālapanānaṃ. Tenāha “**buddhā hī**”ti-ādi. Satthusamudācāravasena asamudācāro evettha satthu uccaṭṭhāne ṭhapanānaṃ. Sampati āgatattā katthaci na nibaddho vāso etesanti **anibaddhavāsā**, antevāsikā. Kammatṭhānaṃ gahetvā sappāyaseṇāsanaṃ gavesantā yaṃ kiñci disaṃ gacchantīti **disāgamanīyā**. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**buddhakāle**”ti-ādi vuttaṃ.

Asubhakammaṭṭhānanti ekādasavidhaṃ asubhakammaṭṭhānaṃ. Tatthāpi puggalavemattataṃ ñatvā tadanurūpaṃ tadanurūpameva deti. Mohacaritassapi kāmaṃ ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ sappāyaṃ, kammatṭhānabhāvanāya pana bhājanabhūtaṃ kātuṃ sammohavigamāya paṭhamāṃ uddesaparipucchādhammassavanadhammasākacchāsu niyojetabboti vuttaṃ “**mohacaritassa -pa- ācikkhati**”ti. Saddhācaritassa visesato purimā cha anussatiyo sappāyā, tāsāṃ pana anuyuñjane ayaṃ pubbhāgapaṭipattīti dassetuṃ “**pasādanīyasuttante**”ti-ādi vuttaṃ. **Ñāṇacaritassā**ti buddhacaritassa, tassa pana maraṇassati, upasamānussati, catudhātuvavatthānaṃ, āhārepaṭikūlasaṅgāṇāṃ visesato sappāyā, tesāṃ pana upakāradhammadassanatthaṃ “**aniccatādi -pa- katheti**”ti vuttaṃ. **Tatthevā**ti satthu santike eva. **Temāsikaṃ paṭipadanti** tīhi māsehi sanniṭṭhāpetabbaṃ paṭipadaṃ.

Ime bhikkhūti imissā dhammadesanāya bhājanabhūtā bhikkhū. “**Evam āgantvā gacchante pana bhikkhū**”ti idaṃ “buddhakāle”ti-ādinā taduddesikavasena vuttabhikkhū sandhāya vuttaṃ, na “ime bhikkhū”ti anantaraṃ vuttabhikkhū. Tenāha “**peseti**”ti. **Apalokethā**ti āpucchatha. “**Paṇḍitā**”ti-ādi sevanabhajanesu kāraṇavacanānaṃ. “**Sotāpattiphale vīneti**”ti-ādi yebhuyyavasena vuttaṃ. Āyasmā hi dhammasenāpati bhikkhū yebhuyyena sotāpattiphalaṃ pāpetvā vissajjeti “evamete niyatā sambodhiparāyaṇā”ti. Āyasmā pana mahāmoggallāno “sabbāpi bhavūpapatti jigucchitabbāvā”ti bhikkhū yebhuyyena uttamatthaṃyeva pāpeti.

Sāvakehi vinetuṃ sakkuṇeyyā sāvakaveneyyā nāma na sāvakeheva vinetabbāti dassento āha “**sāvakaveneyyā nāmā**”ti-ādi. **Dasadhā mātikaṃ ṭhapetvāti** ekakato paṭṭhāya yāva dasakā dasadhā dasadhā mātikaṃ ṭhapetvā **vi bhattoti dasuttaro. Dasuttaro gatotipi dasuttaroti**¹ ekakato paṭṭhāya yāva dasakā dasahi uttaro adhiko hutvā gato pavattotipi dasuttaro. **Ekekasmim pabbeti** ekakato paṭṭhāya yāva dasakā dasasu pabbesu ekekasmim pabbe. **Dasa dasa pañhāti** “katamo dhammo bahukāro. Appamādo kusalesu dhammesū”ti-ādinā dasa dasa pañhā. **Visesitāti** vissajjitā. **Dasuttaram pavakkhāmīti** desiyamānaṃ desanaṃ nāmakittanamukhena paṭijānāti vaṇṇabhaṇanatthaṃ. **Pavakkhāmīti** pakārehi vakkhāmi. Tathā hettha paññāsādhikānaṃ pañcannaṃ pañhasatānaṃ vasena desanā pavattā. **Dhammanti** idha **dhamma**-saddo pariyattipariyāyo “idha bhikkhu bhikkhu dhammaṃ pariyāpuṇāti”ti-ādīsu² viya. Suttalakkhaṇo cāyaṃ **dhammoti** āha “**dhammanti suttan**”ti. Svāyaṃ dhammo yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamānassa nibbānāvaho. Tato eva vaṭṭadukkhasamucchedāya hoti, sa cāyamassa ānubhāvo sabbesaṃ khandhānaṃ pamocanupāyabhāvatoti dassento “nibbānappattiyā”ti-ādimāha. Tena vuttaṃ “**nibbānappattiyā**”ti-ādi.

Uccarṃ karontoti udaggaṃ uḷāraṃ pañītaṃ katvā dassento, paggaṇhantoti attho. **Pemaṃ janentoti** bhattim uppādentō. Idañca desanāya paggaṇhanaṃ buddhānampi āciṇṇamevāti dassento “**ekāyano**”ti-ādimāha.

Ekadhammavaṇṇanā

351. (Ka) **Kāra**-saddo upa-saddena vināpi upakāratthaṃ vadati “bahukārā bhikkhave mātāpitaro puttānaṃ”ti-ādīsu³ viyāti āha “**bahukāroti bahūpakāro**”ti.

(Kha) Vaḍḍhane vutte nānantariyatāya uppādanaṃ vuttameva hotīti “**bhāvetabboti vaḍḍhetabbo**”ti vutto. Uppādanapubbikā hi vaḍḍhanāti.

1. Dasa suttanto gatotipi dasuttaroti (Ka) 2. Am 2. 76 piṭṭhe. 3. Am 1. 63 piṭṭhe.

Nanu ca “eko dhammo uppādetabbo”ti uppādanampettha visum̄ gahitamevāti? Aññavisayattā tassa nāyaṃ virodho. Tathā hi “eko dhammo pariññeyyo”ti tīhipi pariññāhi pariññeyyataṃ vatvāpi “eko dhammo pahātabbo”ti pahātabbatā vuttā.

(Ga) **Tthi pariññāhī**ti nātatīraṇapahānapariññāhi.

(Gha) **Pahānānupassanāyāti** pajahanavasena pavattāya anupassanāya. Missakavasena cetam̄ anupassanāgahaṇam̄ datṭhabbam̄.

(Ña) Sīlasampadādīnam̄ parihānāvaho **parihānāya saṃvattanako**.

(Ca) Jhānādivisesam̄ gametīti **visesagāmī**.

(Cha) **Duppaccakkharoti** anupacitañāṇasambhārehi paccakkham̄ kātum̄ asakkuṇeyyo.

(Jha) **Abhijānitabboti** abhimukham̄ ñāṇena jānitabbo.

Sabbattha mātīkāsūti dukādivasena vuttāsu sabbāsu mātīkāsu. Ettha ca Āyasmā dhammasenāpati te bhikkhū bhāvanāya niyojetvā uttamatthe patiṭṭhāpetukāmo paṭhamam̄ tāva bhāvanāya upakāradhammam̄ uddesavasena dassento “eko dhammo bahukāro”ti vatvā tena upakārakena upakattabbam̄ dassento “eko dhammo bhāvetabbo”ti āha. Ayañca bhāvanā vipassanāvasena icchitāti āha “eko dhammo pariññeyyo”ti. Pariññā ca nāma yāvadeva pahātabbapajahanatthāti āha “eko dhammo pahātabbo”ti. Pajahantena ca hānabhāgiyam̄ nīharitvā visesabhāgiye avaṭṭhātabbanti āha “eko dhammo hānabhāgiyo, eko dhammo visesabhāgiyo”ti. Visesabhāgiye avaṭṭhānañca duppaṭivijjhanena, duppaṭivijjhapaṭivijjhanañce ijjhāti, nipphādetabbanipphādanam̄ siddhameva hotīti āha “eko dhammo duppaṭivijjho, eko dhammo uppādetabbo”ti. Tayidam̄ dvayam̄ abhiññeyyādi jānanena hotīti āha “eko dhammo abhiññeyyo”ti. Abhiññeyyañce abhiññātam̄, sacchikātabbam̄ sacchikatameva hotīti. Ettāvata ca niṭṭhitakiccova hoti, nāssa uttari kiñci karaṇīyanti evam̄ tāva mahāthero ekakavasena tesam̄ bhikkhūnam̄ paṭipattividhiṃ uddisanto imāni dasa padāni iminā anukkamena uddisi.

(Ka) Evaṃ aniyamato uddiṭṭhadhamme sarūpato niyametvā dassetuṃ “katamo eko dhammo”ti-ādinā desanaṃ ārabhi. Tena vuttaṃ “**iti āyasmā sārīputto**”ti-ādi. Esa nayo dukādīsu. **Veḷukāro**ti veno. So hi veḷuvikārehi kilañjādikaraṇena “veḷukāro”ti vutto. Anto bahi ca sabbagatagaṇṭhiṃ nīharaṇena **niggaṇṭhiṃ katvā**. **Ekekakoṭṭhāseti** ekakādīsu dasasu koṭṭhāsesu ekekasmim koṭṭhāse.

Sabbatthakaṃ upakārakanti sabbatthakameva sammā paṭipattiyā upakāravantaṃ. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**ayañhi**”ti-ādi vuttaṃ. **Vipassanāgabbhaṃ gaṇhāpaneti** yathā upari vipassanā paripaccati tikkhā visadā hutvā maggena ghaṭeti, evaṃ pubbabhāgavipassanāvaddhane. **Atthapaṭisambhidādīsūti** atthapaṭisambhidādīsu nipphādetabbesu, tesaṃ sambhārasambharaṇanti attho. Esa nayo ito paresupi. **Ṭhānāṭṭhānesūti** ṭhāne aṭṭhāne ca jānitabbe. **Mahāvihārasamāpattiyanti** mahatiyaṃ jhānādivihārasamāpattiyaṃ. **Vipassanāñāṇādīsūti ādi**-saddena manomayiddhi-ādikāni saṅgaṇhāti. **Aṭṭhasu vijjāsūti sambatṭhasutte**¹ āgatanayāsu aṭṭhasu vijjāsu.

Teneva bhagavā thometīti yojanā. **Nanti** appamādaṃ.

Thāmasampannenāti nāṇabalasamannāgatena. **Dīpetvāti** “evampi appamādo kusalānaṃ dhammānaṃ sampādane bahupakāro”ti pakāsetvā. Yaṃ kiñci anavajjapakkhikaṃ atthaṃ appamāde pakkhipitvā kathetuṃ yuttanti dassetuṃ “**yaṃ kiñci**”ti-ādi vuttaṃ.

(Kha) **Kāyagatāsati**ti rassaṃ akatvā niddeso, niddesena vā etaṃ samāsapadaṃ daṭṭhabbaṃ. “Aṭṭhikāni puñjakitāni terovassikāni -pa- pūtīni cuṇṇikajātānī”ti² evaṃ pavattamanasikāro “**cuṇṇikamanasikāro**”ti vadanti. Apare pana bhaṇanti “cuṇṇika-iriyāpathesu pavattamanasikāro”ti. **Ettha uppannasatiyāti** etasmim yathāvutte ekūnatimsavidhe ṭhāne uppannāya satiyā. **Sukhasampayuttāti** nippariyāyato sukhasampayuttā, pariyāyato pana catutthajjhāne upekkhāpi “sukhan”ti vattabbaṃ labhati santasabhāvattā.

1. Dī 1. 93, 94 piṭṭhesu.

2. Dī 2. 236 piṭṭhe.

(Ga) Paccayabhūto ārammaṇādivisayopi¹ ārammaṇabhāvena vaṇo viya āsave paggharati, so sampayogasambhavābhāvepi saha āsavehīti **sāsavo**. Tathā upādānānaṃ hitoti **upādāniyo**. Itarathā pana paccayabhāvena vidhi paṭikkhepo.

(Gha) **Asmīti mānoti** “asmī”ti pavatto māno.

(Ca) **Vipariyāyenāti** “anicce aniccan”ti-ādinā nayena pavatto pathamanasikāro.

(Cha) **Idha pana vipassanānantaro maggo “ānantariko cetosamādhī”ti adhippeto**. Kasmā? **Vipassanāya anantarattā, attano vā** pavattiyā **anantaram phaladāyakattā**. Saddatthato pana anantaram phalaṃ **anantaram**, tasmim anantare niyuttā, taṃ vā arahati, anantarapayojanoti vā **ānantariko**.

(Ja) **Phalanti phalapaññā. Paccavekkhaṇapaññā adhippetā** akuppārammaṇatāya.

(Jha) Attano phalaṃ āharatīti **āhāro**, paccayoti āha “**āhāraṭṭhitikāti paccayaṭṭhitikā**”ti. **Ayaṃ eko dhammoti** ayaṃ paccayasāṅkhāto eko dhammoti paccayatāsamaññena ekaṃ katvā vadati. **Ñātapariññāya abhiññāyāti**² ñātapariññāsāṅkhātāya abhiññāya.

(Ña) **Akuppā cetovimuttīti arahattaphalavimutti** akuppabhāvena ukkaṃsagattā. Aññathā sabbāpi phalasamāpattiyo akuppā eva paṭipakkhehi akopanīyattā.

Abhiññāyāti “abhiññeyyo”ti ettha laddha-abhiññāya. **Pariññāyāti** etthāpi eseva nayo. **Pahātabbasacchikātabbehīti** pahātabbasacchikātabbapadehi. **Pahānapariññāva** kathitā pahānasacchikiriyānaṃ ekavāratāya pariññāya saheva ijghanato. **Sacchikātabboti** visesato **phalaṃ kathitaṃ. Ekasmimyeva** sattame eva **pade labbhati, phalaṃ pana anekesupi** padesu **labbhati** paṭhamaṭṭhamanavamadasamesu labbhanato.

1. Ārammaṇādivisayoti (Ka)

2. Ñātapariññāyāti (?)

Yasmā taṃ nippariyāyato dasame eva labbhati, itaresu pariyāyato, tasmā “**labbhatī evā**”ti sāsāṅkaṃ vadati.

Sabhāvato vijjamānāti yena bahukārādisabhāvena desitā, tena sabhāvena paramatthato upalabbhamānā. **Yāthāvāti** aviparītā. **Tathāsabhāvāti** taṃsabhāvā. **Na tathā na hontīti** avitathattā tathāva honti. Tato eva **vuttappakārato aññathā na** hontīti pañcahipi padehi tesam dhammānaṃ yathābhūtaeva vadati. **Sammāti** ñāyena. Yaṃ pana ñātaṃ, taṃ hetuyuttaṃ kāraṇayuttameva hotīti āha “**hetunā kāraṇenā**”ti. **Okappanaṃ janesīti** jinavacanabhāvena abhippasādaṃ uppādesi.

Ekadhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvedhammavaṇṇanā

352. (Ka) “Sabbatthā”ti idaṃ “sīlapūraṇādīsū”ti etena saddhim sambandhitabbaṃ. “**Sīlapūraṇādīsū sabbattha appamādo viya upakāraḱā**”ti etena satisampajaññānampi appamādassa viya sabbattha upakāraḱatā pakāsītā hoti atthato nātilakkhaṇattā tato tesam. Sati-avippavāso hi appamādo, so ca atthato sabbattha avijahitā sati eva, sā ca kho ñāṇasampayuttā eva daṭṭhabbā itarāya tathārūpasamatthattābhāvato.

(Kha) Tesam pañcasatamattānaṃ bhikkhūnaṃ pubbabhāgapaṭivassena desitattā **pubbabhāgā kathitā**.

(Cha) **Ayonisomanasikāro** saṃkilesassa mūlakāraṇabhāvena pavatto **hetu**, paribrūhanabhāvena pavatto **paccayo**. **Yonisomanasikārepi** eseva nayo. Yathā ca sattānaṃ saṃkilesāya visuddhiyā ca paccayabhūtā ayonisomanasikāro yonisomanasikāroti “ime dve dhammā duppaṭivijjhā”ti ettha nīharitvā vuttā, evaṃ imehi dhammā nīharitvā vattabbāti dassento “**tathā**”ti-ādimāha. Tattha asubhajjhānādayo cattāro **visaṃyogā** nāma

kāmayogādipaṭipakkhabhāvato. “**Evam pabhedā**”ti iminā “avijjābhāgino dhammā, vijjābhāgino dhammā, kaṇhā dhammā, sukkā dhammā”ti¹ evamādīnam saṅgaho daṭṭhabbo.

(Jha) Paccayehi samecca sambhuyya katattā pañcakkhandhā **saṅkhatā dhātu**. Kenaci anabhisaṅkhatattā nibbānam **asaṅkhatā dhātu**.

(Ñā) Tisso vijjā vijjanatṭhena², viditakaraṇatṭhena ca **vijjā**. **Vimuttīti arahattaphalaṃ** paṭipakkhato sabbaso vimuttattā.

Abhiññādīnīti abhiññāpaññādīni. **Ekakasadisāneva** purimavāre viya vibhajja kathetabbato. **Maggo kathitoti** ettha “maggo kathito”ti evamattham aggahetvā “maggo kathitovā”ti evamattho gahetabbo “anuppāde ñāṇan”ti iminā phalassa gahitattā. **Sacchikātabbapade phalaṃ kathitanti** etthāpi “phalameva kathitan”ti aggahetvā “phalaṃ kathitamevā”ti attho gahetabbo vijjāggahaṇena tadaññassa saṅgahitattā. Esa nayo ito paresupi evarūpesu ṭhānesu.

Dvedhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tayodhammavaṇṇanā

353. (Cha) **Soti** anāgāmi maggo. **Sabbaso kāmānaṃ nissaraṇaṃ** samucchadavasena pajahanato. **Āruppe arahattamaggo** nāma arūpajjhānaṃ pādakaṃ katvā uppanno aggamaggo. **Puna uppattinivāraṇatoti** rūpānaṃ uppattiyā sabbaso nivāraṇato. Nirujjhanti saṅkhārā etenāti **nirodho**, aggamaggo. Tena hi kilesavaṭṭe nirodhite itarampi vaṭṭadvayaṃ nirodhitameva hoti. Tassa pana nirodhassa pariyosānattā aggaphalaṃ nirodho”ti vattabbataṃ labbhatīti āha “**arahattaphalaṃ nirodhoti adhippetan**”ti. “**Arahattaphalena hi nibbāne diṭṭhe**”ti idaṃ arahattamaggena nibbānadassanassāyaṃ nibbattīti katvā vuttaṃ. Evañca katvā “arahattasaṅkhātanirodhassa paccayattā”ti idampi vacanaṃ samattitaṃ hoti.

1. Abhi 1. 13 piṭṭhe.

2. Vijjhanatṭhena (?)

(Ja) **Atītaṃsārammaṇanti** atītaakoṭṭhāsārammaṇaṃ ṇāṇaṃ, atītā khandhāyatanadhātuyo ārabba pavattanakaṇṇāṇanti attho.

“Maggo kathitovā”ti avadhāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ, tathā “sacchikātabbe phalaṃ kathitamevā”ti.

(Ñā) **Āsavānaṃ khaye ṇāṇanti** ca āsavānaṃ khayante ṇāṇanti adhippāyo, aññathā maggo kathito siyā.

Tayodhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cattārodhammavaṇṇanā

354. (Ka) Dārumayaṃ cakkam **dārucakkam**, tathā **ratanacakkam**, āṇaṭṭhena dhammo eva **dhammacakkam**, iriyāpathānaṃ aparāparappavattito **iriyāpathacakkam**, tathā **sampatticakkam** veditabbaṃ.

Anucchavike deseti puññakiriyāya, sammāpaṭipattiyā anurūpadese. **Sevanaṃ** kālena kālaṃ upasaṅkamaṇaṃ. **Bhajānaṃ** bhattivasena payirupāsanaṃ. **Attano sammā ṭhapananti** attano cittasantānaṃ yoniso ṭhapanam saddhādīsu nivesananti āha “**sace**”ti-ādi. **Idamevettha pamāṇanti** idameva pubbekatapuññatāsaṅkhātāṃ sampatticakkam ettha etesu sampatticakkesu pamāṇabhūtaṃ itaresaṃ kāraṇabhāvato. Tenāha “**yena hī**”ti-ādi. **So eva ca** katapuñño **puggalo** attānaṃ **sammā ṭhabeti** akatapuññaṃ tadabhāvato. **Paṭhamo lokiyova**, tatthāpi kāmāvacarova. **Idhāti** imasmim Dasuttarasutte. **Pubbabhāve lokiyāvāti** maggassa pubbabhāge pavattanakā lokiyā eva. Tattha kāraṇaṃ vuttameva.

(Ca) Kāmayogavisaṃyogo anāgāmaggo, diṭṭhiyogavisaṃyogo sotāpattimaggo, itare dve arahattamaggoti evaṃ **anāgāmaggādivasena veditabbā**.

(Cha) **Paṭhamassa jhānassa lābhinti** yvāyaṃ appaṇaṇassa paṭhamassa jhānassa lābhī, taṃ. **Kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācarantīti** tato

vuṭṭhitam ārammaṇavasena kāmasahagatā hutvā saññāmanasikārā samudācaranti codenti tudenti. Tassa kāmānupakkhandānam saññāmanasikārānam vasena so paṭhamajjhānasamādhi hāyati parihāyati, tasmā “**hānabhāgiyo samādhi**”ti vutto. **Tadanudhammatāti** tadanurūpasabhāvo. “**Sati santiṭṭhati**”ti idam micchāsatiṃ sandhāya vuttam. Yassa hi paṭhamajjhānānurūpasabhāvā paṭhamajjhānam santato paṇītato disvā assādayamānā apekkhamānā abhinandamānā nikanti hoti, tassa nikantivasena so paṭhamajjhānasamādhi neva hāyati, na vaḍḍhati, ṭhitikoṭṭhāsiko hoti, tena vuttam “**ṭhitibhāgiyo samādhi**”ti.

Avitakkasahagatāti avitakkam dutiyajjhānam santato paṇītato manasi karoto ārammaṇavasena avitakkasahagatā **saññāmanasikārā**. **Samudācarantīti** paṇāpapaṭhamajjhānato vuṭṭhitam dutiyajjhānādhiḡamatthāya codenti tudenti, tassa upari dutiyajjhānupakkhandānam saññāmanasikārānam vasena so paṭhamajjhānasamādhi visesabhūtassa dutiyajjhānassa uppattipadaṭṭhānatāla “**visesabhāgiyo samādhi**”ti vutto. **Nibbidāsahagatāti** tameva paṭhamajjhānalābhiṃ jhānato vuṭṭhitam nibbidāsaṅkhātena vipassanāñāṇena saḡagatā. Vipassanāñāṇaṅhi jhānaṅgesu pabhedena upaṭṭhahantesu nibbindati ukkaṅṭhati, tasmā “**nibbidā**”ti vuccati. **Samudācarantīti** nibbānasacchikaraṅatthāya codenti tudenti. **Virāgūpasañhitoti** virāgasāṅkhātena nibbānena upasañhito. Vipassanāñāṇaṅhi “sakkā iminā maggena virāgam nibbānam sacchikātun”ti pavattito “**virāgūpasañhitan**”ti vuccati, taṃsampayuttā saññāmanasikārāpi virāgūpasañhitā eva nāma. Tassa tesam saññāmanasikārānam vasena so paṭhamajjhānasamādhi ariyamaggapaṭivedhassa padaṭṭhānatāya “**nibbedhabhāgiyo samādhi**”ti vutto. **Sabbasamāpattiyoti** dutiyajjhānādikā sabbā samāpattiyoti. **Attho veditabboti** hānabhāgiyādi-attho tāva vitthāretvā veditabbo.

Maggo kathito catunnam ariyasaccānam uddhaṭṭatā. **Phalam** kathitam sarūpeneva.

Cattārodhammavaṅṅanā niṭṭhitā.

Pañcadhammavaṇṇanā

355. (Kha) “**Pañcaṅgiko sammāsamādhī**”ti samādhī-aṅgabhāvena paññā uddiṭṭhāti pītipharaṇatādivacanena hi tameva vibhajati. Tenāha “**pītim pharamānā uppajjati**”ti-ādi. “So imameva kāyaṃ vivekajena pītisukhena abhisandeti”ti-ādinā¹ nayena pītiyā, sukhasa ca pharaṇaṃ veditabbaṃ. Sarāgavirāgatādivibhāgadassanavasena **paresaṃ ceto pharamānā. Ālokapharaṇeti** kasiṇālokassa pharaṇe sati teneva ālokena pharitappadese. Tassa samādhissa rūpadassanapaccayattā **paccavekkhaṇañānaṃ paccavekkhaṇanimittam**².

Pītipharaṇatā sukhapharaṇatāti ārammaṇe ṭhatvā catutthajjhānassa uppādanato tā “**pādā viyā**”ti vuttā. **Cetopharaṇatā ālokapharaṇatā**ti taṃtaṃkiccasāadhanato tā “**hatthā viyā**”ti vuttā. **Abhiññāpādakajjhānaṃ** samādhānassa sarīrabhāvato “**majjhimakāyo viyā**”ti vuttam. **Paccavekkhaṇanimittam**² uttamaṅgabhāvato “**sīsaṃ viyā**”ti vuttam.

(Ja) Sabbaso kilesadukkhadarathapariṭāhānaṃ vigatattā lokiyasamādhissa sātīsayamettha sukhanti vuttam “**appitappitakkaṇe sukhattā paccuppannasukho**”ti. Purimassa purimassa vasena pacchimam pacchimaṃ laddhāsevanatāya santatarapaṇītatārabhāvappatti³ hotīti āha “**purimo purimo -pa- sukhavipāko**”ti.

Kilesapaṭippassaddhiyāti kilesānaṃ paṭippassambhanena laddhattā. **Kilesapaṭippassaddhibhāvanti** kilesānaṃ paṭippassambhanabhāvaṃ. **Laddhattā** pattattā tabbhāvaṃ upagattā. Lokiyasamādhissa paccanīkāni nīvaraṇapaṭhamajjhānanikanti-ādīni niggahetabbāni, aññe kilesā vāretabbā, imassa pana arahattasamādhissa paṭippassaddhasabbakilesattā na niggahetabbam, vāretabbaṃca atthīti maggānantaraṃ, samāpattikkhaṇe ca appayogena adhigattā, ṭhapitattā ca aparīhānavasena vā ṭhapitattā **na saṅkhāraniggayhavāriyāvaṭo**⁴. “**Sativepullappattattā**”ti etena appavattamānāyapi

1. Ma 1. 344 piṭṭhe. 2. Paccavekkhaṇānimittam (Ka) 3. ...bhāvappattam (?)

4. Nasasaṅkhāraniggayhavāritagato (Pāliyaṃ, Aṭṭhakathāyaṅca.)

satiyā satibahulatāya **sato** eva nāmāti dasseti,
“yathāparicchinnakālavasenā”ti etena paricchindanasatiyā **satoti** dasseti.
Sesesu ñāṇaṅgesu. **Pañcañāṇikoti** ettha vuttasamādhimukhena pañca
 ñāṇāneva uddiṭṭhāni, niddiṭṭhāni ca.

Maggo kathito indriyasīsenā sammāvāyāmādīnaṃ kathitattā. **Phalaṃ**
 kathitaṃ asekkhānaṃ sīlakkhandhādīnaṃ kathitattā.

Pañcadhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Chadhammavaṇṇanā

356. **Maggo kathitoti** ettha vattabbaṃ heṭṭhā vuttameva.

Sattadhammavaṇṇanā

357. (Ñā) **Hetunā**ti-ādi antavantato, anaccantikato, tāvakālikato,
 niccapaṭikkhepatoti evamādinā hetunā. **Nayenā**ti “yathā ime saṅkhārā
 etarahi, evaṃ atīte anāgate ca aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā
 khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā”ti atītānāgatesu
 nayanānayaena. Kāmaṃ khīṇāsavassa sabbesaṃ saṅkhārānaṃ aniccatādi
 sudiṭṭhā suppaṭividdhā, taṃ pana asammohanavasena kiccato, vipassanāya
 pana ārammaṇakaraṇavasenāti dassento āha “**vipassanāññāneva sudiṭṭhā
 honti**”ti. Kilesavasena uppajjamāno pariḷāho vatthukāmasannissayo
 vatthukāmāvassayo cāti vuttaṃ “**dvepi sapaṭiḷāhaṭṭhena aṅgārakāsu viyā**”ti.
Ninnassevāti¹ ninnabhāvasseva. **Anto** vuccati lāmakatṭhena taṇhā. Byantaṃ
 vigatantaṃ bhūtanti **byantībhūtanti** āha “**niratībhūtaṃ**², **nittaṇhanti attho**”ti.
Idha sattake. **Bhāvetabbapade maggo kathito** bojjhaṅgānaṃ vuttattā.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ninnassa (Aṭṭhakathāyaṃ) 2. Niyatībhūtaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ), vigatantībhūtaṃ (?)

Aṭṭhadhammavaṇṇanā

358. (Ka) **Ādibrahmacariyikāyā**ti ādibrahmacariyā eva ādibrahmacariyikā yathā “vinayo eva venayiko”¹, tassā ādibrahmacariyikāya. Kā pana sāti āha “**paññāyā**”ti. **Sikkhattayasaṅgahassā**ti adhisīlasikkhādisikkhattayasaṅgahassa. Upacārajjhānasahagatā taruṇasamathapaññāva udayabbayānupassanāvasena pavattā **taruṇavipassanāpaññā**². **Ādibhūtāyā**ti paṭhamāvayavabhūtāya, desanāvasena cetam vuttam. Uppattikāle pana natthi maggadhammānam ādimajjhapariyosānatā ekacittuppādapariyāpannattā ekajjhamyeva uppajjanato. **Pemanti** daḷhabhatti, tam pana vallabhavasena pavattamānam gehasitasadisam hotīti “**gehasitapeman**”ti vuttam. Garukaraṇavasena pavattiyā garu cittam etassāti **garucitto**, tassa bhāvo **garucittabhāvo**, garumhi garukāro. “Kilesā na uppajjanti”ti vatvā tattha kāraṇamāha “**ovādānusāsanim labhati**”ti. Garūnāhi santike ovādānusāsanim labhitvā yathānusiṭṭham paṭipajjantassa kilesā na uppajjanti. Tenāha “**tasmā**”ti-ādi.

(Cha) **Petā**ti petamahiddhikā. **Asurānanti** devāsuraṇam. Petāsuraṇa pana petā evāti tesam petehi saṅgaho avuttasiddhova. **Āvāhanam gacchantī**ti sambhogasamsaggamukhena peteheva asuraṇam saṅgahaṇe kāraṇam dasseti.

(Ja) **Appicchassā**ti ni-icchassa. Abhāvattho hettha appasaddo “appaḍaṃsamakasavātātapā”ti-ādīsu³ viya. Paccayesu appiccho **paccaya-appiccho**, cīvarādi-paccayesu icchārahito. **Adhigama-appicchoti** jhānādi-adhigamavibhāvane icchārahito. **Pariyatti-appicchoti** pariyattiyam bāhusaccavibhāvane icchārahito. **Dhutaṅga-appicchoti** dhutaṅgesu appiccho dhutaṅgavibhāvane icchārahito. **Santaḡaṇigūhanenā**ti attani samvijjamānānam jhānādiguṇānañceva bāhusaccaguṇassa ca dhutaṅgaguṇassa ca nigūhanena chādanena. **Sampajjati**ti nippajjati sijjhati. **No mahicchassā**ti mahatiyā icchāya samannāgatassa, iccham vā mahantassa no sampajjati anudhammassāpi anicchanato.

1. Vi-Ṭṭha 1. 106 piṭṭhe.

2. Taruṇasamathavipassanāpaññā (Aṭṭhakathāyam)

3. Am 3. 268 piṭṭhe.

Pavivittassāti pakārehi vivittassa. Tenāha “**kāyacitta-upadhivivekehi vivittassā**”ti. “**Aṭṭha-ārambhavattuvasenā**”ti etena bhāvanābhīyogavasena ekībhāvova idha “**kāyaviveko**”ti adhippeto, na gaṇasaṅgaṇikābhāvamattanti dasseti. **Kammanti** yogakammaṃ.

Sattehi, kilesehi ca saṅgaṇanaṃ samodhānaṃ **saṅgaṇikā**, sā āramitabbaṭṭhena ārāmo etassāti **saṅgaṇikārāmo**, tassa. Tenāha “**gaṇasaṅgaṇikāya cevā**”ti-ādi. **Āradhāvīriyassāti** paggahitavīriyassa, tañca kho upadhiviveke ninnatāvasena “ayaṃ dhammo”ti vacanato. Esa nayo ito paresupi. Vipaṭṭasannissitāmyeva hi samādhānaṃ idhādhippetam, tathā paññāpi. Kammassakatāpaññāya hi patiṭṭhato kammavasena “bhavesu nānappakāro anatto”ti jānanto kammakkhayakaraññaṃ abhipattheti, tadatthañca ussāhaṃ karoti. Mānādayo sattasantānaṃ saṃsāre papañcenti vitthārentīti **papañcāti** āha “**nippapañcassāti vigatamānatanhādiṭṭhipapañcassā**”ti.

Maggo kathito sarūpeneva.

Navadhammaṇṇanā

359. (Kha) **Visuddhinti** ñāṇadassanavisuddhiṃ, accantavisuddhimeva vā. **Catupārisuddhisīlanti** pātimokkhasaṃvarādinirupakkiliṭṭhatāya catubbidhāparisuddhivaṃtānaṃ sīlaṃ. **Pārisuddhipadhāniyaṅanti** puggalassa parisuddhiyā padhānabhūtaṃ aṅgaṃ. Tenāha “**parisuddhabhāvassa padhānaṅgaṃ**”ti. Samathassa visuddhibhāvo vodānaṃ paguṇabhāvena paricchinnanti āha “**aṭṭha paguṇasamāpattiyo**”ti. Vigatupakkilesaṃhi “paguṇaṃ”ti vattabbaṃ labbhati, na sa-upakkilesaṃ hānabhāgiyādibhāvappattito. Sattadiṭṭhimalavisuddhito nāmarūpaparicchedo **diṭṭhivisuddhi**. Paccayapariggaho addhattayakaṅkhāmalavidhamaṇṇato **kaṅkhāvitarāṇavisuddhi**. Yasmā **nāmarūpaṃ** nāma sappaccayameva, tasmā taṃ pariggaṇhanta atthato tassa sappaccayatāpi pariggahitā eva hotīti vuttaṃ “**diṭṭhivisuddhī sappaccayaṃ nāmarūpadassanaṃ**”ti. Yasmā pana nāmarūpassa paccayaṃ pariggaṇhanta tīsu addhāsu kaṅkhāmalavitarāṇapaccayākārāvabodhavaseneva hoti, tasmā “**paccayākāraññaṃ**”ti-ādi vuttaṃ yathā kaṅkhāvitarāṇavisuddhi “**dhammaṭṭhitiññaṃ**”ti vuccati. **Maggāmagge ñāṇanti** maggāmagge vavattapetvā ṭhitaññaṃ.

Ñānanti idha taruṇavipassanā kathitā tesam bhikkhūnaṃ ajjhāsayaavasena “ñānadassanavisuddhi”ti vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya vuccamānattā. Yadi “ñānadassanavisuddhi”ti vuṭṭhānagāminivipassanā adhippetā, “paññā”ti ca arahattaphalapaññā, maggo pana kathanti? Maggo bahukārapade virāgaggahaṇena gahito. Vakkhati hi “idha bahukārapade maggo kathito”ti¹.

(Cha) **Cakkhādidhātunānattanti**

cakkhādirūpādicakkhuviññādidhātūnaṃ vemattataṃ nissāya.

Cakkhusamphassādinānattanti

cakkhusamphassasotasamphassaghānasamphassādisamphassavibhāgaṃ.

Saññānānattanti ettha rūpasaññādisaññānānattampi labbhateva, taṃ pana

kāmasaññādiggaḥaṇeṇeva gayhati. **Kāmasaññādīti ādi-**saddena

byāpādasaññādīnaṃ gahaṇaṃ. Saññānidānattā papañcasāṅkhānaṃ

“saññānānattam² paṭicca saṅkappanānattan”ti vuttaṃ, “yaṃ saṅkappeti, taṃ

papañceti”ti vacanato “saṅkappanānattam paṭicca chandanānattan”ti vuttaṃ.

Chandanānattanti ca taṇhāchandassa nānattam. **Rūpapariḷāhoti** rūpavisayo

rūpābhipatthanāvasena pavatto kilesapariḷāho. **Saddapariḷāhoti** etthāpi

esevanayo. Kilesa hi uppajjamāno appattepi ārammaṇe patto viya

pariḷāhova uppajjati. Tathābhūtassa pana kilesachandassa vasena

rūpādi-pariyesanā hotīti āha “**pariḷāhanānattatāya rūpapariyesanādinānattam**

uppajjati”ti. Tathā pariyesantassa sace taṃ rūpādi labbheyya, taṃ

sandhāyāha “**pariyesanādinānattatāya rūpapaṭilābhādinānattam uppajjati**”ti.

(Ja) **Maraṇānupassanāñāṇeti** maraṇassa anupassanāvasena pavattañāṇe,

maraṇānussatisahagatapaññāyāti attho. **Āhāraṃ pariggaṇhantassāti**

gamanādivasena āhāraṃ paṭikkūlato pariggaṇhantassa. **Ukkaṇṭhantassāti**

nibbindantassa katthacipi asajjantassa.

Dasadhammavaṇṇanā

360. (Jha) **Nijjarakāraṇānīti** pajahanakāraṇāni. Imasmim **abhiññāpade** maggo kathiyatīti katvā “**ayaṃ heṭṭhā -pa- puna gahitā**”ti vuttaṃ. Tathā hi vakkhati “idha-abhiññāpade maggo kathito”ti³. Kiñcāpi nijjiṇṇā

1. Dī-Ṭṭha 3. 248 piṭṭhe.

2. Kāmasaññādinānattam. Kāmasaññānidānattam (Ka)

3. Dī-Ṭṭha 3. 249 piṭṭhe.

micchādiṭṭhīti ānetvā sambandhitabbaṃ. Yathā micchādiṭṭhi vipassanāya nijjiṇṇāpi na samucchinnāti samucchadappahānadassanatthaṃ puna gahitā, evaṃ micchāsaṅkappādayopi vipassanāya pahīnāpi asamucchinnatāya idha puna gahitāti ayamatto “micchāsaṅkappo”ti-ādīsu sabbapadesu vattabboti dasseti “**evaṃ sabbapadesu nayo netabbo**”ti iminā.

Ettha cāti “sammāvimuttipaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchantī”ti etasmim pālipade. Ettha ca samucchadavasena, paṭippassaddhivasena ca paṭipakkhadhammā sammadeva vimuccanaṃ **sammāvimutti**, tappaccayā ca maggaphalesu aṭṭha indriyāni bhāvanāpāripūriṃ upagacchantīti maggasampayuttānipi saddhādīni indriyāni uddhaṭāni. Maggavasena hi phalesu bhāvanā pāripūri nāmāti. **Abhinandanatṭhenāti** ativiya sinehanatṭhena. Idañhi somanassindriyaṃ ukkaṃsagatasātasabhāvaṃ sampayuttadhamme sinehantaṃ tementaṃ viya pavattati. **Pavattasantati-ādhipateyyatṭhenāti** vipākasantānassa jīvane adhipatibhāvena. “**Evan**”ti-ādi vuttasseva atthassa nigamanaṃ.

Addhena saha chaṭṭhāni pañhasatāni, paññāsādhikāni pañhasatānīti attho.

Ettha ca āyasmā dhammasenāpati “dasasu nāthakaraṇadhammesu patiṭṭhāya dasa kasiṇāyatanāni bhāvento dasa āyatanamukhena pariññāṃ paṭṭhapetvā pariññeyyadhamme pariṇānto dasa micchatte, dasa akusalakammapathe ca pahāya dasa kusalakammapatthesu ca avaṭṭhito dasasu ariyāvāsesu āvasitukāmo dasasaññā uppādentō dasaniṅgaravatthūni abhiññāya dasa asekkhadhamme adhigacchatī”ti tesam bhikkhūnaṃ ovādaṃ matthakaṃ pāpento desanaṃ niṭṭhapesi. Pamodavasena paṭiggaṇhanaṃ **abhinandananti** āha “**sādhū sādhuṭi abhinandantā sirasā sampatṭicchimsū**”ti. **Tāya attamanatāyāti** tāya yathādesitadesanāgatāya pahaṭṭhacittatāya, tattha yathāladdha-atthavedadhammavedehīti attho. **Imameva suttaṃ āvajjamānāti** imasmim sutte tattha tattha āgate abhiññeyyādibhede dhamme abhijānanādivasena samannāharantā. **Saha paṭisambhidāhi -pa-patiṭṭhahimsūti** attano upanissayasampannatāya, therassa ca desanānubhāvena

yathāraddham vipassanam ussukketvā paṭisambhidāparivārāya abhiññāya
saṅṭhahimsūti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Dasuttarasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

Niṭṭhitā ca pāthikavaggaṭṭhakathāya līnatthappakāsanā.

Pāthikavaggaṭṭhikā niṭṭhitā.

Nigamanakathāvaṇṇanā

Therānaṃ Mahākassapādīnaṃ vaṃso pavenī anvayo etassāti **theravaṃsanvayo**, tena, catumahānikāyesu theriyenāti attho.

Dasabalassa sammāsambuddhassa guṇagaṇānaṃ paridīpanato **dasabalaguṇagaṇaparidīpanassa**. Ayañhi āgamo brahmajālādīsu, mahāpadānādīsu, sampasādānīyādīsu ca tattha tattha visesato buddhaguṇānaṃ pakāsanavasena pavattoti. Tathā hi vuttaṃ ādito “saddhāvahaguṇassā”¹.

Mahāṭṭhakathāya sāranti dīghanikāyamahā-aṭṭhakathāyaṃ atthasāraṃ.

Ekūnasatṭhimattoti thokaṃ ūnabhāvato matta-saddaggaṇaṃ.

Mūlakaṭṭhakathāsāranti pubbe vuttaṃ dīghanikāyamahā-aṭṭhakathāsārameva puna nigamanavasena vadati. Atha vā **mūlakaṭṭhakathāsāranti** porāṇaṭṭhakathāsu atthasāraṃ, tenetaṃ dasseti “dīghanikāyamahā-aṭṭhakathāyaṃ atthasāraṃ ādāya imaṃ Sumaṅgalavilāsiniṃ karonto sesamahānikāyānampi mūlakaṭṭhakathāsu idha viniyogakkhamaṃ atthasāraṃ ādāyayeva akāsin”²ti.

“**Mahāvihāravāsīnaṃ**”²ti² ca idaṃ purimacchimapadehi saddhim sambandhitabbaṃ “mahāvihāravāsīnaṃ samayaṃ pakāsayaṃtiṃ, mahāvihāravāsīnaṃ mūlakaṭṭhakathāsāraṃ ādāyā”²ti **ca. Tena** puññaena. **Hotu sabbo sukhī lokoti** kāmāvacarādivibhāgo sabbopi sattaloko yathārahaṃ bodhittayādhigamanavasena sampattena nibbānasukhena sukhito hotūti sadevakassa lokassa accantasukhādhigamāya attano puññaṃ pariṇāmeti.

(Parimāṇato sādhiḱaṭṭhavīsasahassanavutibhānavārā niṭṭhitāti. Parimāṇato sādhiḱaṭṭhavīsasahassamattaganthena dīghanikāyaṭīkā racitācariyadhammapālena.

1. Dī-Ṭṭha 1. 1 piṭṭhe.

2. Mahāvihāre nivāsinaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

Micchādiṭṭhādicorehi, sīlādidhanasañcayam.
Rakkhaṇatthāya sakkaccaṃ, mañjūsaṃ viya kārītaṃ)¹.

Niṭṭhitā sumañgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya
līnatthappakāsanā.

Dīghanikāyaṭṭhikā niṭṭhitā.

1. () Etthantare pāṭho pacchā likhitā.

Pāthikavaggaṭikāya

Samvaṇṇitapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akaṭṭhapāko	46	Aṭṭo	230
Akaṭṭhe	155	Aṭṭhitakiriyatā	183
Akampanañāṇaṃ	181	Aḍḍhayogo	230
Akasiralābhī	81	Aṇḍakā	179, 180
Akilamanto	248	Atikkamanti	134
Akopo	238	Aticārinī	200
Akkhadhuttā	133	Atinipuṇā	119
Akkharaṃ	48	Atimānī	19
Akkhasoṇḍo	133	Ativāheti	107
Akkhānaṃ	133	Atuṭṭhākāraṃ	7
Aggakoṇḍā	109	Attakilamathānuyogaṃ	80
Aggaññaṃ	3, 11	Attadīpā	24
Aggarasāni	31	Attamanatā	179
Aggidaḍḍhaṃ	225	Attā	160
Acaṇḍikkaṃ	179	Attādhipateyyā	173
Acalaṭṭhitā	40	Atthakāraṇā	135
Acchanti	48	Atthacariyā	110
Acchādanānaṃ	118	Atthaddho	145
Acchenti	48	Atthantaro	117
Ajjavaṃ	176	Atthapaccatthikā	260
Ajjhattikāni	252	Atthapaṭisambhidā	53
Ajjhappattā	25	Atthānusāsānisu	117
Aññatitthiyā	15	Atricchaṃ	200
Aññindriyaṃ	211	Adukkhalābhī	81
Añño	211	Addhā	192
Aṭṭakā	164	Addhikajanassa	15

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Adhammarāgassa	29	Anupubbavihārā	265
Adhikaraṇāni	259	Anuppiyaṃ	135
Adhiciṇṇaṃ	87	Anumajjantā	51
Adhijegucche	17	Anumānaṃ	58
Adhipaññatti	98	Anuyuñjitabbato	69
Adhibhavati	104	Anurūpena	140
Adhimutto	108	Anulomikā	210
Adhivāsanakhanti	177	Anusenti	259
Adhisīlaṃ	212	Anussavo	59
Adhunuppattikā	222	Anesanaṃ	227
Adhosaṅkhapādo	112	Anolīnavuttitā	183
Anacchariyattā	84	Antarakappo	31
Anatthasaṃyuttaṃ	80	Antaravirahitā	40
Anattho	134	Antalikkhacarā	42
Anaddhena	218	Anto	193
Anayo	12	Antovaṅkapādatā	109
Anariyaṃ	80	Anvayeññaṃ	234
Anavaññātena	111	Anvayo	61
Anasanaṃ	33	Apakkami	4
Anāvayhaṃ	160	Apaciti	206
Anikkhittachandatā	183	Apacitisahagataṃ	206
Aniñjaṃ	204	Apatthaddhā	25
Anibaddhavāsā	275	Apadānaṃ	47
Anuṭṭhānasīlo	134	Apanūdano	108
Anuttaraṃ	213	Apanūditā	107
Anuttarāni	255	Aparapajā	143
Anuttariyaṃ	64, 213	Aparicchedaṃ	93
Anupariyāyo	61	Apassenāni	221
Anupasamasāmvattanaṃ	87	Apāyo	215
Anupubba-uggatavaṭṭitaṃ	112	Apihitena	218

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Apuñño	204	Amittatāpanā	119
Appaṭikkūlakāvaho	35	Ayanato	266
Appaṭikkūlasaññī	79	Ayo	12, 244
Appaṭivānitā	183	Araññavanapatthāni	15
Appaṭisaraṇo	88	Araññārāmā	164
Appaṭissayo	252	Araham	39
Appaṭissavo	252	Ariyavāsā	272
Appatiṭṭhatāya	37	Ariyena	14
Appattaṁ	96	Ariyo	217
Appamāṇā	221	Alampateyyā	31
Appamādo	69	Alaṅkārattamaṁ	262
Apphuṭaṁ	54	Alasakena	5
Abodhitatthā	89	Alāyitaṁ	46
Abbhanumodanaṁ	206	Allīnatarāni	91
Abyāpādo	186	Avakkhipati	18
Abhavo	238	Avaruddhā	160
Abhi-ācikkhanti	12	Avasakkitaṁ	27
Abhikkantena	148	Avigatapematā	259
Abhikkhaṇaṁ	86	Avijjā	172
Abhiceto	81	Aviditanibbānā	12
Abhijānāti	66	Avivayhaṁ	160
Abhijānitabbo	277	Avihimsā	186
Abhiñño	58	Avihimsāya	106
Abhiniviṭṭhā	40	Asaṁkiṇṇā	222
Abhiniveso	235	Asantuṭṭhitā	183
Abhirūpe	148	Asamadhurehi	80
Abhivissajjesi	118	Asambhinaṁ	16
Abhiharati	21	Asahānadhammataṁ	120
Amaccā	29	Assaramānā	25

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[Ā]	
Assāso	16	Āsabhī	59
Ahāyi	46	Āsayo	9
[Ā]		Āsevanā	183
Ākappena	14	Āhāraṭṭhitikā	167
Ākiritvā	155	Āhāro	279
Āgantukabhattam	228	Āhunam	199
Āgamanato	213	[I - Ī]	
Ājīvato	22	Iṭṭham	235
Āṇākhettam	82	Itthisoṇḍā	133
Ādiccabandhunam	154	Iddhiyā	148
Ādicco	153	Ibbhe	37
Ādibrahmacariyam	16	Iriyati	14
Ādeyyavāco	123	Īsakampi	27
Ādesanāni	67	[U]	
Ādhānam	20	Ukkamsati	18
Ādhipateyyam	216	Ukkaṇṭhantassa	288
Ānantariko	279	Ukkuṭikapādatā	109
Ānuyantā	40	Ukkuṭikāsanam	112
Āpattikkhandhā	174	Ukkhipati	18
Ābādhakarim	123	Uggaṇhātu	150
Ābhujitvā	52	Uggahajānanam	179
Āyatam	32	Ucchuvappam	158
Āyo	215	Ujukam	43
Ārammaṇaṭṭhiti	237	Uṭṭhānavīriyasampanno	145
Ālayaṭṭhena	101	Uttaruttaram	62
Ālayabhūtam	106	Uttāsabahulo	116
Āvajjantā	51	Udakarahado	153
Āvijjhitvā	9	Udayo	192
Āvilakkhi	121		
Āsado	200		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[U]	
Udarāvadehakaṃ	249	Ubbhatakaṃ	163
Uddesabhattaṃ	228	Uraṃ	26
Uddhaṃsoto	248	Ussukī	19
Uddhaṅgamaṇiyā	112	[E]	
Uddhāpaṃ	61	Ekamaṃsena	8
Unnatakāyena	109	Ekako	170
Unnamati	14	Ekato	82
Upagamaṇiyā	266	Ekappahārena	45
Upacitaṃ	104	Ekabuddhadhāraṇī	84
Upaṭṭhānena	141	Ekībhāve	259
Upatāpenti	61	Ekuddeso	84
Upatthambheti	217	Ḃijaṅghalakkhaṇaṃ	112
Upaddavā	134	[O]	
Upaṇāhī	19, 253	Okappanaṃ	247
Upaṇijjhāyataṃ	47	Okappanasaddhā	120
Upapannatarāṇi	91	Oṇameyya	84
Upavattati	122	Odapattakinī	268
Upavadanā	260	Opapātino	242
Upasaṃharati	79	Opasamiko	265
Upasaggā	134	Obhatacumbaṭṭā	268
Upādānāni	242	Oraso	40
Upādāniyo	279	Orodheyyāma	16
Upādhī	78	Osakkeyyāma	32
Upāyattā	193	Osāritaṃ	85
Upāyapadhānaṃ	183	Osīdanaṃ	261
Uposathakammaṃ	106	Ohananti	241
Uposathikaṃ	228	Ohārito	39
Uppattiṭṭhānaṃ	228		
Ubbādhanāya	120		
Ubbegabahulo	116		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kakkhaḷaṃ	22	Kāruṇṇaṃ	84
Kaṅkhati	196	Kāḷakaṃ	240
Kaṇhaṃ	63, 240	Kāḷakavasena	127
Kaṇhavipāko	240	Kāḷasīho	9
Kaṇhe	37	Kicchati	189
Kattukamyatā	217	Kiñcana	198
Kadariyo	134	Kittivaṇṇaharā	144
Kantaṃ	235	Kiliṭṭhaṃ	61
Kappitakesamassu	149	Kilissanti	128
Kampeyya	84	Kilesavimuttiñāṇe	77
Kammaṃ	70	Kilesasaṅgaṇikaṃ	77
Kammakilesā	128	Kisathūlena	84
Kammanto	133	Kukkuravatiko	4
Kammavācā	175	Kuṭibhattaṃ	228
Kammassakataṃ	209	Kuttana	14
Kammassakatāññāṇaṃ	182	Kumbhathūnaṃ	133
Kammāyatanaṃ	209	Kulasampannā	36
Kali	125	Kusalo	217
Kalyāṇamitto	174	Kusīto	261
Kākakkhi	121	Kesarasīho	9
Kākassarā	123	Kojavaṃ	107
Kāṇo	121	Koñcasakuṇehi	159
Kāmakiccaṃ	208	Kotthu	10
Kāmataṇhā	188	Kodhasāmantā	180
Kāmarāgānusayo	259	Kopaṃ	6
Kāmavitakko	185	Kosallaṃ	215
Kāmasaṅkappo	187		
Kāmūpapattiyo	208	[Kha]	
Kāmesanā	190	Khattiyavaṃso	221
Kāraṇamahantattā	85	Khanti	210

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Kha]		[Ga - Gha]	
Khandhapaññatti	98	Gottarakkhitā	268
Khamati	238	Goyuttehi	9
Khamo	266	Ghananivāsataṃ	33
Khayeññaṇaṃ	183	[Ca]	
Khiḍḍāpadosikaṃ	12	Cakkam	200
Khipitabbaṃ	47	Catukkoṇḍiko	4
Khilā	125	Caraṇaṃ	112
Khīṇattā	39	Caleyya	84
Khuracakkadharaṃ	199	Cāgo	240
Khemattā	90	Cātuyāmo	21
[Ga]		Cārittaṃ	30
Gaṇakā	29	Cittaviveko	211
Gaṇasaṅgaṇikaṃ	76	Cittutrāsabhayaṃ	8
Gandhabbā	34	Cirayapanāya	109
Gabbhokkamaṇesu	66	Cūlapāsādā	36
Gamanasamatthāya	77	Cetasovinibandhā	249
Garucitto	286	[Cha]	
Gahaṇaṭṭhena	242	Chandavāsini	268
Gahapatinecayikā	8	Chandikatā	217
Gihibyañjana	93	Chādentam	84
Gihivinayaṃ	127	Chinnaṭṭhānaṃ	61
Gihivinayo	146	Chinnabhinnako	133
Guṇato	123	[Ja]	
Guttadvāro	76	Jaggito	139
Gumbagumbā	47	Jaṅghapesanikā	112
Guhā	230	Janā	151
Gūḷhajivhā	123	Jayaṃ	133
Gedhajāto	19		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ja]		[Ta]	
Jalaṃ	137, 148	Tamo	243
Jātikhettaṃ	82	Tikicchanaṭṭhaṃ	216
Jātijarāmarañiyā	22	Tiṇasīho	9
Jātibhayaṃ	182	Titthaṃ	225
Jāyati	256	Tidivapuravarena	124
Jino	133	Tintā	209
Jūtakaro	133	Tucchapurisa	2
Jegucchaṃ	17	Tusitā	209
[Jha - Ña]		[Tha]	
Jhānanikanti	188	Thaddho	19
Ñāṇavādena	7	Thambharahito	145
Ñātibyasane	246	Thiraggahaṇo	103
Ñāyappaṭipanno	89	Thiravīriyena	80
Ñāyo	89	Thiro	90
[Tha]		Thusaṃ	46
Ṭhāti	66	Thūpaṃ	87
Ṭhānaṃ	128	[Da]	
Ṭhānāṭṭhānatā	176	Dakkhiṇā	242
Ṭhānuppattikā	61	Dakkhiṇeyyo	200
Ṭhiti	192, 237	Dantakūṭaṃ	19
[Ta]		Damaṇādīhi	28
Takko	59	Davā	54
Tacappattā	21	Dassanena	14
Tapaṃ	20	Dānaṃ	103
Tapanissitako	17	Dānapaccayā	263
Tapo	17	Dānamayaṃ	205
Tapojjucchā	17	Dārucakkaṃ	282
Tandikato	84	Diṭṭhadhammo	81

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Dha]	
Diṭṭhi	210	Dhanakkītā	268
Diṭṭhijugataṃ	206	Dhamamānaṃ	60
Diṭṭhipaṭivedhe	259	Dhamma-āṇaṃ	147
Dinno	62	Dhammadānayaññaṃ	112
Diyyanavasena	103	Dhammaniḥḥānakkhanti	210
Divā	45	Dhammanvayena	58
Disāgamaṇiyā	275	Dhammapaṭisambhidā	53
Dīpo	24	Dhammabhūto	41
Dukkhaṃ	80, 173	Dhammamayattā	41
Dukkhatā	194	Dhammarakkhitā	268
Dukkhanibbattaṃ	89	Dhammikavaṃse	139
Dukkhamāṃ	80	Dhammo	61, 74
Duddasattā	236	Dhātukusalatā	178
Duppaccakkhako	277	Dhāraṇatthaṃ	91
Dummano	95	Dhāraṇasamatthāya	77
Dussapāvāriko	52	Dhutaṅga-appiccho	286
Desanāmayāṃ	206	Dhurabhataṃ	228
Dovacassatā	174	Dhorayho	80
Dovacassāyāṃ	178	Dhovanupagena	226
Dosaṃ	7	[Na]	
Dvaṅgulakappo	149	Nadīviduggaṃ	32
Dvayakārī	49	Namassa	146
Dvayagāminī	8	Nameyya	84
Dvijivhā	123	Nāṭaputtiyā	87
Dvejḥḥajātā	87	Nānādiḥḥagaṇāyutā	159
Dvedhikajātā	87	Nāmayati	177
[Dha]		Nāḥḥikā	46
Dhajālu	34	Nikāmalābhī	81
Dhajāhaṭā	268	Niggamaṇaṃ	235
		Nigghoso	15

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Na]	
Nighamsanaṃ	60	Nissaraṇaṃ	229
Nicayaṃ	137	Nissaraṇapaṇṇo	227
Nicayo	8	Nissaraṇīyā	250
Niccakappaṃ	149	Nissāradā	152
Niccapupphitā	159	Nekkhammaṃ	231
Niccaggahaṇo	103	Netā	146
Nittandī	76	Nemi-abhimukhaṃ	27
Nidaṃsesi	111	Nomuttapaṭibhāno	77
Nidassanaṃ	201	Nhātakilesattā	151
Niddose	27	[Pa]	
Nippādessati	89	Paṃsukūlaṃ	223
Nibaddhavāsā	160	Pakkhikaṃ	228
Nibaddhavāsino	150	Paccatāḷesi	26
Nibbuyhamānāya	47	Paccatthiko	105
Nibbedhikapaṇṇā	117	Paccanīkadiṭṭhi	30
Nimantanā	228	Paccantimaṃ	61
Niyyāti	3, 89	Paccaya-appiccho	286
Niyyānaṭṭhena	65	Paccayo	170
Niyyāniko	64	Paccāmitto	105
Nirantarapūrito	33	Paccupaṭṭhitakāmā	208
Nirayagāminīyā	190	Paccupādi	25
Nirayo	244	Pajahanatthaṃ	99
Niruttipaṭisambhidā	53	Pajahantassa	232
Nirodho	188	Pañcakāmaguṇiko	188
Nillajjatā	173	Pañhuddhāro	88
Nivātavutti	145	Paññatti	48
Nivāpo	16	Paññāvāhī	74
Niviṭṭhā	40	Paṭavāsini	268
Nivutthavasena	101	Paṭi-esanto	159
Nivesenti	140		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paṭikuṭati	103	Pannasakhā	134
Paṭikkūle	79	Pabbanti	29
Paṭicarato	261	Pamāṇena	84
Paṭiññātakaraṇaṁ	261	Paranimmitakāmā	208
Paṭinissaggi	20	Paravādabhindanaṁ	23
Paṭipadā	83	Parāmasati	189
Paṭibhānapaṭisambhidā	53	Parikammaṁ	159
Paṭibhogiyā	122	Paricārenti	80
Paṭivānaṁ	87	Pariṇamati	233
Paṭivānarūpā	87	Paripācenti	251
Paṭivānī	183	Paribāhiro	229
Paṭivicinitvā	119	Paribbājikāya	80
Paṭisanthāro	180	Paribhāsanti	37
Paṭihananaṁ	201	Pariyatti-appiccho	286
Paṭihāro	90	Pariyādiyamāno	77
Paṭihiro	90	Pariyesitaṁ	95
Paṇidhāya	249	Parisuddhaparivāro	124
Paṇihitā	68	Palibundhati	241
Paṇītapāṇītaṁ	63	Pavivittassa	287
Paṇḍaraṁ	240	Pavisati	66
Paṇḍupalāsaṁ	107	Pasaṁsanīyā	146
Paṇḍusiho	9	Pasaṭaṁ	121
Paṇṇāni	226	Pasādasaddhā	120
Paṇhikoṇḍā	109	Pasāriyati	103
Pattānuppadānaṁ	206	Pahāsi	124
Padahati	217	Pākārasandhi	61
Padahanabhāvo	247	Pāṭipadadivase	43
Padahitabbato	69	Pāṭipadikaṁ	228
Padhānāni	232	Pāṭihiro	90
Pantāni	15	Pāṇātipāto	184

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pāṇissaraṃ	133	Pokkharasātakā	159
Pātabyataṃ	47	Pothujjanikaṃ	80
Pādāpacce	37	Porī	180
Pāpaṇikaṃ	225	[Pha]	
Pāpiccho	19	Phaṇahattakā	109
Pāmokkho	111	Phuṭṭhanto	73
Pāraṃiñāṇaṃ	60	Phuṭṭhā	23
Pārijuññaṃ	137	[Ba]	
Pārisajjā	29	Baddhajivhā	123
Pāvāro	52	Balavalobhattā	30
Pāsādo	230	Bahivaṅkapādatā	109
Piṭakasampadānaṃ	59	Bahujanappamaddanaṃ	123
Piṭṭhapāyasaṃ	109	Bahussuto	205
Piṇḍīkataṃ	104	Bīraṇatthambakaṃ	5
Pipāsā	133	Buddhadhammā	197
Piyadassano	121	Bodhijaṃ	94
Piyavadū	111	Bodhipakkhiyānaṃ	50
Pisuṇavācassa	122	Byantībhūtaṃ	285
Piṇitaṃ	92	Byasanaṃ	12
Puññakiriya	205	Byāpādayati	269
Puñño	202	Brahmacariyavāsaṃ	39
Puthudisā	127	Brahmacariyassa	191
Punappunaṃ	146	Brahmajā	37
Pubbaṅgamatā	121	Brahmadāyādā	37
Pūrenteneva	27	Brahmanimmitā	37
Pūvasurā	130	[Bha]	
Pekkhā	210	Bhakkhasaṃ	4
Petā	286	Bhaṇḍanaṃ	87
Pemaṃ	286		
Pemaṇīyo	123		